

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

**Πολιτιστική και Οικονομική Διπλωματία
ως μορφές Ήπιας Δύναμης.**

Μαρία Μπριάννα

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ, 2013

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής

Δημήτρης Ποταμιάνος, Ομότιμος Καθηγητής (Επιβλέπων)

Νίκος Λέανδρος, Καθηγητής (Μέλος)

Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, Καθηγητής (Μέλος)

Η παρούσα διδακτορική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος: «Ηράκλειτος ΙΙ: Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας, Παντείου Πανεπιστημίου», που εντάσσεται στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (Ε.Π.) «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο- ΕΚΤ) και από Εθνικούς Πόρους (ΕΣΠΑ 2007-2013).

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της εργασίας μου αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά τα πρόσωπα εκείνα που με στήριξαν καθ' όλη τη διάρκεια της διαδρομής των τελευταίων ετών, μίας διαδρομής πλούσιας σε συνομιλίες, διασυνδέσεις και μοιράσματα.

Ευχαριστώ θερμά την Τριμελή Επιτροπή. Τον επιβλέποντα Καθηγητή και εξαιρετικό Δάσκαλο, Δημήτρη Ποταμιάνο. Τον ευχαριστώ γιατί έριχνε φως στο σκοτάδι με περίσσια ευγένεια και ατελείωτη υπομονή. Κυρίως όμως τον ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε όλα αυτά τα χρόνια. Ευχαριστώ τα μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής Καθηγητή Νίκο Λέανδρο και Καθηγητή Χριστόδουλο Γιαλλουρίδη για την καθοδήγηση και την υποστήριξή τους.

Ευχαριστώ θερμά την Επίκουρη Καθηγήτρια Μπέττυ Τσακαρέστου για την εμπιστοσύνη της, τη γενναιοδωρία της, την ενθάρρυνση και τη θετική της διάθεση που πάντα φρόντιζε επιμελώς να μου μεταδίδει.

Ξεχωριστές ευχαριστίες θα ήθελα να πω στους θεσπέσιους και υπομονετικούς συνομιλητές Γιώργο Αρχόντα, Μιχάλη Δουρμούσογλου, Νατάσσα Κυριακού, Ευριπίδη Τσακιρίδη, Λήδα Τσενέ.

Ευχαριστώ πολύ όσους συμμετείχαν στην έρευνά μου, η συμβολή των οποίων υπήρξε καθοριστικής σημασίας για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας. Ομοίως ευχαριστώ την Σταυρούλα Μεϊμετέα και τον Αντώνη Αλεβίζο, στελέχη της Επιτροπής Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου και τους φίλους μου. Και ένα ακόμη μεγαλύτερο στον Γιώργο Φλωράκη. Για όλα.

Χωρίς τη βοήθειά τους δεν θα είχα φτάσει ως εδώ ούτε εγώ ούτε το κείμενο. Τα όποια λάθη και παραλείψεις είναι δική μου ευθύνη.

Αθήνα, Νοέμβριος 2013

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα	- 7 -
Κεφάλαιο 1^ο : Το εθνικό σήμα σε ρόλο αφηγητή... ..	- 14 -
I. Η έννοια του εθνικού σήματος.....	- 15 -
II. Πτυχές του εθνικού σήματος	- 17 -
III. Αφηγήσεις αδιέξοδων ιστοριών	- 20 -
IV. Το πλούσιο εθνικό σήμα ως ελκυστής ανάπτυξης.....	- 27 -
V. Ο ρόλος του εθνικού σήματος σε ένα πολυπολικό διεθνές σύστημα.....	- 31 -
Κεφάλαιο 2^ο : Από την ηθική του καθήκοντος στην ηθική της ευθύνης ..	- 43 -
I. Η «οπτική της σήραγγας»	- 44 -
i. Ο πυρήνας του εθνικού σήματος	- 44 -
ii. Η συνεργασία μεταξύ εγωιστών	- 47 -
iii. Ο ρόλος των συναισθημάτων	- 52 -
II. Η διαχείριση της αίσθησης ελευθερίας	- 56 -
i. Από την αυτάρκεια στην αλληλένδεση	- 56 -
ii. Συνδεδεμένοι ίσον ελεύθεροι.....	- 57 -
III. Η καλλιέργεια ηθικών αντανakλαστικών	- 61 -
i. Η επικερδέστερη επένδυση.....	- 61 -
ii. «Αξίες εν δράσει»	- 62 -
IV. Το έθος του ήθους.....	- 65 -
i. Όταν η έμπνευση υπερσχύει της επιβολής.....	- 65 -
ii. Η ηθική της ευθύνης ως αντιπρόταση στην ηθική του παρελθόντος.....	- 67 -
iii. Μία «ηθική συνήθεια».....	- 70 -
Κεφάλαιο 3^ο : Προοπτικές και όρια υπεύθυνης συλλογικής δράσης	- 78 -
I. Η συλλογική δράση ως διάσταση του εθνικού σήματος	- 79 -
i. Τότε... ..	- 79 -
ii. ...και σήμερα.....	- 81 -

II.	Αλληλεπιδρώντας συνεργατικά	- 84 -
i.	Η επιλογή του συμπαίκτη	- 84 -
ii.	Προσεγγίσεις της συλλογικής δράσης	- 89 -
iii.	Η emergent προσέγγιση	- 91 -
III.	Με έμφαση στα οφέλη	- 96 -
IV.	Συνετίζοντας τους κακότροπους.....	- 101 -
V.	Όλα αρχίζουν αλλιώς.....	- 105 -
i.	Με αίσθηση του συνανήκειν	- 105 -
ii.	Μία διαφορετική ρητορική	- 110 -
	Κεφάλαιο 4^ο: Κουλτούρα και Εθνικό Σήμα	- 112 -
I.	Η κουλτούρα προσδιοριστική του εθνικού σήματος	- 113 -
I.	Η ρόλος της κουλτούρας ήπιας ισχύος στη διεθνή επικοινωνία	- 122 -
II.	Παραδείγματα «ήπιας» προβολής.....	- 124 -
III.	Η ήπια ισχύς της ελληνικής κουλτούρας	- 131 -
IV.	Ο ενεστώς της κραιπάλης	- 138 -
V.	Αλλαγή παραδείγματος.....	- 143 -
VI.	Συνδημιουργία οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου	- 147 -
	Κεφάλαιο 5^ο: Δημόσια Διπλωματία και Εθνικό Σήμα.....	- 151 -
I.	Η Δημόσια Διπλωματία ως πυλώνας ήπιας ισχύος	- 152 -
II.	Το ανακάτεμα της ισχύος	- 154 -
III.	Μία στρατηγική επικοινωνίας	- 157 -
IV.	«Συνεργατική Δημόσια Διπλωματία»	- 162 -
V.	Αμοιβαιότητα συμφερόντων	- 164 -
VI.	Ο ρόλος των social media στη Δημόσια Διπλωματία.....	- 166 -
VII.	Οικονομική και Πολιτιστική Διπλωματία.....	- 169 -
VIII.	Το εθνικό σήμα της Ελλάδος ως παράγωγο της Δημόσιας Διπλωματίας.....	- 172 -
	Κεφάλαιο 6^ο: Το μοντέλο της έρευνας.....	- 178 -

Κεφάλαιο 7ο: Η μεθοδολογία της έρευνας	- 189 -
I. Εισαγωγή	- 190 -
II. Διαδικασία Ανάπτυξης Κλιμάκων Μέτρησης (Scale Development).....	- 190 -
III. Αναλυτική Προσέγγιση.....	- 195 -
IV. Ερευνητικά Εργαλεία (Ερωτηματολόγια).....	- 196 -
V. Προέλεγχος.....	- 198 -
VI. Μέθοδος Συλλογής Πρωτογενών Δεδομένων, Μέθοδος Δειγματοληψίας & Επιλεχθέντα Δείγματα	- 200 -
Κεφάλαιο 8ο: Αποτελέσματα	- 216 -
I. Ανάπτυξη Κλιμάκων Μέτρησης (Measurement Scale Development).....	- 217 -
II. Έρευνα Ελέγχου των Ερευνητικών Υποθέσεων (Research Hypotheses Testing)-Προπαρασκευαστικοί Έλεγχοι.....	- 259 -
III. SEM Ανάλυση.....	- 273 -
IV. Ανάλυση Μοντέλου Μέτρησης (Measurement Model Analysis)	- 273 -
V. Εκτίμηση Δομικού Μοντέλου (Structural Model Estimation)	- 279 -
Κεφάλαιο 9: Συμπεράσματα, Περιορισμοί και Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα	- 291 -
Συζήτηση-Συμπεράσματα	- 292 -
Περιορισμοί της Ερευνητικής Προσπάθειας και Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα-Μειονεκτήματα Έρευνας.....	- 305 -
Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	- 306 -
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	- 308 -
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	- 334 -

Εισαγωγικό σημείωμα

Η συνεχής αναπαραγωγή της εικόνας μίας Ελλάδος παρηκμασμένης στα διεθνή ΜΜΕ έχει προκαλέσει μία σειρά συζητήσεων γύρω από το θέμα της χαμένης αξιοπιστίας της χώρας τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η Ελλάδα βρέθηκε επανειλημμένως στο στόχαστρο αρνητικής δημοσιότητας. Το έναυσμα των επιθέσεων αυτών και των χλευασμών δόθηκε με αφορμή τις πρόσφατες ουκ ολίγες, αστοχίες της Ελλάδος να διαχειριστεί τα «του οίκου» της, οι οποίες πυροδότησαν μία αλυσίδα πολυεπίπεδων άμεσων και έμμεσων επιπτώσεων. Αναμφίβολα το πλήγμα στη φήμη του εθνικού σήματος της Ελλάδος επηρέασε και επηρεάζει κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα συνδεδεμένη με αυτό. Η περίφημη ρήση πρώην Πρωθυπουργού της χώρας «κυβερνώ μια διεφθαρμένη χώρα», η οποία συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση της αφήγησης για την Ελλάδα ως ένα κράτος ανοργάνωτο, αναξιοπρεπές και καθ' όλα αναξιόπιστο, συνοψίζει χωρίς καμία διακριτικότητα την εν λόγω διάβρωση. Είναι πρόδηλο άλλωστε ότι μέχρι σήμερα το ελληνικό πολιτικό σύστημα συντηρούσε «περίτεχνα» μία κουλτούρα βραχυχρόνιας ορθολογικότητας δίνοντας για δεκαετίες έμφαση στην κατανάλωση. Ανώδυνες πρακτικές και πολιτικές στην αρχή, λειτούργησαν στην πορεία καταστροφικά για τη χώρα και τους πολίτες της. Η φούσκα έσκασε με αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, το διασυρμό ενός «δήθεν» αποδυναμωμένου εθνικού σήματος.

Ωστόσο, την ίδια στιγμή, όπως δηλώνει σε μία ομιλία του ο ελληνικής καταγωγής brand strategist¹ Peter Economides «η Ελλάδα είναι ένα από τα καλύτερα brands στον κόσμο που ποτέ δεν έγινε branded». Επιπροσθέτως, ο Simon Anholt στις 29 Ιανουαρίου 2013 σε μία παρέμβασή του στην εκπομπή των «Νέων Φακέλων» με φιλοξενούμενους την υπουργό Τουρισμού Όλγα Κεφαλογιάννη, τον Peter Economides και τον Γιώργο Φλέσσα και θέμα το εθνικό σήμα της Ελλάδος, ανακοινώνει ότι, σύμφωνα με την τελευταία του έρευνα, η Ελλάδα τοποθετείται στο top20 παγκοσμίως, ένα εύρημα δηλωτικό της άδικης αίσθησης περί κατάρρευσης και, εν προκειμένω, ανατρεπτικό της περιρρέουσας τηλεοπτικής ατμόσφαιρας. Στην ίδια κατεύθυνση ο βραβευμένος Αυστριακός συγγραφέας και σκηνοθέτης Fabian Eder θα

¹ Σύμβουλος τοποθέτησης προϊόντος και κατ' επέκταση διαχείρισης της εικόνας.

ετοιμάσει ένα 50λεπτο ντοκιμαντέρ για την αυστριακή τηλεόραση με τίτλο «Η Ελλάδα ανθίζει» καταρρίπτοντας τα στερεότυπα των διεθνών ΜΜΕ.

Ιστορικά, οι χώρες εκείνες που είχαν την τύχη να κληρονομήσουν ένα πλούσιο εθνικό σήμα είναι εξαιρετικά λίγες. Αλλά ακόμη και αν δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Ελλάδα διαθέτει τεράστιο πλούτο δυνάμεων που αποτυπώνεται ρητά στο εθνικό της σήμα, η ίδια ούτε το προστατεύει ούτε το αξιοποιεί, παρά μόνο διατηρεί μία λογική ήσσονος προσπάθειας. Σε μία εσωστρεφή, λοιπόν, και δύσκολη συγκυρία, η ανάδειξη του πλούσιου εθνικού μας σήματος μοιάζει να αναδεικνύεται για την Ελλάδα σε κρίσιμη προτεραιότητα προκειμένου να προσελκύσει εκ νέου την προσοχή του παγκόσμιου Κοινού και να δημιουργήσει τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη, την εξέλιξη και τη σχετική κυριαρχία της στο διεθνές περιβάλλον.

Κατά καιρούς στο δημόσιο διάλογο για την εικόνα της Ελλάδος γίνεται εκτενής λόγος σχετικά με την έννοια του «rebranding» ή αλλιώς την επανατοποθέτηση της χώρας διεθνώς. Η Ελλάδα όμως δεν έχει καμία ανάγκη στρατηγικών «rebranding» αλλά στρατηγικών «brand orientation» ² (προσανατολισμός του σήματος). Πιστεύω και θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια αναλυτικότερα, ότι όλα τα υλικά είναι εδώ, απλά λείπει η σωστή σύνθεση τους σε ένα συνεκτικό σύνολο, ένα «προϊόν» που δεν είναι άλλο από το εθνικό σήμα «Ελλάδα». Άλλωστε, αποτελεί μία χώρα με μοναδικό πρωτογενές υλικό και αναφέρομαι τόσο στην ιστορία της, τον πολιτισμό της, τη γλώσσα της όσο και στο φυσικό της περιβάλλον, τα εξαιρετικά εδώδιμα αλλά κυρίως στους ανθρώπους της. Βεβαίως και δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει μία σειρά παραδοχών -data driven (στηριζόμενων σε δεδομένα)- περί «αδυναμίας» του ελληνικού εθνικού σήματος. Προβλήματα όπως η διαφθορά, η γραφειοκρατία, η αστάθεια των φορολογικών ρυθμίσεων, οι υψηλοί ή/και άδικοι φόροι είναι υπαρκτά και υπονομεύουν διαρκώς την υπόσταση του εθνικού μας σήματος. Ωστόσο, στο σύνολο των ανεπτυγμένων

² Ο Urde (1994, 1999) αναφέρθηκε για πρώτη φορά στην έννοια «brand orientation» (προσανατολισμός της μάρκας), την οποία αργότερα όρισε ως «μια προσέγγιση στην οποία οι διαδικασίες του οργανισμού περιστρέφονται γύρω από τη δημιουργία, την ανάπτυξη και την προστασία της ταυτότητας της μάρκας (brand Identity) σε μια συνεχή αλληλεπίδραση με τους πελάτες-στόχους με σκοπό την επίτευξη διαρκών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων.

κρατών παρατηρούνται αντίστοιχα ζητήματα που όμως δεν στέκονται εμπόδιο στην ανάπτυξη, την διάθεση καινοτομίας και, κυρίως, την διατήρηση ή/και αύξηση της ισχύος τους στο διεθνές πολυπολικό σύστημα.

Στο παρελθόν είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω στενά, «εκ των έσω», το ξετύλιγμα μίας πολιτικής που ως στόχο είχε την ανάδειξη της Ελλάδος και τη δημιουργία των συνθηκών εκείνων που θα της επέτρεπαν να προπορευτεί και να ξεχωρίσει στο διεθνές περιβάλλον. Συμμετείχα σε αρκετές επιχειρηματικές αποστολές, δικαιολογημένα υψηλών προσδοκιών μαζί με εκπροσώπους της πολιτικής ηγεσίας, ανθρώπους της αγοράς και δημοσιογράφους σε χώρες όπως η Ρωσία και η Κίνα ως βοηθός συντονισμού σε θέματα επικοινωνίας και προβολής των δράσεων αυτών. Επίσης, έζησα από κοντά τη διοργάνωση διεθνών δράσεων όπως η αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας στη Σρι Λάνκα, πολιτισμικά δρώμενα ποικίλων αποχρώσεων ή διαδικασίες που σχετίζονται με την ελληνική διπλωματία της ενέργειας. Αναφέρομαι κυρίως στον πετρελαιαγωγό Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη, ένα εγχείρημα μέσω του οποίου η Ελλάδα θα καθίστατο όχι μόνο χώρα κατανάλωσης αλλά και χώρα διέλευσης ενέργειας, γεγονός που θα την αναβάθμιζε γεωστρατηγικά και θα δημιουργούσε πρόσθετα κίνητρα για την προσέλκυση νέων επενδύσεων. Και ήταν την περίοδο αυτή, λίγο μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες που ενώ όλα έδειχναν να βαίνουν καλώς, οι Έλληνες δεν κατάφεραν να αξιοποιήσουν ούτε το θετικό εκείνο κλίμα αλλά ούτε να χτίσουν γέφυρες εμπιστοσύνης με άλλους λαούς και να συνεργαστούν ως όφειλαν. Για παράδειγμα, ενώ υπήρχε τόσο έντονο ενδιαφέρον για τα ελληνικά προϊόντα στο εξωτερικό μα κυρίως θετική διάθεση, ελάχιστα ήταν εκείνα τα εγχειρήματα που πέτυχαν μακροπρόθεσμα, κυρίως λόγω ελληνικών ανεπαρειών και αδυναμιών που δεν επέτρεψαν την κατανόηση και προσαρμογή στα νέα δεδομένα μίας διεθνούς κοινότητας υπό διαρκή εξέλιξη. Στοιχεία όλα που στιγμάτισαν την διεθνή εικόνα και φήμη της Ελλάδος, έναν αναμφίβολα άυλο μεν αλλά καίριο συντελεστή οικονομικής ανάπτυξης και άσκησης εξωτερικής πολιτικής.

Στη σύγχρονη ιστορική συγκυρία δεν ωφελεί πλέον η ομφαλοσκοπήση και ο εθνοκεντρισμός ως πολιτική μίας χώρας στη διεθνή σκηνή. Δεδομένου ότι η απόκτηση ισχύος παραμένει αιώνιο ζητούμενο τόσο για τα άτομα όσο

και για τα κράτη αλλά και ότι το εθνικό σήμα εκπέμπει την ισχύ του κράτους που το φέρει, η Ελλάδα δικαίως και διακαώς επιθυμεί τον εκσυγχρονισμό ή πιο σωστά την ακτινοβολία του εθνικού της σήματος. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σταθώ σε δύο παρατηρήσεις που σχετίζονται με την αφήγηση κάθε σύγχρονου εθνικού σήματος. Πρώτον, στην αναθεώρηση των πρακτικών άσκησης διπλωματίας σε διεθνές επίπεδο και την υποβάθμιση της σημασίας της «σκληρής ισχύος» μπροστά στην ανάδειξη της «ήπιας ισχύος». Δηλαδή μίας αλλιώτικης αλλά εξίσου, αν όχι περισσότερο, δυναμικής ισχύος, η οποία βασίζεται στην συναισθηματική έλξη και λειτουργεί στη βάση μίας σαγήνης προερχόμενης από τη θελκτικότητα της κουλτούρας, των πολιτικών ιδανικών και των πολιτικών επιλογών κάθε χώρας. Δεύτερον, στην ωρίμανση της πολιτικής ως αποτέλεσμα της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η ευημερία, η διατήρηση της ηθικής, της αρετής, της κοινής αίσθησης του σωστού και του λάθους μέσω της νομοθεσίας και η διασφάλιση της επιβίωσης της ομάδας, της πόλης ή τους έθνους. Σε αυτό το πλαίσιο, το άτομο είναι ελεύθερο να επιλέγει και, βάσει των επιλογών του, να διαμορφώνει το περιβάλλον εκείνο που θα του χαρίσει ή θα του στερήσει μία, κατά τον Popper, Ανοιχτή Κοινωνία ή, κατά τον Hayek, Μεγάλη Κοινωνία.

Σήμερα, λοιπόν, η Ελλάδα καλείται να υιοθετήσει μία επικοινωνιακή πολιτική η οποία δε βασίζεται πλέον μόνο στον κλασικό πυλώνα της πολιτικής διπλωματίας αλλά και σε δύο νέους πυλώνες: εκείνον της Οικονομικής Διπλωματίας και τον πυλώνα της Πολιτιστικής Διπλωματίας. Προαπαιτούμενο της εισόδου σε αυτή την εποχή είναι η αίσθηση αμοιβαιότητας ως παράγωγο συνεργατικών πρακτικών και μόνο, η οποία στην πορεία λειτουργεί και ως δίχτυ προστασίας από την εισβολή και εγκαθίδρυση άλλων στρατηγικών εμπορούμενων από το πνεύμα της εκμετάλλευσης και της προδοσίας. Το εθνικό σήμα της Ελλάδος δεν συνδέεται με διαφημιστικές καμπάνιες και υποσχέσεις -που εν τέλει δεν τηρούνται. Αντίθετα, αφορά σε μία συνολική, διαρκή και συντονισμένη προσπάθεια ανταπόκρισης σε αναμετρήσεις πολλαπλών επιπέδων και υψηλών απαιτήσεων. Συγκεκριμένα, ορίζει ή οφείλει να εγγυάται «ολοκληρωμένα προϊόντα» εξαιρετικών πηγών και προσδοκιών που δημιουργούν «ολοκληρωμένες εμπειρίες», αυξάνουν τη δέσμευση και εμπεδώνουν την εμπιστοσύνη από και προς την Ελλάδα.

Σε αυτό το πλαίσιο κύριος σκοπός της έρευνάς μου είναι η σύνδεση της ευθύνης του ατόμου με το εθνικό σήμα στη βάση μίας κοινής ρητής ή υπόρρητης ιεράρχησης αξιών που οδηγούν σε κοινωνική συναίνεση. Σίγουρα, η επίτευξη της συναίνεσης είναι μία διαδικασία που ενέχει κόστος. Το κόστος, ωστόσο, είναι μικρότερο της μη συναίνεσης μακροπρόθεσμα. Μεταφέροντας τη λογική του διλήμματος του φυλακισμένου στην ελληνική πραγματικότητα τα συμπεράσματα μπορεί εκ πρώτης όψεως να δείχνουν αποκαρδιωτικά. Ο κάθε Έλληνας ενδιαφέρεται για το ατομικό του συμφέρον είτε με τη μορφή του μέγιστου οφέλους είτε της ελάσσονος ζημίας και λαμβάνει αποφάσεις που διαπνέονται από έναν άκρατο ατομικισμό, θεωρώντας ότι όλοι θα πράξουν ομοιοτρόπως ακόμη και αν οι πραγματικές τους προτιμήσεις είναι διαφορετικές. Η παράμετρος εκείνη όμως που επιδεικτικά αγνοείται είναι η επαναληπτικότητα του παίγνιου που τείνει στο άπειρο. Μία παράμετρος καθοριστικής σημασίας στην ανάδειξη της αναγκαιότητας της συνεργασίας και της αλληλεγγύης εντός μίας κοινωνίας που περνά από γενιά σε γενιά με το εθνικό σήμα πολύτιμη παρακαταθήκη προς αξιοποίηση και εμπλουτισμό. Ένα στοιχείο εν τέλει που προσμέτρησε ο Anatol Rapoport κατά τη διάρκεια του πρωταθλήματος του Axelrod και εισήγαγε τον «σοφό» αλγόριθμο, τον Tit for Tat (μία σου και μία μου). Η εν λόγω στρατηγική χάρισε στον Rapoport την νίκη και στην κοινωνία το κρυμμένο αντίδοτο της παρακμής.

Υιοθετώντας τη λογική που θέλει την ειρήνη στο διεθνές σύστημα ως το αποτέλεσμα της συνεργασίας των επιμέρους κρατών, το «πλούσιο» εθνικό σήμα της Ελλάδος δεν μπορεί παρά να είναι το αποτέλεσμα της συνεργασίας των πολιτών μεταξύ τους. Στην εργασία μου θα προσπαθήσω να χαρτογραφήσω την ορατή και την αόρατη κρίση της Ελλάδος αντλώντας έννοιες και μηχανισμούς των διεθνών σχέσεων, της πολιτικής επιστήμης, της επικοινωνίας και του πολιτισμού και εν συνεχεία να παρουσιάσω τις νέες εκείνες παραδοχές κοινωνικής συμπεριφοράς, οι οποίες θα οδηγήσουν τη χώρα στην έξοδο από την κρίση με την εγκαθίδρυση μίας νέας ηθικής τάξης σε ένα μετατραυματικό μέλλον. Στην εποχή της κοινωνικής δικτύωσης η Ελλάδα καλείται να φέρει στο φώς το εθνικό της σήμα στηριζόμενη στην παράδοση με ταυτόχρονη αίσθηση της επιλεκτικότητας. Σε αυτή την προσπάθεια κρίνεται σκόπιμο ο κάθε πολίτης να σταματήσει τις ιστορικές

αναδρομές και την κριτική σε πολιτικές του παρελθόντος και να αναλάβει το μερίδιο ευθύνης που του αναλογεί. Η δήλωση του Simon Anholt «...είναι λάθος να πιστεύουμε ότι το κράτος μπορεί να κάνει κάτι σημαντικό για να αλλάξει την εικόνα της χώρας...» υπογραμμίζει για ακόμη μία φορά τη σημασία της δράσης και επαγρύπνησης σε ατομικό επίπεδο.

Κεφάλαιο 1^ο : Το εθνικό σήμα σε ρόλο αφηγητή...

*«Ο καλύτερος και ο μόνος
ειλικρινής τρόπος για να κερδίσει
κανείς καλή και διαρκή φήμη,
είναι να προσπαθεί να είναι ό,τι
επιθυμεί να φαίνεται».*

Άγνωστος

I. Η έννοια του εθνικού σήματος

Καθώς η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να συνδέσει την καλότροπη συμπεριφορά του Έλληνα με το πλούσιο εθνικό σήμα, είναι σκόπιμο να αποσαφηνιστεί εξ' αρχής ο όρος «εθνικό σήμα» (nation brand). Βασιζόμενη στον ορισμό της American Marketing Association σύμφωνα με τον οποίο "brand" είναι ένα «όνομα (name), όρος (term), σύμβολο (sign), ή σχέδιο (design) ή συνδυασμός αυτών» και στην ανάλυση των Keller & Aaker (1990) όπου σκοπός της ύπαρξής του είναι η αναγνωρισιμότητα και η διαφοροποίηση των προϊόντων/αγαθών ή υπηρεσιών από αυτά του ανταγωνισμού, το εθνικό σήμα αποτελεί τον αφηγητή του «μύθου»³ ενός κράτους διαχρονικά ως ένα ανθρώπινο δημιούργημα και εν δυνάμει ισχυρό εργαλείο στα χέρια των πολιτών του. Κρίνεται δε επιτυχημένο τόσο από την ευημερία του κράτους που το φέρει όσο και από την ένταση της θετικής αναγνωρισιμότητας από πολίτες άλλων χωρών, η οποία μεταφράζεται σε όρους οικονομικούς και πολιτισμικούς. Σε όρους επικοινωνίας δε, από την ποιότητα της αφήγησης και την έκταση αλλά και την ένταση της μετάδοσης σε διεθνές επίπεδο. Σίγουρα δεν πληροφορεί αποκλειστικά και μόνο για την γεωγραφική τοποθέτηση μίας χώρας στον παγκόσμιο χάρτη, αλλά επικοινωνεί τη μοναδική «προσωπικότητά» της. Αντλώντας περιεχόμενο από την «προσωπικότητα» ενός brand (brand personality construct) της μελέτης του Aaker (1997), το εθνικό σήμα αναφέρεται στο σύνολο των χαρακτηριστικών εκείνων που δομούν ένα δίκτυο γνωστικών σχηματισμών για ένα κράτος στο μυαλό και την

³ Ο μύθος σύμφωνα με την αρχαία ελληνική έννοια σημαίνει διήγηση που μεταδίδεται από στόμα σε στόμα και αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο στην εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Στο παρόν κείμενο χρησιμοποιείται μεταφορικά, ως σύνολα ρευστών δεδομένων που πληροφορούν τους "παραλήπτες" σχετικά με την ισχύ του κράτους που τα φέρει.

καρδιά των πολιτών του κόσμου. Και όπως πίσω από το σήμα ενός φυσικού προϊόντος κρύβεται σύσσωμη μία επιχείρηση, κατά τον ίδιο τρόπο πίσω από ένα εθνικό σήμα ζει και δημιουργεί μία ολόκληρη χώρα.

Οι απόψεις σχετικά με την ανθρώπινη φύση ασκούν καταλυτικό ρόλο σε μία σειρά τομέων δράσης, από την προσωπική ζωή του καθενός ως την εξωτερική πολιτική ενός κράτους και τη διεθνή πολιτική. Την ίδια στιγμή οι πεποιθήσεις μας για την ανθρώπινη φύση είναι εκείνες που επιδρούν στη διαμόρφωση της. Η μόνη βεβαιότητα είναι η εγχάραξη όλων των παραπάνω στο εθνικό σήμα μίας χώρας και η επίδραση τους στην ελκυστικότητά του σε διεθνές επίπεδο. Η ιδέα του εθνικού σήματος βασίστηκε στην παρατήρηση ότι κάθε χώρα μπορεί να αποτελέσει από μόνη της ένα brand, το οποίο μπορεί να διαχειριστεί αναλόγως για την ανάδειξη των συγκριτικών της πλεονεκτημάτων. Οι διαστάσεις της προστιθέμενης αξίας ενός προϊόντος όπως αυτές αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία (Reast, 2005· Volckner & Sattler, 2006· Martinez et al., 2009· Mohammadian & Roghani, 2010) μπορούν να μετρήσουν την προστιθέμενη αξία ενός εθνικού σήματος. Άρα, η ελκυστικότητα ενός εθνικού σήματος και κατά συνέπεια μίας χώρας, ή, σύμφωνα με την θεωρία του marketing, η προστιθέμενη αξία (brand equity), προκύπτει από την ένταση και το περιεχόμενο του συνόλου των γνωστικών σχηματισμών που έχει στο μυαλό και την καρδιά του για μία χώρα ένας πολίτης του κόσμου. Αναλυτικότερα, οι διαστάσεις αυτές εντοπίζονται στην επίγνωση για την επωνυμία (brand awareness), τη στάση απέναντι στην επωνυμία (brand image) και την πιστότητα στην επωνυμία (brand loyalty).

Ο Laforet (2010) μίλησε και για την έννοια των διασυνδέσεων (brand associations) που δημιουργούν συνειρμούς –θετικούς ή αρνητικούς- ως στοιχείο της προστιθέμενης αξίας ενός brand, το οποίο φαίνεται, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες τρεις διαστάσεις, να ταιριάζει απόλυτα στην έννοια του εθνικού σήματος (Marandu et al., 2012). Συγκεκριμένα, υψηλή προστιθέμενη αξία για το εθνικό σήμα της Ελλάδος θα μπορούσε να ισούται μεταξύ άλλων με υψηλά ποσοστά εξαγωγών ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών σε όλο τον κόσμο, υψηλό βαθμό ικανοποίησης από τη χρήση αυτών και άρα διατήρηση της υψηλής ζήτησης, αύξηση της παραγωγής, μείωση της ανεργίας και οικονομικοκοινωνική ανάπτυξη. Επίσης, θα μπορούσε να απορρέει από

σταθερά θετική αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών εντός συνόρων- και αναφέρομαι κυρίως στις τουριστικές αλλά γιατί όχι και στις εκπαιδευτικές ή τις υπηρεσίες υγείας- από την οποία θα προέκυπτε μία κοινή αντίληψη (perception) ουσιαστικών ωφελειών ευδιάκριτων σε διεθνές επίπεδο και συνεπώς επαναλαμβανόμενη ζήτηση και αναζήτηση αυτών. Αντίθετα, σε μία φευγαλέα αντιπαραβολή του εθνικού σήματος με ένα εμπορικό προϊόν, και οι τρεις προαναφερθείσες διαστάσεις της προστιθέμενης αξίας για το ελληνικό εθνικό σήμα έχουν αρνητικό πρόσημο και χρωματισμό, και άρα αρνητικό άθροισμα. Η τέταρτη διάσταση -οι συνειρμοί- συσχετίζεται εμφανώς με την ήπια ισχύ της Ελλάδος και κατά κοινή παραδοχή βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα.

II. Πτυχές του εθνικού σήματος

Σε μία επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και, συγκεκριμένα, των τοποθετήσεων ειδικών σχετικά με τη διαδικασία εθνικής σηματοποίησης (nation branding) οι απόψεις ποικίλουν. Ο Olins (1999) επισημαίνει τον καίριο ρόλο της στην διάπλαση της εθνικής ταυτότητας ενώ οι Jaffe και Nebenzahl (2001) υποστηρίζουν ότι αγκαλιάζει κάθε πολιτική, επιχειρηματική, πολιτιστική και αθλητική δραστηριότητα ενός κράτους. Σύμφωνα με τους Rendon (2003) και Szondi (2007) η ουσία της εθνικής σηματοποίησης έγκειται στην προώθηση οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Ο Fan (2006, 2009) θεωρεί ότι μέσω της εθνικής σηματοποίησης είναι εφικτή η αλλαγή και συγκεκριμένα η βελτίωση ή και η ενίσχυση της εικόνας ενός έθνους. Ωστόσο, εκείνος ο οποίος πρώτος επινόησε τον όρο της εθνικής σηματοποίησης (nation branding) υπήρξε ο Simon Anholt στη δεκαετία του 1990 αναφερόμενος, κυρίως, στην εφαρμογή στρατηγικών μάρκετινγκ σε επίπεδο κράτους με στόχο τη δημιουργία και την προώθηση μίας μοναδικής και ξεχωριστής εικόνας μίας χώρας με γνώμονα την αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση των εθνικών της συμφερόντων της. Έκτοτε, οι μελέτες σχετικά με το θέμα να μεν πολλαπλασιάστηκαν, ωστόσο η πρόοδος σε επίπεδο εννοιολογικής ανάπτυξης παραμένει ελάχιστη (Fan, 2004, 2006· Dinnie 2007), ένα γεγονός που εγείρει αντιδράσεις και

προβληματισμούς σχετικά με την έννοια της εθνικής σηματοποίησης. Σύμφωνα με τον Ying Fan (2009) η ανησυχητικότερη εξέλιξη όλων είναι ότι η επίθεση ξεκινά από την καρδιά της εξ' αρχής τεθείσας προβληματικής με τον ίδιο τον Anholt στα τέλη της δεκαετίας του 2000 να υποστηρίζει ότι το nation branding δεν υπάρχει και ότι αποτελεί έναν επικίνδυνο μύθο. Ενδεικτικό στοιχείο αυτής της τοποθέτησης αποτελεί η αντικατάσταση του όρου «brand» με τον όρο «competitive identity», δηλαδή της ανταγωνιστικής ταυτότητας ενός έθνους, μία έννοια που, σύμφωνα με τον ίδιο, ποσώς συνδέεται με το μάρκετινγκ, τη διαφήμιση ή τις δημόσιες σχέσεις. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία που μπορούν να συνθέσουν δυνητικά την εικόνα και τη φήμη μιας χώρας δημιουργώντας μία «ανταγωνιστική ταυτότητα» είναι ο τουρισμός, οι άνθρωποι, η διακυβέρνηση, οι εξαγωγές, οι επενδύσεις, ο πολιτισμός και ο αθλητισμός (Simon Anholt, 2007).

Πηγή: Simon Anholt, (2007), *Competitive Identity, The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, New York: Palgrave Macmillan.

Μελετώντας κανείς το ευρύτερο πεδίο της έννοιας της εθνικής σηματοποίησης συναντά αρκετές πτυχές άρρηκτα συνδεδεμένες με την έννοια του εθνικού σήματος. Στις περιοχές έντονου σχετικού ενδιαφέροντος εντάσσονται τοποθετήσεις σχετικά (α.) με τη χώρα προέλευσης (Country Of Origin-COO), (β.) με το branding τόπου (Place/ Destination Branding), (γ.) τη Δημόσια Διπλωματία (Public Diplomacy) και (δ.) θεμάτων που άπτονται της εθνικής ταυτότητας (National Identity). Σύμφωνα με τον Fan (2010) κάθε ένα από τα παραπάνω πεδία αφορά σε διαφορετικά μονοπάτια διαμόρφωσης του

εθνικού σήματος καθώς η COO καταπιάνεται με την εξαγωγική δραστηριότητα, η Δημόσια Διπλωματία με την πολιτική, το branding τόπου με την έμφαση στην ανάδειξη των τοπικών στοιχείων με το επίπεδο της ανάλυσης να μεταφέρεται από το εθνικό σε περιφερειακές μονάδες- ανάλυση η οποία άλλωστε αποτελεί και μία βασική γραμμή της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της ευρύτερης αποκέντρωσης- ενώ η εθνική ταυτότητα, ως ο πλέον ανεξερεύνητος τομέας, με την έννοια της κουλτούρας. Λαμβάνοντας υπόψη την ανωτέρω τμηματοποίηση οι συσχετισμοί που προκύπτουν σχετικά με την ουσία του εθνικού σήματος εκκινούν από ένα απλό slogan ή ένα επιτυχημένο motto και προσεγγίζουν πειραματικά ως και την περίπλοκη σύνδεση με την εθνική ταυτότητα.

Σε κάθε περίπτωση η διαδικασία της εθνικής σηματοποίησης δεν είναι μία απλή υπόθεση, που μπορεί να πραγματοποιηθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα αλλά απαιτεί βάθος χρόνου. Το εθνικό σήμα ως έννοια μολονότι στηρίζεται στη θεωρία του μάρκετινγκ, είναι πολύ πιο ευρεία και δυσνόητη. Κατ' αρχάς, η άυλη φύση του το διαφοροποιεί απόλυτα από ένα εμπορικό προϊόν ενώ παράλληλα το ίδιο δύναται να λάβει πολλές μορφές φωτίζοντας κάθε φορά και μία διαφορετική πτυχή του κράτους που το φέρει. Συνολικά, το εθνικό σήμα συντίθεται σε όρους μικροεπιπέδου και αναφέρομαι στην αυτοαντίληψη ενός λαού (self-perception) η οποία μέσω της διαδικασίας του nation branding εκπέμπεται διεθνώς και επηρεάζει καθοριστικά την εικόνα που διαμορφώνουν οι άλλοι σχετικά με αυτό (perceptions by others).

Το nation branding σίγουρα δεν αποτελεί ένα μύθο, θα υποστηρίξει με έμφαση ο Ying Fan (2010). Σήμερα η επανάσταση στις τηλεπικοινωνίες, η είσοδος μας στην εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης καθιστούν την εφαρμογή της στρατηγικής του nation branding περισσότερο επιτακτική από ποτέ και την ίδια στιγμή λιγότερο επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία απ' ό,τι στο παρελθόν. Δεν αποτελεί σκοπό της παρούσας εργασίας η μέτρηση της προστιθέμενης αξίας του εθνικού σήματος της Ελλάδος ούτε οι τρόποι μέτρησής της. Σε μία τέτοια κατεύθυνση κινήθηκαν οι D'Astous και Boujbel (2007) οι οποίοι ανέπτυξαν μια κλίμακα για την ανάλυση της προσωπικότητας μίας χώρας βασιζόμενοι σε έξι διαστάσεις της. Οι ίδιοι βέβαια θα τονίσουν ότι η δική τους μέτρηση της

προσωπικότητας της χώρας αποτελεί έναν ιδιαίτερο τρόπο κατανόησης αυτής της εικόνας και ότι θα πρέπει να θεωρείται ως συμπλήρωμα και όχι ως υποκατάστατο υφιστάμενων όργανων μέτρησης αυτής. Εκείνο, λοιπόν, που είναι χρήσιμο στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης είναι η κατανόηση της σύνδεσης της παραγωγής και της ανάδειξης της προστιθέμενης αξίας του ελληνικού εθνικού σήματος με τους Έλληνες πολίτες, τόσο ως δημιουργούς αυτής όσο και ως πρώτους αποδέκτες των αποτελεσμάτων της με το εθνικό σήμα να αφηγείται τον Κοινό Βίο σκεπτόμενων δημοκρατικών πολιτών. Σε αυτό το πλαίσιο και δεδομένης της αξίας του Anholt- GfK Roper Nation Index το οποίο αναπτύχθηκε το 2005 από τον Anholt, στη συνέχεια θα βασιστούμε στις έξι διαστάσεις της ανταγωνιστικής ταυτότητας που μετρούν τόσο τη δύναμη όσο και την ποιότητα της έννοιας του εθνικού σήματος. Αυτή τη φορά όμως από την πλευρά του εσωτερικού κοινού, δηλαδή με βάση τις αντιλήψεις των Ελλήνων πολιτών σχετικά με την ενδυνάμωση του εθνικού τους σήματος και την αποκατάσταση της χαμένης αξιοπιστίας.

III. Αφηγήσεις αδιέξοδων ιστοριών

Λέγεται συχνά ότι οι εξαιρετικές περιστάσεις απαιτούν και εξαιρετικές αιτιολογίες και αυτό δεν θα μπορούσε παρά να ισχύει και στην περίπτωση της Ελλάδος. Τις ζηλευτές και επιμελείς αφηγήσεις των παρελθουσών ένδοξων εποχών αποδυνάμωσαν οι νεότερες, κατά βάση άχαρες έως θλιβερές. «Διατίθεται απόγνωση σε άριστη κατάσταση και ευρύχωρο αδιέξοδο... σε τιμές ευκαιρίας... και χρόνος αμεταχείριστος εντελώς» γράφει η Κική Δημουλά απεικονίζοντας άθελά της τη βαθειά κρίση που βιώνει η Ελλάδα, - ένα κράμα πολιτικών, οικονομικών, ηθικών και κοινωνικών ευθυνών-, που έκανε την εμφάνισή της εδώ και αρκετό καιρό αλλά κορυφώθηκε τα τελευταία χρόνια. Δυστυχώς η Ελλάδα απέτυχε παταγωδώς να αναπτύξει μία δομημένη και συστηματική στρατηγική επικοινωνίας ανταποκρινόμενη στις νέες απαιτήσεις του διεθνούς περιβάλλοντος και της παγκοσμιοποίησης, γεγονός που αναπόφευκτα την οδήγησε στην αμαύρωση της εικόνας της διεθνώς. Εδώ, η ουσία του προβλήματος δεν εντοπίζεται τόσο στην ασυνέχεια

ή την αστοχία επικοινωνιακών εκστρατειών όσο στην θεοποίηση του σήμερα και στην περιφρόνηση του αύριο, ο συνδυασμός των οποίων συνέθεταν για πολύ καιρό μία επιλεκτική αντίληψη της πραγματικότητας με καταστροφικές πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Το εθνικό σήμα ενός κράτους δεν εξαντλείται σε μία απλή τοποθέτηση μέσω μίας διαφημιστικής καμπάνιας ή αλλιώς μίας top-down στρατηγικής (Philippe Mihailovich, 2006). Αντίθετα, αφορά σε μία αποτελεσματική bottom-up στρατηγική με τους πολίτες να επικοινωνούν την αλήθεια της καθημερινότητας, η οποία αργά ή γρήγορα έρχεται στο φως.

Εξηγούμαι. Ο Έλληνας χρόνια τώρα ζούσε απομονωμένος από τον κόσμο και τις εξελίξεις κάθε μορφής και εθισμένος σε έναν υπερβολικά καταναλωτικό τρόπο ζωής (Λέανδρος, 2012:304). Ταμπουρωμένος σε μία θέση του δημοσίου και με μόνο ορίζοντα τους τοίχους του σπιτιού του προκάλεσε την αυτοθυματοποίησή του χωρίς καμία αντίσταση. Την ίδια στιγμή παρά το γεγονός ότι ο Έλληνας δουλεύει σημαντικά περισσότερο από το μέσο όρο των πολιτών των χωρών της Ε.Ε.⁴, η διάχυτη εντύπωση περί τεμπελιάς, αλόγιστης κατανάλωσης, διαφθοράς και ανικανότητας διαχείρισης τα του οίκου του επικοινωνείται σταθερά στα διεθνή Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Η αξιοπιστία της Ελλάδος στις διεθνείς αγορές χάθηκε δικαίως δεδομένου ότι η παραγωγικότητα της εργασίας δεν είναι ανάλογη των ωρών απασχόλησης. Παράλληλα, η πολιτική σκηνή ως το σύνολο των κομμάτων, η οποία για τόσα χρόνια έχτιζε με υλικά τελευταίας διαλογής αμφισβητείται, αποδομείται, γκρεμίζεται. Το εθνικό σήμα και αυτό χρεοκοπεί. Και είναι το ίδιο άτομο -και όχι η μάζα-, εκείνο που αναδεικνύει δια της προσωπικής του ψήφου το πολιτικό σύστημα προσδοκώντας ευημερία, πρόοδο, ασφάλεια και προστασία με εκείνο που την ίδια στιγμή το υπονομεύει και το απαξιώνει. Στη ζωή όμως η προσδοκία και ενίοτε η απαίτηση δε συνάδει με ad hoc υπευθυνότητα που δίνει τη θέση της στην απάθεια και την αδιαφορία αλλά με μία ηθική, η οποία αντλεί τη δύναμή της από τις αρχές της αξιοπιστίας, του σεβασμού στον άνθρωπο και την κοινωνία. Μία ηθική - έναυσμα αλλά και προαπαιτούμενο της συστηματικής συνεργασίας και άρα της προσωπικής ευτυχίας του ανθρώπου και της ευημερίας ενός κράτους.

⁴ Για περισσότερες πληροφορίες όρα <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=ANHRS>

Τα παραδείγματα της εν λόγω συμπεριφοράς στην Ελλάδα είναι άπειρα και ενδεικτικά αναφέρω ορισμένα στηριζόμενη σε στοιχεία προκειμένου να αποφυγώ γενικεύσεις και άστοχες, πολλές φορές, υποθέσεις. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα για τη διαφθορά στην Ελλάδα το 2012⁵, 91% του δείγματος σίγουρα συμφωνεί ότι υπάρχει πολλή διαφθορά στην ελληνική κοινωνία. Σταθερά υψηλό ποσοστό του δείγματος θεωρεί από κοινού, μεταξύ άλλων, ως πράξη διαφθοράς «να δώσουμε χρήματα ή άλλο αντάλλαγμα σε εφοριακό για να τακτοποιηθούν τα χρέη μας» (98%), «σε αστυνομικό για να μην μας δώσει κλήση» (97%), «για να περάσουμε στις εξετάσεις για την άδεια οδήγησης» (97%), «να βάλουμε μέσο για να προσληφθεί κάποιος συγγενής» (91%) και εξίσου υψηλά ποσοστά καταδικάζουν την ανοχή σε αντίστοιχες συμπεριφορές. Δηλαδή έχουμε ορθώς κοινή αντίληψη των πραγμάτων ανεξαρτήτως των συμπεριφορών που έπονται και δυστυχώς κινούνται σε αντίθετη κατεύθυνση αυτών. Σχετικά με την εδραίωση της διαφθοράς, 39% θεωρεί ότι η Ελλάδα είναι μία χώρα στην οποία πάντα θα υπάρχει διαφθορά ενώ 57% πιστεύει ότι μπορεί να γίνει μία χώρα χωρίς διαφθορά. Ένα ιδιαίτερα ευχάριστο εύρημα σύμφωνα με την εν λόγω έρευνα αποτελεί η διαχρονική μείωση της συνολικής διαφθοράς από το 2009, έτος επικού μεγέθους κατά το οποίο ανήλθε στα 787 εκατ. και έκτοτε βαίνει μειούμενο ώσπου το 2012 έφτασε τα 420 εκατ. ευρώ, πιθανότατα ως λογική αυτοάμυνας απέναντι στην κρίση.

Μία ακόμη σημαντική παράμετρος καθίσταται το ποσοστό αδυναμίας εξυπηρέτησης των δανείων. Σύμφωνα με στοιχεία της Public Issue για το 2012⁶, 4 στα 10 νοικοκυριά στην Ελλάδα (41%) έχουν λάβει κάποιο δάνειο από τράπεζα, ένα ποσοστό που αντιστοιχεί περίπου σε 1.541.735 νοικοκυριά. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων πρόκειται για στεγαστικό δάνειο (25%), και ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά τα καταναλωτικά (10%), τα δάνεια για

⁵ Η έρευνα για τη διαφθορά στην Ελλάδα πραγματοποιείται κάθε χρόνο από την «Διεθνή Διαφάνεια-Ελλάς», η οποία, χρησιμοποιώντας τη διεθνή εμπειρία, έχει ως σκοπό να μετρήσει το φαινόμενο της διαφθοράς στη χώρας. Αναλυτικότερα, για το 2012 η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο σύνολο της χώρας συμπεριλαμβανομένων των νήσων Αιγαίου και Ιονίου. Το μέγεθος του δείγματος ανέρχεται σε 12. 104 άτομα ενώ η διάρκεια της έρευνας αφορά και στους 12 μήνες του έτους σε 12 κύματα. Για περισσότερα, όρα <http://www.transparency.gr/Content.aspx?page=11>

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες όρα Greek Social Issues 3-2013: «Τα δάνεια των ελληνικών νοικοκυριών, 2012», <http://www.publicissue.gr/2100/>

αγορά αυτοκινήτου (4%), τα επαγγελματικά (4%) και τα επισκευαστικά (3%). Όσον αφορά στο ζήτημα της αποπληρωμής των δανείων, σχεδόν 3 στα 4 νοικοκυριά (78%) αναφέρουν ότι πληρώνουν με δυσκολία τις μηνιαίες δόσεις, ενώ ένα επιπλέον ποσοστό 6% εμφανίζει πλήρη αδυναμία αποπληρωμής, απόρροια της χρόνιας αδυναμίας των Ελλήνων σύνδεσης της κατανάλωσης με την παραγωγή. Το συνολικό ποσοστό, που αγγίζει το 84%, που αδυνατεί να αποπληρώσει δανεικά κεφάλαια είναι ιδιαίτερα αυξημένο σε σχέση με το παρελθόν. Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ως θετικό το γεγονός ότι παρά την αντίθετη φημολογία ο ιδιωτικός δανεισμός στην Ελλάδα συγκριτικά με τα υπόλοιπα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι χαμηλός⁷ και, ως ακόμη θετικότερο, ότι τα τελευταία τέσσερα χρόνια, το ποσοστό των νοικοκυριών με δάνειο έχει μειωθεί κατά 8%. Αναλυτικότερα από 49% το 2008, και 43% το 2009, σε 41% το 2012.

Ένα άλλο παράδειγμα ανεύθυνης συμπεριφοράς αποτελεί η αυθαίρετη δόμηση σε δάση και αιγιαλούς. Αναλυτικότερα σύμφωνα με την πρώτη ολοκληρωμένη προσπάθεια καταγραφής από την Αποκεντρωμένη Διοίκηση Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδος και Ιονίου, έχουν επισημανθεί και εντοπιστεί στο χάρτη της Ελλάδος 1.047 αυθαίρετα σε 12 νομούς⁸. Επιπροσθέτως, η μέχρι και σήμερα έλλειψη ενός ολοκληρωμένου κτηματολογίου που παρακωλύει τις όποιες προσπάθειες για ανάπτυξη στη χώρα σε συνδυασμό με τις αλληπάλληλες προσπάθειες νομιμοποίησης των αυθαιρέτων από το κράτος προκειμένου το τελευταίο να συγκεντρώσει χρήματα υπογραμμίζει την έλλειψη της πολιτικής βούλησης της κάθε κυβέρνησης να διορθώσει στρεβλώσεις του παρελθόντος. Η δημοσιογράφος Suzanne Daley σε άρθρο της με τίτλο “Who Owns This Land? In Greece, Who Knows?” τον Μάιο του 2013 στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας New York Times αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ενώ στις αρχές της δεκαετίας του

⁷ Για περισσότερες πληροφορίες όρα

⁸ Συνολικά καταγράφηκαν 1.047 αυθαίρετα: στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 473, Δυτ. Ελλάδος 315 και Ιονίου 259. Τα 880 από τα 1.047 αυθαίρετα βρίσκονται σε αιγιαλό και παραλία, ενώ τα 167 σε δάση. Πρώτος σε αυθαίρετα είναι ο Δήμος Ευρώτα Λακωνίας με 136 αυθαίρετα, εκ των οποίων τα 125 στον αιγιαλό και 11 σε δάση. Ακολουθεί ο Δήμος Κέρκυρας με 129 αυθαίρετα, όλα πλην ενός στον αιγιαλό. Κατόπιν, ο Δήμος Λουτρακίου - Αγίων Θεοδώρων με 94 αυθαίρετα (54 σε δάση, 40 στον αιγιαλό), ο Δήμος Κεφαλονιάς με 87 αυθαίρετα (τα 82 στον αιγιαλό), ο Δήμος Πατρέων με 78 αυθαίρετα (60 στον αιγιαλό, 18 σε δάση) και ο Δήμος Μεσολογγίου με 73 αυθαίρετα (όλα στον αιγιαλό). Για περισσότερα όρα http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_3_30/12/2012_506441

‘90, η Ελλάδα έλαβε περισσότερα από \$100 εκατομμυρία από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την κατάρτιση εθνικού κτηματολογίου, η σχετική δράση του ελληνικού κράτους για την αντιμετώπιση του προβλήματος υπήρξε ανύπαρκτη και η Ε.Ε απαίτησε την επιστροφή των χρημάτων της⁹. Ας προστεθεί εδώ ότι το ζήτημα των αυθαίρετων αθλητικών εγκαταστάσεων μεταξύ των οποίων το στέγαστρο Καλατράβα, το στέγαστρο του ποδηλατοδρομίου και άλλες κατασκευές στο ΟΑΚΑ, διάφορες κατασκευές στον Άγιο Κοσμά, σε αθλητικές εγκαταστάσεις της Θεσσαλονίκης, στο Εθνικό Σκοπευτήριο του Βύρωνα και στα Εθνικά Αθλητικά Κέντρα Λάρισας, Ηρακλείου και Χανίων, επιλύεται επιτυχώς με σχετική διάταξη στο νομοσχέδιο του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής με θέμα «Αντιμετώπιση της Αυθαίρετης Δόμησης - Περιβαλλοντικό Ισοζύγιο και άλλες διατάξεις» που ψηφίστηκε μόλις τον Αύγουστο του 2013.

Τέλος, σύμφωνα με την Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το έτος 2012¹⁰ την τετραετία 2009-2012 η συνολική απασχόληση στη χώρα υποχώρησε κατά 17,5% περίπου, ενώ η μισθωτή απασχόληση πάνω από 19%. Η τόσο μεγάλη απώλεια θέσεων εργασίας ώθησε το ποσοστό ανεργίας σε ιστορικά υψηλά επίπεδα: από 7,6% το 2008 σε 24,5% περίπου κατά μέσο όρο το 2012 και 27,0% το Νοέμβριο, ενώ το πρώτο τρίμηνο του 2013 έφτασε στο 27,4 σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία. Στατιστικά στοιχεία ενδεικτικά μίας «δεν βαριέσαι» λογικής στην οικονομία σχετικά με παραγωγικές δραστηριότητες που μεταδόθηκε σαν ιός απ’ άκρη σ’ άκρη της Ελλάδος μολύνοντας τον κοινωνικό ιστό της χώρας και σκιάζοντας το εθνικό της σήμα.

Όλοι οι Έλληνες θυμούνται το καλοκαίρι 2004 και εκείνη την αίσθηση ότι όλα θα άρχιζαν αλλιώς. Αν όντως μία είναι η απόδειξη του «μπορώ», - το «κάνω»-, η Ελλάδα κατάφερε να διοργανώσει με εξαιρετική επιτυχία τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Ωστόσο, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια αυτή η επιτυχία ήταν μάλλον μία κοροϊδία. Οι εξωπραγματικές υπερκοστολογήσεις ως απόρροια της ελληνικής νοοτροπίας της ανευθυνότητας, της αρπακτής και

⁹ Για περισσότερες πληροφορίες όρα <http://www.nytimes.com/2013/05/27/world/europe/greeces-tangled-land-ownership-is-a-hurdle-in-recovery.html?pagewanted=all&r=0>

¹⁰ Όρα <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2012.pdf>

της τελευταίας στιγμής σε συνδυασμό με τους μετέπειτα χειρισμούς τραυμάτησαν τη χώρα διαφεύδοντας κάθε προσδοκία. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 προσπάθησαν να αναδείξουν ως κεντρικό διαφοροποιό συστατικό στοιχείο του ελληνικού εθνικού σήματος το Ανθρώπινο Μέτρο, μία προσπάθεια ωστόσο που έμεινε μισή (Γιώργος Αναστασιάδης, 2012). Εννιά μόλις χρόνια μετά η χώρα βρίσκεται και πάλι στο επίκεντρο της προσοχής της παγκόσμιας κοινότητας. Αυτή την φορά όμως για θέματα κρίσης ηγεμονίας, οικονομίας και ταυτότητας. Ανίκανη να διαχειριστεί τα του οίκου της παρουσιάζεται με μία εικόνα θρυμματισμένη από λάθη και παραλείψεις του παρελθόντος, ένα εκ των οποίων εκείνοι οι Ολυμπιακοί που εν τέλει αποδείχθηκαν το ίσον της φθοράς και του ξεπεσμού. Η παντελής έλλειψη στρατηγικής είναι πλέον δεδομένη. Επιλέξαμε να αποκτήσουμε Στέγη Καλατράβα και όχι παραγωγικές μονάδες κάθε μορφής. Περιμέναμε ωστόσο να αξιοποιηθεί κάθε επένδυση συνδεδεμένη με τον αθλητισμό και τον πολιτισμό. Και μετά διαβάσαμε για τις προθέσεις κυβερνητικών να ανοίξουν τις ολυμπιακές εγκαταστάσεις με στόχο από τη μία τη χρησιμοποίησή τους από το κοινό και από την άλλη την εισροή εσόδων από την τουριστική προβολή τους όπως π.χ μέσω της εγκατάστασης μικρού τρένου στις παρυφές της πολυσυζητημένης Στέγης Καλατράβα, σκέψεις που δεν υλοποιήθηκαν ποτέ. Το σημείο όμως στο οποίο θα ήθελα να σταθώ είναι ο καθένας από εμάς ξεχωριστά. Αναρωτιέται δικαίως κανείς πώς γίνεται οι ίδιοι άνθρωποι που βοήθησαν στη διεξαγωγή εκείνων των Αγώνων ποικιλοτρόπως, ένα μήνα αργότερα και έκτοτε να συμπεριφέρονται με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο, όντας εθελοντές οι περισσότεροι σε ένα κρυφτό ατομικών ευθυνών και παραλείψεων.

Οι αφηγήσεις ιστοριών του διογκωμένου και διεφθαρμένου δημόσιου τομέα, του τεμπέλη και αχρείου αργόμισθου, του κρυμμένου μέσου πίσω από κάθε προσωπική επιτυχία, αλλά και άλλες όπως ο μύθος της Ελλάδος του Ζορμπά, η κατάλυση του έννομου κράτους και η οικονομική χρεοκοπία συνεχίζουν να βυθίζουν την ελληνική κοινωνία σε παρακμή. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Παντελής Μπουκάλας (Καθημερινή, 2013) «η αφήγηση του κακού έχει πάντοτε περισσότερους πιστούς από την εξιστόρηση της καλοσύνης». Το ερώτημα, λοιπόν, παραμένει. Έχει ο Έλληνας πολίτης

μερίδιο ευθύνης στο τσαλάκωμα της αξιοπιστίας του εθνικού σήματος της χώρας του, ή, αντιστρέφοντας την ερώτηση, στο χτίσιμο ενός πλούσιου και εξωστρεφούς σήματος; Κάποιοι κάνουν λόγο για παιδισμό, άλλοι αναζητούν εχθρούς της Ελλάδος σε κάθε γωνιά του πλανήτη και άλλοι κοιτούν τα άστρα. Η παρούσα κρίση σίγουρα αποτελεί μία ευκαιρία ενδοσκόπησης σε πρώτο επίπεδο και εν συνεχεία αφομοίωσης της σκέψης ότι ο καθένας ξεχωριστά συμμετέχει με το δικό του τρόπο σε όλα τα προβλήματα¹¹. Γιατί η ιστορία είμαστε εμείς οι ίδιοι. Αυτοδιορισμοί δεν υφίστανται, ούτε η χρεοκοπία είναι αυτοφυής. Τα κυβερνώντα κόμματα δε φυτρώνουν ούτε επιβάλλονται ως σχηματισμοί στην πολιτική σκηνή, πόσο μάλλον σε δημοκρατικούς καιρούς όπως οι σημερινοί, ενώ, η διαφθορά χρυσοπληρώνεται και άρα είναι συνειδητή. Η Ελλάδα σήμερα βιώνει τα αποτελέσματα μίας θολούρας που για χρόνια διατηρούνταν και τροφοδοτούσε λανθασμένες αντιλήψεις σχετικά με τους τρόπους καλής συμπεριφοράς και αποτελεσματικής επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους. «Συνειδητοί απατεώνες, παπατζήδες και μαυραγορίτες της βίας» (Ποταμιάνος, 1997, 311) πολλαπλασιάστηκαν με ρυθμούς μεγαλύτερους από εκείνους που θα μπορούσε να αντέξει η ελληνική κοινωνία με αποτέλεσμα στην παρούσα συστημική κρίση να προστίθεται μία διάσταση που (δεν) έχει ηθικό χαρακτήρα.

Σε κάθε περίπτωση, ένα πλούσιο εθνικό σήμα δεν ταυτίζεται με μεγαλοπρεπείς διαφημιστικές εκστρατείες. Ενδεικτικό της προαναφερθείσας θολούρας στο επίπεδο της άσκησης πολιτικών μίας εθνικής προβολής είναι οι εννιά διαφορετικές καμπάνιες και slogan που δημοσιεύθηκαν από το 2002 μέσω του ΕΟΤ στον διεθνή Τύπο στο πλαίσιο προβολής της Ελλάδος στο εξωτερικό.

1. «Greece. Beyond words»(2002-2003),

¹¹ Στη διάλεξή του στο Μέγαρο Μουσικής τον Φεβρουάριο του 2012 με τίτλο «Time out: η ελληνική αίσθηση του χρόνου», ο φιλόσοφος και συγγραφέας Στέλιος Ράμφος περιέγραψε την σημερινή κατάσταση λέγοντας ότι «Για μια ακόμη φορά βρισκόμαστε σε πολύ δύσκολη θέση. Όχι εξαιτίας φυσικών καταστροφών ή πολιτικών ατυχημάτων. Αυτή τη φορά, μετά από 40 χρόνια άπλετης μεταπολιτευτικής δημοκρατίας, πρωτοφανών ελευθεριών, οικονομικής ευημερίας μέσα στο ασφαλές πλαίσιο της Ε.Ε., ο λόγος της δοκιμασίας μας, πέρα από τις διεθνείς διαστάσεις αυτής της κρίσης, είναι κυριαρχικά οι δικές μας επιλογές και πράξεις. Τώρα δεν υπάρχουν εξωτερικοί εχθροί. Πρέπει τώρα να νικήσουμε τον κακό εαυτό μας με ένα και μόνον όπλο: τη σοφία του πόνου. Αυτός είναι ο δρόμος που πρέπει να τραβήξουμε για να πετύχουμε. Θέλουμε μια νέα εικόνα εαυτού σ' έναν δρόμο καθάρσιας προκοπής».

2. «Greece 2004. Your Best time yet» (2004) αξίας 15. εκατ. ευρώ
3. «Live your myth in Greece» (2005), αξίας 25. εκατ. ευρώ
4. «Explore your senses» (2007), αξίας 38. εκατ. ευρώ
5. Greece: the true experience» (2008), αξίας 32. εκατ. ευρώ
6. «Greece 5000 years old: A Masterpiece you can afford» (2009),
7. «Kalimera!»(2010),
8. «You in Greece»(2011),
9. «Visit Greece»(2012).

Καμπάνιες προώθησης της χώρας με τεράστιο κόστος δεκάδων εκατομμυρίων ευρώ ετησίως - από τη σύμβαση με τον ξένο στρατηγικό σύμβουλο μέχρι το σχεδιαστικό κομμάτι της διαφήμισης κι από την παραγωγή της καμπάνιας μέχρι τη δημοσίευση της- απουσία πάντα ενός μηχανισμού ελέγχου προκειμένου να μετρηθούν τα αποτελέσματα των. Στην τρέχουσα περίοδο λιτότητας και επαναπροσδιορισμού της πορείας της χώρας ας σημειωθεί ότι το νέο logo που σχεδιάστηκε για το 2013 – σε φόντο γαλάζιο και λευκό- είναι το «Greece. All time classic», αξίας 10.000 ευρώ¹².

IV. Το πλούσιο εθνικό σήμα ως ελκυστής ανάπτυξης

Σε μια συνέντευξη του που δημοσιεύθηκε στο BHMagazino στις 5 Φεβρουαρίου 2012, ο Simon Anholt αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Ένα από τα πράγματα που μου δίδαξαν οι έρευνες που διεξάγω κάθε χρόνο είναι ότι οι άνθρωποι χωρίζουν στο μυαλό τους τις χώρες σε δύο βασικές κατηγορίες. Τις “χρήσιμες” και τις “διακοσμητικές”. Οι χρήσιμες είναι συνδεδεμένες στη σκέψη μας με την οικονομία, την πολιτική, τη βιομηχανία κτλ. Η Ιαπωνία και η Γερμανία είναι κλασικά τέτοια παραδείγματα. Η μεγάλη πλειονότητα των*

¹² Για περισσότερες πληροφορίες όρα

http://www.lifo.gr/team/bitsandpieces/36389?comments_page=1&comments_order=p

υπολοίπων είναι απλώς διακοσμητικές. Έχουν κουλούρα, γαστρονομία, όμορφους ανθρώπους, ελκυστικά τοπία, μουσική. Η Ελλάδα είναι μια κλασική περίπτωση “διακοσμητικής” χώρας. Η Ελλάδα είναι στην ίδια θέση με την Ιταλία, τη Βραζιλία, στην ίδια θέση με τη μεγάλη πλειοψηφία των χωρών. Και αυτή είναι μια θαυμάσια συγκυρία για να αποδείξετε ότι υπάρχει χρησιμότητα». Συμπεραίνει κανείς με βάση τα προαναφερθέντα ότι το πρόβλημα της Ελλάδος δεν είναι τόσο η εικόνα της στο εξωτερικό. Η διαδρομή της στην ιστορία της έχει χαρίσει τόσα πολλά που ακόμη και σήμερα υπερτερούν-όπως φαίνεται- των όποιων στερεοτύπων επικοινωνούνται σε διεθνές επίπεδο και των όποιων δυσχερειών αντιμετωπίζει η χώρα τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Το κυριότερο πρόβλημα φαίνεται να αφορά στα θεμέλια του εθνικού σήματος, δηλαδή στους Έλληνες που κατέστησαν την Ελλάδα μία χώρα «εχθρική» για αυτούς σε πρώτο επίπεδο, και, σε επόμενο, «αναξιόπιστη» ως συνομιλητή των ξένων.

Ας δούμε ακόμη πιο προσεκτικά τη σύνδεση του εθνικού σήματος της Ελλάδος με κάθε λογής οικονομική δραστηριότητα. Η «ευχάριστη ζωή» των τελευταίων δεκαετιών οδήγησε τη χώρα στην σημερινή κατάσταση και αναπόφευκτα υποβάθμισε το εθνικό σήμα στο διεθνές περιβάλλον. Η αγροτική παραγωγή στην Ελλάδα για παράδειγμα παρήκμασε και φτάσαμε στο σημείο να εισάγουμε ντομάτες από άλλες χώρες (Καθημερινή, 2013). Μικροί και μεγάλοι γνωρίζουν πολύ καλά ότι ο πρωτογενής τομέας στη χώρα μας είναι ανύπαρκτος πλέον, σε αντίθεση με τις προοπτικές εξέλιξης που αναμένονταν τα χρόνια χάραξης και υλοποίησης της Κ.Α.Π. Και ακόμη και αν η Ελλάδα μοιράζεται τις ευθύνες με το κέντρο αποφάσεων των Βρυξελλών, το αποτέλεσμα παραμένει το ίδιο. Σήμερα, η δουλειά του αγρότη ως δικαιούχου παχυλών και αλλεπάλληλων επιδοτήσεων της αδιαφορίας του για την ποιότητα ή την εμπορευσιμότητα των προϊόντων του αποτελεί παρελθόν και μάλιστα κακογραμμένο. Το μέλλον ανήκει σε αγρότες παραγωγικούς, ανταγωνιστικούς, με συνείδηση επιχειρηματική και αίσθηση του χωροχρόνου στον οποίο κινούμαστε. Σημειωτέον δε ότι, η μεγάλη και συνεχής άνοδος των τιμών των γεωργικών προϊόντων σε διεθνές επίπεδο καθίσταται μία εξέλιξη που κάνει ακόμα περισσότερο ελκυστική και κερδοφόρο την αγροτική

παραγωγή, ενώ πρόκειται για μια ισχυρότατη τάση που δεν πρόκειται μάλλον να αντιστραφεί στο ορατό μέλλον, καθώς τροφοδοτείται από ιστορικές αλλαγές στις παγκόσμιες πληθυσμιακές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες (Μπάλτας, 2012). Άλλωστε, πολλές φορές ούτε η τιμή ούτε το κόστος καθορίζουν την ανταγωνιστικότητα ενός προϊόντος όσο η αξία που προσφέρει στην παγκόσμια αγορά. Εκτός του πρωτογενούς τομέα, και ο μεταποιητικός τομέας της Ελλάδος συρρικνώθηκε αισθητά λόγω της σημαντικής παραγωγικής υποχώρησης ως απόρροια της παρατεταμένης μείωσης των παραγγελιών. Τα αποτελέσματα των όλο και μειούμενων παραγωγικών απαιτήσεων οδηγούν προφανώς με αντιστρόφως ανάλογες ταχύτητες στην μείωση της απασχόλησης αλλά και των λειτουργικών κερδών. Χαρακτηριστική ένδειξη της ασθενούς υγείας του ελληνικού μεταποιητικού τομέα είναι ο σύνθετος Δείκτης Υπευθύνων Προμηθειών (PMI) που τον Δεκέμβριο του 2012 έκλεισε στις 41,4 μονάδες, τιμή χαμηλότερη από τις 41,8 μονάδες του Νοεμβρίου και ακόμη χαμηλότερη των 42,0 μονάδων του τρίτου τριμήνου του 2012 (Καθημερινή, 2013). Τέλος, η «κλειστή κοινωνία» της Ελλάδος επισκίασε αισθητά –ως αναμενόμενο- και τον τριτογενή τομέα με αποτέλεσμα αλλεπάλληλες αστοχίες υψηλού οικονομικού και κοινωνικού κόστους.

Δεδομένου ότι η ενότητα σε χρόνο μέλλοντα έχει τιμήματα ενώ η διάσπαση σε χρόνο παρελθόντα κανένα (Τσάκας, 2011) καθώς επίσης ότι είναι κοινή βούληση η χάραξη νέων προοπτικών για την Ελλάδα στο διεθνές στερέωμα, όλοι οι Έλληνες οφείλουν να αναλάβουν τις ευθύνες τους και να πάρουν το ρίσκο. Άρα, για να το καταφέρουν, προέχει να ωριμάσουν, να αποδεσμευτούν από νοοτροπίες διασπαστικές γιατί το μέλλον έχει τιμήματα πολλά και δυσβάσταχτα που ενδεχομένως συντηρούν νοσταλγικές ψευδαισθήσεις ενός καλύτερου παρελθόντος. Το πρόβλημα της Ελλάδος σε καμία περίπτωση δεν είναι μία εξίσωση πρώτου βαθμού καθώς η ολική χρεοκοπία δεν προέκυψε χθες, ούτε πάλι είναι ένα φαινόμενο ελληνικό. Άκρως ελληνική, ωστόσο, στην παρούσα κατάσταση είναι η αδυναμία κατανόησής της, που περισσότερο δεν θα μπορούσε να ωριμάσει, σε συνδυασμό με έναν επίμονο εγωισμό που αρνείται πεισματικά τόσο να παραδεχθεί λάθη και παραλείψεις όσο και να αναλάβει το όποιο μερίδιο

ευθύνης. Βεβαίως και δεν αναφέρομαι σε καμία περίπτωση στην πολύκροτη φράση Έλληνα πολιτικού «Τα φάγαμε όλοι μαζί», μία προκλητικότατη προσπάθεια μετάθεσης της πολιτικής ευθύνης, σχετικά με την παραγωγή ελλειμμάτων και τη δημιουργία του χρέους μεταξύ άλλων στη χώρα, των «ιθυνόντων» στους ώμους ενός καταφανώς απροσδιόριστου «λαού». Αναφέρομαι, ωστόσο, σε μία ουσιαστική και δίκαιη ανακατανομή της ευθύνης σε συνέχεια εκείνης της καταρχήν καλώς γενομένης ανακατανομής των «απολαυστικών εμπειριών» προς όφελος των πολλών, σε μία περίοδο κρίσιμη κατά την διάρκεια της οποίας η διεθνής κοινότητα -και η Ελλάδα ως μέλος της- καλείται να αντιμετωπίσει πολλαπλές προκλήσεις.

Αν η πολιτική διπλωματία αναπτύσσει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και των κυβερνήσεων, η πολιτιστική διπλωματία γεφυρώνει τις κοινωνίες των πολιτών, ενώ η οικονομική διπλωματία θεμελιώνει τη συνεργασία μεταξύ των εθνικών αγορών. Αν η πείρα είναι το όνομα που δίνουμε στα λάθη μας (Oscar Wilde), η Ελλάδα διαθέτει μπόλικο ώστε να ανακατευθύνει την παραγωγή και τους πόρους της από μη εμπορεύσιμα εγχωρίως παραγόμενα σε διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά καλλιεργώντας μία κουλτούρα εξωστρέφειας και παίζοντας συνδυασμό στρατηγικών άμυνας και επίθεσης. Μία στρατηγική άμυνας χωρίς κενά και χαραμάδες δυνητικής εκμετάλλευσης και μία στρατηγική επίθεσης με τους παραγωγικούς φορείς σε νέους ρόλους και προσανατολισμούς που εστιάζουν στην αποδοτικότητα μέσω συνδημιουργικών και άρα συνεργατικών πρακτικών αλλά και τους πολιτισμικούς φορείς πρεσβευτές της χώρας και ενδυναμωτές της πολιτιστικής και πνευματικής ζωής. Για να το θέσω διαφορετικά μία συναίνεση που ενδυναμώνει το εθνικό σήμα και το καθιστά έναν ελκυστή ανάπτυξης. Αν από την άλλη υποθέσουμε ότι δεν υπάρχει ελπίδα, τότε θα εξασφαλίσουμε ότι δεν υπάρχει (Noam Chomsky), δεδομένου ότι η υπόθεση σε ατομικό επίπεδο γίνεται αντίληψη σε επίπεδο συνόλου και η αντίληψη μία εθνική πραγματικότητα.

V. Ο ρόλος του εθνικού σήματος σε ένα πολυπολικό διεθνές σύστημα

Στην εποχή της αλληλένδεσης τα εθνικά σήματα είναι αφηγητές (story tellers) ισχύος, οι πρωταγωνιστές των οποίων γεννούν στους ακροατές συναισθήματα και διαμορφώνουν πεποιθήσεις. Η μαγεία της αφήγησης θα προσδιορίσει το εύρος αλλά και τη δυναμική των ακροατών στο διεθνές σύστημα. Καθώς ο όρος «διεθνές σύστημα» είναι από μόνος του ασαφής (Gilpin, 2004:59), στο παρόν κείμενο χρησιμοποιείται περιγράφοντας το σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο σύστημα. Συγκεκριμένα, τρία είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που το ορίζουν: (1) οι διαφορετικές οντότητες από τις διαδικασίες και τις δομές ως τους δρώντες και τις ιδιότητες αυτών, (2) η «τακτική αλληλεπίδραση» εντός ενός ευρέως φάσματος επαφής των κρατών από την απλή συνύπαρξη ως την ουσιαστική ανταλλαγή και τη σύμπλευση και (3) η «μορφή ελέγχου», λιγότερο ή περισσότερο επίσημη, ως ρυθμιστής των κρατικών συμπεριφορών¹³. Ο απόλυτος έλεγχος του διεθνούς συστήματος είναι ανέφικτος (Gilpin, 2004:63). Άρα, υπό μία έννοια το διεθνές σύστημα αφορά στο σύνολο των εθνικών σημάτων που εμπερικλείουν το καθένα τη δική του ιστορία και συν τω χρόνω το πολυδιάστατο της εξέλιξης του, που ενώνονται μέσω αλληλεπίδρασης σύμφωνα με την ιεραρχία του γοήτρου, δηλαδή την κατανομή της ισχύος, ναι μεν της σκληρής αλλά κυρίως της ήπιας, και της εξ' αυτής προκύπτουσας φήμης, ως ο κυριότερος μηχανισμός «σχετικού» ελέγχου.

Κάθε εθνικό σήμα ως το περιεχόμενο μίας εξωστρεφούς διαφοροποιητικής διαδικασίας, παραπέμπει σε εικόνες και νοήματα, δεδομένα και αξίες, μύθους και πραγματικότητες, σε όλα εκείνα δηλαδή που συγκροτούν την ταυτότητά του και υποδηλώνουν τις αξίες του κράτους. Ιστορικά, στη θεωρία των διεθνών σχέσεων οι δύο επικρατέστερες σχολές σκέψης που χρωμάτισαν τα περισσότερα εθνικά σήματα τοποθετούνται σε διαφορετική βάση. Από τη μία, για την ρεαλιστική σχολή σύμφωνα με την

¹³ Η παρούσα ανάλυση αφορά στην επεξεργασία του ορισμού του διεθνούς συστήματος των Robert Mundell και Alexander Swoboda «ένα σύστημα είναι ένα σύνολο διαφορετικών οντοτήτων που ενώνονται μέσω τακτικής αλληλεπίδρασης σύμφωνα με μία μορφή ελέγχου» από τον Robert Gilpin. Όρα Robert Gilpin, Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική, σελ. 59-96.

οποία το διεθνές σύστημα είναι «άναρχο»¹⁴, δηλαδή απουσιάζει μια κεντρική ρυθμιστική αρχή η οποία να μονοπωλεί τα μέσα της βίας και μέσα στο οποίο η επιβίωση καθίσταται ο πρωταρχικός στόχος, η μεγιστοποίηση της ισχύος διαιωνίζει τα διλήμματα ασφαλείας που καθορίζουν τη διεθνή τάξη των δυνάμεων. Ακολουθώντας αυτή τη λογική ο πόλεμος είναι ένα φυσικό επακόλουθο σε μία προσπάθεια διατήρησης της τάξης. Από την άλλη, ο φιλελεύθερος ιδεαλισμός υποστηρίζει ότι μέσω του εκδημοκρατισμού των κοινωνιών, της παγκοσμιοποίησης και της «ολοένα πυκνότερης διεθνούς θεσμικής οργάνωσης» (Παπασωτηρίου, 2008:245) τα παραδοσιακά διλήμματα ασφαλείας αποδυναμώνονται. Σε απάντηση της διεθνούς αναρχίας των Μακιαβελικών αναδύεται η διεθνής συναναστροφή ως μία δυναμική σχέση μεταξύ των κρατών όπου ναι μεν ενέχεται η σύγκρουση αλλά δεσπόζει η συνεργασία, η συναλλαγή και η αλληλεγγύη με ανταποδοτικά οφέλη¹⁵. Ωστόσο, ανεξαρτήτως σχολής, το εθνικό σήμα επικοινωνεί την ισχύ ενός κράτους.

Η γνωστή από τον αρχαίο ελληνικό κόσμο θέση ότι «δικαιοσύνη είναι το δίκαιο του ισχυρότερου» επιβεβαιώνει ότι η ισχύς αποτελεί το νόμισμα των συναλλαγών στις διεθνείς σχέσεις με τους κυριότερους δρώντες που είναι τα κράτη/έθνη να δρουν με ορθολογιστικά κριτήρια και γνώμονα τη μεγιστοποίηση του εθνικού συμφέροντος. Στη διεθνή σφαίρα η ισχύς, ακόμη και αν στην πραγματικότητα είναι μία αδιαίρετη ολότητα, μπορεί να διαχωριστεί σε στρατιωτική, οικονομική και ισχύ της πειθούς και αποτελεί ένα διαφοροποιητικό στοιχείο μεταξύ των δρώντων, με το εθνικό σήμα φορέα και

¹⁴ Το στοιχείο της διεθνούς αναρχίας ως η άλλη όψη της εθνικής κυριαρχίας καθίσταται ο βασικός πυρήνας του ρεαλισμού. Ο E.H.Carr στο βιβλίο του «Η εικοσαετής κρίση 1919-1939» ορίζει τον ρεαλισμό ως εξής: «Η σύγκρουση της σκέψης με τον ευσεβή πόθο που κατά την ανάπτυξη μίας επιστήμης ακολουθεί την αποτυχία των πρώτων της ανεφάρμοστων μελετών και σημαδεύει το τέλος της ιδιαίτερα ουτοπικής περιόδου, ονομάζεται κοινά ρεαλισμός» (Wight, 2005:23). Συνολικά, το εν λόγω έργο του συμβολίζει την κατάρρευση του οικοδομήματος της ουτοπικής θεωρίας που στηριζόταν στην έννοια της αρμονίας των συμφερόντων και την κυριαρχία μιας νέας αντίληψης των διεθνών σχέσεων, η οποία θα γίνει γνωστή ως πολιτικός ρεαλισμός, και θα επηρεάσει σημαντικά τη μετέπειτα εξέλιξη του κλάδου των διεθνών σχέσεων.

¹⁵ Στον αντίποδα των μακιαβελικών και των ρασιοναλιστών βρίσκονται οι καντιανοί απορρίπτοντας τόσο την έννοια της σύγκρουσης ως υπερισχύουσα στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής όσο και την άποψη περί μίγματος σύγκρουσης και συνεργασίας. Η διεθνής πολιτική για τους Καντιανούς αφορά αποκλειστικά επιφανειακές σχέσεις μεταξύ των κρατών (Wight, 2005:xv) ενώ η μοναδική αλήθεια εντοπίζεται στην κοινότητα της ανθρωπότητας, η οποία διαιρείται στους εκλεκτούς που πιστεύουν στο όραμα της κοινότητας της ανθρωπότητας (civitas maxima) και στους καταραμένους-αιρετικούς που δυσχεραίνουν την ηθική ενότητα της διεθνούς κοινωνίας.

αφηγητή του συνδυασμού αυτής. Για ορισμένους δε, η επιδίωξη της ισχύος είναι ο κοινός παρονομαστής στον οποίο οικοδομείται το σύνολο της εξωτερικής πολιτικής με τις πιέσεις του διεθνούς συστήματος να διαμορφώνουν συσχετισμούς αφήνοντας κατά μέρος ιδεολογίες και παραδόσεις. Σύμφωνα με τον Waltz και τον Mearsheimer η ισχύς σημαίνει πολύ απλά κατοχή πόρων (Παπασωτηρίου, 2008:39). Ωστόσο, το 1971 ο Nye και ο Keohane θα μιλήσουν για τη διαχείριση της πολύπλοκης αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών-εθνών μέσω ενός συνόλου συμφωνιών-καθεστώτων. Με άλλα λόγια, η σταθερότητα του διεθνούς συστήματος εξαρτάται πλέον από ένα σύνολο διεθνών καθεστώτων που αφορούν στο σύνολο των αρχών και των κανόνων που προωθούν τη σύγκλιση και επιφέρουν το συντονισμό των συμφερόντων όλων των δρώντων στο διεθνές περιβάλλον χωρίς την απόλυτη κυριαρχία μίας ηγεμονικής δύναμης. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον J.S. Nye, η έννοια της δύναμης (power) είναι «η ικανότητα επηρεασμού της συμπεριφοράς των άλλων, ώστε κάποιος να επιτυγχάνει τα αποτελέσματα που επιθυμεί» (Nye, 2005:2) και διακρίνεται σε «σκληρή δύναμη» («*hard power*») και σε «ήπια δύναμη» («*soft power*») (Nye, 2005:2) με γνώμονα τα μέσα επηρεασμού, δηλαδή τη βία στην πρώτη περίπτωση και την πειθώ στη δεύτερη. Ο ίδιος αργότερα (2009) οδηγείται στην υιοθέτηση του όρου «έξυπνη ισχύς», έναν συνδυασμό της σκληρής με την ήπια ισχύ, τα πλεονεκτήματα του οποίου στην Ελλάδα τουλάχιστον ήταν γνώριμα από την εποχή του Θουκυδίδη¹⁶.

Το αίσθημα ότι πρέπει να υπάρχει κάποια εγγύηση εντός του διεθνούς συστήματος για την τήρηση των κανόνων του διεθνούς δικαίου διαφορετική από την απλή ελπίδα ότι μία Μεγάλη Δύναμη θα επιλέξει να σεβαστεί τους συνομιλητές της παραμένει και είναι εκείνο που οδηγεί τους νομικούς διεθνολόγους όπως τον Oppenheim στο συμπέρασμα ότι «το πρώτο και βασικό ηθικό δίδαγμα που μπορούμε να συναγάγουμε από την ιστορία της εξέλιξης του δικαίου των εθνών είναι ότι το δίκαιο των εθνών μπορεί να υπάρξει μόνο αν υπάρχει μία αίσθηση ισορροπίας, μία ισορροπία ισχύος

¹⁶ Ο Nye στο βιβλίο του «Ηγεσίες που πρωτοπορούν» (2009:16) δίνει το παράδειγμα του Θουκυδίδη, ο οποίος επικαλείται τα λόγια του βασιλιά των Λακεδαιμονίων, Αρχιδάμου, σχετικά με του καλούς συμμάχους και τους ορίζει ως εκείνους που δεν εξαναγκάζονται αλλά πείθονται και ως εκείνους που χαιρετίζουν τη φιλία όχι λόγω της ισχύος των Λακεδαιμονίων αλλά επειδή είναι φιλικά διακείμενοι προς αυτούς.

μεταξύ των μελών της οικογένειας των εθνών» (Bull, 2001:155). Ιστορικά η ιδέα της ισορροπίας της ισχύος εμφανίζεται στον Θουκυδίδη. Χωρίς να γίνεται χρήση του όρου, ο ιστορικός αναλύοντας τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου υπογραμμίζει «την αύξηση της δύναμης των Αθηναίων και το φόβο που προκαλούσε το γεγονός αυτό στη Σπάρτη» (Ηρακλείδης, 2005:178), το γνωστό δίλημμα ασφαλείας. Αργότερα πολύ, ο Bull αναλύει τον όρο «ισορροπία της ισχύος», επικαλούμενος τον Vattel, ως «μία κατάσταση των πραγμάτων τέτοια που καμία δύναμη να μην είναι σε θέση υπεροχής ώστε να μπορεί να επιβάλλει τον νόμο στις άλλες»¹⁷.

Το διεθνές δίκαιο και η εξ αυτού παραγόμενη έννοια της τάξης αποτελεί έναν κώδικα επικοινωνίας μεταξύ των κρατών και προσδιορισμού του ρόλου κάθε εθνικού σήματος. Σχετικά με τη φύση του διεθνούς δικαίου οι τοποθετήσεις των μελετητών είναι πολλές. Σύμφωνα με τον Bull (2001:176) *«Το διεθνές δίκαιο είναι ένα σύνολο κανόνων που δεσμεύουν τα κράτη και τους άλλους παράγοντες της διεθνούς πολιτικής στις μεταξύ τους σχέσεις και που θεωρείται ότι έχουν τη θέση νόμου»*. Αν όμως το διεθνές δίκαιο παρέχει την ισορροπία ανάμεσα στην ελευθερία και την αλληλεξάρτηση, με άλλα λόγια στον κίνδυνο και την ασφάλεια, η άποψη του McDougal και της σχολής του Yale, η οποία υποστηρίζει ότι το δίκαιο θα έπρεπε να θεωρείται ως μία κοινωνική διαδικασία επηρεαζόμενη από κοινωνικούς, ηθικούς και πολιτικούς παράγοντες εκφράζει καλύτερα μία τάξη που όσο οικοδομείται, εξελίσσεται. Τα κράτη υπακούουν στο διεθνές δίκαιο εν μέρει λόγω αδράνειας ή συνήθειας (Bull, 2001:189). Όταν η δέσμευση τους απέναντι σε αυτό προκύπτει ως αυτοσκοπός είτε ως μέρος ή μέσο για μία ευρύτερη σειρά αξιών, τότε γίνεται λόγος για το «διεθνές δίκαιο της κοινότητας». Όταν πάλι η υπακοή έρχεται ως αποτέλεσμα καταναγκασμού πραγματικού ή δυνητικού, αναφερόμαστε στο

¹⁷ Ο Bull διακρίνει πέντε βασικές μορφές ισορροπίας και ειδικότερα την απλή και την σύνθετη, τη γενική και την τοπική ή ειδική, την κυρίαρχη ισορροπία και τις δευτερεύουσες ισορροπίες, την υποκειμενική και την αντικειμενική και, τέλος, την τυχαία και τη σχεδιασμένη, υποστηρίζοντας ότι σε όποια μορφή εκπληρώνει θετικές λειτουργίες σε σχέση με τη διεθνή τάξη. Οι λειτουργίες αυτές συγκεκριμένα άπτονται της αποτροπής δημιουργίας ενός ισχυρού κράτους σε τοπικό ή ευρύτερο περιφερειακό επίπεδο μέσω των κατακτήσεων συμβάλλοντας στη διατήρηση του διακρατικού διεθνούς συστήματος, της προστασίας της ανεξαρτησίας των κρατών με ισορροπία δυνάμεων σε τοπικό επίπεδο και αποτροπή της δημιουργίας πολυεθνικών υπερκρατών και τέλος, της δημιουργίας ενός πλαισίου μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν και συνεχίζουν να αναπτύσσονται οι θεσμοί της παγκόσμιας τάξης όπως η διπλωματία, το διεθνές δίκαιο, οι διεθνείς οργανισμοί, διευθετώντας τις διαφορές μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και ορίζοντας το πλαίσιο μέσα στο οποίο επιτρέπεται να κινούνται ο πόλεμος και οι συγκρούσεις (Bull, 2001:153-158).

«διεθνές δίκαιο της ισχύος» ενώ η υπακοή που απορρέει από το συμφέρον που διαβλέπει ένα κράτος στην αμοιβαία συμπεριφορά ενός άλλου κράτους σηματοδοτεί το «διεθνές δίκαιο της αμοιβαιότητας».

Όσον αφορά στα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, το δόγμα Oppenheim βάσει του οποίου το διεθνές δίκαιο είναι «ένα δίκαιο αποκλειστικά και μόνο μεταξύ των κρατών» κατέρρευσε. Πολλοί νομικοί διεθνολόγοι σήμερα θεωρούν ότι οι μεμονωμένοι άνθρωποι, οι ομάδες που είναι διαφορετικές από τα κράτη και οι διεθνείς οργανισμοί είναι υποκείμενα του διεθνούς δικαίου κατά την ίδια έννοια που είναι και τα κράτη βάσει κειμένων, όπως η οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948, η σύμβαση για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και η σύμβαση για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα του 1966 καθώς και η ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του ανθρώπου του 1950. Ας έχουμε ακόμη υπόψη ότι διεθνείς φορείς και οργανισμοί μπορεί να παράγουν και αυτοί δεσμευτικούς κανόνες με παγκόσμια ισχύ χωρίς την παρέμβαση κρατών και πολλές φορές χωρίς την ανάγκη “επίσημης” κρατικής ρύθμισης. Αυτό το παράδειγμα αυτορρύθμισης προέκυψε κυρίως μεταπολεμικά και έχει φτάσει να είναι πλέον διάχυτο ώστε δεν γίνεται αντιληπτό ως τέτοιο¹⁸. Τα γεγονότα αυτά σε συνδυασμό με την διεύρυνση του πεδίου δράσης του διεθνούς δικαίου αποδεικνύουν την εξέλιξη από ένα δίκαιο που δεσμεύει μόνο τα κράτη προς ένα δίκαιο της παγκόσμιας κοινότητας, από ένα δίκαιο που εστιάζει στη συγκατάθεση προς ένα δίκαιο που βασίζεται στη συναίνεση. Μία εξέλιξη ουσιαστική από το διεθνές δίκαιο της συνύπαρξης στο διεθνές δίκαιο της συνεργασίας κατά τον Wolfgang Friedmann (στο Bull, 2001:198), μία ανανέωση- «kakumei» σύμφωνα με την ιαπωνική φιλοσοφία.

Σήμερα άλλωστε δεν είναι λίγες οι φορές όπου διεθνή γεγονότα καθίστανται σημεία ενδιαφέροντος της εσωτερικής πολιτικής σε πολλές διαφορετικές χώρες αλλά και το αντίθετο. Για παράδειγμα, οι επιθέσεις της 11/9/2001 και η στάση που κράτησαν οι ευρωπαϊκές χώρες απέδειξαν έμπρακτα ότι υπάρχει μεγάλο πεδίο συνεργασίας, ειδικά σε ό,τι αφορά ένα

¹⁸ Τα τεχνικά και άλλα πρωτόκολλα που ρυθμίζουν το Ίντερνετ είναι από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα, πόσο μάλλον αν σκεφτούμε τί πολλαπλασιαστής ισχύος είναι το διαδίκτυο για μία ομάδα ανθρώπων και για μία χώρα.

ζήτημα που απασχόλησε όλη την Ευρώπη αλλά και τις χώρες μέλη χωριστά. Τα γεγονότα επιτάχυναν σημαντικά τις προσπάθειες για κοινή πολιτική όχι μόνο στο οικονομικό πεδίο αλλά και στην εναρμόνιση πρακτικών και της νομοθεσίας σε νομικά ζητήματα και θέματα άμυνας και αποτροπής κινδύνων από απειλές που έχουν πλέον παγκόσμια ή τουλάχιστον υπερτοπική διάσταση. Επίσης, η Ελλάδα ανάμεσα σε δεκάδες άλλες χώρες, στο άκουσμα της είδησης για το τσουνάμι στις περιοχές της Ν.Α. Ασίας τον Δεκέμβριο του 2004, κινητοποιήθηκε άμεσα στέλνοντας ένα κρουαζιερόπλοιο με 500 τόνους ανθρωπιστικής βοήθειας και φαρμακευτικών και ιατρικών προμηθειών, το οποίο παρέμεινε στο λιμάνι του Trincomalee για τρεις μήνες λειτουργώντας ως νοσηλευτική μονάδα. Μία επιχείρηση παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας παραδειγματική της συναισθηματικής αντίδρασης ανθρώπων και κρατών σε διεθνή γεγονότα χωρίς καμία εμπλοκή κρατικών συμφερόντων. Τέλος, η ανταλλαγή βοήθειας Ελλάδος και Τουρκίας μετά τους σεισμούς το 1999, δηλαδή η διπλωματία των σεισμών (earthquake diplomacy) αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για τη δημιουργία ενός θετικού κλίματος συνεργασίας στο πλαίσιο της επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών (James Ker-Lindsay, 2000· 221) αλλά και επεξηγηματική της λογικής και της σημασίας της άσκησης της διπλωματίας καταστροφών (disaster diplomacy)¹⁹ ως πτυχή της ήπιας ισχύος. Ο Gilles Lipovetsky το θέτει εύστοχα: «η κατάθεση ψυχής είναι στην ημερήσια διάταξη»(1999·231).

Συνολικά, η τάξη δεν είναι τίποτα άλλο από ένα μοντέλο συμπεριφοράς, το οποίο ταυτίζεται με ένα αίσθημα κοινών συμφερόντων και οριοθετείται από κανόνες, θεσμούς και δομές που προσανατολίζονται στην ισορροπία μεταξύ ατομικότητας και συλλογικότητας. Όπως στο διεθνές σύστημα η ισορροπία διασφαλίζεται κυρίως από το διεθνές δίκαιο, στο εσωτερικό ενός κράτους μία κυβέρνηση δημιουργεί, κοινοποιεί και εφαρμόζει μία σειρά από

¹⁹ Η θεωρία της «διπλωματίας καταστροφών» αφορά σε όλες εκείνες τις ευκαιρίες συνεργασίας μεταξύ κρατών οι οποίες αναδύονται μέσω της ύπαρξης απειλής μίας καταστροφής και υπό κανονικές συνθήκες θα ήταν πολύ δύσκολο ως και αδύνατο να προκύψουν. Σχετικά με την έννοια της «διπλωματίας των καταστροφών» (disaster diplomacy), όρα Kelman, I., "Beyond Disaster, Beyond Diplomacy" στο Pelling M. (επιμ.), Natural Disasters and Development in a Globalizing World, Routledge, London, New York, σ.110-111. Επίσης, για προβληματισμούς και απόψεις προς την αντίθετη από αυτή κατεύθυνση, όρα Kelman, I., "Disaster Diplomacy: Hope Despite Evidence?", 2006, <http://www.worldwatch.org/node/4733> και Disaster Diplomacy, <http://www.disasterdiplomacy.org/>

κανόνες. Στο σύγχρονο δημοκρατικό κράτος η έννοια της ισορροπίας ισχύος αντανακλάται στο φιλελεύθερο δίλημμα της εξεύρεσης μιας ισορροπίας ανάμεσα στην ισχύ και το δίκαιο, την εξουσία και το νόμο, την κυβέρνηση και τη λαϊκή κυριαρχία. Με δεδομένο το ότι η πολιτική αφορά (και) τη διευθέτηση συγκρούσεων, η κατανομή της εξουσίας μέσα σε μία κοινωνία κρίνεται πρωτεύουσας σημασίας με αποτέλεσμα όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες να έχουν κανόνες που να εξασφαλίζουν την τάξη έναντι του χάους στις κοινωνικές σχέσεις (McNair, 2002). Όσο πιο σύνθετη γίνεται μία κοινωνία, τόσο πιο λεπτομερείς καθίστανται οι νόμοι της καλύπτοντας ολοένα και πιο ευρύτερο φάσμα δραστηριοτήτων. Ωστόσο, αυτό που βλέπουμε τις τελευταίες δεκαετίες είναι μία σταδιακή αποδυνάμωση του, κατά κάποιο τρόπο, λαϊκού κομματιού της ισορροπίας και αντίστοιχη ενίσχυση του κρατικού κομματιού με στενότερο και πολλές φορές ασφυκτικό έλεγχο επί των πολιτών. Η ανάδυση όμως μίας περισσότερο οργανωμένης Κοινωνίας των Πολιτών, που επίσης παρατηρούμε το ίδιο διάστημα, ενδεχομένως να είναι η απάντηση σε αυτήν την περιττή κρατική εμπλοκή σε πεδία αυτοοργανούμενα.

Την ίδια στιγμή και επιστρέφοντας στην έννοια της επικοινωνιακής πολιτικής ενός κράτους, ο Μακρυδημήτρης τονίζει πως «ο τύπος της διοικητικής λογικής κατά την ορολογία του Claus Offe, που προσιδιάζει και την αποστολή του σύγχρονου κράτους δεν είναι πλέον ούτε ο γραφειοκρατικός, ούτε ο αμιγώς διαχειριστικός (*managerial*) αλλά ένας νέος τύπος «επικοινωνιακής» λογικής αν όχι και ηθικής κατά την χαμπερμασιανή σημειολογία» (2006·114). Η επικοινωνία, η πειθώ και η εμπιστοσύνη αντικαθιστούν την επιβολή, την πίεση και τον εξαναγκασμό. Η βασική ιδέα αυτής της αλλαγής είναι, η συμμετοχή, το μοίρασμα και η σύνθεση υπέρ μίας σύγχρονης δημοκρατίας που συμφωνεί με την κουλτούρα του συνδεδεμένου κόσμου και διάκειται ευμενώς προς έναν εξωστρεφή προσανατολισμό της ήπιας ισχύος με την ανάλυση να μεταφέρεται "at the grassroots level" .

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές το γεγονός ότι το εθνικό σήμα «κουβαλά» το σύνολο των πόρων ενός κράτους κάθε λογής, περισσότερο ή λιγότερο μετρήσιμων, δομείται στη μορφή της αφήγησης και αναδεικνύει τόσο τη γραμμική όσο και την κυκλική εξέλιξη μία χώρας διαχρονικά και αθροιστικά μεταφέροντας ένα ολόκληρο σύστημα αξιών στο διεθνές σύστημα. Όσον

αφορά στη γραμμική εξέλιξη της Ελλάδος, ως κομμάτι του διεθνούς συστήματος, από την ανοιχτή δημοκρατική κοινωνία του Περικλή στο σημερινό μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των Ηνωμένων Εθνών, του NATO, της UNESCO και άλλων διεθνών οργανισμών, σίγουρα εκ πρώτης όψεως μαρτυρά σήμερα μία αποτελεσματική πολυμερή διπλωματία δεδομένης της παρουσίας της χώρας σε όλα τα διεθνή fora. Αντίστοιχα, η παρούσα κρίση που τόσο πολύ απασχόλησε τη διεθνή κοινότητα σε συνέχεια, μεταξύ άλλων, του μεγάλου κραχ του '29, του ιστορικού «Κύριοι, δυστυχώς επτωχεύσαμεν» του Τρικούπη στη βουλή το 1893 ή ακόμη παλιότερα της πτώχευσης του 1827 μπροστά στην αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων της ανεξαρτησίας, αποτελεί άλλη μία απόδειξη της αυτόχθονος κυκλικής εξέλιξης της ελληνικής ιστορίας που χαρακτηρίζεται την ίδια στιγμή και ως γραμμική εξέλιξη, αν αναλογιστεί κανείς όλη εκείνη την κινητικότητα ατόμων και ομάδων που δεν παραιτούνται αλλά παίρνουν πρωτοβουλίες, παρακάμπτουν πρωτόκολλα του παρελθόντος, αναζητούν λύσεις και καταθέτουν προτάσεις αυτοοργανούμενοι.

Με άλλα λόγια, αναφέρομαι στο σημείο αυτό στην ενεργή συμμετοχή των Ελλήνων πολιτών (at the grassroots level) σε απόδειξη αυτής της κινητικότητας, μέσω λογής λογής ενώσεων διαφορετικών των κομμάτων, οι οποίοι εναντιώνονται στην παρούσα πολιτική όπως «οι Αγανακτισμένοι» στο Σύνταγμα, η «Πραγματική Δημοκρατία Τώρα», ένα κίνημα εμπνευσμένο από το αντίστοιχο ισπανικό «Democracia Real Ya» ή το κίνημα «Δεν πληρώνω». Επίσης, στην παρούσα ιστορική συγκυρία δεν είναι λίγα τα κινήματα εκείνα σκοπός των οποίων είναι η ηθική κυρίως υποστήριξη της Ελλάδος και η «διάσωση» του εθνικού της σήματος τόσο από πολίτες του κόσμου όσο και από τους ίδιους τους Έλληνες μεταξύ των οποίων «We are all Greeks», «Hire a Greek», «I am Greek and I wanna go home»²⁰, «Support Greece», «Γίνεται»

²⁰ Εμπνευστής και δημιουργός είναι ο μουσικοσυνθέτης και φωτογράφος Ares Kalogeropoulos ο οποίος διαμένει και δραστηριοποιείται στο Oldenburg της Βόρειας Γερμανίας.

του Peter Economides²¹ με την καμπάνια «Give Greece a chance» και το «Greeks can»²².

Στη σημερινή εποχή υπάρχει περισσότερη πληροφόρηση από ποτέ και παράλληλα η πληροφορία είναι ισχύς που επιφέρει δραστικές αλλαγές σε όλα τα επίπεδα. Ο Robert Gilpin σε μία προσπάθεια θεωρητικοποίησης της διεθνούς πολιτικής αλλαγής, δηλαδή του αποτελέσματος του ανταγωνισμού και της αναμέτρησης ισχύος, στηρίζεται σε μία σειρά υποθέσεων σχετικά με τη συμπεριφορά των κρατών, η οποία κατά τον ίδιο παρουσιάζει μία δυναμική εικόνα σαν ένα σύστημα σε διαρκή κινητικότητα (2004:35)²³. Μία αλλαγή που συντελείται ακριβώς επειδή δεν υπάρχει ο απόλυτος έλεγχος, τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και σε εθνικό. Σε αυτό το πλαίσιο, τόσο υπό μορφή βίαιων αναταραχών όσο και αργών εξελικτικών διαδικασιών, κάθε εθνικό σήμα εκπέμπει το μήνυμα της κάθε αλλαγής τόσο στο διεθνές σύστημα όσο και σε επίπεδο κρατών εκκινώντας από το άτομο. Πολύ περισσότερο, λόγω της μετατόπισης, που διενεργείται στο σύγχρονο πολιτικό υπόδειγμα εξαιτίας της υποβάθμισης της γεωπολιτικής ισχύος των κρατών του νεωτερικού κόσμου και της ανάδειξης της σημασίας της εικόνας και της επιρροής της στη μετανεωτερική κοινωνία, το εθνικό σήμα αντανakλά τόσο την ισχύ ενός κράτους όσο και το γόητρο, δηλαδή την φήμη για ισχύ κατά τον Gilpin, σε περισσότερο ήπιους, αυτή τη φορά, όρους, αποκτώντας μία περισσότερο ανθρωποκεντρική σχεδίαση.

Συνολικά, γίνεται αντιληπτό ότι η δυναμική διαδικασία εθνικής σηματοποίησης σήμερα, αρκετά διαφοροποιημένη από την παραδοσιακή διπλωματία και την κλασική «υψηλή» πολιτική, έρχεται να αγκαλιάσει όλα εκείνα τα νέα μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει ένα κράτος για να

²¹ Η ομιλία του, στο πλαίσιο του 11ου Διεθνούς Συνεδρίου "ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ" της ΕΕΔΕ στη Θεσσαλονίκη τον Νοέμβριο 2011, παραθέτει σε λίγα λεπτά ολόκληρο το ελληνικό πρόβλημα των τελευταίων χρόνων και είναι από τις πιο πολυσυζητημένες απόψεις των τελευταίων ετών.

²² Μια πρωτοβουλία του Σπύρου Κουβέλη και της ΝΥ*Age (New Age), εταιρίας σε θέματα καινοτομίας και εξωστρέφειας, σε συνεργασία με το Ίδρυμα Μ. Κακογιάννης για την ανάδειξη της Ελλάδος που έχει δημιουργικότητα και όραμα.

²³ Συγκεκριμένα, ένα διεθνές σύστημα είναι σταθερό-δηλαδή βρίσκεται σε κατάσταση ισορροπίας- εάν κανένα κράτος δε θεωρεί επικερδές να προσπαθήσει να αλλάξει το σύστημα. Περιπτώσεις κατά τις οποίες θα επιχειρηθεί αλλαγή του διεθνούς συστήματος υπάρχουν όταν το αναμενόμενο όφελος υπερβαίνει το αναμενόμενο κόστος. Μόλις επιτευχθεί μία ισορροπία ανάμεσα στο κόστος και το όφελος μίας αλλαγής, παρατηρείται η τάση να αυξάνεται το οικονομικό κόστος της διατήρησης του status quo με αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας ανισορροπίας στο διεθνές σύστημα. Η ανισορροπία αυτή αν δεν ξεπεραστεί, το σύστημα θα αλλάξει και μία νέα ισορροπία θα δημιουργηθεί.

ενδυναμώνει και να εδραιώσει τη διεθνή του παρουσία και υπόσταση, καθιερώνοντας μία σύγχρονη «υψηλή» πολιτική σε όρους έξυπνης ισχύος. Η έμφαση ωστόσο παραμένει στην ήπια ισχύ. Ο Simon Anholt (2007) συγκεκριμένα υποστηρίζει πως η απόκτηση ενός πλούσιου εθνικού σήματος για κάθε κράτος καθίσταται εφικτή μέσω θαρραλέων και φωτισμένων κοινωνικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών και εξωτερικών πολιτικών, της δυναμικής ανάπτυξης του τουρισμού, των ξένων επενδύσεων και των εξαγωγών, μέσω προσεκτικά επιλεγμένων διεθνών πολιτιστικών, αθλητικών και πολιτικών εκδηλώσεων, της βελτίωσης των πολιτιστικών και ακαδημαϊκών σχέσεων με άλλες χώρες, μίας στρατηγικής δέσμευσης για τη διεθνή ανάπτυξη και τη μείωση της φτώχειας, μιας ουσιαστικής δέσμευσης με πολυμερείς περιφερειακούς οργανισμούς και με ΜΚΟ στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, ενός αποτελεσματικού συντονισμού μεταξύ των κυβερνήσεων, της αγοράς και της κοινωνίας των πολιτών και μέσω ενισχυμένης Δημόσιας Διπλωματίας που θα λειτουργεί ως καθρέπτης ενός οράματος για μακροπρόθεσμη προσέγγιση για την καινοτομία, τις επενδύσεις και την εκπαίδευση. Ένα εθνικό σήμα «πλούσιο» που εξελίσσεται, δυναμώνει και εμπνέει τόσο τους πολίτες του όσο και τους πολίτες του κόσμου όντας ικανό να ρυμουλκήσει τη χώρα ανάμεσα στις προκλήσεις της αλληλένδεσης και την πολυπλοκότητα του διεθνούς συστήματος σε μία εποχή όπου η μόνη υπερδύναμη είναι η διεθνής Κοινή Γνώμη, η ήπια ισχύς το πλαίσιο και η Δημόσια Διπλωματία το μέσο.

Δεδομένης της σημασίας της ισχύος αλλά και της επίδειξης αυτής σε πραγματικούς όρους, στις μέρες μας δεν υπάρχει ανεπτυγμένο κράτος το οποίο να μην ενδιαφέρεται για το ουσιαστικό περιεχόμενο του εθνικού σήματός του. Στο παιχνίδι των διεθνών σχέσεων, το εθνικό σήμα αποτελεί ενδεχομένως τον πιο ευρέως κατανοητό αλλά και εμπνευσμένο δείκτη συνολικής ισχύος, η ποσόστωση των επιμέρους στοιχείων της οποίας συνιστούν τη μοναδικότητα του κράτους και του επιτρέπουν να αναγνωρίζεται ως τέτοιο χωρίς να συγχέεται με κάποιο άλλο. Όπως οι μονάδες –τα κράτη– στο διεθνές σύστημα αναπτύσσουν συνεργατικά πρότυπα για να ανταποκριθούν στις ανάγκες, οι οποίες δημιουργούνται από τη φύση και το χαρακτήρα του συστήματος, για τους ίδιους λόγους σε εθνικό

επίπεδο τα άτομα, αλληλεπιδρώντας επαναλαμβανόμενα μεταξύ τους σε συνθήκες αβεβαιότητας αλλά και άμεσης αμοιβαιότητας, με κίνητρο το κέρδος, υλικό ή μη, μπορούν να μάθουν από τα λάθη τους και να υιοθετήσουν νέους κανόνες συμπεριφοράς. Το γεγονός ότι το αποτέλεσμα του συνόλου αυτών των διαρκών αλληλεπιδράσεων των πολιτών μίας δημοκρατικής κοινωνίας εγγράφεται στο εθνικό σήμα κάθε κράτους επηρεάζοντας σημαντικά κάθε δραστηριότητα συνδεδεμένη με αυτό, η δέσμευση σε υπεύθυνες συμπεριφορές αποκτά ανεκτίμητη αξία και το εθνικό σήμα καθίσταται ένα βασικό εργαλείο Διεθνών Σχέσεων.

Είναι προφανές ότι σε ένα σύστημα συνδεδεμένων κρατών όπως το σημερινό, η Ελλάδα δε θα μπορούσε να εξαιρείται της συνολικής αποδοχής του παραπάνω όρου. Σε αυτό το πλαίσιο και έχοντας βιώσει ένα παρατεταμένο αρνητικό κλίμα αλλά και κρίνοντας εκ του αποτελέσματος κάθε άλλο παρά συνεργατικών πρακτικών, αναζητά ένα νέο βηματισμό, συνεξελικτικής συνεργασίας, ο ρυθμός του οποίου θα αποτυπώνεται στο εθνικό της σήμα. Δεδομένης της τεράστιας αξίας ενός «πλούσιου» εθνικού σήματος στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον αλλά και του κρίσιμου ρόλου της αλληλένδεσης στη διεθνή πολιτική σκηνή, γίνεται αντιληπτή η σημασία της έννοιας της συνεργασίας ως μονόδρομος από εδώ και στο εξής στις αφηγήσεις των Ελλήνων που έπονται των πολλαπλών μηνυμάτων περί αναξιοπιστίας, γραφικότητας και μιζέριας. Είναι ώρα οι Έλληνες, ο καθένας ως ξεχωριστός πρεσβευτής της χώρας του, ανασύροντας μνήμες συνδυασμένες με ατυχή αποτελέσματα τόσο σε ατομικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, να κατανοήσουν την πραγματικότητα και να επιλέξουν με σύνεση και ευθύνη αυτή τη φορά από το ευρύ φάσμα ατομικών συμπεριφορών. Καλώς εννοούμενες συνεργατικές πρακτικές αναμένεται να γεννήσουν βιωματικές εμπειρίες συνδεδεμένες με την Ελλάδα σε όλους τους εμπλεκόμενους δρώντες κάθε πεδίου, είτε αυτό λέγεται τουρισμός, είτε επιχειρηματικότητα, είτε πολιτισμός, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο κατακόρυφα την ήπια ισχύ της Ελλάδος κυρίως μέσω της ανάδειξης των – καλώς εννοούμενων- πρεσβευτών της χώρας, ανεξαρτήτως μάλιστα εθνικότητας. Και ακόμη και αν δεχθούμε ότι η ιστορία δεν αποτελεί πάντα

ένα μάθημα για το μέλλον, οι ευκαιρίες και οι επιλογές παραμένουν μπροστά της προς κριτική διαχείριση.

Κεφάλαιο 2^ο : Από την ηθική του καθήκοντος στην ηθική της ευθύνης

«Η αποδιοργάνωση του ηθικού
συστήματος δεν οδηγεί στην αχαλίνωτη
διαφθορά ...ο νέος ατομισμός είναι ταυτόχρονα
ηδονιστής και μεθοδικός, παθιασμένος με την
αυτονομία και όχι πολύ επιρρεπής στις
καταχρήσεις, αλλεργικός στις υψηλές διαταγές
και εχθρικός στο χάος και τις παραβιάσεις της
αρχής της ελευθερίας... Ο νέος ατομισμός είναι
μία 'οργανωτική αταξία'».

Gilles Lipovetsky, Le crepuscule du devoir, 1999-68-69.

I. Η «οπτική της σήραγγας»

ι. Ο πυρήνας του εθνικού σήματος

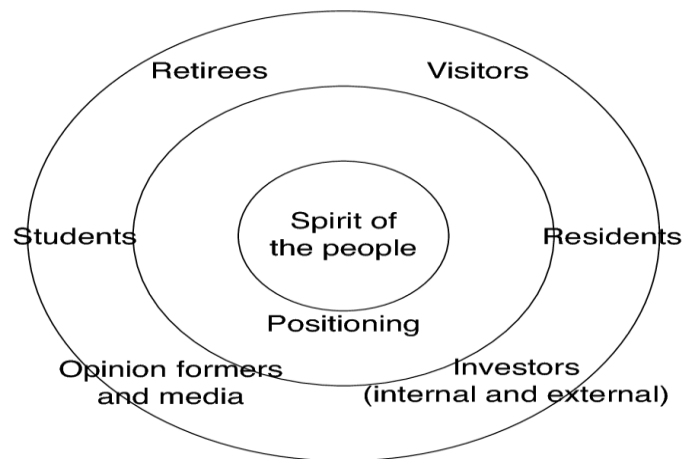
Υποστηρίζεται ευρέως ότι μέσω μίας δημοκρατικής πολιτικής επιτυγχάνεται η προσωπική και κοινωνική ευημερία, η διατήρηση της ηθικής, της αρετής, της κοινής αίσθησης του σωστού και του λάθους μέσω της νομοθεσίας και άρα η διασφάλιση της επιβίωσης της ομάδας, της πόλης ή τους έθνους (Mulgan, 1999·202-210). Ωστόσο καμία δημοκρατική πολιτική δεν μπορεί να αντιπαρέλθει τη φύση του ανθρώπου που εμπερικλείει τόσο το κακό όσο και το καλό. Η περίπτωση της Ελλάδος, μίας χώρας που γέννησε τη δημοκρατία, στα χρόνια που διανύουμε το αποδεικνύει έμπρακτα. «Ένα σκάφος που παραπαίει, του οποίου κυβερνήτες και πλήρωμα συμπεριφέρονται σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα και τις δικές τους χαμηλές δυνατότητες, εντελώς αυτονομημένοι από την κοινωνία και αποσπασμένοι από την πραγματικότητα, ... μοιραίοι» όπως γράφει ο Νίκος Ξυδάκης (Καθημερινή, 2011).

Μία διαφορετική από άλλες στιγμή είναι εκείνη των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, όταν 45.000 άνθρωποι αποφάσισαν να συμμετέχουν στη διοργάνωση και εκτέλεσή τους επιδιώκοντας περισσότερο να βιώσουν μία αξέχαστη εμπειρία από κοντά, να έρθουν σε επαφή με ανθρώπους από όλο τον κόσμο και, χωρίς αμοιβή, να συμβάλουν σε μία κοινή προσπάθεια. Ναι, χωρίς αμφιβολία η επιστροφή της μεγαλύτερης παγκοσμίως αθλητικής διοργάνωσης στη χώρα που τη γέννησε αναζωπύρωσε το πνεύμα «του ωραίου,

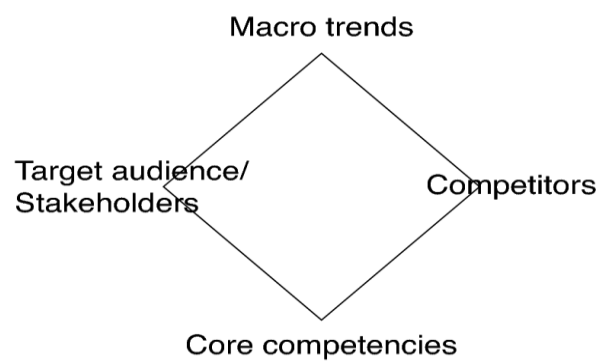
του αθάνατου και τ' αληθινού». Όμως, οι στρατιές αυτές χιλιάδων εθελοντών όταν μεταξύ άλλων μετέφεραν τους φιλοξενούμενους από το αεροδρόμιο στις αθλητικές εγκαταστάσεις, φρόντιζαν για την εξυπηρέτηση όλων των αθλητών ή συντόνιζαν τα ελληνικά και τα διεθνή Μ.Μ.Ε., μάλλον δεν ενεργούσαν σκεπτόμενοι μόνο το εθνικό σήμα της Ελλάδος. Το σίγουρο είναι ότι αν και άγνωστοι μεταξύ τους συνεργάστηκαν αυθόρμητα και με τεράστια επιτυχία. Παρ' όλα αυτά, μέσω αυτών των αναρίθμητων ατομικών πράξεων και επιλογών, το εθνικό σήμα της χώρας κέρδισε –προς στιγμήν τουλάχιστον- την εκτίμηση και την αναγνώριση όλων.

Θεωρητικά, η «προσωπικότητα» του εθνικού σήματος αντανακλά την προσωπικότητα των πολιτών της χώρας (Ruzzier et De Chernatony, 2013). Σύμφωνα με την ανάλυση του Gilmore (2002) σχετικά με τους παράγοντες που επιδρούν καθοριστικά στη διαμόρφωση του εθνικού σήματος, τρία είναι τα επίπεδα ανάλυσης: το εσωτερικό, το μεσαίο και το εξωτερικό (Σχήμα 1), όπως αντίστοιχα ο Dahl (2004) παραλληλίζει το εθνικό σήμα με ένα κρεμμύδι, το οποίο θα πρέπει κανείς να το ξεφλουδίζει για να αποκαλυφθεί το περιεχόμενό του. Στο εξωτερικό επίπεδο παρουσιάζονται όλοι οι ενδιαφερόμενοι (stakeholders) που εμπλέκονται με πτυχές ενός εθνικού σήματος, από τις τοπικές κοινότητες, τους δυνητικούς επενδυτές μέχρι και τους τουρίστες που φιλοξενεί η χώρα. Η ποικιλομορφία των διαφόρων αποδεκτών των μηνυμάτων ενός εθνικού σήματος υπογραμμίζει την ανάγκη τμηματοποίησής τους και παράλληλης στόχευσης. Στο μεσαίο επίπεδο ο Gilmore κάνει ξεκάθαρο ότι ένα έθνος μπορεί να επιτύχει την τοποθέτησή του στο διεθνές σύστημα βασιζόμενο στις κοινές αξίες του σε συνδυασμό ενός ή περισσότερων από τους ακόλουθους τέσσερις βασικούς παράγοντες, -που ονομάζει “positioning diamond” – και αφορούν στις μακρο-τάσεις, τις ομάδες-στόχους, τους ανταγωνιστές και τις βασικές ικανότητες (Σχήμα 2). Τέλος, στο πρώτο επίπεδο όπως φαίνεται και στο σχήμα, ο πυρήνας του εθνικού σήματος αφορά στο πνεύμα των ανθρώπων έτσι όπως διαμορφώνεται από παράγοντες όπως οι αξίες, ο πολιτισμός, η ιστορία, η οικονομία και οι αποκτηθείσες εμπειρίες. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι πολίτες ενός κράτους με τη στάση και τη συμπεριφορά τους καθίστανται ξεκάθαρα οι κύριοι διαμορφωτές ενός εθνικού σήματος. Το ήθος τους αντίστοιχα χτίζει ή

καταστρέφει γέφυρες επικοινωνίας με τα ευρύτερα κοινά. Εδώ, η εμπιστοσύνη προσωπική και κοινωνική ως συνθήκη ενταγμένη στο ευρύτερο πλαίσιο της αμοιβαιότητας εδραιώνει την συνεργασία και φέρει την ανάπτυξη και την ευημερία.

Σχήμα 1: A Framework for Nation branding, Gilmore (2002).

Σχήμα 2: Positioning Diamond, Gilmore (2002).

ii. Η συνεργασία μεταξύ εγωιστών

Η εδραίωση συνεργατικών πρακτικών δεν είναι εύκολη υπόθεση. Η ρώσικη κούκλα του Ridley εξηγεί με μοναδικό τρόπο την έννοια της συνεργασίας υπό το πρίσμα της βιολογίας. Η σύγχρονη βιολογία με τη θεωρία της συγγενικής επιλογής (Hamilton, 1964· Dawkins, 1976), βάσει της οποίας η συνεργασία μεταξύ συγγενών βασίζεται στο μοίρασμα μεγάλου ποσοστού γονιδίων, μπορεί να εξηγήσει την ανάπτυξη συνεργατικών προθέσεων και διαθέσεων μεταξύ συγγενών. Η μελέτη των πρώτων τροφosuλλεκτικών κοινωνιών αναδεικνύει το ήθος του μοιράσματος με τη συνύπαρξη της ισότητας στις ευκαιρίες και το αποτέλεσμα να είναι μάλλον η πιο ολοκληρωμένη μορφή οικονομικής ισότητας που έζησε ποτέ η ανθρωπότητα (Κουραβέλος, 2008·279). Βέβαια ακόμη και τότε το μοίρασμα του κρέατος στους κυνηγούς-συλλέκτες μπορεί να μην αποτελούσε «άμεση ή ισόρροπη ανταλλαγή ή ανταπόδοση» (Woodburn, 1981·181) αλλά η ιδέα της ατομικής ιδιοκτησίας ενός σκοτωμένου ζώου ήταν πολύ διαδεδομένη τόσο σε κοινωνίες με συστήματα άμεσης απόδοσης όσο και σε εκείνες με συστήματα μακροπρόθεσμης απόδοσης (Barnard, 2001). Και ακόμη και αν η κουλτούρα τους υπήρξε εύθραυστη, είναι σίγουρο ότι οι κυνηγοί συλλέκτες επέδειξαν μία αξιοπρόσεκτη ικανότητα να επιβιώνουν, να εμπιστεύονται και να ευημερούν σεβόμενοι παράλληλα το περιβάλλον. Άλλωστε «το να εμπιστεύεσαι κάποιον σημαίνει να ενεργείς με αυτό το πρόσωπο κατά νου, με την ελπίδα και την προσδοκία ότι και αυτό θα πράξει ανάλογα, ανταποκρινόμενο με τρόπους ευνοϊκούς προς εσένα» (Ingold, 1999·243).

Ωστόσο είναι πασιφανές ότι οι παλιές κοινωνίες υποχωρούν διαρκώς για να έρθουν οι νέες. Για παράδειγμα, η παλιά βιομηχανική οικονομία δίνει σήμερα τη σκυτάλη στην οικονομία της πληροφορίας με τα δίκτυα να επηρεάζουν πολλαπλά τις οικονομικές υποθέσεις (Christakis et Fowler, 2010·215-21) ²⁴ . Η κοινωνική συγκρότηση σε ολόένα ευρύτερα και

²⁴ «Οι αγορές είναι πλέον συνδιαλέξεις» γράφουν οι Locke, Levine, Searls και Weinberger ενώ στην ομιλία της στο TED η Rachel Botsman με θέμα "The case for Collaborative Consumption" η κύρια θεωρητική αναφορά της είναι ο Ckay Shirky και όλες οι αξίες και εφαρμογές του web2.0, δηλαδή η ελευθερία ενεργούς συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων και διαμόρφωσης των τάσεων της αγοράς με γνώμονα την εμπιστοσύνη ανάμεσα σε "ξένους". Η συνεργατική κατανάλωση (collaborative consumption), απόρροια αυτής της νέας ελευθερίας του ατόμου αποκτά ιδιαίτερη δυναμική μέσα στο περιβάλλον προάγοντας αυτή την αντιγραφική τέχνη της κατασκευής του κόσμου μέσα από πρακτικές ελεύθερου μοιράσματος και ανταλλαγής.

περισσότερο δομημένα επίπεδα την ίδια στιγμή άνοιξε το δρόμο για έναν συνεταιρισμό του ανθρώπου με αγνώστους, κατά τον Seabright (2008). Η οπτική της σήραγγας, όπως την αποκαλεί, απεικονίζει την ικανότητα του ανθρώπου να διαδραματίζει το ρόλο του στο σύνθετο εγχείρημα της σύγχρονης κοινωνίας για ευημερία, χωρίς να γνωρίζει και χωρίς καν να ενδιαφέρεται για το συνολικό αποτέλεσμα (Seabright, 2008:35) -άγνωστη στους κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες προγόνους μας. Κατά κάποιο τρόπο το εθνικό σήμα ενός κράτους εντάσσεται σε αυτή τη λογική της οπτικής της σήραγγας. Πολίτες, οι καθημερινές δραστηριότητες των οποίων είναι μέρος ενός τεράστιου εθνικού δικτύου που οδηγείται στο μέλλον και διαφοροποιείται στο παγκόσμιο χωριό μέσω του εθνικού του σήματος. Σε αυτές τις δραστηριότητες βεβαίως και το προσωπικό συμφέρον καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις ανθρώπινες συμπεριφορές. Όποιος πει πως αυτό δεν ισχύει θαρρώ πως κάνει λάθος.

Είναι γνωστό ότι τα κράτη πάντα χρησιμοποιούσαν σημαίες, χρώματα, συνθήματα, ύμνους, αφηγήσεις συνδεδεμένες με την πορεία τους στο χρόνο και άλλα σύμβολα προκειμένου να καθιερώσουν και να σηματοδοτήσουν την κυριαρχία τους στο σύστημα (Jansen, 2008). Θεωρητικά, η έννοια του εθνικού σήματος εμπεριέχει νοήματα ακατέργαστα ή αλλιώς συλλήψεις, ως ένα βαθμό ατομικών διανοητικών συναρτήσεων. Πρακτικά όμως, σε όλα τα εθνικά σήματα κάθε εποχής διακρίνονται προεκτάσεις του ενστίκτου της επιβίωσης, της διατήρησης της ασφάλειας και της μεγιστοποίησης της ισχύος. Ένστικτα που οδήγησαν τα άτομα στην αναζήτηση κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, στη διαχείριση των αλλαγών και τη δημιουργία της ιστορίας τους. Ιστορικά η λογική του ενστίκτου ως αξίωση ισχύος σε επίπεδο ατόμου καταγράφεται σε πληθώρα κειμένων και σε καμία περίπτωση δεν παραβλέπεται²⁵. Ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά» υποστηρίζει ότι «καθένας σκέφτεται κυρίως το συμφέρον του και ελάχιστα τον απασχολεί το κοινό

²⁵ Ο Άγιος Αυγουστίνος και ο Spinoza έκαναν λόγο για την επιθυμία της αυτοσυντήρησης του ανθρώπου. Και ενώ για τον Αυγουστίνο δεν είναι μία αρχή ικανή να εξηγήσει το σύνολο της συμπεριφοράς του ανθρώπου (Waltz, 2010:44), για τον Spinoza ο σκοπός κάθε πράξης είναι η αυτοσυντήρηση του πράττοντος αλλά η αυτοπραγμάτωση τείνουν να συμπίπτουν ανάλογα με τον βαθμό στον οποίο η ζωή του ανθρώπου διαποτίζεται με λογική. Για τον Αυγουστίνο η λογική και η θέληση του ανθρώπου είναι ελαττωματικές όπως απεδείχθη με το προπατορικό αμάρτημα ενώ ο Spinoza ονομάζει ορθολογικές τις πράξεις που οδηγούν σε αρμονία στις συνεργατικές προσπάθειες για να διαιωνιστεί η ζωή (Waltz, 2010:45) μέσα σε ένα πλαίσιο διαρκούς σύγκρουσης της λογικής με το πάθος.

συμφέρον» (Πολιτικά, II,3). Ο Machiavelli θεωρεί δεδομένο ότι όλοι οι άνθρωποι είναι διεφθαρμένοι. Δύο αιώνες μετά ο Hobbes υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι ένα κτήνος με αποτέλεσμα τον πόλεμο όλων εναντίον όλων. Τη δεκαετία του 1960 ο Garret Hardin δημοσιεύει στο περιοδικό Science τη μελέτη του σχετικά με την τραγωδία των κοινών στην οποία συμπεραίνει ότι «η καταστροφή είναι το αποτέλεσμα όταν κάθε άνθρωπος ακολουθεί το συμφέρον του σε μία κοινωνία...». Ο Huxley, γνωστός και ως το «μπουλντόγκ του Δαρβίνου», υποστήριζε ότι η φύση είναι μία αρένα ανελέητης πάλης ανάμεσα σε ιδιοτελή όντα (Ridley, 1998·14). Μία τοποθέτηση βασιζόμενη στην πεποίθηση ότι η φύση του ανθρώπου είναι άκρως εγωιστική και ατομικιστική, από την οποία προκύπτει η πολιτική κατάσταση της διεθνούς συγκρουσιακής λογικής. Στη «Θεωρία των ηθικών αισθημάτων» ο Smith υποστηρίζει ότι η φιλοδοξία βασίζεται στην επιθυμία του ατόμου να γίνει αποδεκτό από τους άλλους αναφερόμενος στην έννοια του ατομικού συμφέροντος όχι μόνο ως σκοπού αλλά και ως μέσου για την κοινωνική αποδοχή, συμπληρώνοντας την οικονομική πλευρά με την κοινωνική (Hall and Gieben, 2003·224-226). Για το διεθνολόγο Morgenthau «η πανταχού παρουσία του κακού στην ανθρώπινη δράση» εδράζεται στην αέναη αναζήτηση της ισχύος από τον άνθρωπο. Άλλωστε όπως έγραψε κάποτε ένας ειρηνιστής «οτιδήποτε μπορεί να ειπωθεί υπέρ της ισορροπίας ισχύος, μπορεί να ειπωθεί μόνο επειδή είμαστε κακοί» (Waltz, 2010·41). Τώρα, ακόμη και αν υποστηρίζεται ότι οι άνθρωποι είναι κονφορμιστές και ότι η μοίρα τους είναι κοινή με τη μοίρα της ομάδας στην οποία ανήκουν, η αλήθεια είναι ότι τα άτομα συνεργάζονται για να προωθήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα και μόνο (Ridley, 1998·228-229). Τούτη όμως η συμπεριφορά ωστόσο, δεν αποτελεί μία ομαδική επιλογή αλλά μία επιλογή άκρως ατομική, εμπορούμενη από το πνεύμα της ομαδικότητας, καθώς τα άτομα αξιοποιούν ή/και εκμεταλλεύονται υπό μία έννοια την ομάδα προς όφελός τους.

Αντιλαμβάνεται κανείς ότι η φύση και η συμπεριφορά του ανθρώπου ως πυρήνας κάθε συστήματος, μικρότερου ή μεγαλύτερου, και στην περίπτωση μας ως συντελεστής στη διαμόρφωση του εθνικού σήματος σε μία συνεκτική δομή, είναι διττή. Η φιλοσοφική παράδοση που θέλει τη φύση να είναι μία αρένα ανελέητης πάλης ανάμεσα σε ιδιοτελή όντα και την

ανθρώπινη φύση άκρως εγωιστική και ατομικιστική είναι αρκετά μεγάλη. Και το χειρότερο είναι το ότι όσο περισσότερο προσπαθεί κανείς να το υποστηρίξει είναι σαν να προσπαθεί να μυήσει την ανθρωπότητα στις αρχές της απληστίας και της ιδιοτέλειας. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο αλληλοσπαραγμός των ατόμων μέσα σε αυτό είναι μία πραγματικότητα. Ωστόσο η εξέλιξη δεν συντελείται μόνο μέσω αυτού (Ποταμιάνος στο Ridley, 1998:15) αλλά και μέσω της εγγενούς τάσης των ανθρώπων να αναζητούν αμοιβαία οφέλη. Αν αναλογιστεί κανείς ότι η ανθρώπινη κοινωνία δεν αποτελεί μία συνειδητή επινόηση και άρα επιλογή, αλλά απόρροια εξελικτικών ενστίκτων και προδιαθέσεων, αντιλαμβάνεται ότι ταιριάζει απόλυτα στην ανθρώπινη φύση. Η λογική και τα πάθη, οι δυνάμεις και οι αδυναμίες, τα προτερήματα και τα ελαττώματα είναι κοινά σε όλους τους ανθρώπους. Η διαφορετική ένταση και έκταση από λαό σε λαό οφείλεται μεταξύ άλλων σε χρόνιες επιδράσεις του φυσικού, οικονομικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος. Στο βιβλίο του Απόστολου Βακαλόπουλου με θέμα «Ο χαρακτήρας των Ελλήνων» αναλύονται διεξοδικά τόσο οι αρετές όσο και τα ελαττώματα του Έλληνα, όχι μόνο από την δική του σκοπιά ή την οπτική Ελλήνων ανθρώπων του πνεύματος, αλλά κυρίως από την σκοπιά των ξένων περιηγητών που έτυχε να γνωρίσουν από κοντά τους Έλληνες, ακόμα και νωρίτερα από την Επανάσταση του 1821. Γράφει ο ίδιος «Ο έντονος εγωισμός και το σύμφυτο αίσθημα ανασφάλειας εμποδίζει τον Έλληνα να είναι στην πράξη βαθιά ανθρώπινος, ειλικρινά κοινωνικός, δημοκρατικός, όπως θα ήθελε να είναι ή και καμαρώνει πως είναι» (2003:343) ή, αργότερα, «παντού φατρίες, παντού κλίκες» (2003:351) περιγράφοντας μία πραγματικότητα γνώριμη σε όλους. Σήμερα, τα πράγματα δείχνουν ακόμη πιο δύσκολα για την Ελλάδα. Λείπει τόσο η έλλογη όσο και η συναισθηματική νοημοσύνη ενώ οι περισσότεροι, ωμά, διεκδικούν προσωπικά και μόνο οφέλη αδιαφορώντας για τον διπλανό τους, βρισκόμενοι σε κατάσταση πλήρους αδυναμίας κατανόησης ότι η δυστυχία, η κακοτροπία και η αδικία μεταδίδονται ιογενώς.

Από την άλλη πλευρά, επιστρέφοντας στη λογική της σήραγγας, οι όποιες δραστηριότητες δεν ταυτίζονται μόνο με το προσωπικό συμφέρον ακριβώς εξαιτίας της πλούσιας φύσης των ανθρώπινων κινήτρων που βρίθουν

συναισθημάτων. Αν μη τι άλλο, εξίσου μεγάλη είναι και η παράδοση σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος γεννιέται ενάρτεος και καλοκάγαθος σε μία διαρκή αναζήτηση αμοιβαίων οφελών. Για τους Στωικούς, η ιδιότητα εκείνη που συνιστά το διαφοροποιό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης είναι το γεγονός ότι ο άνθρωπος ενεργεί σύμφωνα με το λόγο, έλλογα. Γράφει ο Επίκτητος «Αν με ρωτήσεις τι καλό έχει ο άνθρωπος, δεν έχω να σου πω τίποτα άλλο, εκτός από το ότι έχει ένα είδος προαίρεσης»²⁶ (Διατριβές, 1.8.16) και σε άλλο σημείο «Προαίρεση είσαι»²⁷ (Διατριβές, 4.5.12). Η έννοια της προαίρεσης φωτίζει εκείνη την αναφαίρετη πτυχή της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου που συνδέεται με την επιλογή που στοχεύει τόσο στην επιμέλεια εαυτού όσο και των κοινών. «Γεννιόμαστε με τα χαρακτηριστικά που απαιτούνται για μία υγιή κοινωνική τάξη, συμπεριλαμβανομένων της αμοιβαίας κατανόησης και του σεβασμού, της συμπαράστασης, μία αίσθηση δικαιοσύνης και μίας ενστικτώδους αίσθησης αμοιβαιότητας» (Cosmides et Tooby στο Mulgan, 1999·108). Ο θεσμός της οικογένειας, οι φίλοι και κάθε μορφής κοινωνικές δομές αφουγκράζονται, συμπαραστέκονται και προστατεύουν τα μέλη τους με διάχυτη την αίσθηση της προβλεψιμότητας, η οποία, όσο και αν τείνει να αγγίζει τα όρια ενός ψυχικού καταναγκασμού, την ίδια στιγμή, καθίσταται νησίδα εσωτερικής ενέργειας και άρα δυνητικής αποτελεσματικής διαχείρισης της κάθε απειλής. Ο Chomsky ορίζει την ανθρώπινη φύση ως ανοιχτό πεδίο ελεύθερης δημιουργικότητας, με γνώμονα τις έμφυτες αρχές της δικαιοσύνης και της συμπάθειας που τη διέπουν (Δεληγιώργη, 1997·75). Μάλιστα, είναι ο ίδιος ο Adam Smith αυτός που λέει ότι «όσο εγωιστής και αν θεωρείται ο άνθρωπος, είναι φανερό ότι υπάρχουν στη φύση του κάποιες αρχές, οι οποίες τον κάνουν να ενδιαφέρεται για την τύχη των άλλων και του καθιστούν την ευτυχία τους απαραίτητη, παρότι δεν παίρνει τίποτε από αυτήν, πέρα από τη χαρά να τη βλέπει» (Θεωρία των ηθικών αισθημάτων), θέλοντας να υπογραμμίσει ότι αυτές οι αρχές προωθούν την επιβίωση του ανθρώπινου είδους.

²⁶ ὅμως δ', ἂν μου πυνθάνῃ τί ἐστὶν ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἔχω σοὶ ἄλλο εἰπεῖν ἢ ὅτι ποῖα προαίρεσις [φαντασιῶν].

²⁷ "βέβληκεν ὁ γείτων λίθους". μή τι οὖν σὺ ἡμάρτηκας; "ἀλλὰ τὰ ἐν οἴκῳ κατεάγη". σὺ οὖν σκευάριον εἶ; [12] οὐ, ἀλλὰ προαίρεσις.

iii. Ο ρόλος των συναισθημάτων

Και ενώ ο κατάλογος για την τάση των παθών και άλλων κινήτρων εξωλογικής προέλευσης που παρεμποδίζουν τη λογική επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος είναι μακρύς, ο Robert Frank (1999) στο βιβλίο του «Τα πάθη της λογικής» ισχυρίζεται ότι πολλές φορές τα ανθρώπινα πάθη εξυπηρετούν τα ανθρώπινα συμφέροντα στην εντέλεια με μόνη προϋπόθεση την ανάπτυξη της ικανότητας της δέσμευσης με παράλληλη συνειδητοποίηση ορισμένων αναπόφευκτων ζημιών μελλοντικά. Με άλλα λόγια, ενώ ο ορθολογισμός και το μοντέλο του ατομικού συμφέροντος δίνουν σημασία στις προτιμήσεις και τους περιορισμούς, το μοντέλο της δέσμευσης κατά τον Frank δίνει έμφαση στο ρόλο των συναισθημάτων στη συμπεριφορά. Τα συναισθήματα δηλαδή λειτουργούν ως ρυθμιστές, ένας ρόλος ισοδύναμος όμως του ρόλου των προτιμήσεων που καταλήγει από μία διαφορετική οδό στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων και ενδεχομένως με μεγαλύτερη επιτυχία, αν λάβει κανείς υπόψη του το εξής παράδοξο: ότι πολλές φορές η συνειδητή επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος παρεμποδίζει την επίτευξή του (Frank, 1999:12). Βασική προϋπόθεση καθίσταται η αναγνωρισιμότητα των συναισθημάτων μας από τους άλλους προκειμένου να δημιουργηθούν ευκαιρίες και απολαβές που διαφορετικά δεν θα υπήρχαν, πόσο μάλλον σε επανειλημμένες αλληλοεπιδράσεις. Για τη σημασία του σταθερού περιβάλλοντος αλλά και την ικανότητα αναγνώρισης κάνει λόγο και ο Axlerod ως δύο βασικές προϋποθέσεις για την ανάδειξη της συνεργασίας.

Σε αυτή λοιπόν την παράδοση κεντρική θέση κατέχει ο Kropotkin. Ο ίδιος παρατηρώντας τον φυσικό κόσμο αρνιόταν να δεχθεί τη θέση εκείνων που έβλεπαν τη φύση ως μία αρένα ανελέητης πάλης ανάμεσα σε ιδιοτελή όντα θεωρώντας πως η συνεργασία είναι ένα πανάρχαιο φυσικό γνώρισμα των ζώων και άρα και του ανθρώπου. Στην «Αλληλοβοήθεια» ασκώντας σκληρή κριτική στον Κοινωνικό Δαρβινισμό απέδειξε μία μεγάλη αλήθεια. Ότι εν τέλει δεν υπάρχει ανθρώπινη φύση, οι άνθρωποι δεν είναι ούτε καλοί ούτε κακοί από τη φύση τους αλλά και τα δύο. Και ακόμη και αν μία μειονότητα της ανθρώπινης κοινωνίας σκέφτεται και πράττει σύμφωνα με τη χομπεσιανή συμπεριφορά, ιστορικά η πλειονότητα της ανθρωπότητας αποκτά συνείδηση της ενότητας του ανθρώπου με κάθε ανθρώπινο ον. Μία συνείδηση ατομική που διοχετεύεται στη μάζα υπό την έννοια των συν-ανθρώπων και οδηγεί σε

συμπεριφορά αλτρουιστική, γεγονός που συνεπάγεται να μην το γενικό καλό, ατομικό και συλλογικό αλλά και ένα σαφές, μετρήσιμο κόστος. Σύμφωνα με τον Kropotkin η αλληλοβοήθεια αποτελεί ένα φυσικό ένστικτο. Και όσον αφορά στην ορμέφυτη τάση προς την «αυτοεπιβεβαίωση» βεβαίως και τη θέλουμε και τη διεκδικούμε αλλά την ίδια στιγμή είμαστε πρόθυμοι να ανταποδώσουμε (Ποταμιάνος, 2009:19-20). Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι το φιλότιμο είναι άκρως ελληνική λέξη, δηλαδή «μία αίσθηση της τιμής και της αξιοπρέπειας» και «μια ακραία ευαίσθητη περιοχή της ανθρώπινης ψυχής που δίνει ώθηση στην γενναιότητα, ευγένεια, και ηθική περηφάνια»²⁸, αυθόρμητα και αφιλοκερδώς. Ένα συναίσθημα που ιστορικά καταγράφεται από τους μύθους του λογοποιού, κατά τον Ηρόδοτο²⁹, Αισώπου ως την παράγκα του Καραγκιόζη.

Η έννοια της αλληλοβοήθειας ως εγγενές χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους παίζει καθοριστικό ρόλο τόσο σε περιόδους ηρεμίας όσο και σε περιόδους σύγκρουσης παράγοντας προστιθέμενη αξία για τους «συμπαίκτες» έναντι των «αντιπάλων» τους. Η αλήθεια είναι πως ο άνθρωπος είναι σε θέση ενστικτωδώς να δημιουργήσει μία κοινωνία καλύτερη από αυτή που ζούσε μέχρι χθες αναδεικνύοντας τη φωτεινή πλευρά της φύσης του και αφήνοντας κατά μέρος τη ματαιοδοξία του. Και πράγματι είναι φορές που η συνεργασία ξεπηδά από εκεί που κανείς δεν την περιμένει, υποστηρίζει ο Axelrod, παραθέτοντας μία γλαφυρή περιγραφή ενός Βρετανού επιτελικού αξιωματικού ο οποίος σε μία επίσκεψή του στα χαρακώματα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο έβλεπε τα στρατεύματα να αναπτύσσουν τακτικές «ζήσε και άσε τους άλλους να ζήσουν» (Axelrod, 1998:89-90), παρακάμπτοντας κρατικές γραμμές και αναπτύσσοντας συμπεριφορές ασύμβατες τόσο με την κρατική όσο και τη διεθνή agenda. Πόσο μάλλον εντός του τεχνητού οικοδομήματος του κράτους και της μηχανής του, η οποία δεν είναι άλλη από την κυβέρνηση, αρμόδια για τη διεξαγωγή και το συντονισμό της συλλογικής δράσης.

²⁸Για περισσότερες πληροφορίες όρα κείμενα των Ninon Chrysohoos & Robert Porter Lynch http://www.questforsynergy.com/How_the_Greeks_Created_the_First_Age_of_Innovation_V1.31.pdf και <http://www.philotimo.net/index.html>

²⁹ Ηροδότου Ιστορίαι, Βιβλίο Β', 134 «...σύνδουλος δὲ Αἰσώπου τοῦ λογοποιοῦ...».

Σίγουρα, όσο υψηλότερος είναι ο βαθμός της εμπιστοσύνης μέσα σε μία κοινότητα, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα συνεργασίας, η οποία με τη σειρά της γεννά εμπιστοσύνη υποστηρίζει ο Putnam, γεγονός που επικυρώνουν μία σειρά ερευνών και πειραμάτων. Έτσι, η αξιοπιστία διαχέεται στην κοινωνία και χαρακτηρίζει το παραγόμενο κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο αναδεικνύεται και επικοινωνείται μέσω ενός ίδιου στοιχείου του που δεν είναι άλλο από το εθνικό σήμα του κράτους. Όταν μάλιστα οι συνθήκες επιβάλλουν ένα κατ' επανάληψη και επ' αόριστον παιχνίδι, η στρατηγική της ανταπόδοσης δίκαια καθίσταται η μόνη επιλογή. Σίγουρα, αυτές οι διεργασίες χρειάζονται αρκετό χρόνο για να δώσουν αποτελέσματα και να σχηματίσουν ένα εύρωστο κοινωνικό σύνολο. Και πάλι όμως δεν είναι αυτονόητες και δεν συμβαίνουν στον ίδιο βαθμό σε κάθε περίπτωση γιατί εξαρτώνται από πλήθος παραγόντων, μερικές φορές αστάθμητων.

Στο οδοιπορικό διεκδίκησης του προσωπικού συμφέροντος η κοινωνική τάξη αποτελεί μία γονιδιακή κατάσταση με το γενικό καλό να προκύπτει από άκρως εγωιστικά γονίδια. Άρα, ένα «πλούσιο» εθνικό σήμα σημαίνει κάθε άλλο παρά την υπονόμηση της υπόστασης του ατόμου και των διεκδικήσεών του. Σίγουρα, αφορά σε υιοθέτηση στρατηγικής ατομικού ορθολογισμού σε αλληπάλλληλα παίγνια, αρκεί κανείς να συνειδητοποιήσει ότι ο ορθολογισμός δεν είναι συνώνυμο της εγωιστικής συμπεριφοράς με την αρνητική σημασία του όρου, δεδομένου ότι ο από κοινού πάντα αλτρουισμός οδηγεί στη μεγιστοποίηση της δικής του ωφέλειας αλλά και ότι το αύριο έχει μεγαλύτερη αξία από το σήμερα. Ακόμη και αν πολλοί συγγραφείς όπως ο Harsanyi (στο Frank, 1999:18) ορίζουν τη λογική συμπεριφορά ως τη χρησιμοποίηση αποτελεσματικών μέσων για την επιδίωξη κάποιου δεδομένου σκοπού (ανεξαρτήτως της καταστροφικότητας που επιφέρει), εγγενή ελαττωματικά χαρακτηριστικά μπορούν να εξαλειφθούν. Ο Robert Frank χρησιμοποιεί τους όρους «λογική συμπεριφορά» και «συμπεριφορά ατομικού συμφέροντος» σαν να σημαίνουν το ίδιο πράγμα τοποθετώντας τα απέναντι από μία πληθώρα συναισθημάτων που οδηγούν σε δεσμεύσεις με μακροχρόνιες «βλέψεις», γεφυρώνοντας την αμοιβαιότητα τόσο με την ομαδικότητα όσο και με την ατομικότητα με τελικό ζητούμενο τη συνεργασία.

Μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το ελάχιστο των προϋποθέσεων που τίθεται προκειμένου να ξεκινήσει αλλά και να ευδοκιμήσει καθώς δεν απαιτείται ούτε φιλική σχέση, ούτε αλτρουισμός, ούτε καν δράση με ορθολογικά κριτήρια. Αρκεί απλά μία διάθεση συνεργασίας για να οδηγηθούμε στην αμοιβαιότητα που στην πορεία λειτουργεί και ως δίχτυ προστασίας από την εισβολή και εγκαθίδρυση άλλων στρατηγικών, εμφορούμενων από το πνεύμα της εκμετάλλευσης και της προδοσίας.

Το εθνικό σήμα της Ελλάδος έχει ανάγκη την «οπτική της σήραγγας» που θα το οδηγήσει σε αφήγηση φωτεινών ιστοριών. Παρ' όλο που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορών, από την ανθρώπινη αποστασιοποίηση στο ένα άκρο μέχρι και την προσήλωση και δέσμευση στο άλλο (Seabright, 2008:36), η ελληνική κοινωνία τη χρειάζεται γιατί ακόμη και αν ενέχει επικίνδυνες συμπεριφορές ορισμένες φορές, κατά βάση λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των ανθρώπων και γεννά μία συλλογικότητα που αντιλαμβάνεται το παιχνίδι και αξιολογεί τις πιθανές εκβάσεις με τον ίδιο τρόπο. Από μία πλευρά, η «οπτική της σήραγγας» εξηγεί το τέλμα στο οποίο οδηγήθηκε η Ελλάδα, η οποία εδώ και αρκετές δεκαετίες μέσω της πρόσβασης σε αφύσικα φτηνό χρήμα κινήθηκε ανορθολογικά, αποσπασματικά και εκμεταλλευόμενη ασύστολα πόρους εκ του μη έχοντος. Πόροι που κατέστησαν εφικτές και επικερδείς επενδύσεις οι οποίες υπό άλλες συνθήκες δεν θα ήταν όχι απλά βιώσιμες αλλά ούτε καν συζητήσιμες επιλογές. Από την άλλη βέβαια, η ίδια λογική έχει τη δύναμη να δημιουργήσει από το μηδέν, να συνθέσει δυνάμεις και να παράξει πλούτο. Η δυναμική της είναι τεράστια, αφορά στη φροντίδα του καθενός για την αποτελεσματικότητα και την κοσμιότητα εντός του μικρόκοσμού του και θεμελιώνει την εμπιστοσύνη οδηγώντας τον ελληνικό νου στο ξεκάθαρο τοπίο της δημιουργικής σκέψης και πρακτικής. Δεδομένου ότι οι πεποιθήσεις μας για την ανθρώπινη φύση είναι εκείνες που εν τέλει τη διαμορφώνουν και ότι συχνά οι άνθρωποι δεν συμπεριφέρονται με τον τρόπο που προβλέπει το μοντέλο του ατομικού συμφέροντος (Frank, 1999:276), η συμπεριφορά του ανθρώπου- πολίτη δεν είναι πάγια καιροσκοπική και άρα ανεύθυνη αλλά το ίδιο προσανατολισμένη στο «υπερεγώ» με μόνη διαφορά τη μακροπρόθεσμη απόδοση. Αν δεχθούμε μάλιστα ότι κάθε σύγχρονη κοινωνία όπως η ελληνική πορεύεται με βάση την

παραδοχή ότι η συμβολή των ατόμων στην κοινωνική εμπιστοσύνη εξαρτάται από το ρόλο που αυτά διαδραματίζουν εντός αυτής και όχι από την προσωπικότητά τους (Seabright, 2008:417), η συνεργασία έρχεται ως φυσικό επακόλουθο της συνύπαρξης ακόμη και των πιο εγωιστικών πλασμάτων.

II. Η διαχείριση της αίσθησης ελευθερίας

i. Από την αυτάρκεια στην αλληλένδεση

Ότι οι άνθρωποι είναι κοινωνικά ζώα και συμβιώνουν σε ομάδες, σε κοινωνικά δίκτυα είναι αδιαμφισβήτητο. «Κανένας άνθρωπος δεν είναι νησί, αυτόνομος και αυτοδύναμος. Κάθε άνθρωπος είναι ένα κομμάτι της ηπείρου, ένα κομμάτι στεριάς» (Donne στο Brandenburger, A. & Nalebuff, B., 1999:308). Ότι επίσης το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του ανθρώπινου περιβάλλοντος είναι η παρουσία άλλων μελών του είδους μας είναι μία παράλληλη πραγματικότητα (Christakis et Fowler, 2010:287). Και με εξαίρεση τις φυσικές απειλές, η μόνη σοβαρή απειλή για τον άνθρωπο παραμένει μόνο ο άνθρωπος, η φύση του οποίου, είτε εκ γενετής εγωιστική και ατομικιστική είτε ενάρετη και καλοκάγαθη, επηρεάζεται και δομείται εκ νέου μέσω των κοινωνικών ανταλλαγών και επιλογών.

Η ελευθερία, το στοιχείο εκείνο που αναδεικνύει τον καλύτερό μας εαυτό (Mulgan, 1999:11) και εντοπίζεται στο κέντρο των ομόκεντρων κύκλων του Gilmore, αποτελεί μία έννοια που υπήρξε αντικείμενο λατρείας σε όλες τις εποχές ανεξαρτήτως αντιλήψεων ή πολιτικών τοποθετήσεων, πολύ απλά γιατί η μετάφρασή της υπήρξε ελεύθερη και αυτή. Αναπόφευκτο βέβαια, «καθώς κανένα ιδανικό που έχει τη δύναμη να επηρεάσει το νου των ανθρώπων δεν μπορεί να διατυπωθεί πλήρως» (Hayek, 2008:41). «Ως έδαφος που απαιτείται για την πλήρη ανάπτυξη των άλλων αξιών» σύμφωνα με τον Bay, «ως θέληση να είναι κανείς υπεύθυνος στον εαυτό του» σύμφωνα με τον Nietzsche και σύμφωνα με τον Isaiah Berlin οι ορισμοί «αυτής της πρωτεύουσας λέξης» ξεπερνούν τους διακόσιους. Ελευθερία ίσον γνώση, τέχνη αλλά κυρίως ίσον επιλογή. Επιλογή φίλων και συνεταίρων, επιλογή συντρόφων, επιλογή μουσικών ακουσμάτων, πολιτικών τοποθετήσεων, επιλογή δράσης αλλά και

διαφυγής. Στο Σύνταγμα της ελευθερίας ο Hayek τονίζει ότι «η ελευθερία δεν σημαίνει μόνο ότι το άτομο έχει ταυτόχρονα τις ευκαιρίες και το βάρος της επιλογής αλλά ότι θα πρέπει επίσης να υφίσταται τις συνέπειες των πράξεών του και ότι θα επαινεθεί ή θα κατηγορηθεί γι' αυτές». Επομένως ελεύθερη επιλογή ίσον ευθύνη, μία έννοια και νομική αλλά κυρίως ηθική. Γιατί πέρα από αυτό που ο νόμος ορίζει κάθε φορά, σε μία ελεύθερη κοινωνία το αίσθημα ευθύνης καθίσταται η πυξίδα δράσης του ανθρώπου.

Στην εποχή της αλληλένδεσης η έννοια της ελευθερίας περιπλέκει ακόμη περισσότερο το παρόν και το μέλλον της ανθρωπότητας. Ναι, είμαστε πιο ελεύθεροι από ποτέ σε πολλαπλά επίπεδα. Την ίδια στιγμή όμως είμαστε και πιο αλληλοεξαρτώμενοι από ποτέ, γεγονός που εγείρει ή τουλάχιστον θα έπρεπε να εγείρει αυτοπεριορισμούς πέραν των όποιων άλλων περιορισμών νομικής φύσεως. Οι αισιόδοξοι αντιλαμβάνονται την ελευθερία και την αλληλένδεση ως δίδυμα αδέρφια (Mulgan, 1999·15) με την ουσία να παραμένει η ίδια. Η διαπίστωση αυτή δεν αναιρεί ούτε επικρίνει την ιδιοτελή συμπεριφορά του ανθρώπου όσο υιοθετεί τη βεβαιότητα πως η ευημερία του καθενός ξεχωριστά εξαρτάται απόλυτα από την ευημερία των άλλων δεδομένου ότι η οικονομική και η πολιτική ζωή είναι ή θα έπρεπε να είναι ζήτημα ατομικής ελευθερίας και πρωτοβουλίας. Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον μέσα στο οποίο η «αυτάρκεια» τείνει να καταργηθεί ως έννοια δίνοντας τη σκυτάλη στην αλληλεξάρτηση και την πολυπολικότητα, αρκεί απλά να «πετύχεις» ή πρέπει, όπως ξεκάθαρα είχε υπογραμμίσει ο Gore Vidal, να αποτύχουν οι άλλοι; Σύγχρονοι οικονομολόγοι και κοινωνικοί επιστήμονες θα χαρακτήριζαν ως και πεπαλαιωμένη την παραπάνω άποψη. «Δεν είναι απαραίτητο να σβήσεις το φως του άλλου για να λάμψει το δικό σου» (Brandenburger, A. & Nalebuff, B., 1998·20) απαντά ο Bernard Baruch υποδεικνύοντας ένα νέο τρόπο σκέψης.

ii. Συνδεδεμένοι ίσον ελεύθεροι

Γεννιόμαστε και πεθαίνουμε μόνοι μας, αλλά ζούμε με τους άλλους «μέσα στη απεραντοσύνη του χρόνου, μία αργή αλλά σταθερή βελτίωση της τέχνης της κατασκευής του κόσμου» η οποία αντιγράφεται δια μέσου των αιώνων και βελτιώνεται όπως υπογραμμίζει ο Ποταμιάνος παραπέμποντας στο έργο του μεγάλου Βρετανού εμπειριστή φιλοσόφου του 18^{ου} αιώνα Ντέιβιντ Χιουμ

(2000·44). Η ελευθερία ως αξία, φιλοσοφική ή καθημερινή διαπερνά κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Στην οικονομία συνδέεται με την αρχή του laissez-faire και την κοινωνία της ελεύθερης αγοράς. Η «Ανοιχτή Κοινωνία» του Popper και η «Μεγάλη Κοινωνία» του Hayek είναι εκείνη η οποία διασφαλίζει τη δυνατότητα κριτικής και μέσα από αυτή την αρμονική συνύπαρξη. Η «ουτοπία» του Nozick (1974) είναι ένα πλαίσιο για πειραματισμούς όπου οι άνθρωποι «έχουν την ελευθερία να ενωθούν εθελοντικά για να επιδιώξουν και να επιχειρήσουν την πραγματοποίηση του δικού τους οράματος για την καλή ζωή στην ιδανική κοινότητα, χωρίς κανείς να μπορεί να επιβάλει το δικό του ουτοπικό όραμα στους άλλους» (Held, 2003·246). Με απλά λόγια ένα πλαίσιο «ελευθεριακό» (Libertarian) εντός ενός ελάχιστου κράτους στο οποίο βέβαια γίνεται σεβαστή η κυριαρχία του νόμου.

Το άτομο είναι ελεύθερο να επιδιώκει απρόσκοπτα το ίδιο συμφέρον του με τον όρο να μην παραβιάζει τις δεοντολογικές επιταγές που το εμποδίζουν να αναμειγνύεται στις νόμιμες δραστηριότητες ενός άλλου. Παρ' όλα αυτά, η επιτυχία μία ελεύθερης αγοράς δεν μας δίνει καμία πληροφορία για το ποια κίνητρα βρίσκονται πίσω από τη δράση των οικονομικών δρώντων (Sen, 2000·52). Σίγουρα δεν είναι δηλαδή μόνο το ίδιο συμφέρον η κινητήρια δύναμη στις πράξεις του ατόμου. Η ανάγκη για «συμπόνια» και ο ρόλος των ηθικών θεωρήσεων στην ανθρώπινη συμπεριφορά αναλύονται σε μία σειρά κειμένων οικονομολόγων, μεταξύ των οποίων και τα κείμενα του Smith όπως αναφέραμε και νωρίτερα. Ο Hayek αναγνωρίζει τα ηθικά αισθήματα της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας του ανθρώπου ως προαπαιτούμενα της επιβίωσης εντός των κοινωνιών (2009·115). Η κατανόηση της φύσης της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης αντανακλά μία συμπεριφορά και ενδεχομένως μία στρατηγική που ακόμη και αν δεν ενσωματώνει τους σκοπούς και τα συμφέροντα του άλλου, τουλάχιστον συμμορφώνεται σε κανόνες συμπεριφοράς δέσμευσης και αμοιβαιότητας όπου ο ένας σέβεται την ελευθερία του άλλου.

Επιστρέφοντας στην ανάλυση του Hayek, το ότι οι πολίτες μπορούν να απολαμβάνουν την ελευθερία τους, σε πολιτικό επίπεδο, προϋποθέτει μία νομικά οριοθετημένη κρατική εξουσία, η οποία θα βασίζεται στα δικαιώματα

των ατόμων «να αναπτύσσουν τις δικές τους απόψεις και προτιμήσεις, να επιδιώκουν τους προσωπικούς τους στόχους και να αξιοποιούν τα ιδιαίτερα ταλέντα και χαρίσματά τους». Άλλωστε όπως υπογραμμίζει ο Locke, του οποίου το έργο τον επηρέασε βαθιά, ο σκοπός του νόμου είναι η προστασία και η διεύρυνση της ελευθερίας και όχι η κατάργηση ή ο περιορισμός της. Πάντοτε η εξουσία ήταν πηγή δύναμης και ελευθερίας, ένα φευγιό και μία πολύτιμη απελευθέρωση από τη δυσβάσταχτη αλήθεια όπως γράφει ο Διαμαντόπουλος (2008). Ο άνθρωπος την αναζητά, την υφίσταται και ελπίζει για την κατάκτησή της, με τον δημοκρατικό έλεγχο να είναι αμφίβολος ή σχετικός καθώς δεν επικυρώνει πάντα το περισσότερο της ελευθερίας από ότι σε αυταρχικά καθεστώτα. Ούτως ή άλλως, βάσει της ανάλυσης του Hayek, οποιαδήποτε προσπάθεια ρύθμισης και ελέγχου της ανθρώπινης ζωής, πόσο μάλλον συστηματικής, είναι μία επίθεση στην ανθρώπινη ελευθερία³⁰. Δεδομένου όμως ότι αρκετές φορές οι ατομικοί στόχοι συμπίπτουν με τους κοινωνικούς, η δημοκρατία δεν είναι αυτοσκοπός παρά το μέσο διασφάλισης της ελευθερίας του ατόμου και υπό την έννοια του φραγμού στην αντίπαλη ελευθερία, αναλογιζόμενος κανείς την ενδεχόμενη βλαπτική διάθεση του άλλου.

Στην εποχή της κοινωνικής δικτύωσης λαμβάνοντας πάντα υπόψη ότι η πολιτικο-οικονομική δραστηριότητα περιλαμβάνει ένα σύνολο δρώντων σε κατάσταση αλληλεπίδρασης, η διαδικασία επιλογής της βέλτιστης απόφασης αναπόφευκτα εμπεριέχει την ανάγκη διαμόρφωσης πεποιθήσεων για τις επιλογές των υπολοίπων δρώντων του συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό, η για χρόνια top down λογική στην Ελλάδα οδήγησε σε μια διαμόρφωση πεποιθήσεων ότι η διακυβέρνηση είναι υπόθεση λίγων ισχυρών ατόμων. Εδώ όμως το παράδειγμα αλλάζει σταδιακά και οι πεποιθήσεις περί top down αντιστρέφονται -δεδομένων και των αποτελεσμάτων που όλοι βιώνουμε καθημερινά- και όλα αρχίζουν αλλιώς. Οι πολίτες κατανοώντας τη δύναμή τους δικτυώνονται, συμμετέχουν ελεύθερα στην άσκηση του δημοκρατικού πολιτεύματος εκφράζοντας τις απόψεις τους και διαμορφώνοντας ακόμη και νομοσχέδια κατά την πορεία της νομοθετικής διαδικασίας. Οι ακτιβιστές και

³⁰ Σχετικά με την παρουσίαση του «Συντάγματος της Ελευθερίας» όρα κείμενα του Γιώργου Αρχόντα, υπεύθυνου της επιστημονικής επιμέλειας της ελληνικής έκδοσης: <http://e-rooster.gr/04/2009/1326> και <http://e-rooster.gr/03/2012/3063>

οι διαδρομιστές ενδυναμώνουν το κοινωνικό κεφάλαιο ενώ σε συνδυασμό με τους καλύτερα συνδεδεμένους πολιτικούς ολοκληρώνουν τη νέα δικτυακή αρχιτεκτονική της πολιτικής. Τέλος, η δημιουργία διεθνών δικτύων, η εξωστρέφεια της οικονομίας και της πολιτικής σηματοδοτούν την εμπέδωση μίας νέας νοοτροπίας του ατόμου περί ελευθερίας όπου το φόβο του μπροστά στην ελευθερία διαδέχεται η επιδίωξη της. Και είναι αυτή η νέα ελευθερία που κουβαλά την προσωπική ελευθερία του καθενός, η πλατφόρμα στην οποία στηρίζονται οι εφαρμογές των Politics 2.0 και Citizenship 2.0 και οι πολίτες δύνανται να ασκούν την δική τους αδιαμεσολάβητη πολιτική μέσα από τα social networks, «κατανοώντας τη δύναμη αλλά και τις ευθύνες τους» (McCarthy, Miler και Skidmore, 2004:30-34).

Ο Κοντογιώργης ορίζει την ατομική ελευθερία ως το καταστατικό προηγούμενο για τη μετάβαση στην κοινωνική και, εν συνεχεία, την πολιτική ελευθερία (2002:14). Ο Στέλιος Ράμφος (2012) αναλύοντας την αδυναμία της ελεύθερης και δημιουργικής σκέψης τους Έλληνα υπογραμμίζει: *«Αν οι άνθρωποι είναι αυτό που πράττουν, μέσα στον χρόνο δημιουργούν τον εαυτό τους. Αν ταυτοχρόνως είμαστε και ό,τι παθαίνουμε από εκεί πρέπει να αρχίσουμε να προβληματιζόμαστε»*. Δεν εθελουτυφλώ μπροστά σε όλα εκείνα που μαρτυρούν μία ασυδοσία και ένα παραλήρημα καταχρηστικής συμπεριφοράς στην ελληνική κοινωνία. Σκοπός μου όμως είναι να φωτίσω εκείνο το «ηθικό ρεύμα που δυναμώνει ασταμάτητα» (Lipovetsky, 1999:29) και εξυμνεί την εκπληκτική δύναμη της ανθρώπινης ελευθερίας που υπερβαίνει την ατομική εμπειρία «εμπλουτίζοντας και μεγεθύνοντάς την, κάτι το οποίο έχει σημαντικές επιπτώσεις για το συνολικό καλό» (Christakis et Fowler, 2010:376) με έμφαση στην υποχρέωση λογοδοσίας. Δεδομένου ότι «οι άνθρωποι διαθέτουν την προδιάθεση να θέτουν ηθικούς φραγμούς στις ίδιες τους τις ορέξεις»(Burke στο Mulgan), η ελευθερία της ατομικής επιλογής, και όχι η ασυδοσία, αποδίδει υπό την προϋπόθεση ότι διέπεται από μία ωριμότητα. Αυτή η ωριμότητα δεν είναι άλλο από το αποτέλεσμα της διαρκούς τριβής ή, κατά τον Επίκτητο, της ασκήσεως του ανθρώπου, σε διαρκή διάλογο με τη νομοκρατία ως μία μεθοδολογία «εν τω γίνεσθαι» επίλυσης των ευρύτερων προβλημάτων που ανακύπτουν. Καθώς το περιβάλλον, οι συνθήκες και οι προοπτικές μεταβάλλονται συνεχώς, ενα

πλούσιο εθνικό σήμα είναι εκείνο που αφηγείται ιστορίες μίας ανθρώπινης ζωής, -που δεν ορίζεται μόνο από την κυκλοφορία του αίματος όπως έγραφε ο Spinoza-, και κατ' επέκταση ενός κράτους εν εξελίξει συγκυριών, αλλά από μία επίπονη αντίσταση σε επιταγές της κατεξοχήν αρνητικής ελευθερίας.

III. Η καλλιέργεια ηθικών αντανεκλαστικών

i. Η επικερδέστερη επένδυση

Το εθνικό σήμα είναι ταυτόχρονα αποτέλεσμα και σύμβολο επιτυχίας ή αποτυχίας της δράσης των ατόμων, κατ' αρχήν των πολιτών του κράτους που το φέρουν, οι οποίοι το μόνο που πρέπει να κάνουν είναι να μπορούν να επικοινωνήσουν και να συνεννοηθούν μεταξύ τους στην καθημερινή ζωή. Μακροπρόθεσμα το εθνικό σήμα, για να αξιοποιήσουμε την ορολογία της οικονομικής επιστήμης, πρέπει να καταστήσει το «προϊόν» όχι απλά ανταγωνιστικό σε σχέση με τα υπόλοιπα, αλλά να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για να γίνει αναντικατάστατο, δηλαδή όσο το δυνατόν περισσότερο ανελαστικό, σε σχέση με τρίτα προϊόντα. Αν μία επένδυση εγκρίνεται με βάση την αύξηση της απόδοσης εν συνόλω, η παιδεία σίγουρα ως συστατικό μίας καλότερης συμπεριφοράς που μεταφέρεται στην οικονομία, την πολιτική και την κοινωνία, όλες πτυχές του εθνικού σήματος, κρίνεται η επικερδέστερη επένδυση.

Στους πλατωνικούς διαλόγους «Πολιτεία» και «Νόμοι» καθώς και στα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη αναπτύσσεται ο καίριος ρόλος της παιδείας στη συγκρότηση μίας αναπτυγμένης κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα συμβάλλει από τη μία πλευρά στην ανάπτυξη των δυνάμεων και ικανοτήτων όπως η υγεία ψυχής και σώματος σε επίπεδο ατόμου όσο και στην εύρυθμη λειτουργία μίας κοινωνίας που βασίζεται στην πειθαρχία και την αγάπη σε υψηλά ιδανικά. Ο Αριστοτέλης εξυμνεί την παιδεία ως το μέσο που θα οδηγήσει τον άνθρωπο στην ευτυχία και την αρετή. Η πολύ γνωστή αποστροφή του ότι ο άνθρωπος είναι «ζώον κοινωνικόν» και «φύσει πολιτικόν» τον οδηγεί στη σύνδεση της ψυχοσωματικής, πολιτικής και

ανθρωπιστικής καλλιέργειας του ατόμου με τη συνειδητή αφοσίωση στο καλό του συνόλου. Όλες οι δραστηριότητές του εμπίπτουν με τον ένα ή τον άλλον τρόπο στο χώρο της πολιτικής, η έννοια του οποίου δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην κομματική δραστηριότητα και τη διαχείριση της εξουσίας, αλλά απλώνεται και καλύπτει το ευρύτερο κοινωνικό γίγνεσθαι. Θεσμοί που προάγουν την καλλιέργεια του πνεύματος διαχρονικά είναι η οικογένεια και το σχολείο δίνοντας στη συνέχεια τη σκυτάλη στο άτομο. Σημειωτέον δε και ίσως επεξηγηματικό της όποιας προβληματικής κατάστασης το γεγονός ότι οι πολιτικές για την υγεία του σώματος υπερισχύουν πολλές φορές εκείνων της καλλιέργειας του πνεύματος (Mulgan, 1999·154).

ii. «Αξίες εν δράσει»

Αναμφίβολα η παιδεία εξυπηρετεί οικονομικούς σκοπούς εντός μίας κοινωνίας (Galbraith, 1997·118). Η έννοια της παιδείας είναι ευρύτερη από την εκπαίδευση και διαπερνά όλη τη ζωή του ανθρώπου που δε σταματά ποτέ να αλληλεπιδρά με άλλους, να δέχεται ερεθίσματα και να συνδιαλέγεται. Σε επιχειρησιακό επίπεδο η συνεχής επαγγελματική εκπαίδευση των στελεχών διαδραματίζει καίριο ρόλο σε κάθε ανάλυση περί ανταγωνισμού επιχειρώντας τη σύνδεση του παρελθόντος με το μέλλον, τον εντοπισμό των νέων ευκαιριών προς εκμετάλλευση αλλά και απειλών προς αποφυγή. Ο Lester Thurow, έγραφε πολύ εύστοχα ότι «το κυρίαρχο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στον εικοστό πρώτο αιώνα θα σχετίζεται με την εκπαίδευση και τις δεξιότητες των εργαζομένων». Για το λόγο αυτό επενδύονται τόσα και τόσα στην εκπαίδευση αυτών, η οποία μπορεί να επιφέρει την αναγέννηση και την καινοτομία μέσα από το διάλογο, την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας και το συνανταγωνισμό και όχι μέσα από την εκμετάλλευση, τη φυγοπονία και την προδοσία. Ωστόσο, δεδομένου ότι στόχος της εκπαίδευσης δεν είναι η γνώση αλλά η δράση (Herbert Spencer), συστήματα εκπαίδευσης που επικεντρώνονται στην ατομική απόδοση, σύμφωνα με την ανάλυση του Frank, όχι μόνο δεν ενθαρρύνουν τη συνεργασία αλλά αντίθετα την υπονομεύουν. Και είναι οι ιδέες των ανθρώπων εν τέλει για άλλη μία φορά αυτές που καθορίζουν τις ανθρώπινες δυνατότητες όπως επίσης και το περιεχόμενο της δοθείσης εκπαίδευσης. Σύμφωνα με την Guardian, τον περασμένο

Φεβρουάριο ορίστηκε ως βασικό κριτήριο για την πρόσληψη σε θέσεις που σχετίζονται με το βρετανικό σύστημα υγείας ο βαθμός αλληλεγγύης-«συμπόνιας» των υποψηφίων, μία πολιτική που αποδεικνύει περίτρανα την μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το επίπεδο της τεχνικής κατάρτισης σε εκείνο της συναισθηματικής νοημοσύνης που θέλει τον αλλοκεντρισμό να κυριαρχεί στη σκέψη και τη δράση του ατόμου³¹.

Αν και η συμβολή της παιδείας στην ανάπτυξη της οικονομίας είναι αναμφισβήτητη, ο ρόλος που την αυτοδικαιώνει είναι πολιτικός και κοινωνικός (Galbraith, 1997·119). Στο παρελθόν, σε περιόδους δημοκρατικών αναζητήσεων, πολλοί ήταν εκείνοι που τη χρησιμοποίησαν ως είδος σε ανεπάρκεια ή για λίγους αλλά πάντα προσδίδοντάς της την μέγιστη αξία. Αποτελεί πηγή διανοητικής υπεροχής κατά τον Robert Michels (1997) στην ανάλυσή του για την έννοια της «ελίτ». Ο Weber ανέλυε την παθητικότητα των πολιτών ως απόρροια της έλλειψης γνώσεων, ενδιαφέροντος και ανάμιξης στην πολιτική ενώ ο Schumpeter σε μία προσπάθεια νομιμοποίησης του δικαιώματος των ανταγωνιστικών ελίτ να άρχουν, υποστήριζε ότι τα θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής είναι τόσο απομακρυσμένα από τη ζωή των περισσότερων ανθρώπων που οδηγούν στη μη ανάμιξη η οποία στην περίπτωσή της πολιτικής είναι συνώνυμη της άγνοιας και της αποχής (Held, 2003·166-170). Σημειωτέον δε ότι ο John Stuart Mill υπογραμμίζοντας την ανησυχία του για το ρόλο της απαιδευτής πλειοψηφίας, υποστήριζε τον περιορισμό των ψήφων σε όσους κατείχαν ένα ορισμένο μορφωτικό επίπεδο και ευνοούσε την άποψη που ήθελε το δικαίωμα της πολλαπλής ψήφου για άτομα με ιδιαίτερες ικανότητες και χαρακτηριστικά (Ball & Peters, 2000·223).

Στον αιώνα της κοινωνίας της πληροφορίας και της γνώσης οι ισορροπίες ανατρέπονται διαρκώς. Τα σύνορα του κόσμου καθίστανται πορώδη, η ανάπτυξη διεθνών αγορών δημιουργεί διάφορες διεθνοποιημένες κουλτούρες και η εμφάνιση νέων μορφών εξουσίας και ανταγωνισμού έχουν αναγάγει την εκπαίδευση σε επιτακτική ανάγκη του σύγχρονου ανθρώπου. Ο καλλιεργημένος άνθρωπος είναι ισχυρός. Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον οι νέοι πολίτες αναγνωρίζουν ολοένα και περισσότερο ότι το

³¹Για περισσότερες πληροφορίες όρα
<http://www.guardian.co.uk/society/2012/feb/28/dignity-care-older-people-nhs-keith-pearson>

μερίδιο τους στη ζωή εξαρτάται από το επίπεδο της μόρφωσης και της κατάρτισής τους. Ακόμη και πολίτες αναπτυσσόμενων κρατών, τα οποία προσπαθούν να απεγκλωβιστούν από το αποικιοκρατικό τους παρελθόν ή από πολέμους που ταλανίζουν τη σταθερότητα και την ασφάλεια - δυνάμεις παγκόσμιας ενσωμάτωσης-, διεκδικούν από την πατρίδα τους μία ποιοτική εκπαίδευση. Το μόνο που οφείλει κανείς να πράξει είναι να αναζητήσει τη γνώση, να ενδιαφερθεί, να προσπαθήσει να την κερδίσει και την ίδια στιγμή να κερδίσει τη ζωή. Γιατί όπως παρατήρησε ο Friedrich Hayek «όσο ικανός και αν είναι κάποιος σε ένα δεδομένο πεδίο, η αξία των υπηρεσιών του σε ένα δεδομένο πεδίο, η αξία των υπηρεσιών του σε μία ελεύθερη κοινωνία θα είναι αναγκαστικά χαμηλή, αν και εφόσον δε διαθέτει παράλληλα την ικανότητα να γνωστοποιεί τα προσόντα του σε εκείνους που μπορούν να ωφεληθούν τα μέγιστα από αυτά» (2009·141). Ο καλλιεργημένος άνθρωπος είναι εξοικειωμένος με έννοιες όπως το ρίσκο, η ευθύνη, η επιτυχία και η αποτυχία και ικανός να αντεπεξέλθει σε περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκά περιβάλλοντα με αίσθηση ευθύνης απέναντι στον ίδιο και τους άλλους.

Ο Thomas Lickona (1989) υποστηρίζει ότι ο χαρακτήρας του ανθρώπου είναι «αξίες εν δράσει». Σύμφωνα με το δικό του ορισμό ο χαρακτήρας του ανθρώπου αποτελείται από τρία αλληλοσυνδεδεμένα μέρη: ηθική γνώση, ηθικά συναισθήματα και ηθική συμπεριφορά. Ο καλός χαρακτήρας αγωνιά να μαθαίνει, να επιθυμεί και να πράττει το καλό. Οι Howard et al (2004) γράφουν για την εκπαίδευση του χαρακτήρα που λαμβάνει χώρα ρητά ή σιωπηρά σε κάθε πεδίο ανθρώπινης δραστηριότητας. Τα ανθρώπινα όντα είναι «σφυρηλατήσιμα» και η ανθρώπινη φύση είναι διαμορφώσιμη τόσο προς τα μέσα, αναζητώντας την ισορροπία, όσο και προς τα έξω, μέσω της δικτύωσης και των αλληλεπιδράσεων. Δια μέσου της παιδείας επιτυγχάνεται η πολιτική κοινωνικοποίηση του ατόμου, δηλαδή η θεσμοποίηση στάσεων και αντιλήψεων που αναφέρονται στο πολιτικό σύστημα (Ball & Peters, 2000·140). Επιτρέπει στους ανθρώπους «να αυτοκυβερνώνται με ευφυΐα» (Galbraith, 1997·119), να διευρύνουν τους ορίζοντές τους, να δημιουργούν συνειδήσεις και όνειρα. Οφείλει να είναι μία διαδικασία άνευ ορίων, αρχής και τέλους, άρρηκτα δεμένη με την εγχάραξη αξιών και την ανάπτυξη ηθικών αντανεκλαστικών ανακτώντας την ενστικτώδη εκείνη αίσθηση σωστού και

λάθους της παιδικής ηλικίας. Η αποδοχή των εγωιστικών γονιδίων δεν μεταφράζεται στο τέλος της ηθικής ούτε στη νομιμοποίηση μίας ανευθυνότητας ως δομούσα πρακτική. Η θετική συσχέτιση παιδείας και ενεργούς πολιτικής συμμετοχής είναι άλλωστε αποδεδειγμένη. Όσο αυξάνει το επίπεδο γνώσεων άλλο τόσο μεγεθύνονται οι ικανότητες εκείνες που απαιτούνται για αυτή, περιορίζοντας το κόστος συναλλαγής (Verba et al, 1995· Downs, 1957).

IV. Το έθος του ήθους

ι. Όταν η έμπνευση υπερσχύει της επιβολής

Αφενός, η λογική του εθνικού σήματος εμπεριέχει μία πολιτική διάσταση, δηλαδή την ουσία της εικόνας. Αφετέρου, η ρητορική του εθνικού σήματος ταυτίζεται με μία επικοινωνιακή δράση, μία διάσταση περισσότερο τεχνική που σχετίζεται με την στρατηγική επικοινωνίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Ταυτόχρονα, σε αντίθεση με το πρόσφατο παρελθόν, είναι πλέον κοινός τόπος ότι τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης έχουν αντικαταστήσει σε μεγάλο βαθμό το θεσμικό κρατικό ρόλο στη διάχυση της πληροφορίας εκμεταλλευόμενα κυρίως την αδυναμία ελέγχου του διαδικτύου. Σε πολύ μεγάλο βαθμό ορίζουν την εθνική εικόνα αναπαράγοντας εσφαλμένα στερεότυπα και θεσμοθετούν ηθικές και συναισθηματικές νόρμες με μία προχειρότητα προσιτή στους περισσότερους. Μέχρι σήμερα στην Ελλάδα η έμφαση δινόταν στην επικοινωνιακή διάσταση του εθνικού της σήματος με αποτελέσματα δυσμενή που απέρρεαν από μία επιδεικτική αδιαφορία στην πολιτική που δομείται κυρίως από τους ανθρώπους της. Δεδομένου ότι η επικρατούσα για χρόνια κουλτούρα μειωμένης εμπιστοσύνης των Ελλήνων συντηρούσε μία ατομοκεντρική στάση και συμπεριφορά που λειτουργούσε αποτρεπτικά απέναντι σε κάθε αλλαγή και εξέλιξη και σε συνδυασμό με την άκριτη αφομοίωση εύπεπτων αφηγήσεων των ΜΜΕ από το ευρύτερο κοινό, ήταν λογικό η όποια προσπάθεια προβολής της χώρας να έπεφτε στο κενό.

Υποστηρίζεται ότι «όταν ένας αριθμός ατόμων έχει ένα κοινό ή συλλογικό συμφέρον- η ατομική, η ανοργάνωτη (η έμφαση της Elinor Ostrom)

δράση είτε δε θα μπορεί να προωθήσει το κοινό συμφέρον καθόλου είτε δε θα μπορεί να προωθήσει το συμφέρον αυτό επαρκώς» (Olson στο Ostrom, 2000·71-72). Στην περίπτωση μας το κοινό ή συλλογικό συμφέρον-στόχος είναι ένα δυνατό, «πλούσιο» και θετικά αναγνωρίσιμο εθνικό σήμα. Εξίσου κατανοητή είναι η παραδοχή ότι τα άτομα είθισται να αποδίδουν μικρότερη αξία στα μακροπρόθεσμα οφέλη και μεγαλύτερη σε αυτά που αναμένουν στο άμεσο μέλλον. Αντίστοιχα, η διαδικασία ενδυνάμωσης ενός εθνικού σήματος, αν και ευκολότερη απ' ότι πιστεύεται, δεν ενεργοποιείται με αυτόματο τρόπο ή με ένα διακόπτη. Η υιοθέτηση συντονισμένων στρατηγικών σε επίπεδο κοινωνίας ως το τελικό ζητούμενο απορρέει από την αυτόνομη δράση ανεξάρτητων δρώντων που οργανώνονται και το αποτέλεσμα αυτής της οργάνωσης είναι η συλλογικότητα. Υπό έναν όρο: τη συνειδητοποίηση σε ατομικό επίπεδο της δυναμικής της συλλογικής δράσης από μία κρίσιμη μάζα τουλάχιστον και της εθελούσιας-ελεύθερης συμμετοχής στα αμβλυμμένα σχήματα. Διαφορετικά, το κόστος επιβολής μίας συνεργατικής για παράδειγμα συμπεριφοράς- που θα επιφέρει συλλογικά οφέλη- δύναται να είναι μεγαλύτερο του τελικού οφέλους, και, άρα ασύμφορο. Καταλήγουμε, λοιπόν, όσο πιο κοινά είναι τα «πρότυπα συμπεριφοράς» που υιοθετούνται σε ατομικό επίπεδο-στην περίπτωση μας συνεργατικά-, δηλαδή ο τρόπος αξιολόγησης ενεργειών και στρατηγικών των οποίων είναι υποκείμενα ή αντικείμενα (Coleman, 1990· Opp, 1986), -μία έννοια που μπορεί να ιδωθεί και ως κοινωνικό κεφάλαιο (Ostrom, 2000·68)-, τόσο μειώνεται το κόστος της επιτήρησης ή της επιβολής κυρώσεων και άλλο τόσο μεγεθύνεται το κοινωνικό κεφάλαιο. Και, επομένως, εμπλουτίζεται το εθνικό σήμα.

Από την άλλη, ένα περιβάλλον με ισχυρά πρότυπα συνεργατικής συμπεριφοράς δεν αποκλείει σε καμία περίπτωση την ανάπτυξη προτύπων καιροσκοπικής συμπεριφοράς ως πιθανότητα. Στη δική μας περίπτωση, δηλαδή ακόμη και αν το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελλήνων που στελεχώνουν τη δημόσια διοίκηση ή κινούν τον τουρισμό αντιληφθούν και εφαρμόσουν στρατηγικές ενσωματώνοντας συλλογικές στοχεύσεις στο ίδιο συμφέρον, δε σημαίνει ότι την ίδια στιγμή θα αφανιστούν άλλα μοτίβα συμπεριφοράς ακόμη και αν θεωρήσουμε δεδομένη την εξέλιξη «καλά οικοδομημένων θεσμών». Το γεγονός ωστόσο ότι τα είδη των εσωτερικών προτύπων

συμπεριφοράς που ακολουθεί ένα άτομο επηρεάζονται από τα κοινά πρότυπα συμπεριφοράς που ακολουθούν άλλοι σε αντίστοιχες καταστάσεις (Ostrom, 2000:70), πρώτον σηματοδοτεί τη σημασία της ατομικής επιλογής-στρατηγικής σε μία διαδικασία αλλαγής παραδείγματος. Δεύτερον, δοθείσης της αλληλεξάρτησης στη σύγχρονη εποχή, μεγιστοποιεί τις πιθανότητες ολικής μεταστροφής μέσω του θετικού αθροίσματος των ατομικών αυτών επιλογών, και άρα, δέσμευσης σε συλλογικά υπεύθυνες συμπεριφορές. Άλλωστε ό,τι εμπνέεται διαρκεί πολύ περισσότερο και νοηματοδοτείται πολύ διαφορετικά από ό,τι επιβάλλεται. Είτε αυτό αφορά στην ειρήνη και τον πόλεμο, τη συνεργασία και την προδοσία, την ηθική της ευθύνης και την αδιαφορία.

ii. Η ηθική της ευθύνης ως αντιπρόταση στην ηθική του παρελθόντος

Η σύνδεση της ατομικής συμπεριφοράς με το εθνικό σήμα δεν είναι πάντα και για όλους αυτονόητη. Και ακόμη και αν δεν πρέπει να αγνοήσουμε ότι ανθεκτικές στο χρόνο και τις πιέσεις συμφωνίες βασίζονται κυρίως στην από κοινού αντίληψη και κατανόηση των πραγμάτων, το ευτύχημα είναι ότι η κατανόηση της τεράστιας αξίας αυτής καθ' αυτής της συνδημιουργίας ενός πλούσιου εθνικού σήματος δεν είναι πάντα προαπαιτούμενο της δράσης προς αυτή την κατεύθυνση. Με απλά λόγια η καλή συμπεριφορά και η αποτελεσματική επικοινωνία μεταξύ των Ελλήνων σε ένα ελεύθερο πλαίσιο ατομικών αναζητήσεων για μία καλύτερη ποιότητα ζωής θα παράξουν εθνικό πλούτο χωρίς δεύτερη σκέψη, παράπλευρα, έμμεσα. Δηλαδή οι «ιδιωτικές φροντίδες» και οι προσωπικές αναζητήσεις όχι απλά δεν είναι ασυμβίβαστες με την από κοινού πορεία των Ελλήνων και το ομαδικό πνεύμα στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον αλλά εφελκέρια για δράση και έργα, βήματα και κατακτήσεις. Υπ' αυτή την έννοια το εθνικό σήμα της Ελλάδος μακριά από ρητορείες και επικοινωνιακούς φαναρισμούς δύναται να αυτοδημιουργηθεί μέσω της σύνθεσης των εξαιρετικών πρώτων υλών εκκινώντας από τον κάθε Έλληνα ξεχωριστά.

Η Ελλάδα οφείλει να μνηθεί στην ηθική της ευθύνης, τη μόνη δεξαμενή ελπίδας για ανάκαμψη και ισορροπία. Μία ηθική προσωπική η οποία μπορεί

να οδηγήσει κάθε Έλληνα σε αυτοκάθαρση και αυτοπραγμάτωση και μία ηθική κοινωνική, η οποία μπορεί να βοηθήσει κάθε Έλληνα να συνειδητοποιήσει ότι είναι μέρος ενός όλου με δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις και ότι η ελευθερία πρώτα κατακτάται σε επίπεδο ατομικής συνείδησης, και, κατόπιν, διεκδικείται σε επίπεδο κοινωνικό. Η ελληνική κοινωνία απεδείχθη αδύναμη και έρμαιο των συνοδοιπόρων της γιατί πολύ απλά η ηθική της έχει διαστρεβλωθεί με αποτέλεσμα ο συνδυασμός της ατομικής ελευθερίας με το κοινωνικό όφελος να είναι αδιανόητος παραχωρώντας τη θέση της στον μηδενισμό, ηθικό και κοινωνικό. Η ηθική της ευθύνης αποτελεί ίσως τη μοναδική αυτοάμυνα για την σύγχρονη Ελλάδα. Μία αλλαγή παραδείγματος νευραλγικής σημασίας για την κοινωνική συνοχή. Προϋποθέτει μία ευρεία συναίνεση ως προς ορισμένες θεμελιώδεις αξίες, ελλείψει της οποίας καθίσταται ολοένα και πιο κρίσιμη μία συνολική αναδιατύπωση και θεσμική επαναβεβαίωση της ισχύος τους. Μία ουσιαστική ηθική της ευθύνης, οριζόντια και κάθετη, σε αντίθεση με την τυπική απορρέει από έναν εσωτερικό κώδικα, και όχι από το καθήκον. Είναι η μόνη που μπορεί να γεφυρώσει κάθε χάσμα εντός και εκτός της ελληνικής κοινωνίας, να απορροφήσει τους κραδασμούς των τριβών και των συγκρούσεων και να φέρει στην επιφάνεια και να ποτίσει τους κρυμμένους σπόρους της επερχόμενης αναγέννησης, η οποία αυτή τη φορά ας ελπίσουμε ότι γεννήσει μία νέα κουλτούρα. Μία κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας, συλλογικότητας, εμπιστοσύνης και αλληλένδεσης που θα υιοθετήσει ο Έλληνας σε μία πορεία αυτοπροσδιορισμού του εκ νέου, συνάρτηση της θέλησης για εγκαθίδρυση μία νέας ηθικής τάξης.

Χρησιμοποιώντας τον όρο «ηθική της ευθύνης» δεν θα ήθελα σε καμία περίπτωση να προβώ σε κατηχήσεις περί καθήκοντος παραπέμποντας σε φιλοσοφικές θεωρήσεις και προτροπές όσο να αποδείξω ότι αυτές οι υψηλές προδιαγραφές μπορούν να προσαρμοστούν στη σημερινή κοινωνία και να είναι ρεαλιστικές συνδυάζοντας το ίδιο συμφέρον με το σεβασμό στον συνάνθρωπο. Η ηθική της ευθύνης είναι μία λογική και συναισθηματική ηθική, η ψυχή της μεταηθικής κουλτούρας κατά τον Lipovetsky. Δε βασίζεται πια σε κηρύγματα τύπου «πρέπει» ούτε σε επικλήσεις σε μία ανώτερη δύναμη. Στη νέα τάξη πραγμάτων όπου η επιθυμία είναι σεβαστή και απενεχοποιημένη και

η ελευθερία διευρύνεται, η ηθική γλώσσα δεν είναι άλλο ένα αίτημα προς κατανάλωση. Αφορά στην οικολογική ηθική, στη βιοηθική, στην ηθική των επιχειρήσεων, των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, στην ηθική του ενεργού πολίτη που έχει πλέον τη δύναμη να αυτοκαθορίζεται επιδεικνύοντας «προσοχή» όπως η Iris Murdoch (1970) περιέγραψε τη μέθεξη στην ατομική δράση στο δρόμο για την κοινωνική ικανοποίηση. Σε αυτό το πλαίσιο και έχοντας στο μυαλό μου τον ορισμό από το Debrett's –Modern Book of manners για την κοσμία διαγωγή, η ηθική της ευθύνης του ανθρώπου-πολίτη εξισώνεται με την καλότροπη συμπεριφορά (Ποταμιάνος, 1997:317), δηλαδή τους κανόνες εκείνους που επιτρέπουν στους πολίτες μίας χώρας κατανοώντας την αρχή της αβεβαιότητας και της παγκόσμιας εμπειρίας της συμβίωσης να εκπαιδεύονται διαρκώς στη συνύπαρξη με όρους αμοιβαιότητας. Στην μετα-ηθική πραγματικότητα περισσότερο αφορά στις «εύστροφες και προσαρμοστικές ηθικές στάσεις και πρακτικές» (Lipovetsky, 1998:34) εκείνες που έχουν τη δύναμη να συμβιβάζουν τα αδιέξοδα του ενικού χαρίζοντας στον πληθυντικό μία αίσθηση ισορροπίας και αποτελεσματικότητας.

Στο έργο του Δανού φιλοσόφου Søren Aabye Kierkegaard (1813-1855), η ηθική της ευθύνης αποτελεί μία εκ των τριών σφαιρών που βιώνει ο άνθρωπος. Η αισθητική και η θρησκευτική είναι οι άλλες δύο. Χωρίς να ανήκει ολοκληρωτικά σε καμία εκ των τριών, ο Kierkegaard θέλει τα περάσματα από τη μία στην άλλη σφαίρα να συμβαίνουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου. Σε αυτό το πλαίσιο, η ηθική απόφαση καθίσταται το αποτέλεσμα της μετάβασης από το εφήμερο και το στιγμιαίο ενδιαφέρον (το αισθητικό) στο ηθικό. Σύμφωνα με τον ορισμό του νομπελίστα Amartya Sen στο βιβλίο του «Για την ηθική και την οικονομία» (1999:11) «Ως ηθική χαρακτηρίζεται ή υπονοείται από τον κοινό νου ένα σύστημα αξιών, κανόνων και αντιλήψεων το οποίο επηρεάζει αποφασιστικά το χαρακτήρα, τη δράση και στάση των πολιτών και των κοινωνικών ομάδων στα γενικότερα πλαίσια ύπαρξης των ίδιων και της κοινωνίας. Ένα σύστημα που καθορίζει τη θέληση και τη δράση των ανθρώπων, την προέλευση, την ουσία και το περιεχόμενο των κανόνων και αξιών που καθορίζουν τις επιλογές και τη συμπεριφορά τους ως αγαθές και ορθές». Σε αδρές γραμμές ένας μπούσουλας καλότροπης

συμπεριφοράς στη σφαίρα της οικονομίας και της πολιτισμικής κοινωνίας. Μία συμμετοχή επιλεκτικά κοινωνική, καθ' όλα συνεργατική με μέριμνα για την ενάρετη διαγωγή σε μία διαρκή αναζήτηση της ηδονής και της απόλαυσης και όχι της κραιπάλης σύμφωνα με τη διδασκαλία του Επίκουρου.

iii. Μία «ηθική συνήθεια»

Υιοθετώντας την παραδοχή ότι σε κάθε άτομο υπάρχουν «ηθικοί πόροι» που μπορούν να κινητοποιηθούν (Σωτηρόπουλος, 2006) και τηρώντας επιφυλάξεις απέναντι στη θέση ότι αποκλειστικά και μόνο η ύπαρξη ισχύος καθορίζει κάθε σχέση σε ένα σύστημα-(Thorelli στο Morgan και Hunt, 1994), μιλήσαμε προηγουμένως για την εμπιστοσύνη ως αναπόσπαστο συστατικό του κοινωνικού κεφαλαίου. Ένα συναίσθημα σύμφωνα με τη θεωρία της προσωπικότητας, ένα φαινόμενο για την κοινωνιολογία και την οικονομική επιστήμη, μία προσδοκία ή/και θέληση εμπλοκής για την ψυχολογία (Lewicki and Bunker, 1995). Οι Latteman and Kohler (2004) συνοψίζουν τις κοινά αποδεκτές πτυχές της εμπιστοσύνης στην αβεβαιότητα για το αποτέλεσμα μίας διαδικασίας, στο δυνητικό προσωπικό κόστος και στην έλλειψη επηρεασμού στο τελικό αποτέλεσμα. Πολλοί οικονομολόγοι όπως ο Kenneth Arrow παρατηρούν ότι κάθε εμπορική συναλλαγή εμπεριέχει το στοιχείο της εμπιστοσύνης. Καθώς λοιπόν το εμπόριο προϋπήρχε των κυβερνήσεων, η εμπιστοσύνη ως αξία που καθορίζει τις επιλογές και την ανθρώπινη συμπεριφορά προϋπήρχε των όποιων νομικών διευθετήσεων και της στενής έννοιας του καθήκοντος. Μένει μόνο να παρατηρήσουμε την εξέλιξη της κοινωνίας και άρα την ενστικτώδη αυτή διάθεση συνεργασίας του ανθρώπου και είναι σίγουρο πως η συνεξέλιξη αυτή αποτελεί ένα μάθημα εμπιστοσύνης. Άλλωστε, η αιώνια αναζήτηση της ατομικής ευτυχίας όχι απλά αντιτίθεται αλλά προϋποθέτει την αμοιβαιότητα των αισθημάτων και των συμφερόντων (Ποταμιάνος, 1997:53).

Στον χώρο των κοινωνικών επιστημών δύο είναι οι επικρατέστερες θεωρητικές παραδόσεις μέσω των οποίων γίνεται κατανοητή η έννοια της εμπιστοσύνης. Από τη μία είναι οι πολιτισμικές θεωρίες και από την άλλη οι θεσμικές θεωρίες και συγκεκριμένα οι θεωρίες της ορθολογικής επιλογής.

Σύμφωνα με την κοινωνιολογική-πολιτισμική προσέγγιση, η εμπιστοσύνη είναι εξωγενής ως προϊόν της μνήμης υπό την έννοια ότι προέρχεται από εδραιωμένες πεποιθήσεις που καλλιεργούνται στα άτομα μέσα από πολιτισμικά πρότυπα με τα οποία έρχονται σε επαφή κατά τη διάρκεια της πρώιμης κοινωνικοποίησής τους, αλλά, και πηγή της μνήμης καθώς τα καθοδηγεί στο τι θα πρέπει να θυμούνται και τι όχι (Misztal στο Δεμερτζή, 2006). Ο Giddens στο κείμενό του «Οι συνέπειες της νεωτερικότητας» κάνει λόγο για μία μετάβαση από την παραδοσιακή στη νεωτερική πραγματικότητα στην οποία η έννοια της τύχης αντικαθίσταται από την έννοια της διακινδύνευσης, τονίζοντας ότι η εμπιστοσύνη δεν είναι παρά μία πεποίθηση για την αξιοπιστία ενός προσώπου ή συστήματος στο άλλο άκρο της οποίας τοποθετείται το υπαρξιακό άγχος ή ο φόβος. Και, καθώς τα υποκείμενα δεν επιλέγουν τα συναισθήματά τους μεταξύ των οποίων και η εμπιστοσύνη (Dunn, 1990·73), ή, όπως υποστηρίζει ο Evans, δεν αποφασίζουν να έχουν ή να μην έχουν συναισθήματα (2001·51), η εμπιστοσύνη σύμφωνα με τον Δεμερτζή, ναι μεν, μπορεί να είναι ορθολογική αλλά σε ένα δεύτερο επίπεδο, το οποίο εκπορεύεται από μία συναισθηματική δέσμευση σε πρόσωπα ή θεσμούς.

Σε αντίθεση με την κοινωνιολογική-πολιτισμική προσέγγιση οι θεωρίες της ορθολογικής επιλογής θέλουν την εμπιστοσύνη να είναι ενδογενής υπό την έννοια ότι βασίζεται στη λογική και αποτελεί μία υπολογιστική διαδικασία. Δεδομένης της αλληλεπίδρασης μεταξύ δομής και δράσης η «μαλακή» θεωρία της ορθολογικής επιλογής υποστηρίζει ότι οι «δρώντες δρουν ορθολογικά στο μέτρο που επιλέγουν τις πράξεις, οι οποίες καλύτερα εξυπηρετούν τους στόχους τους, από ένα σύνολο επιλογών, δεδομένων των πεποιθήσεών τους για τις διαθέσιμες επιλογές και τις πιθανές επιπτώσεις τους» (Little, 1991·45). Μάλιστα καθώς η δυσπιστία αυξάνει το συναλλακτικό κόστος υπό την έννοια της διαρκούς ανάγκης εποπτείας της συναλλακτικής διαδικασίας ή του κόστους διαπραγματεύσεων και της συλλογής πληροφοριών (Coleman, 1990· Hardin, 2006), η εμπιστοσύνη παρακάμπτει την αβεβαιότητα χωρίς να ταυτίζεται με την έννοια της ελπίδας ή/και της πίστης οι οποίες προϋποθέτουν την απεμπλοκή του υποκειμένου, δηλαδή μία παθητικότητα απέναντι στη ζωή. Όπως υποστηρίζει ο Hardin η ορθολογική εμπιστοσύνη

είναι το ενθυλακωμένο συμφέρον (encapsulated interest) του ενός στο ατομικό συμφέρον του άλλου (1999:26). Αφορά, λοιπόν μία ενεργητική στάση που συνδέεται με την ελευθερία της επιλογής και την προσπάθεια διαχείρισης του ρίσκου με τα πιθανά οφέλη να είναι μεγαλύτερα από τις πιθανές απώλειες.

Οι ορισμοί της έννοιας της ευθύνης στη βιβλιογραφία είναι τόσοι όσοι και οι μελετητές της με το ακριβές της νόημα να παραμένει ασαφές (Bovens, 1998:25). Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας με βάση τους ορισμούς των Glasser (1965), Genthner (1980), Rotter (1966) και Federman (1983) ως ατομική ευθύνη ορίζεται η καλότροπη συμπεριφορά ενός ατόμου που επιθυμεί να ικανοποιεί τις ανάγκες του χωρίς να στερεί αυτό το δικαίωμα από τους άλλους, λογοδοτεί για τις πράξεις του και επιδιώκει την προσωπική του ανάπτυξη. Συνολικά η υπεύθυνη, δηλαδή η καλότροπη συμπεριφορά ενός ατόμου, πολίτη ενός κράτους ενισχύεται ή αποδυναμώνεται μέσω της αλληλεπίδρασης των δρώντων εντός του συστήματος. Αναμφίβολα ένα ηθικά υπεύθυνο άτομο είναι ένας ηθικά υπεύθυνος πολίτης. Στον τομέα της οικονομίας ο Sen αποδεικνύει ότι η σύνδεση των οικονομικών της ευημερίας με τη σύγχρονη ηθική έχει τη δύναμη να εμπλουτίσει και να ωφελήσει προς όλες τις κατευθύνσεις υπό την έννοια ότι ένα σύστημα αξιών -που αντανάκλα την πραγματική συμπεριφορά των ανθρώπων- διευκολύνει την επίτευξη της ευημερίας και ενισχύει την παραγωγικότητα μίας οικονομίας, ενώ παράλληλα, η ίδια η ηθική αποκτά πολύ συγκεκριμένο νόημα. Στον τομέα της πολιτικής ο Max Weber στο βιβλίο του με τίτλο «Οικονομία και Κοινωνία» αναφέρει ότι οι πολιτικοί, στις αποφάσεις τους, έχουν να επιλέξουν μεταξύ της «ηθικής της ευθύνης» και της «ηθικής της πεποίθησης» όπου στην πρώτη περίπτωση, ο πολιτικός ενεργεί με γνώμονα τις προβλέψιμες συνέπειες των πράξεών του, σταθμίζοντας την ενδεχόμενη βλάβη την οποία αυτές θα προκαλέσουν ενώ στη δεύτερη υιοθετεί την υπακοή άνευ όρων στο καθήκον χωρίς να ασχολείται με τις συνέπειες (Revault d' Allonnes, 2004:59-60). Αλλά και η βιοηθική που δεν είναι κάτι άλλο παρά προϊόν τόσο της σύνθεσης όσο και της αντιπαράθεσης της βιοιατρικής με τις πολιτικές και τις κοινωνικές επιστήμες, μία αλληλοεπίδραση που επιβάλλει αυτοπεριορισμούς επιστρατεύοντας την ηθική της ευθύνης ως γέφυρα ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική της (Δραγώνα-Μονάχου, 2002). Σύμφωνα με τον Rose (1990) ο πολίτης μίας

φιλελεύθερης δημοκρατίας καθίσταται υπεύθυνος για τον εαυτό του συνταιριάζοντας προσωπικές αξίες, που μετουσιώνονται σε φιλοδοξίες, με κοινωνικές αξίες που αντανακλώνται στα «θέλω» του κοινωνικού συνόλου. Το τελευταίο διάστημα μελέτες ασχολούνται με την κατάρρευση πεπαλαιωμένων αντιλήψεων σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη τονίζοντας την ανάγκη κατάργησης γεωγραφικών ορίων (Baubock, 2007· Iris Young, 1989· Kymlicka, 2003). Επιπρόσθετα, συγγραφείς θέλουν τη μελέτη της εθνικής ταυτότητας να είναι συνώνυμη με τη μελέτη της ιδιότητας του πολίτη (Biling, 1995· Haste, 2004).

Η ηθική της ευθύνης του πολίτη είναι μία «ηθική συνήθεια», προϋπόθεση της οποίας είναι η ειλικρίνεια και η αμοιβαιότητα που αποτελεί τη βάση των περισσότερων θεωριών περί πολιτικής αρετής (Letki, 2006:306). Αυτή η συνήθεια -που γνωρίζει μάλλον όρια παρά σύνορα- οδηγεί τον φέροντα να ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για τη μεγιστοποίηση του κοινού οφέλους παρά του ατομικού, απομακρύνοντάς τον από πρακτικές διαφθοράς και παρασιτισμού. Αν και οι σύγχρονες μελέτες σχετικά με την ηθική της ευθύνης του πολίτη είναι λίγες συγκριτικά με εκείνες περί της διαπροσωπικής εμπιστοσύνης, η προσπάθεια χαρτογράφησης της έννοιας της εμπιστοσύνης είτε μέσω πολιτισμικών είτε μέσω θεσμικών προσεγγίσεων μπορεί να μας οδηγήσει σε μία εμβάθυνση της έννοιας της ηθικής της ευθύνης. Δρώντες, δηλαδή, που αλληλεπιδρούν συστηματικά επιδεικνύοντας εμπιστοσύνη και αμοιβαιότητα είτε κατοχυρώνουν την κοινωνική αναπαραγωγή των αξιών αυτών ενδυναμώνοντας προϋπάρχουσες συμπεριφορές (Uslaner, 1999· Misztal, 1996) είτε εκλογικεύουν τις αξίες αυτές- εξαρτώμενες από το σύστημα και τη λειτουργία του (Murphy, 2004· Tyler, 1990)-, μειώνοντας το συναλλακτικό κόστος (Coleman, 1990). Σύμφωνα και με τις δύο προσεγγίσεις, η εμπιστοσύνη μπορεί να γίνει κατανοητή ως αντίδοτο στην αβεβαιότητα και μηχανισμός διαμόρφωσης της ηθικής της ευθύνης. Με την ίδια λογική με την οποία η εμπιστοσύνη μεταφράζεται ως η πεποίθηση αξιοπιστίας του άλλου (Putnam, 1993· Uslaner, 1999), δηλαδή μία προσωπική αντίληψη του υποκειμένου, άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη συμπεριφορά, την ελευθερία επιλογής που ενέχει το ρίσκο και την κοινωνικοποίηση -και για το λόγο αυτό ειδικοί μιλούν για προσεχτική συνεργασία (wary cooperation)

(Hibbing and Alford, 2004), η ηθική της ευθύνης του ατόμου καθίσταται μία αξία ή ένας κανόνας συμπεριφοράς που συνίσταται στην πεποίθηση για ουσιαστική δέσμευση, οριοθέτηση της ελευθερίας και δια βίου απόκτηση αντανakλαστικών μέσω της παιδείας.

Επιπρόσθετα, η έννοια της ευθύνης ως συνήθεια συντίθεται στον άξονα της μνήμης που διορθώνει και βελτιώνει συμπεριφορές. Βιώματα οδυνηρά αναμένεται να προκαλέσουν αλλαγή της στάσης και της συμπεριφοράς του ατόμου (Staw, 1976). Από την άλλη, μία σειρά μελετών αποδεικνύει ότι παρά τις όποιες αρνητικές συνέπειες, το άτομο όχι μόνο δεν θα αλλάξει συμπεριφορά αλλά θα προσπαθήσει να εκλογικεύσει τη συμπεριφορά του σε έναν προσωπικό απολογισμό ή ακόμη και να υπερασπιστεί τον εαυτό του αποδίδοντας το σύνολο των πράξεών του σε λόγους αναγκαστικής συμμόρφωσης (Staw, 1976· Freedman, 1963, Festinger, 1957). Μελέτες ψυχολόγων παρατηρούν ότι επιπρόσθετες ευθύνες δημιουργούν άγχος και πολλές φορές αντικοινωνικές συμπεριφορές, απόρροια ανεξέλεγκτων συναισθημάτων όπως ο θυμός (Rachman, 1993). Στο τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας, η θεωρία της απόδοσης (Heider, 1958· Jones et Devis, 1965· Kelley, 1973) αναζητά τις μεταβλητές που καθορίζουν τη διαδικασία απόδοσης κατηγοριών και επεξήγησης συμπεριφορών. Αργότερα, ερευνητές ασχολούνται με την απόδοση ευθύνης (Tomai and Forbus, 2007) ενώ η θεωρία της αυτοαντίληψης κάνει λόγο για τις εσωτερικές -απώλεια ελέγχου- και τις εξωτερικές -ανεξέλεγκτες- αποδόσεις ευθυνών (Boshoff and Leong, 1998).

Η «καλλιέργεια του Κήπου» σίγουρα απαιτεί μία συνεχή φροντίδα πηγή της οποίας είναι η αυτοπειθαρχία, μία παραδοχή που εγείρει φόβους και εκ προμελέτης αμέλεια. Ο Hayek εξηγεί τους λόγους για τους οποίους η ευθύνη έχει γίνει μία μη δημοφιλής έννοια σε ανθρώπους που «έχουν διδαχθεί ότι η θέση τους στη ζωή ή ακόμα και οι πράξεις τους καθορίζονται αποκλειστικά από συνθήκες που δεν ελέγχουν καθόλου». Λέγεται συχνά ότι όσοι θεωρούν ότι το άτομο ορίζει τη μοίρα του είναι οι έχοντες και οι κατέχοντες, οι επιτυχημένοι και οι ηγετικές προσωπικότητες. Αντιστρέφοντας τον παραπάνω ισχυρισμό, ο Hayek λέει ξεκάθαρα ότι οι άνθρωποι φέρουν το ένα ή το άλλο χαρακτηριστικό ακριβώς επειδή έχουν αυτή την πεποίθηση.

Εφόσον λοιπόν δεχόμαστε ότι το άτομο είναι ο συγγραφέας της ζωής του, οφείλουμε σε αυτό να αναζητήσουμε το χάρτη του ταξιδιού. Εφόσον αποδεχόμαστε την ατομική ευδαιμονία ως τον κυρίαρχο μπούσουλα στη γνώση και τη δράση, καλούμαστε να επιλέξουμε ανάμεσα στην αυτοσυγκράτηση που επιβάλλεται σύμφωνα με τον Αντιφώντα από το σεβασμό στην υπόληψη του άλλου, και στην ασυδοσία, μονόδρομο της τραγωδίας των κοινών. Καθώς η εξουσία του κράτους είναι απρόσωπη, απρόσωπη γίνεται και η ανάληψη ή η απόδοση της ευθύνης. Και ακόμη και αν δεχθούμε ότι οτιδήποτε ανήκει σε όλους ουσιαστικά δεν ανήκει σε κανέναν (Gordon, 1954· Hardin, 1968), η ηθική της ευθύνης οφείλει να προσδιορίζεται και να περιορίζεται ενίοτε σε επίπεδο ατόμου. Δεδομένου ότι η ηθική της ευθύνης εξαρτάται απόλυτα από το ίδιο το άτομο, την ίδια στιγμή την καθιστά αυτόματα κίνητρο για ηθική και υπεύθυνη δράση, αποτελεσματική και αμοιβαία. Ένας υπεύθυνος πολίτης αναπτύσσει στάσεις και συμπεριφορές που αντανakλώνται σε εθνικό επίπεδο προικίζοντας το εθνικό σήμα με αξιοπιστία, σεβασμό, εμπιστοσύνη και ισχύ στη διεθνή κοινωνία, μία προίκα που μεταφέρεται και μεγεθύνεται από γενιά σε γενιά. Με την ίδια λογική όμως ο ανεύθυνος, ο έχων τη λογική «καθένας για τον εαυτό του» οδηγεί το σύνολο της κοινωνίας σε μία *avant-garde* φετιχιστική αναζήτηση του προσωπικού συμφέροντος χωρίς όρια. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, απόρροια της ανεύθυνης ατομικής φιλοδοξίας είναι ένα εθνικό σήμα αποδυναμωμένο, δύσφημο και αναξιόπιστο.

Κατ' επέκταση, στην περίπτωση της Ελλάδος αποδεικνύεται ότι με τα σημερινά δεδομένα τα ίδια παλιά κόλπα είναι καταδικασμένα. Το ραβδί του μάρκετινγκ από μαγικό έγινε καταραμένο τη στιγμή που η επί σειρά μηνών επικοινωνιακή χρεοκοπία επιδείνωνε την οικονομική και ηθική χρεοκοπία. Και πώς να μην συμβεί αυτό όταν η όποια κοινωνική αρμονία υπήρξε εικονική και πρόχειρη αποσιωπώντας αλήθειες και υπερτονίζοντας ψευδαισθήσεις; Η λύση της συνολικής κρίσης για τη χώρα βρίσκεται εκεί ακριβώς από όπου ξεκίνησε, στον αισθητικό, ιδεολογικό και ηθικό μαρασμό ο οποίος αποτυπώθηκε στην κοινωνία, την οικονομία και τις τέχνες δημιουργώντας μορφώματα και παραμορφώματα που λειτούργησαν απαξιωτικά για την Ελλάδα. Η νέα πρόκληση για τη χώρα, η ενεργός συμμετοχή στην

αρχιτεκτονική του διεθνούς συστήματος, προϋποθέτει υπεύθυνη και αρμονική συμπεριφορά και δράση του μεγαλύτερου κατά το δυνατόν τμήματος του ελληνικού πληθυσμού, τόσο όσον αφορά στην κατανόηση και απορρόφηση των κραδασμών, πολλών και δυσβάστακτων για πολυπληθή τμήματα της κοινωνίας, όσο και στη χάραξη και υλοποίηση μίας οργανωμένης και συντονισμένης πορείας μέσω της πλέον βιωματικής γνώσης προηγούμενων αποτυχημένων πρακτικών και δημιουργηθεισών στρεβλώσεων. Σε αυτό το πλαίσιο κάθε Έλληνας από το δικό του μετερίζι είναι δυνητικός πρεσβευτής της επιθυμητής αλλαγής. Μίας αλλαγής ή μίας αναγέννησης για την οποία πιθανότατα το σύστημα δεν ενδιαφέρεται. Άλλωστε, είναι κοινός τόπος ότι κάθε σύστημα αποσκοπεί και λειτουργεί με γνώμονα την επιβίωσή του και μόνο, όντας αλληλοτροφοδοτούμενο.

Έρχεται όμως πάντοτε, προϊόντος του χρόνου, μία στιγμή ανισορροπίας η διαχείριση της οποίας είτε θα οδηγήσει σε επαναφορά στην πρότερη κατάσταση είτε θα καθορίσει ένα νέο σημείο ισορροπίας. Οι δεκαετίες παρασιτικής αυτοαναπαραγωγής του ελληνικού συστήματος, της αδράνειας και του κρατισμού έχουν περάσει ανεπιστρεπτί. Η απάντηση που θα δοθεί στην παρούσα συγκυρία εξαρτάται στον μεγαλύτερο βαθμό από τις επιλογές των ατόμων. Όχι εκείνων που χρεώνονται το σημερινό αδιέξοδο όσο των νεότερων γενιών, των νέων ανθρώπων που έχουν τη δύναμη και τη θέληση να κάνουν την υπέρβαση, το μορφωτικό υπόβαθρο να λάβουν αποφάσεις, την προσαρμοστικότητα και την προθυμία να αντέξουν τις όποιες παράπλευρες συνέπειες της αλλαγής, τη σοβαρότητα να παράξουν μετρήσιμα αποτελέσματα. Δεδομένου ότι όσο πιο βαθύ είναι ένα τραύμα τόσο πιο βαθιά εντοπίζεται το αίτιο του τραυματισμού, η αφήγηση ενός νέου «μύθου» για την Ελλάδα ξεκινά από το άτομο σε μία διαδικασία αυτοπροσδιορισμού και σύζευξης των ατομικών με τις κοινωνικές αξίες. Το «δράμα του τραύματος» της Ελλάδος μπορεί να κινητοποιήσει το είδος εκείνο του ηθικού μινιμαλισμού (Walzer στο Δεμερτζή, 2011), το πνεύμα του οποίου έγκειται σε ένα ηθικό ελάχιστο που ρυθμίζει τη συμπεριφορά του καθενός με επωφελή τρόπο για το σύνολο της κοινωνίας. Ως εκ τούτου το τελευταίο διάστημα «είναι έως και καθησυχαστική αυτή η γενικευμένη εγρήγορση κατά του καιροσκοπισμού και της απάτης» (Ποταμιάνος, 2013:181). Σε αυτό το πλαίσιο, η ηθική της ευθύνης

-μία συνήθεια προσωπικής συγκρότησης σε καταφανή αντίθεση με την έννοια του καθήκοντος- επιδρώντας σε άλλες μεταβλητές αποτελεί το εναρκτήριο λάκτισμα στη διαμόρφωση ενός «πλούσιου» εθνικού σήματος. Είναι το «κατάλληλο χώμα» για την ανάπτυξη ατόμου, κοινωνίας και κράτους.

Κεφάλαιο 3^ο : Προοπτικές και όρια υπεύθυνης συλλογικής δράσης

*«Αντί να επιχειρούμε πεισματικά να
ελέγξουμε τις δύστροπες, επιθετικές και
κακόβουλες ορμές μας, ας προσπαθήσουμε
καλύτερα να εδραιώσουμε θεσμούς που
αξιοποιούν το περίσσιο απόθεμα ευγένειας που
επίσης υπάρχει μέσα μας».*

Δημήτρης Ποταμιάνος, Αλληλέγγυες Μέρες, 2013·24.

I. Η συλλογική δράση ως διάσταση του εθνικού σήματος

i. Τότε...

Ένα από τα πρώτα παραδείγματα υποδειγματικού εθνικού σήματος υπάρχει κιόλας στην αρχαία ιστορία. Ο Θουκυδίδης στον Επιτάφιο που εκφώνησε ο Περικλής το 431 π.Χ μας λέει ότι «...και ενώ στην ιδιωτική μας ζωή δεν ενοχλούμε ο ένας τον άλλο, στα δημόσια πράγματα δεν κάνουμε παρανομίες από εσωτερική προπάντων παρόρμηση. Υπακούοντας στους κάθε φορά άρχοντές μας και στους νόμους, ιδιαίτερα σε κείνους από αυτούς που έχουν ψηφιστεί για την προστασία των αδικημένων και σ' όσους, αν και άγραφοι, όμως φέρουν ντροπή αναμφισβήτητη στους παραβάτες» (Θουκυδίδης, Ιστορία Β37.3). Τονίζει ότι η Αθήνα στο σύνολό της είναι το σχολείο της Ελλάδος ενώ σχετικά με τη δύναμη της πόλης υποστηρίζει ότι οφείλεται και στα ειρηνικά έργα των κατοίκων της. Αν μάλιστα συνδυάσουμε αυτά τα λόγια με την εικόνα που έχουμε σχηματίσει για τη μεγάλη αντίπαλο της Αθήνας, την Σπάρτη, έχουμε ένα πρώτο, πολύ ενδιαφέρον δείγμα χρήσης της ήπιας ισχύος σε συνδυασμό με την σκληρή ισχύ. Διακρίνονται εδώ καθαρά τα επίπεδα ή μάλλον οι συμπληρωματικοί άξονες ισχύος ενός μοντέρνου κράτους: η πολιτική, η οικονομική, η στρατιωτική και η ιδεολογική ισχύς³² (Shaw, 2000). Βεβαίως η Σπάρτη είχε ανά το πανελλήνιο τη φήμη μίας στρατιωτικής

³² Με τον όρο ιδεολογική ισχύς δεν αναφερόμαστε στην ιδεολογία που προκύπτει από ένα συνδυασμό πολιτικής και κλασικής διπλωματίας, άρα σκληρής ισχύος, αλλά περισσότερο σε εκείνη την ισχύ που καλλιεργείται συνειδητά και ανεξάρτητα από την σκληρή ισχύ.

μηχανής και αυτή τη φήμη αξιοποιούσε στις διπλωματικές της σχέσεις για τα δικά της συμφέροντα. Από την άλλη πλευρά, η Αθήνα δεν αξιοποιούσε αποκλειστικά και μόνο το ισχυρό ναυτικό και το όχι ευκαταφρόνητο πεζικό της έναντι των δικών της συμμάχων. Έγινε η μεγαλύτερη οικονομική δύναμη αλλά το σημαντικότερο είναι ότι σταδιακά έγινε το κέντρο της πνευματικής ζωής του ευρύτερου ελλαδικού χώρου και κατέκτησε μία φήμη που έφτασε να μην εξαρτάται καθόλου από την στρατιωτική και κλασική διπλωματική ισχύ που είχε σαν πόλη-κράτος, την οποία και διατήρησε για πολλούς αιώνες.

Το παράδειγμα φανερώνει πολλές από τις διαστάσεις του εθνικού σήματος που είναι σε χρήση και αξιοποιούνται ακόμα και σήμερα με έμφαση στη συλλογική δράση, προφανώς με έναν τρόπο πολύ περισσότερο συστηματικό και επιστημονικό από ότι στο παρελθόν. Βέβαια, η προώθηση και η επικοινωνία ενός εθνικού σήματος στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον μπορεί να αξιοποιεί ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα από ποσοτικές μετρήσεις και στρατηγικά σχέδια αλλά δεν έχει αποβάλει πλήρως το χαρακτήρα μίας εμπειρικής διερεύνησης της κατάστασης. Πόσο μάλλον σε μία περίοδο κρίσης όπως αυτή που βιώνει η Ελλάδα σήμερα όπου, εξ ορισμού, η πραγματικότητα όπως απεικονίζεται μέσα από παραμετροποιήσεις και σχεδιασμούς επί χάρτου αλλάζει διαρκώς. Επιπλέον, αντίθετα με τις κλασικές εκδηλώσεις ισχύος όπως προβάλλεται μέσα από πράξεις και λόγους των ηγετών, το εθνικό σήμα ενός κράτους μπορεί να βασίζεται εξίσου αποτελεσματικά σε άυλες εκδηλώσεις, ή καλύτερα, στα αποτελέσματά τους όπως, μεταξύ πολλών άλλων, η οικονομική ευημερία, η πνευματική ακτινοβολία μίας χώρας, η θετική φήμη για την πολιτιστική ζωή της ή/και το φυσικό της περιβάλλον, όλες πτυχές μίας υγιούς και κυρίως ευφυούς συλλογικής έκφρασης. Ωστόσο, η μεγάλη αλλαγή από αυτή την πρόιμη, αλλά όπως φαίνεται άκρως επιτυχημένη, χρήση της ήπιας ισχύος και το κοινό πάθος και όραμα για μία αρμονική ζωή μέχρι τις ημέρες μας είναι η συστηματική αξιοποίηση των σύγχρονων μεθόδων και δυνατοτήτων και η χάραξη μίας στρατηγικής από κοινού με άλλα μέσα με πρωταγωνιστές τους ελεύθερους πολίτες στο σύνολό τους και όχι μόνο εντεταλμένους και θεσμικούς δημόσιους λειτουργούς. Ελεύθερους δηλαδή δημιουργικούς διαχειριστές των νέων συνθηκών, αναγκών και επιθυμιών κατά τον Hayek.

Σεβαστή η αυτονομία του υποκειμένου και ενάρετη η καλότροπη συμπεριφορά του ατόμου. Την ίδια στιγμή όμως, και, δεδομένης της βαθιάς ριζωμένης τάσης των ανθρώπων να επηρεάζονται από τα συναισθήματα των άλλων αλλά και της πεποίθησης ότι τόσο οι κοινωνικές αστοχίες όσο και τα κοινωνικά επιτεύγματα είναι αποτελέσματα συλλογικής δράσης, η διαχείριση της φήμης ενός κράτους σε ήπιους όρους είναι υπόθεση όλων. Στην προσπάθεια λοιπόν οικοδόμησης ενός «πλούσιου» εθνικού σήματος η δράση του ατόμου δίνει τη σκυτάλη στη συλλογική δράση, ένα ουσιωδώς διαμφισβητούμενο πεδίο (Αλεξανδρόπουλος, 2001·22), με την ηθική της ευθύνης να διαχέεται και να προσδιορίζει τη συλλογική συμπεριφορά. Άνθρωποι που δρουν μαζί για την επιδίωξη κοινών συμφερόντων κατά τον Ch. Tilly (1978·7). Δράση που προκύπτει «όταν συντρέχουν κοινοί σκοποί ή συλλογικά αγαθά» κατά τον Olson (1991). Κάτι διαφορετικό από τις «κοινές» ή «συνδυασμένες δράσεις» (Joint actions) κατά τον Blumer ο οποίος ορίζει τη συλλογική δράση ως τη συμπεριφορά που στοχεύει στην αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας δίνοντας προτεραιότητα στην αναζήτηση της διαδικασίας μέσω της οποίας παράγονται νέες ιδέες, αξίες και νοήματα (Αλεξανδρόπουλος, 2001·21). Μία ολότητα κατά τον Emile Durkheim που δεν ταυτίζεται με το άθροισμα των μερών της, είναι κάτι διαφορετικό και οι ιδιότητές της διαφέρουν από τις ιδιότητες των μερών που την αποτελούν.

ii. ...και σήμερα

«Στην Ελλάδα της κρίσης εθνικό είναι το να είναι κανείς υπεύθυνος... Υπεύθυνος είναι όποιος έχει όραμα καταρχάς προσωπικό για το μέλλον και την ανάκαμψη αυτής της χώρας· όποιος δεν κρύβεται πίσω από ένα “όχι σε όλα” επενδύοντας στην αποτυχία του εγχειρήματος της ανάκαμψης κοινωνίας και οικονομίας, αλλά στηρίζει την επανεκκίνηση της χώρας, συμβάλλοντας θετικά με τις δικές του δυνάμεις.» γράφει η Βασιλική Γεωργιάδου, αναπλ. Καθηγήτρια Πολιτικής Επιστήμης (2012). Ως μία νέου τύπου πρόκληση, διαφορετική από την υψηλή στρατηγική που συνδέεται με τη σκληρή ισχύ μίας χώρας, το εθνικό σήμα, παράγωγο της υψηλής κατά κεφαλήν καλλιέργειας που φέρει αίσθηση ευθύνης και ικανότητα προσαρμογής, κουβαλά και επικοινωνεί τον συνδυασμό της υγιούς πολιτικοοικονομικής

δραστηριοποίησης των πολιτών εντός ενός αξιόπιστου και λειτουργικού θεσμικού πλαισίου και του σεβασμού στη διαφορετικότητα των ρόλων και των συμφερόντων όλων των δρώντων με έμφαση στις αξίες της εμπιστοσύνης, της συνεργασίας και της αμοιβαιότητας στο πολυσύνθετο σύγχρονο περιβάλλον.

Σε περιπτώσεις όπως η σημερινή Ελλάδα όπου η επιλεγείσα και από κοινού συμφωνηθείσα στρατηγική υπήρξε για χρόνια η συνεχούς ροής δανειοδότηση με παράλληλη προσδοκία τοποθέτησης στο Δημόσιο, η αίσθηση τόσο του κοινού σκοπού όσο και του κοινού οφέλους, -όχι εφήμερου αλλά περισσότερο ηθικού που βασίζεται στην αξιοποίηση των ευκαιριών φέροντας το βάρος της όποιας επιλογής-, είναι η μόνη που μπορεί να ενώσει τους Έλληνες και να τους κινητοποιήσει, μακριά από ταπεινά κίνητρα, στην υλοποίηση ενός σχεδίου που θα έχει συνέπεια και συνέχεια στην εναρμόνιση των επιμέρους συμφερόντων. Σε αυτό το πλαίσιο και δεδομένου ότι είναι κυριολεκτικά αδύνατη η καταγραφή πλήρων συναρτήσεων προτίμησης του καθενός, δοκιμές και λάθη του παρελθόντος, όπως το deficit spending ετών, συνάδουν πρώτον, με την καλύτερη κατανόηση πρακτικών μέσα από απολογισμούς μετρήσιμων αποτελεσμάτων όπως η παρούσα χρεοκοπία, δεύτερον, με την από κοινού υιοθέτηση ενός νέου συνδυασμού κοινωνικών κανόνων και τρίτον, με τη συνεχή εκπαίδευση της κοινωνίας προς μία ηθικά υπεύθυνη συλλογική συμπεριφορά και δράση που στόχο έχει την ανακάλυψη και την υιοθέτηση μακροπρόθεσμων στρατηγικών σταθερότητας, δύναμης και αξιοπιστίας σε διεθνές επίπεδο. Στην αναζήτηση διεξόδων διαφυγής και υλικών επούλωσης των τραυμάτων της, η παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας, δύσμορφη και σκάρτη, σίγουρα έχει την τιμητική της σε όλη αυτή την προσπάθεια αλλαγής και επανατοποθέτησης χωρίς να υποτιμούνται και άλλες πτυχές της ανθρώπινης δράσης. Καθίσταται εν τέλει ξεκάθαρο ότι ένα πλούσιο εθνικό σήμα για την Ελλάδα δεν προκύπτει ούτε θα μπορούσε να προκύψει αποκλειστικά και μόνο ως αποτέλεσμα ενός κεντρικού σχεδιασμού όσο μέσα από την ανάδειξη ιδεών και πρακτικών σύγχρονων, καινοτόμων και αποτελεσματικών και την διαρκή προσαρμογή αυτών βάσει των αποτελεσμάτων που φέρουν στην κοινωνία με πυξίδα την αλληλοκατανόηση και τη συνοχή του συνόλου των πολιτών. Άλλωστε σε ένα πεδίο χωρίς

σταθερές, η βασική αρχή της εξέλιξης είναι η ανάπτυξης της ικανότητας μίας προσαρμοστικότητας για μία συνύπαρξη δημιουργική

Μελέτες της ανθρώπινης ψυχολογίας και της πολιτικής ιστορίας χαρακτήριζαν για δεκαετίες τα πλήθη ανορθολογικά και καταστροφικά (Le Bon, 1896, Arendt, 1966). Ωστόσο, αρκετοί μελετητές σήμερα υποστηρίζουν ότι η συλλογική δράση όχι απλά έχει νόημα (Turner & Killian, 1987) αλλά ότι δύναται να κατασκευάσει νέα κοινωνικά νοήματα και να δημιουργήσει νέες συλλογικές ταυτότητες (Drury & Reicher, 2000). Το πρόσφατο παράδειγμα της κινητοποίησης των Αγανακτισμένων στην πλατεία Συντάγματος κινήθηκε προς αυτή την κατεύθυνση. Ακόμη και αν εκ πρώτης όψεως καθίσταται αισθητή η ανομοιογένεια τόσο των αιτημάτων όσο και της κατανόησης των δυσμενών επιπτώσεων, η οποία προκύπτει από αποκλίνουσες αναλύσεις της παρούσας κατάστασης, δεν παύει να αποτελεί μία περίπτωση από κοινού αντίδρασης και διεκδίκησης έστω υπό τη σκέπη μίας απροσδιόριστης δοκιμής συναίνεσης³³. Θεωρητικά, σε μία πλουραλιστική κοινωνία η όποια στρατηγική ανάπτυξης και επικοινωνίας βασίζεται στη διαφάνεια, τη συνεργασία, την κοινωνική διαβούλευση, την ευρεία συναίνεση και τη συμμετοχή κάθε πολίτη μιας χώρας μεγεθύνοντας το κοινωνικό κεφάλαιο, ήτοι το σύνολο συμπεριφορών και σχέσεων εντός των οποίων οι ατομικές επενδύσεις φέρουν κοινωνικές αποδόσεις (Lin et al, 2001:6-8). Πρακτικά όμως στην Ελλάδα, οι φοβίες απέναντι σε καθετί νέο, η δυσπιστία του συντηρητισμού και ο εξ αυτών ενισχυμένος κρατισμός λειτούργησαν αντιστρόφως της προόδου και της εξωστρεφούς παρουσίας της στο διεθνές στερέωμα. Σε αυτό το ιστορικά διαμορφούμενο περιβάλλον της Ελλάδος θα προσθέσω και τη βεβαιωμένη πλέον ανυποληψία όλων των κομμάτων και του πολιτικού γίνεσθαι. Μάλιστα, σε πρόσφατη δημοσκόπηση της Metron Analysis το Φεβρουάριο του 2013³⁴ το 64% των Ελλήνων πολιτών δηλώνει ότι έχει χαμηλή εμπιστοσύνη στο θεσμό του ελληνικού Κοινοβουλίου, το 30% μέτρια εμπιστοσύνη και υψηλή εμπιστοσύνη μόλις το 6%. Στο σημείο το οποίο βρισκόμαστε δεν μένει παρά να διατυπώσουμε προτάσεις, να αντιπαραθέσουμε λογικές και να

³³ Ο Γιώργος Αρχόντας στο άρθρο του “Διαχείριση Θυμού” -διαθέσιμο στο <http://ratiovincit.com/2011/05/28/anger-management/> - σχολιάζει εκτενώς τις συγκεντρώσεις των Αγανακτισμένων στην Πλατεία Συντάγματος.

³⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εν λόγω δημοσκόπηση όρα <http://www.metronanalysis.gr/gr/polls/ziped/pub1718.pdf>.

καταλήξουμε σε συλλογικές εκφράσεις που θα αποκαταστήσουν την αξιοπιστία του εθνικού μας σήματος, την «αρχοντιά» του ονόματός μας κατά τον Γιανναρά. Αυτό ακριβώς είναι το ζητούμενο στην περίπτωση μας: ένα ισχυρό εθνικό σήμα της Ελλάδος ως απαύγασμα ενός αθροίσματος υπεύθυνων και συνεργατικών συμπεριφορών των Ελλήνων πολιτών. Ενός συνόλου επιλογών το οποίο προκύπτει από τα εξ'ων συνετέθη: τις ατομικές επιλογές.

II. Αλληλεπιδρώντας συνεργατικά

ι. Η επιλογή του συμπαίκτη

Η ιδέα ότι κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα περιλαμβάνει ένα σύνολο δρώντων σε κατάσταση αλληλεπίδρασης δεν είναι καινούρια ούτε αφορά αποκλειστικά σε οικονομικά αλισβερίσια. Επίσης, η αλληλεπίδραση μεταξύ της δομής και της ανθρώπινης δράσης όπου οι δρώντες αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι η πολυπλοκότητα, αναλύεται εκτενώς στη διεθνή βιβλιογραφία. Εφόσον η εξέλιξη ορίζεται ως προσαρμογή προκειμένου να ικανοποιήσει κανείς τις ανάγκες του (Stewart Brand στο Battram, 2002:235), αποτέλεσμα αυτής της αλληλεπίδρασης υπήρξε- και συνεχίζει μέχρι σήμερα να διαμορφώνεται- η συνεξέλιξη, δηλαδή η προσαρμογή προκειμένου να ικανοποιεί ο ένας τις ανάγκες του άλλου. Μία συνεξέλιξη που λαμβάνει χώρα σε όλα τα πολύπλοκα προσαρμοζόμενα συστήματα: άπειρα τα παραδείγματα στον φυσικό κόσμο, άπειρα και τα δίκτυα κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών εξαρτήσεων στον ανθρώπινο κόσμο. Σε αυτό το πλαίσιο κάθε κοινωνία δεν θεωρείται πλέον ως μία ιεραρχική, άκαμπτη και γραμμική δομή αλλά ως μία αυτο-οργανούμενη τάξη που αναδύεται μέσα από τη διαρκή αλληλεπίδραση των μελών της. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι «οι συνεξελικτικές σχέσεις, από τις παρασιτικές ως τις συμμαχικές, είναι στην ουσία τους πληροφορικές (informational: η υπογράμμιση του κ. Ποταμιάνου)» (Κ. Kelly στο Ποταμιάνος, 1997:421), η συνομάδωση παράγει πάντα γνώση. Στο σημείο αυτό ο Hayek θα ξεκαθαρίσει ότι η προκύπτουσα γνώση είναι πάντα ατελής,

κατακερματισμένη και διάσπαρτη, γεγονός που εξηγεί πλήρως την αδυναμία κεντρικού σχεδιασμού, πόσο μάλλον την αποτελεσματικότητα αυτού. Άλλωστε βάσει και της ανάλυσης του Karse (1987) το παιχνίδι αυτό της συνεξέλιξης είναι μη πεπερασμένο ενώ, δεδομένου ότι ακόμη και πεπερασμένα παιχνίδια παίζονται εντός των μη πεπερασμένων, η στρατηγική της συνεργασίας κρίνεται η καταλληλότερη για τη διαχείριση της πολυπλοκότητας.

Στη θεωρία των παιγνίων, την επιστήμη της στρατηγικής όπως την ονομάζουν οι Brandenburger και Nalebuff, αναλύονται περιπτώσεις στις οποίες οι τύχες των ανθρώπων αλληλοεξαρτώνται. Συνολικά, η ανθρώπινη κοινωνία απαρτίζεται από πολλαπλούς τύπους ατόμων-δρώντων και εντός αυτής μία μεγάλη κατηγορία ανθρώπινων δραστηριοτήτων κινείται εκτός των στενών ορίων της αγοράς (Schelling, 1978·24). Στην ορολογία της θεωρίας των παιγνίων συνυπάρχουν οι συνεργάσιμοι, οι τζαμπατζήδες, οι τιμωροί και οι μονόχνοτοι. Οι συνεργάσιμοι προτίθενται να πληρώσουν ένα προσωπικό τίμημα για να βοηθήσουν μία ομάδα ατόμων αποδίδοντας μεγαλύτερη αξία σε μελλοντικά οφέλη στο πλαίσιο επίτευξης συλλογικών στόχων και συμφερόντων σε αντίθεση με τους τζαμπατζήδες, οι οποίοι μόνιμα επωφελούνται από τις προσπάθειες της ομάδας. Στο σημείο αυτό έρχονται οι τιμωροί, σκοπός των οποίων αποτελεί η προστασία των κοινωνικών κανόνων όντας διατεθειμένοι να πληρώσουν ένα μικρό κόστος για να επιβάλουν ένα μεγαλύτερο σε όσους αρνούνται να συνεργαστούν ενώ οι μονόχνοτοι αποκόβονται από το δίκτυο, αποσυνδέονται. Βασιζόμενοι μεταξύ άλλων και στην απόδειξη του μαθηματικού Chris Hauert ότι σε έναν κόσμο γεμάτο μονόχνοτους είναι εύκολο να αναπτυχθεί η συνεργασία, οι Christakis και Fowler στη μελέτη τους για τη δύναμη των κοινωνικών δικτύων μιλούν για τον Homo dictyous υποστηρίζοντας ότι «οι μικρές ομάδες διασυνδεδεμένων, αλληλεπιδρώντων συνεργάσιμων και τιμωρών θα μπορούσαν να συνεξελίσσονται μέσα σε έναν κόσμο που, κατά τα άλλα, φροντίζει για τον εαυτό του, και αυτό θα ωθούσε ολόκληρο τον πληθυσμό σε ανώτερα επίπεδα συνεργασίας και σύνδεσης» (Christakis et Fowler, 2010·295).

Και ας έρθουμε τώρα για λίγο στην ελληνική «μετάφραση» της συνεξέλιξης. Είναι γνωστό δυστυχώς ότι η συνεξέλιξη στη χώρα της «τζάμπα»

μαγκιάς, όπως αναφέρει σε πολλά του σημειώματα ο Δ. Δημητράκος, περιορίζεται στα στενά όρια της πυρηνικής ελληνικής οικογένειας ενώ οτιδήποτε συμβαίνει έξω από αυτά περνά απαρατήρητο. Η ελληνική κοινωνία έχει χαρακτηριστεί πολλές φορές «καθυστερημένη», προσήκουσα των μουσουλμανικών κοινωνιών υπό την έννοια της μειωμένης εμπιστοσύνης περισσότερο σε επίσημες σχέσεις, της περιρρέουσας ανασφάλειας και του οπισθοδρομισμού ως αποτέλεσμα τοπικιστικών νοοτροπιών ελλείπει κριτικής διάθεσης. Χρόνια τώρα την πορεία της Ελλάδος στιγματίζουν ευρέως αποδεκτές λογικές ευνοιοκρατίας, προσοδοθηρίας και ανομίας, η διατήρηση των οποίων απαιτεί διαρκή ανατροφοδότηση τόσο από την πλευρά του κράτους όσο και της κοινωνίας, το κόστος της οποίας κάθε φορά βαρύνει κυρίως τις μελλοντικές γενιές. Παρ' όλα αυτά, και ακόμη περισσότερο στην παρούσα συγκυρία, η πλειονότητα των πολιτών προσφεύγει σε αναλύσεις της πραγματικότητας με εργαλεία θεωρίες συνομωσίας (the blame game) αγνοώντας επιδεικτικά ότι και η κοινωνία και η αγορά αποτελούν το σύνολο των ατομικών τους ενεργειών και συναλλαγών και επιδεικνύοντας για άλλη μία φορά έλλειψη σοβαρότητας και ανορθολογισμό με αποτέλεσμα τη συντήρηση φαύλων κύκλων και αυταπατών. Η αλήθεια είναι ότι μέχρι σήμερα στην Ελλάδα κάθε ιδιομορφία μετατρέπεται σε μειονέκτημα εξαιτίας της υπερισχύουσας καχυποψίας. Η αφήγηση της σύγχρονης Ελλάδος δεν μπορεί να είναι μεγάλη μεμιάς. Ούτε της αρχαίας Αθήνας υπήρξε μεγάλη στην εποχή της. Εκείνο που πρέπει να γίνει αντιληπτό είναι ότι αφηγήσεις με νόημα εκτυλίσσονται αργά, δε χρειάζεται να είναι εντυπωσιακές παρά μόνο να βασίζονται σε γνώσεις και ικανότητες που παράγουν αποτελέσματα.

Ο Thomas Schelling (1978) στο βιβλίο του "Micromotives and Macrobehaviour" εξερευνά τη σχέση μεταξύ της συμπεριφοράς των ατόμων και των αποτελεσμάτων της στο σύνολο. Σύμφωνα με τον ίδιο, κάθε άτομο έχει τις δικές του προτιμήσεις και επιδιώκει στόχους σε ένα πλαίσιο ελαχιστοποίησης της προσπάθειας που καταβάλλει και μεγιστοποίησης των οφελών που αποκομίζει, αδιαφορώντας τις περισσότερες φορές για τα αποτελέσματα της συμπεριφοράς του στο σύνολο. Την ίδια στιγμή όμως, δεν είναι λίγες οι φορές εκείνες κατά τις οποίες ατομικές συμπεριφορές οδηγούν σε αποτελέσματα ανεπιθύμητα από όλους συμπεριλαμβανομένων και των

ιδίων. Και τότε προκύπτει σε επίπεδο ατόμου ένα ενδιαφέρον για ό,τι οι άλλοι σκέφτονται και πράττουν.

Τυπικό παράδειγμα της εν λόγω κατάστασης στην Ελλάδα είναι η φοροδιαφυγή η οποία εκτός από ποινικό αδίκημα αποτελεί ως ένα σύνολο παράνομων πράξεων μία κατεξοχήν αντικοινωνική συμπεριφορά δεδομένου ότι το συνολικό ποσό αυτής και μάλιστα προσαυξημένο θα κληθεί τελικά να επωμισθεί το σύνολο των φορολογουμένων. Για παράδειγμα, αποφασίζει ένας πολίτης να αποκρύψει μέρος των εισοδημάτων του στοχεύοντας στην πληρωμή χαμηλότερου φόρου. Δεδομένων των συνθηκών στην Ελλάδα, εκείνο που ακολουθεί είναι μία δικαιολόγηση της στάσης αυτής τόσο σε στενό κύκλο όσο και σε ευρύτερο, σήμερα κυρίως ως αντίδραση στην αποτυχημένη κρατική πολιτική. Λίγο αργότερα, η ατιμωρησία του φοροφυγά τον καθιστά παράδειγμα προς μίμηση στο ευρύτερο σύνολο, γεγονός που εδραιώνει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά στην κοινωνία ενώ η τιμιότητα των υπολοίπων κρίνεται ως αδυναμία. Πλην των ανισοτήτων που δημιουργούνται μεταξύ των πολιτών δεδομένου ότι κάποια επαγγέλματα μπορούν να φοροδιαφεύγουν πιο εύκολα από άλλα, της σπατάλης πόρων σε μη παραγωγικές δραστηριότητες εξαιτίας των υψηλών συνόλων κόστους συναλλαγών (transaction costs) της φοροδιαφυγής και των λαθεμένων επιλογών επαγγελματικής δραστηριοποίησης σε τομείς αντιπαραγωγικούς κατά βάση με γνώμονα τις πιθανότητες δυνητικής επιτυχούς φοροδιαφυγής από μεγαλύτερο ποσοστό των πολιτών του κράτους, η φοροδιαφυγή σε κάθε περίπτωση δημιουργεί μεγάλα δημόσια ελλείμματα με αποτέλεσμα την προσφυγή του κράτους σε μηχανισμούς δανεισμού. Ο κρατικός δανεισμός, εσωτερικός ή εξωτερικός, οδηγεί με τη σειρά του σε μεγέθυνση των όποιων οικονομικών δυσχερειών με αποτέλεσμα τη στασιμότητα και τη μείωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας μεσοπρόθεσμα. Αναλυτικότερα, μέσω του εξωτερικού δανεισμού αυξάνεται το δημόσιο χρέος ενώ παράλληλα περιορίζεται το εύρος των οικονομικών κυρίως επιλογών της χώρας. Από την άλλη πλευρά ο εσωτερικός δανεισμός προκαλεί αύξηση των επιτοκίων στο πλαίσιο συγκέντρωσης ιδιωτικού κεφαλαίου με συνέπειες πολυεπίπεδες. Βραχυχρόνια πλήττεται η ρευστότητα στην αγορά και μακροπρόθεσμα η οικονομία βαλτώνει δεδομένων των περιορισμένων εξ' αυτής επενδύσεων από τους ιδιώτες. Ο

ανταγωνισμός νοθεύεται, η παραοικονομία ανθίζει ενώ η στρεβλή εικόνα που αποτυπώνεται σε οικονομικούς δείκτες παρασύρει σε λανθασμένες πολιτικές που επιβαρύνουν ακόμη περισσότερο την πραγματική κατάσταση. Τέλος, τεράστιο είναι και το κόστος της αντιμετώπισης του φαινομένου σε κυβερνητικό επίπεδο αν αναλογιστεί κανείς όλα εκείνα που απαιτούνται στο πλαίσιο σύστασης και λειτουργίας ενός ελεγκτικού μηχανισμού αλλά και θέσπισης νόμων που θα εγγυώνται την πάταξη της φοροδιαφυγής.

Σε γενικές γραμμές η συμπεριφορά αυτή συνιστά πολύ απλά το πρόβλημα του τζαμπατζή (free rider problem), μία κατάσταση κατά την οποία αυτός που φοροδιαφεύγει, ενώ επιθυμεί οι άλλοι να συμμορφώνονται πληρώνοντας τους φόρους για να παρέχονται οι δημόσιες υπηρεσίες, αυτός συνεχίζει να επωφελείται από τα αγαθά χωρίς όμως να πληρώνει για αυτά. Την ίδια στιγμή και εφόσον σε μία επανάληψη του παιγνίου οι συνθήκες του περιβάλλοντος (στην περίπτωση της Ελλάδος η πολυπλοκότητα της φορολογικής νομοθεσίας, η διαφθορά του ελεγκτικού μηχανισμού και οι μειωμένες ηθικές αντιστάσεις) διασφαλίζουν πρόσκαιρα ότι τα αναμενόμενα κέρδη είναι απείρως μεγαλύτερα από το κόστος της επιλογής της φοροδιαφυγής, η παρανομία καθίσταται η κυρίαρχη στρατηγική για το σύνολο των παικτών αφού είναι πάντα καλύτερη ανεξαρτήτως των επιλογών των υπολοίπων. Μέχρι το σημείο που οι ίδιοι καλούνται να πληρώσουν τα αποτελέσματα των πεπραγμένων τους, όπως συνέβη στην περίπτωση μας.

Η οικοδόμηση ενός εθνικού σήματος μπορεί να αναλυθεί ως ένα παιχνίδι με κανόνες, χωρίς πραγματικά όρια, οι παίκτες του οποίου φέρουν ο καθένας τη δική του κοσμοθεωρία αλλά και προστιθέμενη αξία. Ας συμφωνήσουμε καταρχάς ότι στην περίπτωση κοινών προτιμήσεων, σκοπών και πρακτικών των πολιτών μίας χώρας σε μία θετική κατεύθυνση, δε θα ετίθετο θέμα προς διερεύνηση. Σε κάθε άλλη περίπτωση ωστόσο, όπως συμβαίνει σήμερα στην Ελλάδα, το γεγονός ότι κάθε παίκτης, πλήττοντας τον εαυτό του, πλήττει μαζί και τον άλλο παίκτη, εγείρει ανησυχίες και προβληματισμούς σχετικά με την ατομική και τη συλλογική δράση, τον ατομοκεντρισμό και τον αλλοκεντρισμό, τα μικροκίνητρα και τις μακροσυμπεριφορές. Με τη βεβαιότητα ότι η οικοδόμηση του εθνικού σήματος είναι ένα παιχνίδι σταθερού αθροίσματος, περισσότερο ή λιγότερο

ανταγωνιστικά άτομα, όλοι καλούνται να προσχωρήσουν σε αυτό υιοθετώντας λογικές και στρατηγικές μοιρασιάς και συνεργασίας για πολλούς λόγους. Πρώτον, επειδή ο στόχος είναι ένας και είναι κοινός: να κερδίσουμε τη ζωή και μαζί με αυτή την ευτυχία. Εδώ, η δημιουργία ενός «πλούσιου εθνικού σήματος» ενισχύει τις πιθανότητες και φέρει τους περισσότερους πιο κοντά στο στόχο. Δεύτερον, γιατί το περιβάλλον θα παραμένει πάντα το ίδιο αβέβαιο και η διαχείριση της αβεβαιότητας έχει αποδειχθεί αποτελεσματικότερη για όλους εντός ενός πλαισίου συναισθηματικής και ελεύθερης δέσμευσης σε πρόσωπα και θεσμούς (Δεμερτζής, 2006). Τρίτον, σε περίπτωση αποτυχίας και δημιουργίας συνθηκών επικινδυνότητας-όπως η παρούσα κρίση, όλοι οι πολίτες λίγο πολύ είναι στην ίδια μοίρα ως αποδέκτες των συνεπειών.

ii. Προσεγγίσεις της συλλογικής δράσης

Είδαμε νωρίτερα ότι η κοινωνική τάξη αποτελεί μία ισορροπία με το γενικό καλό να προκύπτει από άκρως εγωιστικά γονίδια. Σε αυτή τη λογική βασίστηκε πλήθος φιλοσόφων και μελετητών και ανέλυσε τα εγωιστικά θεμέλια της συλλογικής δράσης. Ο Hobbes έβλεπε την κοινωνία ως ένα μέσο επιδίωξης ατομικών σκοπών προλογίζοντας τον *homo economicus* του 18^{ου} και αναγνωρίζοντας ότι «η μεγαλύτερη ανθρώπινη ισχύς είναι εκείνη που συγκροτείται από την επιμέρους ισχύ πολλών ανθρώπων, οι οποίοι ενώνονται συναινετικά ...» (Αλεξανδρόπουλος, 2001:48). Οι ωφελιμιστές (Bentham, Mill) κληρονομώντας πολλές θέσεις του Hobbes όριζαν σε αδρές γραμμές το συμφέρον της κοινότητας ως το σύνολο των συμφερόντων των διαφόρων μελών που την απαρτίζουν και τη συλλογική δράση ως μέσο εξυπηρέτησης των ατομικών συμφερόντων. Κεντρική θέση στις αναλύσεις της συλλογικής δράσης με κριτήριο τα κοινωνιστικά θεμέλια κατέχει η ταξική ανάλυση της συλλογικής δράσης του Marx όπου τόσο οι ανάγκες όσο και τα συμφέροντα του ανθρώπου υπόκεινται σε δομικούς προσδιορισμούς ανάλογα με τη θέση τους στο σύστημα παραγωγής. Εξίσου αντίθετη με τον ωφελιμιστικό ατομισμό αλλά και κριτική απέναντι στη μαρξιστική μονομερή τοποθέτηση είναι η

θεωρία της συλλογικής δράσης του Durkheim³⁵. Ο Tilly βασισμένος στο έργο του Durkheim κάνει λόγο για τρεις διαφορετικούς τύπους συλλογικής δράσης, την κανονική ή συμβατική, την ανομική και την επανορθωτική συλλογική δράση. Τέλος, ακόμη και για τον Park (1970), μία ηγετική φυσιογνωμία μεταξύ των μελετητών της συλλογικής συμπεριφοράς και αντίθετο με κάθε μορφή ατομιστικού ωφελιμισμού, ναι μεν η συλλογικότητα υπερβαίνει τα μεμονωμένα άτομα αλλά την ίδια στιγμή καμία συλλογικότητα δεν μπορεί να υπάρξει εμπειρικά έξω από αυτά.

Η ατομική συμπεριφορά επηρεάζει τη συλλογική συμπεριφορά όχι μόνο *ad hoc* αλλά και μελλοντικά δημιουργώντας πρότυπα συμπεριφοράς τα οποία με τη σειρά τους ακολουθούνται από τις επόμενες γενιές. Στη διεθνή βιβλιογραφία διακρίνονται τρεις κύριες προσεγγίσεις οι οποίες νοηματοδοτούν διαφορετικά η κάθε μία την έννοια της συλλογικής δράσης. Η πρώτη στηρίζεται στην απόλυτη προτεραιότητα του ατόμου και της αυτονομίας του όπως ο ωφελιμισμός των Jeremy Bentham και James Mill, η ατομιστική μεθοδολογία του Weber, η φιλοσοφία του λογικού ατομισμού (*rational individualism*) της Ayn Rand ή ο αναρχοατομικισμός του William Godwin. Η δεύτερη προσέγγιση προσανατολίζεται περισσότερο σε θεωρίες στις οποίες το κέντρο βάρους μετατοπίζεται από το άτομο στο σύνολο που το υπερβαίνει και το νοηματοδοτεί. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει ο μαρξιστικός σοσιαλισμός και η ταξική ανάλυση της συλλογικής δράσης, η θεωρία του Robert Park περί του συλλογικού νου (*collective mind*) και της ομάδας του εμείς (*we-group*) και του Durkheim. Σύμφωνα με την τρίτη προσέγγιση, εκφραστές της οποίας μεταξύ άλλων είναι ο Hayek και η Elinor Ostrom, οι συλλογικότητες προκύπτουν ως το αθέλητο αποτέλεσμα της επίδρασης των επιμέρους ατομικών δράσεων, επηρεάζουν τα άτομα στον σχεδιασμό της δράσης τους και επηρεάζονται από αυτά.

³⁵ Ο ίδιος στα κείμενά του επηρεασμένος από τη φιλοσοφία τόσο του Αριστοτέλη όσο και του Schopenhauer θέτει τη διάκριση των εννοιών της ανάγκης και της επιθυμίας: οι ανάγκες είναι φυσικές και πεπερασμένες ενώ οι επιθυμίες είναι κοινωνικά κατασκευάσματα και συνεπώς απεριόριστες. Σε αυτό το πλαίσιο συγκροτείται ένα πεδίο δράσης, απόρροια μίας αλληλεπίδρασης ατομικών συνειδησών, παράγεται μία συλλογικότητα που μοιράζεται «θέλω» και τέλος, κάνει την εμφάνισή της η εξουσία της ομάδας, μίας ομάδας που έχει τη δική της ταυτότητα και ενδυναμώνει τη συνοχή, την αλληλεγγύη και τη μέθεξη σε κοινωνικό επίπεδο. Συνολικά, για τον Durkheim η ευτυχία του ανθρώπου συνδέεται με την ηθική υπό την έννοια περισσότερο του περιορισμού των επιθυμιών χωρίς ωστόσο να αγνοεί τον εγωισμό παρά να προσμετρά τα εγωιστικά γονίδια σε οικονομικές και άλλες σχέσεις.

iii. Η emergent προσέγγιση

Θεωρίες οικονομολόγων σήμερα θέλουν τα άτομα να επιλέγουν στρατηγικές και να παράγουν από κοινού αποτελέσματα σε έναν εξωτερικό κόσμο (Ostrom, 2002:69). Εκτενείς μελέτες αποδεικνύουν ότι άνθρωποι με κοινά αλλά και δυνητικά ανταγωνιστικά συμφέροντα δύνανται να αντιληφθούν το βαθμό της αλληλεξάρτησής τους και να συνάψουν ανθεκτικές συμφωνίες (Ostrom, 2002, Milgrom, North and Weingast, 1990, Bromley, 1992). Στις μέρες μας η προσοχή στρέφεται στην τάξη που παράγεται όχι τόσο μέσω του ανταγωνισμού όσο μέσω της συνεργασίας που εμπεριέχει το στοιχείο του ετεροκαθορισμού με το βλέμμα στραμμένο στο αύριο. Το κλασικό παράδειγμα του σχηματισμού V των χηνών που ταξιδεύουν δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες άνωσης και εξοικονομώντας ενέργεια αποδεικνύει περίτρανα ότι η στρατηγική μίας συνεργασίας όπου τα συμφέροντα του μέρους και του όλου δεν είναι διαφορετικά είναι μία εφικτή επιλογή με ανταποδοτικά οφέλη και αποδίδει νέο νόημα στην έννοια της προσαρμογής εντάσσοντας την σε ένα ανοικτό σύστημα.

Σύμφωνα με την ανάλυση της Ostrom, ο εσωτερικός κόσμος της ατομικής επιλογής συσχετίζεται με τα αναμενόμενα οφέλη και κόστη, τα εσωτερικά πρότυπα συμπεριφοράς και τους ρυθμούς έκπτωσης και επηρεάζεται από αντίστοιχους κόσμους τους εξωτερικού περιβάλλοντος. Με την ίδια λογική, ατομικές επιλογές και εξ αυτών απορρέουσες συμπεριφορές στο σύνολό τους διαμορφώνουν τον εξωτερικό κόσμο. Στο σημείο αυτό θα συμφωνήσει και ο Hayek λέγοντας ότι η συμπεριφορά του κάθε ανθρώπου είναι προϊόν του πολιτισμού μέσα στο οποίο ανατράφηκε και η εξέλιξη του απόρροια της συνολικής γνώσης μίας κοινωνίας (2008:69). Θα ξεκαθαρίσει όμως ότι η γνώση υπάρχει μόνο ως γνώση που κατέχουν τα άτομα και όχι η κοινωνία, γεγονός που εγείρει προβληματισμούς σχετικά με τη δυνατότητα αξιοποίησης αυτών των διασκορπισμένων γνώσεων από όλους. Επίσης, η περιπλοκότητα και η αβεβαιότητα που δύνανται να προέρχεται τόσο από εσωτερικές πηγές όσο και από εξωτερικές, επιδρούν καθοριστικά σε αποφάσεις και ενέργειες ατομικές. Δεδομένου πως εντός του κράτους αναπτύσσονται τόσο οικονομικές δραστηριότητες όσο και κοινωνικοπολιτικές, ο συγκερασμός της οικονομικής λογικής με την κοινωνικοπολιτική αποκτά

ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο οικοδόμησης ενός «πλούσιου» εθνικού σήματος.

Με βάση τη λογική της θεωρίας των Park, Burgess και McKenzie για την πόλη υπό την έννοια περισσότερο μίας «ηθικής τάξης», το κράτος μπορεί και αυτό να αντιμετωπιστεί ως ένα κοινωνικό εργαστήριο που είναι «κάτι παραπάνω από μία απλή συσσώρευση ανθρώπων και συλλογικών εξοπλισμών... ένα προϊόν της φύσης, και ιδιαιτέρως, της ανθρωπίνης» (Park et al στο Αλεξανδρόπουλος, 2001). Το εργαστήριο αυτό μεταβιβάζει συσσωρευμένα αποθέματα γνώσης της κοινωνίας και μεταδίδει πληροφορίες προς αξιοποίηση στο περιβάλλον. Ο Hayek όμως θα τονίσει ότι «ο επιτυχής συνδυασμός γνώσεων και ικανοτήτων δεν επιλέγεται μέσα από μία συλλογική διαβούλευση, από ανθρώπους που αναζητούν μία λύση στα προβλήματά τους. Προέρχεται από άτομα που μιμούνται εκείνους που υπήρξαν πιο επιτυχημένοι, από άτομα που καθοδηγούνται από σημεία και σύμβολα.....»(2009:74). Η ανάπτυξη της γνώσης σε συνδυασμό με το πλήθος των πληροφοριών στη σύγχρονη εποχή κατά κάποιο τρόπο επιβάλλουν την επιδίωξη στόχων και σκοπών σε συλλογικό επίπεδο, μία επιλογή που μεγιστοποιεί τις πιθανότητες της επιτυχούς δράσης σε ατομικό επίπεδο. Δεδομένου λοιπόν ότι τα περισσότερα από όσα τα άτομα επιδιώκουν, μπορούν να αποκτηθούν μόνο με περαιτέρω πρόοδο της κοινωνίας (Hayek, 2009:91), η ατομική συμπεριφορά όχι μόνο επηρεάζει αλλά επιδιώκει να επηρεάσει τη συλλογική που με τη σειρά της θα σηματοδοτήσει την κοινωνική εξέλιξη. Υπό αυτό το πρίσμα, στην παρούσα εργασία, η συλλογική δράση αποτελεί τη δράση των ατόμων όταν εκείνα επιλέγουν από κοινού να συμβιβάσουν ατομικές κατακτήσεις με κοινωνικές ωφέλειες. Σε αυτό το πλαίσιο το κράτος κατασκευάζεται από τους ανθρώπους, το εθνικό σήμα αντανakλά τις επιλογές όλων στον κόσμο της πράξης και απροθέτως επαναπροσδιορίζει την εικόνα του κράτους στο διεθνές σύστημα.

Σκεφτείτε για παράδειγμα το αγροτικό επιχειρείν στην Ελλάδα. Αναμφίβολα η κρίση έκανε την εμφάνισή της μετά από ένα μεγάλο διάστημα κατά το οποίο η συμμετοχή της γεωργίας στο ΑΕΠ μειωνόταν σταθερά σε συνδυασμό με την αντίστροφη αύξηση της κατανάλωσης- επιεικώς δυσανάλογη των παραγωγικών δυνατοτήτων του πληθυσμού. Και αυτό γιατί

το δανεικό χρήμα συντηρούσε μία αίσθηση βραχυπρόθεσμης ατομικής ικανοποίησης των αγροτών (υψηλά οφέλη) και καμία διάθεση έρευνας και ανάλυσης της αγοράς σε σχέση με τις υπαρκτές δυνατότητες λόγω κόστους με αποτέλεσμα τη δημιουργία και αναπαραγωγή στο σύνολο του αγροτικού κόσμου αντιλήψεων και πρακτικών διαστρεβλωμένων με δυσμενή αποτελέσματα σε μακροπρόθεσμο επίπεδο τόσο για τους ίδιους όσο και για το σύνολο της κοινωνίας. Σταδιακά, το σύνολο του αγροτικού κόσμου ανέπτυξε μία συμπεριφορά, για να χρησιμοποιήσω την ορολογία του Park «υπό την επήρεια μίας παρόρμησης κοινής και συλλογικής» στην οποία ελάχιστοι μπόρεσαν να αντισταθούν. Αποτέλεσμα της εν λόγω κοινωνικής διάδρασης³⁶ υπήρξε η ελληνική φούσκα που μεγάλωνε επί χρόνια, το σκάσιμο της οποίας ακολούθησε η αναζήτηση και εφαρμογή νέων πρακτικών. Δεδομένου ότι η Ελλάδα διαθέτει ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα σε πολλές μορφές αγροτικής παραγωγής και είναι σε θέση να παράξει υψηλής ποιότητας καλλιέργειες, πρόσφατα ο κόσμος της αγροτικής οικονομίας στράφηκε σταδιακά αλλά απ'ότι φαίνεται συστηματικά σε καλλιέργειες βιολογικής γεωργίας, καλλιέργεια του ιπποφαούς, του κρόκου Κοζάνης, της σπιρουλίνας, της τρούφας, της ροδιάς, σε εκτροφή σαλιγκαριών, στη βουβαλοτροφία με την προώθηση του ελληνικού νεροβούβαλου και σε άλλες παραγωγικές δραστηριότητες οι οποίες υπόσχονται αποτελέσματα αμοιβαία επωφελή και εσωκλείουν εγγυήσεις μίας νέας υπόστασης στο εθνικό της σήμα. Σε αυτή την περίπτωση, καθίσταται σαφές ότι η μνήμη των ανθρώπων σε συνδυασμό με την ανάγκη επιβίωσης οδηγεί σε νέα προσαρμογή, με ποικίλα κόστη σε ατομικό επίπεδο, όχι όμως μεγαλύτερα του συνολικού κόστους της παρούσας αστοχίας.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ορίσαμε την ηθική της ευθύνης του ατόμου ως μία αξία ή έναν κανόνα συμπεριφοράς που συνίσταται στην πεποίθηση για ουσιαστική δέσμευση, οριοθέτηση της ελευθερίας και δια βίου απόκτηση αντανakλαστικών μέσω της παιδείας. Με βάση τον παραπάνω

³⁶ Ο Park εξηγεί πως η όποια παρόρμηση προκύπτει δια της διάδρασης τα αποτελέσματα της οποίας επικοινωνούνται μέσω ενός φυσικού μηχανισμού μετάδοσης και επανατροφοδοτείται το σύστημα. Πρόκειται για τον μηχανισμό το οποίο ο ίδιος αποκαλεί *milling process* (διαδικασία αλέσεως) και αφορά σε δυσარέσκειες, αναταραχές, πολιτιστικές συμπεριφορές και αντιλήψεις γενικά. Ο παραλληλισμός του φυσικού μηχανισμού μετάδοσης με το εθνικό σήμα είναι προφανής.

ορισμό προκύπτουν τρεις συνδυασμοί στρατηγικής επίδρασης της ατομικής συμπεριφοράς στη συλλογική. Συγκεκριμένα, η δέσμευση σε αριβιστικές λογικές, ο περιορισμός της ελευθερίας του άλλου και η αναπαραγωγή μοτίβων εκμετάλλευσης και φυγοπονίας ισχυροποιεί τόσο σε επίπεδο δράσης όσο και δομής την αφοσίωση στη λογική της εξαπάτησης και της προδοσίας. Δεύτερον, η δέσμευση σε συνεργατικές πρακτικές, ο σεβασμός στην ελευθερία του άλλου και η συστράτευση των πνευμάτων σε μονοπάτια ευσυνειδησίας και ανταποδοτικού αλτρουισμού δίνει τη σκυτάλη τόσο σε επίπεδο δράσης όσο και δομής στη λογική της ευφυΐας και των συναισθημάτων που αναζητούν δίκαιες ισορροπίες για όλους. Τρίτον, η απάθεια και η απομόνωση, η αδιαφορία, η αυτοποίηση ως εσωστρεφής ώθηση οδηγεί και πάλι στον παρασιτισμό, μέσω της αδυναμίας εναρμόνισης με το περιβάλλον, και στην παράλυση. Εδώ, η απάθεια ως αποσύνδεση αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια δράσης στους τζαμπατζήδες. Όσον αφορά στις πηγές της αβεβαιότητας με τις οποίες τα άτομα βρίσκονται αντιμέτωπα, οι εξωτερικές όπως για παράδειγμα οι φυσικές καταστροφές είναι πολύ δύσκολο να ελεγχθούν αλλά στην πλειοψηφία τους είναι κοινές για όλους. Όσον αφορά στις εσωτερικές όπως η έλλειψη γνώσης, είναι αναπόφευκτες και δημιουργούν εκ των πραγμάτων περιορισμούς στην πλήρη αντίληψη καταστάσεων και την ανάλυση δεδομένων. Σύμφωνα με τον Herbert Simon, μία περιορισμένη -μερική- ορθολογικότητα που στηρίζεται σε ένα κράμα εμπειρίας, ενστίκτου, παράδοσης και εύλογων προσδοκιών και βρίσκεται σε διαρκή αλληλεπίδραση με το άμεσο περιβάλλον του δρώντα. Ή, κατά τον Hayek, σύνολα πρακτικών και κανόνων συμπεριφοράς, υποκειμενικών προτιμήσεων, απόψεων και ιδεών, πολλές φορές αντιφατικών μεταξύ τους και τμηματικών για τον κάθε άνθρωπο που είτε δεν έχει τις ίδιες πληροφορίες με τους άλλους είτε τις αποκωδικοποιεί με διαφορετικό τρόπο, όπως του επιτάσσει η παιδεία του.

Οι «φυσικές» διαδικασίες της επιλογής, της προσαρμογής και της μετάδοσης, όπως αυτές ισχύουν για κάθε έμβιο ον, καθορίζουν την ατομική συμπεριφορά και εξηγούν την κοινωνική ανάπτυξη υπό την έννοια της συλλογικής συμπεριφοράς και της κατασκευής του χώρου δράσης που προσδιορίζει την κουλτούρα που ανατροφοδοτεί το σύστημα διαιωνίζοντας πρότυπα συμπεριφοράς. Ο Hayek επιμένει ότι τα λάθη είναι ανθρώπινα και

είναι εκείνα που εν τέλει ανοίγουν νέους δρόμους κάθε φορά δεδομένου ότι η κοινωνία δεν είναι εργοστάσιο ούτε λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο. Δεν αποδέχεται το κυνήγι του κέρδους ως μοναδικό μέλημα των ανθρώπων αλλά τονίζει το ρόλο των ηθικών συναισθημάτων ως κινητήριες πηγές προόδου και ευημερίας. Με αυτή τη λογική κάθε εθνικό σήμα –άρα και της Ελλάδος- πρώτον, δε θα μπορούσε ποτέ να είναι τέλειο γιατί χτίζεται κάθε φορά από τον άνθρωπο και μία κοινωνία, μακριά από λογικές μαζικής τυποποίησης. Δεύτερον, αναπροσαρμόζεται διαρκώς καθρεπτίζοντας την εξελικτική πορεία του κράτους, γραμμική και κυκλική. Τρίτον, απεικονίζει ένα σημείο ισορροπίας που δεν επιβάλλεται έξωθεν αλλά ορίζεται εντός της κοινωνίας. Στην περίπτωση της Ελλάδος το κυρίαρχο μοντέλο συμπεριφοράς για πολλά χρόνια υπήρξε το πρώτο: πολίτες με ανεύθυνη συμπεριφορά σε θέματα οικονομίας και κοινωνίας, ενταγμένοι σε συλλογικότητες διαχέουν το πρότυπο της ολίσθησης, δημιουργώντας «κοινωνικά ρεύματα» κατά τον Durkheim³⁷, μία «κοινωνική επιδημία» κατά τους Park και Hecker³⁸, υπό την έννοια πάντα της ατυχούς συνάρθρωσης ατομικών συμφερόντων, συλλογικής ανευθυνότητας και κοινωνικού παρασιτισμού. Τι κάνουμε λοιπόν; Συνετιζόμαστε και συνεργαζόμαστε. Και τότε, εκεί έξω, θα μας ακολουθήσουν πολλοί ακόμη.

³⁷ Ο Durkheim χρησιμοποιούσε τον όρο “currents sociales” (κοινωνικά ρεύματα) προκειμένου να περιγράψει την ασύλληπτη ταχύτητα διάχυσης προτύπων, αλλαγής και επικράτησης νέων επιστημονικών παραδειγμάτων – αποτέλεσμα της μίμησης δια μέσου της οποίας συγκροτείται μία κοινωνία.

³⁸ Αντίστοιχα, ο Park χρησιμοποιεί τον όρο “social contagion” (κοινωνική μετάδοση) παραπέμποντας στον J.F.C.Hecker ο οποίος μιλούσε για «κοινωνική επιδημία» “social epidemics” το 1832 στη μελέτη του με θέμα «Χορευτική Μανία» (Dancing Mania), μίας ψυχικής επιδημίας και «Μαύρος Θάνατος» (Black Death), της πανώλης. Όρα Αλεξανδρόπουλος, Στ., (2001) Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα, Τόμος Α΄ κλασικές θεωρίες, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

III. Με έμφαση στα οφέλη

Επιστρέφοντας στην ανάλυση της Ostrom (2002) περί της διαχείρισης των κοινών πόρων, σχετικά με τον εσωτερικό κόσμο της ατομικής επιλογής είδαμε προηγουμένως πως μία εκ των μεταβλητών προς ανάλυση είναι τα αναμενόμενα οφέλη. Η ίδια αναγνωρίζει ότι «τα άτομα που επιλέγουν στρατηγικές παράγουν από κοινού αποτελέσματα σε έναν εξωτερικό κόσμο, τα οποία επηρεάζουν τις μελλοντικές προσδοκίες για τα οφέλη (και τα κόστη) των ενεργειών». Θα συνεχίσω θεωρώντας την Ελλάδα τόσο ως ένα σύνολο ανεξερευνήτων σε μεγάλο βαθμό πόρων κοινής δεξαμενής-φυσικούς και τεχνητούς- και τους πολίτες οικειοποιητές των μονάδων που παράγονται από το σύστημα. Η Ostrom χρησιμοποιεί τον όρο «παραγωγός» αναφερόμενη σε οποιονδήποτε κατασκευάζει, επισκευάζει ή παίρνει μέτρα για να διασφαλίσει τη μακροπρόθεσμη διατήρηση του συστήματος πόρου (2002:61). Πολλές φορές οι ρόλοι παραγωγών και οικειοποιητών εναλλάσσονται μεταξύ του κράτους και των πολιτών. Η διάκριση ανάμεσα στους Πόρους Κοινής Διαχείρισης και τα συλλογικά αγαθά δεν είναι ασήμαντη όσον αφορά στη διαδικασία της κατανάλωσης-χρήσης καθώς στην περίπτωση ενός ΠΚΔ το ενδιαφέρον σχετικά με το πόσοι άλλοι τον χρησιμοποιούν, ακόμη και αν συνεισφέρουν στην παροχή του εντείνεται. Αντίθετα στην περίπτωση ενός συλλογικού αγαθού το ενδιαφέρον μετατίθεται στο μοίρασμα του κόστους παροχής. Ωστόσο, εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις το κόστος του αποκλεισμού είτε από έναν ΠΚΔ είτε από ένα συλλογικό αγαθό κρίνεται ασύμφορο. Το γεγονός αυτό φέρει ως αποτέλεσμα το ίδιο μοτίβο φυγοπονίας ή/και καιροσκοπισμού στη συμπεριφορά των δρώντων (παραγωγών και οικειοποιητών - κράτους και πολιτών) να επαναλαμβάνεται εσαεί.

Ένα εθνικό σήμα καθρεπτίζει και επικοινωνεί το συνολικό αποτέλεσμα που προκύπτει από τη διαχείριση των μονάδων πόρου. Η χρηστή διαχείριση αυτών είναι μία κρίσιμη παράμετρος η οποία συμβάλλει στην ανάπτυξη και τη διάδοση μίας γενικευμένης πεποίθησης κατά τον Smelser ³⁹ περί

³⁹ Με τον όρο “generalized belief” (γενικευμένη πεποίθηση) ο Smelser δεν εννοεί τόσο μία οποιαδήποτε πεποίθηση που ενδεχομένως να αφορά στη συλλογική δράση όσο ένα ιδιαίτερο

εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας και επικοινωνείται δια μέσου μετρήσιμων αποτελεσμάτων. Αντίθετα, παρατεταμένες περίοδοι τυχοδιωκτισμού και παρασιτισμού και άρα κοινωνικών αστοχιών διαμορφώνουν αρνητικές αντιλήψεις μέσω ενός εθνικού σήματος που συνθλίβει την αξιοκρατία και την ποιότητα. Τόσο σε απλούστερες όσο και σε συνθετότερες καταστάσεις η κινητήρια δύναμη εμπλοκής και η επιλογή στρατηγικής έχει στο επίκεντρο την έννοια του οφέλους για το άτομο. Η Ostrom εξηγεί ότι «η συμπεριφορά που θα επιλέξει ένα άτομο σε κάθε συγκεκριμένη κατάσταση θα εξαρτηθεί από το πώς αυτό το άτομο πληροφορείται, αντιλαμβάνεται και σταθμίζει τα οφέλη και τα κόστη των ενεργειών του, καθώς και τη σύνδεσή τους με αποτελέσματα που επίσης συνεπάγονται ένα συνδυασμό από οφέλη και κόστη» (1999·64). Αναμφίβολα σε κάθε συλλογική δράση αφορά σε πόρους κοινής διαχείρισης ή/και σε δημόσια και ημι-δημόσια αγαθά, κανείς δεν μπορεί να εξαιρεθεί από την οικειοποίηση αυτών ενώ την ίδια στιγμή η συνεισφορά του κάθε οικειοποιητή είναι αμφιλεγόμενη. Ένα από τα βασικότερα προβλήματα που σχετίζονται με τη συλλογική δράση είναι η απόδοση μικρότερης αξίας στα οφέλη που αναμένουν τα άτομα να αποκομίσουν στο μέλλον. Αναλυτικότερα, υπερεκτιμάται η αξία των σημερινών οφελών έναντι των μελλοντικών σε μία κατάσταση στην οποία οι δρώντες έχουν σημαντικά χαμηλό εκπτωτικό συντελεστή (discount factor), δηλαδή εναποθέτουν πολύ λιγότερη αξία στο μέλλον, σε σχέση με το παρόν (Axelrod, 1998·12-13). Ο εκπτωτικός συντελεστής καθορίζεται από το ίδιο το άτομο και παράλληλα επηρεάζεται από τα κοινά πρότυπα συμπεριφοράς. Όσο περισσότερα άτομα μοιράζονται κοινά πρότυπα συμπεριφοράς, τόσο μεγαλύτερη αντίστοιχα είναι η δέσμευση σε αυτά. Πρότυπα συμπεριφοράς του ατόμου που βασίζονται στην ηθική της ευθύνης, το μοίρασμα και την αλληλοβοήθεια όχι απλά υπόσχονται αλλά παράγουν συλλογική ευθύνη, εμπιστοσύνη και συνεργασία. Πρότυπα συμπεριφοράς του ατόμου που στηρίζονται στην ασυδοσία, την ανηθικότητα και τη ξιπασιά προάγουν τον ατομοκεντρισμό, τον καιροσκοπισμό και την προδοσία.

Από την άλλη, ακόμη και αν πολλές φορές η συλλογική δράση ανθίζει κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες (Axelrod, 1998·19-39), το συλλογικό

είδος που κρύβει μαγικές δυνάμεις, οι οποίες δύνανται να φέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα.

συμφέρον δεν παράγει απαραίτητα συνεργατική συλλογική δράση (Heckathorn, 1996). Πόσο δύσκολη είναι μάλλον η μεταφορά της ηθικής της ευθύνης του ατόμου στο επίπεδο της δημιουργηθείσας συλλογικότητας. Σε αντίθεση με την αισιοδοξία της θεωρίας των ομάδων (group theory) που θέλει τα άτομα με κοινά συμφέροντα να ενεργούν εθελοντικά με στόχο την προαγωγή των συμφερόντων τους, στη διεθνή βιβλιογραφία αμφισβητείται ρητά η υπόθεση ότι η πιθανότητα οφέλους για μία ομάδα είναι επαρκής συνθήκη παραγωγής συλλογικής δράσης για την επίτευξη του οφέλους αυτού (Olson, 1991· Hardin, 1982· Marwell and Oliver, 1993). Συγκεκριμένα ο Olson υποστηρίζει ότι «τα ορθολογικά άτομα που ενεργούν προς το ατομικό τους συμφέρον δε θα ενεργήσουν προς την επίτευξη των κοινών ή ομαδικών τους συμφερόντων, εκτός εάν ο αριθμός των ατόμων είναι αρκετά μικρός ή εκτός εάν υπάρχει εξαναγκασμός ή κάποιος άλλος ειδικός μηχανισμός για να κάνει τα άτομα να ενεργήσουν προς το κοινό τους συμφέρον»(1991·6). Σε μία μικρή ομάδα η συνεισφορά του κάθε μέλους επηρεάζει αισθητά το τελικό αποτέλεσμα και άρα είναι πολύ σημαντική. Αντίθετα σε μία μεγάλη ομάδα ο αντίκτυπος της κάθε ατομικής συμμετοχής είναι αισθητά μικρότερος έως αμελητέος, γεγονός που μεγιστοποιεί την πιθανότητα ανάπτυξης παραβατικής συμπεριφοράς των μελών. Αν όλα τα μέλη επιλέξουν να συμπεριφερθούν παραβατικά, το συλλογικό όφελος δε θα παραχθεί. Ο Hardin αναλύει σε βάθος την προκύπτουσα εξ' αυτών κατάσταση (zero contribution thesis), «την τραγωδία των κοινών πόρων» όπου χρησιμοποιώντας το παράδειγμα των κοινόχρηστων βοσκότοπων ως μεταφορά, περιγράφει μία σειρά διαφορετικών προβλημάτων που προκύπτουν από την ιδιοτελή ανθρώπινη συμπεριφορά (free-riding). Οι Marwell και Oliver (1993) από την άλλη υποστηρίζουν ότι το πρόβλημα δεν εντοπίζεται στον παρασιτισμό ορισμένων μελών του συστήματος όσο στα μεγάλα κόστη και τα πενιχρά οφέλη της συνεισφοράς βραχυπρόθεσμα, γεγονός που μπορεί να ξεπεραστεί μόνο από τη δράση μίας κρίσιμης μάζας (critical mass), δηλαδή μίας ομάδας ατόμων πρόθυμων να απορροφήσουν τα όποια κόστη στο αρχικό στάδιο. Τέλος, άλλοι μελετητές (Fireman and Gamson, 1979· Oegema and Klandermans, 1994) εξηγούν ότι η παραβατική συμπεριφορά δρώντων σε ένα σύστημα ελάχιστα επηρεάζουν την συλλογική δράση καθώς ιδιαίτερης

σημασίας είναι η προσδοκία ότι η συλλογική προσπάθεια θα αποτύχει, μία πεποίθηση από την οποία προκύπτει τελικά η μη συμμετοχή.

Ο ελληνικής καταγωγής brand strategist Peter Economides σε ομιλία του, παρουσιάζοντας εκείνο που ο ίδιος ονομάζει Google Brand Barometre (τα αποτελέσματα αναζήτησης στο Google σε σχέση με την Ελλάδα), τόνισε ότι το «Greek crisis», «Zorba the Greek» και «Greek corruption» σκιαγραφούν την εικόνα της Ελλάδος στο διαδίκτυο βάσει των παγκόσμιων αναζητήσεων. Στην Ελλάδα ούτε οι πολίτες εμπιστεύτηκαν το κράτος και ούτε το κράτος τους πολίτες με αποτέλεσμα ταρτουφισμούς και ταρταρινισμούς εις βάρος καταρχήν των ίδιων, γεγονός που άρχισε να γίνεται αντιληπτό ευτυχώς, εξ' ου και η σταδιακή μεν αναπόφευκτη δε εμφάνιση αλληλέγγυων ημερών. Στην πραγματικότητα ως μέσα μεταφοράς-οχήματα ενός εθνικού σήματος- όλα τα δίκτυα, οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά μπορούν να ακολουθήσουν δύο οδούς. Η πρώτη είναι αυτή της προσοδοθηρίας (rent-seeking). Η προσοδοθηρία αφορά στις δραστηριότητες ατόμων οργανωμένων συχνά σε ομάδες πίεσης με κύριο στόχο τη μεταβίβαση του εθνικού πλούτου από το σύνολο του πληθυσμού στα ίδια χρησιμοποιώντας κάθε μέσο εξαναγκασμού και πίεσης (Olson, 1991). Το κόστος της οδού αυτής για το σύνολο μίας κοινωνίας ισούνται με το άθροισμα του κόστους των ενεργειών των ρεπόντων στην προσοδοθηρία συν το κόστος των πολιτικών του κράτους εξυγίανσης αλλά πολλές φορές και πυροδότησης συν το κόστος των όλων δυσλειτουργιών της αγοράς συν το ηθικό κόστος (Buchanan, 1980). Το κέρδος των προσοδοθηρών απόλυτο ενώ όλων των υπολοίπων σχετικό. Πάντα βραχυχρόνια. Η Ελλάδα υπήρξε ένα «success story» προσοδοθηρίας (Πελαγίδης και Μητσόπουλος, 2006). Η άλλη οδός είναι πιο δύσβατη αλλά με την καλύτερη συνολική απόδοση μακροχρόνια για όλο το σύστημα και αφορά στην ηθική της ευθύνης. Μία στρατηγική δέσμευσης που υποστηρίζει την αντιστοιχία των ατομικών συμφερόντων και της συλλογικής επιτυχίας, αντιτίθεται τόσο στην υποταγή στους κανόνες όσο και στην αδράνεια και δεν σταματά απλά σε επίπεδο μάρκετινγκ αξιών. Το κόστος ευκαιρίας σε αυτήν την περίπτωση ισούνται με το κόστος της προσοδοθηρίας, τα κέρδη όμως όλων απόλυτα. Αντίστοιχο success story είναι η Σουηδία, μία φτωχή αγροτική χώρα η οποία μετασχηματίστηκε, σε διάστημα μερικών δεκαετιών, σε μια τεράστια

βιομηχανική και εξαγωγική δύναμη κατακτώντας σταδιακά ολόκληρο τον πλανήτη.

Δε θα σταθώ τόσο στην ενστικτώδη υπακοή του ατόμου στο ευρύτερο σύνολο, ένα στοιχείο που βέβαια, εν μέρει, εξηγεί τη συνεργατική ανθρώπινη φύση. Κλασικά μοντέλα ανθρώπινης συνεργασίας, οικονομολόγων και βιολόγων, επιβεβαιώνουν ότι ακόμη και δρώντες που επιδιώκουν την μεγιστοποίηση του δικού τους συμφέροντος είτε μέσω των επαναλαμβανόμενων αλληλεπιδράσεων (ανταποδοτικός αλτρουισμός) είτε μέσω της φήμης (έμμεση ανταποδοτικότητα) καταφέρνουν να διατηρήσουν αμοιβαία καλότερες συμπεριφορές (Gintis and Fehr, 2011). Θα παραπέμψω όμως εδώ στα λόγια του Hayek «Αυτό που έχει σημασία δεν είναι ποια ελευθερία θα μου άρεσε εμένα προσωπικά να ασκήσω, αλλά ποια ελευθερία μπορεί να χρειάζεται κάποιο άτομο προκειμένου να κάνει επωφελή για την κοινωνία πράγματα». Το εθνικό σήμα της Ελλάδος σήμερα καθιστά σαφές ότι το βάρος των επιλογών των Ελλήνων που επήλθε με την είσοδο τους σε μία εποχή περίπλοκη και μεγάλων προσδοκιών αντί να τους οδηγήσει σε πειθαρχημένες συμπεριφορές λειτούργησε ως φυγόκεντρη δύναμη. Η εναλλακτική είναι μία, υψηλού κόστους σίγουρα αλλά σχεδόν απλοϊκή: η δίκαιη μοιρασιά. Τα δίκτυα σήμερα είναι οι κυρίαρχοι δρώντες επί σκηνής (Randal Collins, 1998) και η ενεργός συμμετοχή σε αυτά δημιουργεί πρόσθετες μορφές κοινωνικού κεφαλαίου: “You are what you share” (Leadbeater, 2008). Προσπάθεια, ελευθερία, κινητοποίηση, μοίρασμα, συνεργατική κατανάλωση, πάθος, start ups, αποτυχία, επανεκκίνηση: λέξεις δυνατές, γεμάτες ουσία. Η μη συμμετοχή τείνει να μην αποτελεί καν επιλογή. Η αλήθεια είναι ότι το εθνικό σήμα της χώρας που ζούμε μας ενδιαφέρει όλους. Ενδεχομένως όχι με την έννοια που μας ενδιαφέρει ένα λευκό ποινικό μητρώο, η εξασφάλιση των προς το ζην ή η προσωπική μας καταξίωση σε πεδία δράσης. Όλοι, όμως ανεξαιρέτως το φέρουμε στην ταυτότητά μας, στη γλώσσα μας και πολλές φορές στις επιλεγείσες και δυνητικές επιλογές μας, το φάσμα των οποίων στην εποχή της αλληλένδεσης επηρεάζεται αισθητά από αυτό, ακόμη και αν η σημασία του δεν είναι κατανοητή από όλους. Τι κάνουμε λοιπόν; Εμπνεόμαστε και επιλέγουμε με λογική και ορίζοντα το μέλλον.

IV. Συνετίζοντας τους κακώτροπους

Νομοτελειακά σε κάθε σύστημα άτομα ή/και ομάδες αναπτύσσουν μη λειτουργικές συμπεριφορές (Hirschman, 2002:17-20). Ακόμη και αν τα κοινά πρότυπα συμπεριφοράς φέρουν την ηθική της ευθύνης ως κύριο συστατικό, όλοι ανεξαιρέτως έρχονται αντιμέτωποι με τον πειρασμό της αποσκίρτησης, της φυγοπονίας ή του καιροσκοπισμού. Ο Hirschman στην ανάλυσή του υποστηρίζει ότι κάθε κοινωνία μαθαίνει να ζει με μία ορισμένη ποσότητα τέτοιας δυσλειτουργικής ή κακώτροπης συμπεριφοράς. Μάλιστα, η «αδράνεια» όπως χαρακτηρίζει τις όποιες δυσλειτουργίες σε μακροοικονομικό επίπεδο αναπαράγεται διαρκώς «ως αποτέλεσμα κάποιου είδους εντροπίας χαρακτηριστικής των ανθρωπίνων κοινωνιών που παράγουν πλεόνασμα» (Hirschman, 2002:31). Η Ostrom επίσης παρατηρεί ότι σε κάθε ομάδα θα υπάρχουν άτομα που θα δρουν καιροσκοπικά όποτε έχουν την ευκαιρία ενώ ακόμη και η υιοθέτηση ενάρετων προτύπων συμπεριφοράς δε θα εξαλείψει τα φαινόμενα καιροσκοπίας (2002, 68). Το ουσιαστικό πρόβλημα ξεκινά όταν ο αριθμός των τζαμπατζήδων πάσης μορφής ξεπερνά μία κρίσιμη μάζα. Ας δούμε το παράδειγμα των ελληνικών απεργιών στο Δημόσιο Τομέα. Αποφασίζει παραδείγματος χάριν ο επικεφαλής του συνδικάτου των εργαζομένων στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς, πιθανότατα κομματικό στέλεχος, να κηρύξει την έναρξη απεργιακών κινητοποιήσεων για έναν ή περισσότερους λόγους, συνήθως οικονομικού χαρακτήρα. Αυτομάτως γύρω του συσπειρώνεται μία ομάδα ομοϊδεατών οπαδών του αλλά και μία μεγαλύτερη, εκείνη των υπολοίπων που ανέλαβαν υπηρεσία χάριν σε αυτούς. Είναι προφανές ότι αυτή η ομάδα στερείται του δικαιώματος λόγου και κάθε άλλης προσωπικής φιλοδοξίας αφού κατάφερε να ικανοποιήσει τη μεγαλύτερη, το βόλεμα. Τώρα, όσον αφορά στο σύνολο των απεργών, από τη μία η μονιμότητα της θέσης τους αποτελεί καθοριστικό παράγοντα μεγέθυνσης της διαπραγματευτικής τους ισχύος απέναντι στο κρατικό μηχανισμό ενώ παράλληλα η χαλαρότητα του συστήματος διασφαλίζει τις οικονομικές απολαβές κατά το διάστημα των απεργιακών κινητοποιήσεων, δύο στοιχεία που επιμηκύνουν αισθητά τη χρονική διάρκεια αυτών. Από την άλλη, η κινητοποίηση ενός μικρού συγκριτικά αριθμού εργαζομένων δημιουργεί τεράστια προβλήματα στο σύνολο των υπολοίπων που

χρησιμοποιούν τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς σε πολλαπλά επίπεδα με πρώτο το οικονομικό από πλευράς χρήματος και χρόνου. Η προκληθείσα σύγχυση ωστόσο δεν περιορίζεται στις ημέρες των απεργιακών κινητοποιήσεων και στα όρια της πόλης. Οι τουρίστες για παράδειγμα που τυχαία βίωσαν το χάος αφηγούνται τις ελληνικές τους εμπειρίες στα κοινωνικά μέσα και η αγανάκτησή τους μοιράζεται εκτός συνόρων. Πλήττεται η οικονομία, ο τουρισμός, η εικόνα της χώρας ολόκληρης.

Τρεις παρατηρήσεις επί του θέματος. Γίνεται λόγος για τις απεργίες στο Δημόσιο και όχι στον ιδιωτικό τομέα. Επομένως, αν μπορούσε μαγικά να υλοποιηθεί από ένα κυβερνών κόμμα, η άρση μονιμότητας θα μπορούσε να είναι μία σίγουρη επένδυση μακροπρόθεσμα, λύνοντας και άλλα παράπλευρα προβλήματα όπως τη μείωση του υπερμεγέθους κρατικού μηχανισμού και των εξ' αυτού επιπτώσεων όπως οι κομματικές συντεχνίες, η αναξιοκρατία και η διαπλοκή. Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι μέχρι και σήμερα μία τόσο πολυσυζητημένη λύση δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Δεύτερον, η απεξάρτηση του δημόσιου τομέα από την κομματική δράση είναι καθοριστικής σημασίας σε μία χώρα στην οποία το ήμισυ των πολιτών απασχολείται σε αυτόν. Σε κάθε κράτος, ο συστηματικός έλεγχος βασίζεται στα συμφωνηθέντα όρια -νόμους, θεσμούς, κανόνες- που δεν σημαίνουν ούτε καταστολή ούτε αυταρχισμό παρά μόνο αξιόπιστη δέσμευση στην ελευθερία, τη διαφάνεια, την ευρεία συναίνεση και τη συμμετοχή, αποτελώντας τη μόνη οδό προς ένα κόσμο ευθύνης, συνεργασίας και εμπιστοσύνης. Οι απεργίες του Δημόσιου Τομέα στην Ελλάδα παραπέμπουν στην ανάλυση του Durkheim ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο «ανομία» ως ενδιάμεση μεταβλητή σε μία κοινωνική καταστροφή. Η «ανομία» συνολικά ως συμπεριφορά ενδέχεται να προκαλείται πρώτον από την έλλειψη θεσμικού πλαισίου, δεύτερον από τα χαμηλά επίπεδα νομιμοποίησης αυτού από το κοινωνικό σύνολο είτε από μία ευρύτερη πτώχευση των αξιών. Και δεν αναφέρομαι στις θρησκευτικές. Η εφαρμογή συνταγματικών περιορισμών του δικαιώματος απεργίας των δημόσιων υπαλλήλων θα ήταν μία λύση ουσίας. Τρίτον, πόσο δύσκολο είναι κανείς να αντιληφθεί και να κατανοήσει την κατάσταση της χώρας μέσα στην οποία ζει και υπάρχει; Και αν για πολλά χρόνια η ελληνική κοινωνία

μιμούνταν άκριτα ξενόφερτους θεσμούς και λογικές, ήρθε ο καιρός να κάνει μία προσπάθεια συσχέτισης των πεπραγμένων με τα αποτελέσματά τους.

Σε γενικές γραμμές η ίδια η ιστορία ανανεώνει το ενδιαφέρον των μελετητών σχετικά με την ύπαρξη των θεσμών⁴⁰, δηλαδή ένα διαρκές σύνολο κανόνων που εγγυώνται τη συνοχή του κοινωνικού συστήματος. Οι θεσμοί μετράνε και επιδέχονται ανάλυσης θα δηλώσει το 1986 ο Matthews (...institutions matter and institutions are susceptible to analysis)(Williamsom, 1998). Το θεσμικό περιβάλλον, δηλαδή οι κανόνες του παιχνιδιού (νόμοι, κανόνες, ρυθμίσεις, αντιλήψεις), αποτελεί προϋπόθεση δημιουργίας και διάχυσης της γνώσης (Douglas North, 1990) και είναι κεντρικής σημασίας στη Νέα Θεσμική Οικονομική για την «κατασκευή του κόσμου». Δεδομένου ότι πρώτον ατομικές και συλλογικές δράσεις δεν μπορούν να κατανοηθούν εκτός θεσμικού περιβάλλοντος (Giddens, 1989), δεύτερον η δομή του συστήματος και η δράση των ατόμων εντός αυτού ορίζουν την εξέλιξη (Hodgson, 2007) και τρίτον αποτυπώνουν εξελικτικά την συλλογική ευφυΐα (Hayek, 2008), η διάκριση σε οικονομικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς θεσμούς είναι όντως εύλογη και κατανοητή, ωστόσο «σχετική» καθώς οικονομία, κοινωνία και πολιτεία αλληλεπιδρούν και αλληλοσυμπληρώνονται.

Πολλοί μελετητές (Hodgson, 1998, Bogdan, 2000) αντλούν στοιχεία από την θεωρία των παιγνίων σε μία προσπάθεια να αποδείξουν ότι το θεσμικό οικοδόμημα πάνω στο οποίο βασίζεται το «κοινωνικό παίγνιο» δημιουργείται από τους ανθρώπους για να προσδιοριστούν τα όρια της ελευθερίας, το εύρος των επιλογών και να διευθετηθούν ενδεχόμενες συγκρούσεις. Άλλοι πάλι υιοθετώντας την άποψη ότι δεν μπορεί να υπάρξει παιχνίδι χωρίς κανόνες (Field, 1979) πιστεύουν ότι η θεωρία των παιγνίων δεν μπορεί να εξηγήσει την κατασκευή των κανόνων. Η αλήθεια είναι ότι στη θεωρία των παιγνίων δεν έχει σημασία ο τρόπος κατασκευής των κανόνων όσο το περιεχόμενό τους και η κοινή επίδραση αυτών στις προτιμήσεις των δρώντων και τα αποτελέσματα (Satoshi Kanazawa, 2001). Αναμφίβολα, ένα κανονιστικό πλαίσιο δομεί την ατομική και τη συλλογική δράση και

⁴⁰ Από τη γερμανική σχολή της εθνικής πολιτικής οικονομίας (Georg Friedrich List) και την παλιά θεσμική σχολή (Thorstein Veblen, John Commons, Wesley Mitchell) ως την οικονομική του κόστους συναλλαγών (Ronald Coase, Oliver Williamson) και τη νεοαυστριακή προσέγγιση (F. Hayek, I. Kirshner).

συμπεριφορά, δημιουργείται από την ανθρώπινη δράση λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά, διαμορφώνεται ιστορικά και καταναίμει τη δύναμη εντός του συστήματος. Εντός μίας κοινωνίας στοχεύει στην ενίσχυση της σταθερότητας και του περιορισμού των κινδύνων καθώς επίσης και στη διαχείριση της αβεβαιότητας. Ρυθμίσεις που δημιουργούν εμπιστοσύνη, μειώνουν τα συναλλακτικά κόστη, αυξάνουν το κοινωνικό κεφάλαιο, προσαρμόζονται σε κάθε «πολιτισμική ζώνη» (Huntington, 1996) και εκσυγχρονίζονται διαρκώς ενσωματώνοντας όλα εκείνα τα στοιχεία της ελευθερίας, της πρωτοβουλίας, της ατομικής επιλογής και της ευθύνης. Στο έργο του ο Herbert Gintis χαρακτηρίζει τη συλλογική δράση ως μία αληθινή έκφραση δυνατής αμοιβαιότητας (Bowles and Gintis, 2004:17). Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινωνική προδιάθεση απόδοσης τιμωρίας στους παραβάτες υφίσταται και, μέσω συμπεριφορών αμοιβαιότητας, ενισχύεται περεταίρω. Πρώτον, γιατί εάν η τιμωρία είναι αποτελεσματική, σπάνια θα αποδίδεται ενώ η απουσία συχνής τιμωρίας, βάσει της ανάλυσής του, υποδηλώνει ότι πράγματι υπολογίζεται από το σύνολο⁴¹. Βέβαια, η παρούσα διαπίστωση αλλά και οι επόμενες προϋποθέτουν ένα λειτουργικό και αποτελεσματικό νομοθετικό πλαίσιο. Δεύτερον, παραπέμποντας σε μελέτες όπως αυτή των Masclet et al (2003), υποστηρίζεται πως τα ανθρώπινα πλάσματα απεχθάνονται τη οποιαδήποτε μορφή δημόσιας κριτικής με αποτέλεσμα ακόμη και μία προφορική επίπληξη ή αποδοκιμασία να τα οδηγεί σε συμμόρφωση. Τέλος σύμφωνα με τον Gintis, το αίσθημα ντροπής ενισχύει το ρόλο της κοινωνικής κατακραυγής μειώνοντας στο ελάχιστο την όποια ανάγκη για τιμωρία που είναι δαπανηρή επιβεβαιώνοντας για άλλη μία φορά την ανθρώπινη προδιάθεση επιβράβευσης του σωστού και του ηθικού πεπραγμένου και παράλληλα συνετισμού του κακότεροπου.

Οι Έλληνες για παράδειγμα απέτυχαν να θέσουν όρια οι ίδιοι, να αυτοπροσδιοριστούν, να συμφωνήσουν και να δεσμευτούν τόσο σε εσωτερικούς ελεγκτικούς μηχανισμούς όσο και σε γενικούς κανόνες, καταρχήν καθολικής εφαρμογής. Το γεγονός αυτό λαμβάνοντας υπόψη προηγηθείσες δεσμεύσεις σε ευρωπαϊκές πολιτικές είχε ως αποτέλεσμα την

⁴¹ Συγκεκριμένα χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα αναφέροντας ότι ο φορολογούμενος στις Ηνωμένες Πολιτείες σπάνια διώκεται για φοροδιαφυγή, απόρροια της τεράστιας ισχύος της δίωξης του οικονομικού εγκλήματος εντός του κράτους (Herbert Gintis and Ernst Fehr, 2011).

επιβολή ορίων από εξωτερικούς παράγοντες. Γράφει ο Στέφανος Κασιμάτης (2012) στην Καθημερινή σε ένα απολαυστικό σημείωμά του «...Μεμφόμαστε τους ξένους δανειστές και τα Μνημόνιά τους, με την αυταρέσκεια και την αλαζονεία του κακομαθημένου που θεωρεί ότι κάνει χάρη στους άλλους επειδή ασχολούνται με το πρόβλημά του. Κάποια στιγμή, όμως, αυτοί οι άλλοι θα καταλάβουν ότι τούτη η χώρα χρειάζεται πρώτα απ' όλα ένα Μνημόνιο για να γίνει κράτος. Κάτι τέτοιο, ασφαλώς, δεν μπορεί να υπάρξει, καθώς προϋποθέτει ένα άλλο Μνημόνιο για να φτιάξει πολιτικούς και πολίτες. Αυτό κανένας ξένος δεν μπορεί να μας το προσφέρει...». Συμπεραίνει κανείς εύλογα ότι τα σημερινά επώδυνα μέτρα δε θα μπορούσαν να αποφευχθούν, ανεξαρτήτως μορφής. Τι κάνουμε λοιπόν; Θέτουμε εκ νέου τα όριά μας τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε κοινωνικό και σεβόμαστε θεσμούς αναγνωρίζοντας τα θετικά αποτελέσματα μίας από κοινού συμφωνηθείσας πολιτικής.

V. Όλα αρχίζουν αλλιώς

i. Με αίσθηση του συνανήκειν

Αν θελήσουμε να ονειρευτούμε το μέλλον της Ελλάδος, οι παραδοσιακοί ταγοί, επιχειρηματίες, ειδικοί αναλυτές, δημοσιογράφοι, κρατικοί λειτουργοί, συνδικαλιστές και πολιτικοί που έμαθαν στην άρνηση, στην ελαφρότητα του ανώδυνου και την ηθικολογία, όλοι τους είναι άκρα χωρίς ρόλο, κοινό και θέμα και θα πρέπει να τιμωρηθούν με ανωνυμία ως παρελθόν αντιπαραγωγικό και μίζερο. Εξαιτίας όλων αυτών το εθνικό σήμα της Ελλάδος επισκιάστηκε από αμέτρητες κριτικές και αναφορές στα διεθνή Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Ενδεικτικά ανάμεσα σε χιλιάδες δημοσιευμάτων (24.000 βάσει της τελευταίας καταμέτρησης τον Ιούνιο του 2011) τα εξής μηνύματα: (α) Οι Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι, σύμφωνα με έκθεση της Διεθνούς Διαφάνειας με τίτλο «Εξαγωγή Διαφθοράς: Έκθεση Προόδου 2012» η οποία χαρακτηρίζει «καθημερινό φαινόμενο, τη δωροδοκία δημοσίων υπαλλήλων από ξένες εταιρείες, προκειμένου να κερδίσουν διαγωνισμούς ή να παρακάμψουν τοπικούς κανονισμούς» είναι πρότυπα διαφθοράς. (β) Σε συνέντευξη που παραχώρησε στην ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού Focus online ο υπουργός Οικονομικών της Βαυαρίας Μάρκους

Ζέντερ επανέλαβε τις αμφιβολίες του σχετικά «με το κατά πόσο η Ελλάδα μπορεί να τα καταφέρει με τις δικές της δυνάμεις» επικαλούμενος την Παγκόσμια Τράπεζα, η οποία όπως είπε εκτιμά πως «η Ελλάδα χρειάζεται «πλήρη ανασυγκρότηση του κράτους» (state building). (γ) Η βέλγικη εφημερίδα De Tijd τον Οκτώβριο του 2012 αναδεικνύει το πρόβλημα διαφθοράς στην Ελλάδα η παραοικονομία στην οποία ανέρχεται σε 70 δις ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί σε περίπου 28% του ΑΕΠ. Πάνω από 40.000 χρήστες του διαδικτύου σύμφωνα με το δημοσίευμα έχουν καταθέσει τις δικές τους ιστορίες χρηματισμού στην ιστοσελίδα teleiakaipavla.gr. (δ) Σε άρθρο του γερμανικού εντύπου Spiegel τον ίδιο μήνα με τον τίτλο «Η Ελλάδα διεφθαρμένη μέχρι το κόκκαλο» παρατίθεται μεταξύ άλλων η αγωνιώδης προσπάθεια αναζήτησης για τις λίστες της ντροπής (Λαγκάρντ, ΣΔΟΕ), η κατάσταση στα ταμεία του ΙΚΑ τονίζοντας ότι «...η ελληνική πραγματικότητα είναι συχνά παράδοξη: τη στιγμή που οι κυβερνώντες παλεύουν με τους διεθνείς εταίρους για το πόσες εκατοντάδες Ευρώ μπορούν να σώσουν από τους μισθών δασκάλων ή νοσοκόμων και περικόπτουν όλο και περισσότερο τους μισθούς των υπαλλήλων, ταυτοχρόνως δεν γίνεται στην πράξη απολύτως τίποτα από την κυβέρνηση για όσους Έλληνες έχουν βγάλει δισεκατομμύρια Ευρώ στο εξωτερικό». (ε) Νωρίτερα τον ίδιο μήνα, σε συνέντευξη του ο πρόεδρος της ΜΚΟ «Global Financial Integrity», Ρ. Μπέικερ, προς το Der Spiegel μιλώντας για τη διακίνηση μαύρου χρήματος στην Ελλάδα την χαρακτηρίζει ως μία χώρα «ό,τι πρέπει για ξέπλυμα». (ζ) «Greece is facing a humanitarian crisis» θα δηλώσει το Φεβρουάριο του 2013 η εφημερίδα «the guardian». Σε αυτά και άλλα τόσα που ισχύουν σε μεγάλο βαθμό θα προσθέσω τα χιλιάδες ρουσφέτια, τους ζωντανούς νεκρούς που απαιτούν τη σύνταξή τους, τους τυφλούς αητομάτηδες-συλλέκτες επιδομάτων, τις υπερκοστολογήσεις, την ανεργία, την εξαθλίωση, τις αυτοκτονίες.

Γιατί οι Έλληνες πολίτες ανέπτυσαν επί δεκαετίες τέτοιες συμπεριφορές (ασυδοσίας, κερδοσκοπίας και φυγοπονίας); Με βάση το μοντέλο της ατομικής επιλογής της Ostrom, η συμπεριφορά αυτή οφείλεται σε τέσσερις λόγους: 1) τα αναμενόμενα οφέλη είναι μεγάλα (εύκολο χρήμα, αποφυγή φορολογίας, επιφανειακή αίσθηση ασφάλειας) 2) τα αναμενόμενα κόστη μηδαμινά τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα (σε ένα κράτος που σε

προκαλεί να το κλέψεις οι νόμοι είναι διακοσμητικοί) 3) τα εσωτερικά πρότυπα συμπεριφοράς επηρεάζονται από τα κοινά, τα περισσότερα εκ των οποίων στην Ελλάδα συγκλίνουν σε αυτό της τωρινής κατανάλωσης εις βάρος της μελλοντικής με 4) χαμηλό εκπωτικό συντελεστή. Η παρούσα κρίση ενέτεινε ακόμη περισσότερο την προβληματική εικόνα της ελληνικής κοινωνίας με την οποία ερχόμαστε αντιμέτωποι σε καθημερινή πλέον βάση. Όπως αναφέραμε και νωρίτερα κάθε σύστημα μπορεί να λειτουργήσει με ένα ποσοστό δυσλειτουργικών συμπεριφορών. Στην περίπτωση της Ελλάδος το ποσοστό αυτό υπήρξε συντριπτικό. Όλοι μπορούσαν και όλοι έπρατταν αναλόγως με αποτέλεσμα τον εθνικό ξεπεσμό. Η επιλογή ατομική και η συναίνεση στον ανορθολογισμό ατομική και συλλογική. Σε ένα σημείωμα του στο protagon.gr ο Γιαννακίδης προσπαθώντας να αποδομήσει την έννοια του λαού και κατά συνέπεια της ενσυνείδητης συλλογικής ευθύνης, ισχυρίζεται ότι παγιωμένες για χρόνια δομές και πρακτικές παράγουν ανταντακλαστικές συμπεριφορές. Είναι αλήθεια ότι τα κοινά πρότυπα συμπεριφοράς επιδρούν καταλυτικά στον εσωτερικό κόσμο του καθενός με την κοινωνική διάδραση να γεννά παρορμήσεις σύμφωνα με την ορολογία του Park. Η κακότροπη συμπεριφορά αλληλεπιδρώντας με τη χαλάρωση του συστήματος επιφέρει τη χαοτική απορύθμιση των ατομικών και κοινωνικών συμπεριφορών. Ακόμη και η καλότροπη συμπεριφορά του ατόμου σε επίπεδο κοινωνίας μπορεί να αλλοιώνεται μέσω της ζύμωσης. Σίγουρα κανένας λαός δεν αποφασίζει στοχευμένα να καταστρέψει τη χώρα του, ωστόσο ατομικές και συλλογικές επιλογές και προτιμήσεις, επαναλαμβανόμενα άστοχες και ασύμφωτες είναι δικές του σε ένα μεγάλο βαθμό, από την επιλογή των πολιτικών προσώπων ως την ανοχή στον κάθε είδους παρασιτισμό που αντιστέκεται.

Διαχρονικά μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας τοποθετείται η δημόσια σφαίρα. Ένα δίκτυο επικοινωνίας, μεταφοράς πληροφοριών και απόψεων κατά τον Habermas (1996). Ένας χώρος συνάθροισης των πολιτών και άρθρωσης λόγου κατά τον Castells (2008). Η Κοινωνία των Πολιτών ως πλέγμα διαδράσεων αποτελεί μία οργανωμένη έκφραση της δημόσιας σφαίρας που συνδέεται με τη μεταλλαξιμότητα (Gellner στο Δημητράκο, 2006). Η νέα δημόσια σφαίρα αναδύεται μέσα από μία διαδικασία παγκόσμιας διακυβέρνησης χωρίς την ύπαρξη παγκόσμιας κυβέρνησης

(Castells: 2008). Και η παγκόσμια κοινωνία των πολιτών έχει τη δύναμη να διαμορφώνει την agenda στην παγκόσμια δημόσια σφαίρα όπου όλοι είμαστε συνδεδεμένοι. Άλλωστε, ταυτόχρονες κρίσεις σε ολόκληρο τον πλανήτη φέρνουν στην επιφάνεια προβληματικές πτυχές των σχέσεων μεταξύ δημόσιας σφαίρας και κράτους, κράτους και Κοινωνίας των Πολιτών, κράτους και πολιτών αλλά και μεταξύ κρατών (Bauman, 1999· Arsenault, 2007 στο Castells). Και αυτό γιατί κάθε ανθρώπινη δράση πλέον, οικονομική και πολιτισμική, έχει παγκόσμιες προεκτάσεις (Giddens and Hutton, 2000). Και ακόμη και αν δεν έχουν διεθνοποιηθεί όλοι και όλα, σε κάθε περίπτωση τα παγκόσμια δίκτυα που διαχέονται και επηρεάζουν τη δομή ολόκληρου του πλανήτη, αναμφίβολα επηρεάζουν τους πάντες και τα πάντα (Castells, 2008). Σύγχρονοι μελετητές υπογραμμίζουν πως η μεγαλύτερη πρόκληση του 21^{ου} αιώνα είναι η κατανόηση του ότι η ολότητα είναι μεγαλύτερη από το άθροισμα των μερών της (emergence)⁴². Προσωπικά θα σταθώ στην ολότητα εκείνη του αποτελέσματος μίας δράσης που όταν πραγματώνεται από αθροίσματα δυνάμεων, ξεπερνά –εύλογα- τη μονάδα.

Έτσι, σε μία εποχή υψηλών ταχυτήτων και σε μία χώρα, την Ελλάδα, που μπούχτισε από την αγανάκτηση, μάλλον η συνέχεια εντοπίζεται στην αναζήτηση και παραγωγή λύσεων μέσω συλλογικής δράσης. Θεωρητικά δεν υπάρχει προτιμότερη συγκυρία από την παρούσα κρίση. Οι περισσότερες θεωρίες της συλλογικής συμπεριφοράς –με τη στενή έννοια του όρου- κάνουν λόγο άλλωστε για μία αλληλεπίδραση των δρώντων με στόχο την αλλαγή του περιβάλλοντος⁴³. Όλοι όμως ξεκινούν με την παραδοχή ότι η ομαδική ζωή έχει εκ φύσεως ένα συλλογικό χαρακτήρα. Ο άνθρωπος μπορεί να γεννιέται και να

⁴² Ο μεθοδολογικός ατομικισμός εντοπίζει σε όλα τα κοινωνικά φαινόμενα την εξήγηση και την ανάλυση στο επίπεδο του ατόμου με αποτέλεσμα η συλλογική δράση να κατανοείται με βάση τις πράξεις των συμμετεχόντων σε αυτή. Από την άλλη ο μεθοδολογικός ολισμός υποστηρίζει ότι «το όλον είναι περισσότερο από το σύνολο των μερών του» (Opp στο Αλεξανδρόπουλος, 2001:22). Ωστόσο, και στις δύο προσεγγίσεις, είτε από την πλευρά του κοινωνιολογικού νομιμαλισμού που αναλύει τις συλλογικότητες ως ένα απλό άθροισμα είτε από την πλευρά του κοινωνικού ρεαλισμού που θέλει τις συλλογικότητες να έχουν μία υπόσταση που είναι κάτι διαφορετικό από το άθροισμα των μελών του, η ουσία της συλλογικής δράσης παραμένει ίδιας βαρύτητας.

⁴³ Για παράδειγμα ο Park (1925) επηρεασμένος από την εποχή του που χαρακτηριζόταν από μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών είτε λόγω μετανάστευσης είτε λόγω της εκβιομηχάνισης θεωρεί τη δημιουργία μίας κρίσης, κατά κύριο λόγο ηθικής, το έναυσμα για την δημιουργία συλλογικοτήτων που αντιμάχονται. Ο Parsons (1937) περιγράφει τα κοινωνικά κινήματα ως φορείς κοινωνικής μεταβολής. Ο Blumer (1946) μιλά για «συλλογικά εγχειρήματα που έχουν στόχο να εγκαθιδρύσουν μία νέα τάξη ζωής». Ο Smelser (1962) υποστηρίζει ότι η συλλογική συμπεριφορά όχι μόνο συνδέεται με την κοινωνική μεταβολή αλλά την επιδιώκει.

πεθαίνει μόνος αλλά ζει μαζί με τους άλλους, ελεύθερος πάντα και εξαρτώμενος από τους άλλους συνάμα. Τα κοινωνικά δίκτυα αποκυήματα της ανθρώπινης δράσης αποτελούν πολύτιμους κοινούς πόρους (Christakis et Fowler, 2010:383) σε ανοιχτά πολιτικά συστήματα. Τα άτομα ενσωματώνονται σε κοινωνικά δίκτυα, επηρεάζουν και επηρεάζονται από άλλους. Η συλλογική δράση εντός κοινωνικών δικτύων μπορεί να εκφράσει την κοινωνική δυσaráσκεia, να δώσει αξία στην καθημερινή συνύπαρξη και συνεύρεση, να σηματοδοτήσει οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές «καβαλώντας» το κύμα της ηθικής της ευθύνης.

Το σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον είναι χαοτικό με τους κανόνες του παιχνιδιού να αλλάζουν κάθε λεπτό. Οι άνθρωποι όμως, αν και τόσο διαφορετικοί, έχουνε περισσότερα κοινά συμφέροντα απ' ότi απόψεις (Γιαννακίδης, 2011). Αυτή η αίσθηση του κοινού συμφέροντος δημιουργεί την ενότητα και την σύμπλευση. Στο έργο του «Φαντασιακές Κοινότητες» ο Anderson (1991) υποστηρίζει ότi τα έθνη είναι «φαντασιακά» υπό την έννοια ότi ο συνδετικός ιστός μεταξύ των ανθρώπων είναι το αίσθημα του «συνανήκειν». Σε αυτό το πλαίσιο, ακόμη και ότi η προσωπική επικοινωνία δεν είναι τόσο εύκολη υπόθεση, το εθνικό σήμα ως το πλεκτό ενός κοινωνικού ιστού είναι μία κοινωνική κατασκευή ή σύμφωνα με τους Hutcheson et al. (2004) μία κατασκευασμένη /δομημένη και δημόσια εικόνα της εθνικής ταυτότητας βασισμένη στη συμμετοχή σε κοινότητες αλλά και στην ιστορία, τους μύθους και τα σύμβολα. Στην Ελλάδα η αίσθηση του ανήκειν κάπου από κοινού χάθηκε προς στιγμήν. Οι Έλληνες επέλεξαν από κοινού με συναίνεση ανορθολογισμού, το πλεκτό ξηλώθηκε ενώ οι προεκτάσεις στις επερχόμενες γενιές είναι μία πραγματικότητα. Γράφει ο Νίκος Γκάτσος «Πάντα στον κόσμο θα 'ρχεται Παρασκευή Μεγάλη και κάποιος θα σταυρώνεται για να σωθούν οι άλλοι, έλα της θάλασσας θεριό και του πελάγου μπόρα το φοβερό σκουπιδαριό να διώξεις απ' τη χώρα» θυμίζοντας ότi «σκουπιδαριό» πάντα θα υπάρχει όπως επίσης και η πνοή της εκτόπισης: η ευθύνη –απόρροια τόσο της «ηθικής γονιμότητας» κατά τον Guyau- αυτοφυής και δικτυωνόμενη όσο και ενός κανονιστικού πλαισίου το οποίο θα καθιστά συμβατά ατομικά σχέδια και συνομαδώσεις. Συλλογικότητες online -πλέον- και offline που μοιράζονται,

διεκδικούν, γεύονται, αποτυγχάνουν, κερδίζουν, συμβιώνουν και συνεχίζουν. Υπεύθυνα. Μαζί.

ii. Μία διαφορετική ρητορική

Ένα τέτοιο παράδειγμα υποδειγματικής συλλογικής δράσης αποτελεί ένα απομονωμένο χωριό μόλις 700 κατοίκων, η Ανάβρα Μαγνησίας. Στην ομιλία του στο TEDxAcademy ο δήμαρχος του χωριού κ. Δημήτρης Τσουκαλάς εξιστορεί πως μία μικρή ομάδα ανθρώπων κατάφεραν να μετατρέψουν σε ένα διάστημα λίγων ετών ένα εγκαταλελειμμένο χωριό σε πρότυπο ανάπτυξης εκμεταλλευόμενοι τα συγκριτικά του πλεονεκτήματα, την κτηνοτροφία και το φυσικό περιβάλλον⁴⁴. Σήμερα στην Ανάβρα λειτουργεί αιολικό πάρκο με έσοδα άνω των 100.000 ετησίως, τρία υπεσύγχρονα κτηνοτροφικά πάρκα που στεγάζουν το χειμώνα χιλιάδες ζώα, πρότυπο σφαγείο, πάρκινγκ, γυμναστήριο, γήπεδα ποδοσφαίρου και μπάσκετ, λαογραφικό μουσείο και περιβαλλοντικό-πολιτιστικό πάρκο έκτασης 240 στρεμμάτων. Σημειωτέον ότι τα εισοδήματα των κατοίκων κυμαίνονται από 30 έως 100 χιλιάδες ευρώ ενώ η ανεργία, η εγκληματικότητα και η διαφθορά παραμένουν εδώ και χρόνια άγνωστες λέξεις. Συνολικά αποτελεί ένα χωριό που εφήρμοσε το μοντέλο περιφερειακής ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αξιοποίησε τα κονδύλια με ορθολογισμό και ήθος.

Άλλη μία άκρως ενδιαφέρουσα πρωτοβουλία είναι οι Αγώνες Δημιουργίας Ελληνικού Τραγουδιού, μία πρόταση του Ελληνικού Σχεδίου, της Αστικής Μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας που ιδρύθηκε από τον συνθέτη Δημήτρη Παπαδημητρίου με στόχο την ανάδειξη των δυνάμεων του πολιτισμού⁴⁵. Τόσο η συγκεκριμένη δράση του Ελληνικού Σχεδίου για την ανάδειξη νέων συνθετών, στιχουργών και τάσεων του έντεχνου ελληνικού τραγουδιού όσο και άλλες παράλληλες δραστηριότητες στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών αποτελούν μία συλλογική προσπάθεια ανθρώπων με αγάπη για το τραγούδι και τη δημιουργία εν γένει μέσω της οποίας αναβιώνει η κληρονομιά

⁴⁴ Η ομιλία του κ. Τσουκαλά στο:

http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=yraCtUo9N6E

⁴⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά όρα <http://www.sgt.gr/gr/circle/39>

του Χατζηδάκι, επαναπροσδιορίζονται όροι και όρια ενώ παράλληλα προβάλλεται ο ελληνικός πολιτισμός και μαζί του το εθνικό σήμα της Ελλάδος.

Και όσο κανείς συνεχίζει να ψάχνει ανακαλύπτει μία σειρά δημιουργικών πρωτοβουλιών και καλών νέων μίας Ελλάδος που δημιουργεί, παράγει και λειτουργεί σωστά. Η ιστορία της Mareva Grabowski και της Δήμητρας Κολοτούρα, εμπνεύστριες της εταιρίας ρούχων Zeus and Dione, μιας ιδέας που μεταμορφώνει το αρχαιοελληνικό στιλ σε μια σύγχρονη, μινιμαλιστική πρόταση μόδας είναι μία από αυτές⁴⁶. Το όνομα της εταιρίας περιγράφει μια ολόκληρη ιστορία από την ελληνική μυθολογία. Πώς ο Δίας και η Διώνη –η Θεά Μητέρα– έγιναν οι γονείς του πιο όμορφου πλάσματος πάνω στη γη: της Αφροδίτης. Τους συνεργάτες αυτής της ιστορίας μπορεί κανείς να αναζητήσει ανάμεσα σε Έλληνες παραγωγούς και τεχνίτες από την Κρήτη ως το Σουφλί, το έργο των οποίων ταξιδεύει με επιτυχία κυρίως στο εξωτερικό. Με γνώμονα την εξωστρέφεια κινήθηκε και το brand name Gaea⁴⁷, μία ιδέα του Άρη Κεφαλογιάννη ο οποίος θέλησε να αξιοποιήσει τα πολλά και εξαιρετικής ποιότητας ελληνικά προϊόντα προωθώντας τα στις αγορές όλου του κόσμου επενδύοντας την ίδια στιγμή στην έρευνα και την ανάπτυξη νέων όπως το πρώτο κλιματικά ουδέτερο ελαιόλαδο ⁴⁸. Όλα δείγματα μίας ρητορικής διαφορετικής από εκείνη της χρεοκοπημένης Ελλάδος, και, επιβεβλημένης για την προώθηση μίας εικόνας ελπιδοφόρας και αξιόπιστης στο διεθνές περιβάλλον.

⁴⁶ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά όρα

<http://www.athensvoice.gr/article/%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%BF%CE%B9-%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-5>

⁴⁷ Σύμφωνα με τα στοιχεία Nielsen, η Gaea αυτή τη στιγμή είναι #3 brand στην κατηγορία ελαιολάδου στη Γερμανία, # 3 brand στην κατηγορία ελιών στη Μ. Βρετανία, # 1 brand στην κατηγορία των ελιών και # 2 brand στην κατηγορία του ελαιολάδου στη Νορβηγία, # 3 brand στην κατηγορία του ελαιολάδου στη Ρωσία, # 1 brand στην κατηγορία του βιολογικού ελαιολάδου και ελιών στην Ελλάδα, ενώ είναι και το ταχύτερα αναπτυσσόμενο brand στην κατηγορία των ελιών στην Αμερική.

⁴⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά όρα

<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=493877>

Κεφάλαιο 4^ο: Κουλτούρα και Εθνικό Σήμα

I. Η κουλτούρα προσδιοριστική του εθνικού σήματος

Ιστορικά, η ιδέα του εθνικού σήματος μιας χώρας ή καλύτερα ενός έθνους βασίστηκε στην παρατήρηση ότι κάθε χώρα μπορεί να χτίσει ένα σήμα μέσω του οποίου και θα διαφοροποιείται στο διεθνές περιβάλλον και θα εκπέμπει όλη την «αλήθεια» της με όρους επικοινωνίας. Οι έννοιες τόσο της σηματοποίησης όσο και των σημάτων έχουν μία ιστορία παράλληλη με την ιστορία του πολιτισμού (Moore and Reid, 2008:419), της ανθρώπινης δημιουργίας. Για παράδειγμα –επιστρέφοντας για άλλη μία φορά στην αρχαία Ελλάδα-, ο Σοφίλος, αγγειοπλάστης και αγγειογράφος του 6ου αι. π.Χ. ήταν ο πρώτος Αθηναίος καλλιτέχνης που υπέγραφε τα έργα του (Osborne: 1998). Η υπογραφή, δηλωτική τόσο της υπερηφάνειας για το δημιούργημά του όσο και της προσδοκίας μελλοντικών παραγγελιών, έδινε πληροφορίες σχετικά με τον τόπο προελεύσεως (place of origin), σταδιακά μείωνε την αβεβαιότητα των δυνητικών αγοραστών και το εξ' αυτής αντιλαμβανόμενο ρίσκο κατά την διαδικασία επιλογής, και, άρα, αύξανε την αντιλαμβανόμενη ποιότητα (Moore and Reid, 2008:430). Με την πάροδο των ετών, τα κράτη έχουν σχεδιάσει με τον ίδιο τρόπο την δική τους υπογραφή στο σύνολο των επιλογών τους: το εθνικό τους σήμα. Η διαφορά ωστόσο είναι ότι αυτή η υπογραφή είναι παράγωγο της συνεργασίας μίας ολόκληρης κοινωνίας σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο, δίνει πολλές πληροφορίες για αυτή αλλά και για όλες τις προηγούμενες περιόδους εντός και εκτός συνόρων και εγείρει σκέψεις και συνειρμούς αναφορικά με τη διαφορετικότητα της κουλτούρας της και την ισχύ της. Στον δημόσιο διάλογο σήμερα υποστηρίζεται ότι το εθνικό σήμα της Ελλάδος εκπέμπει ασαφείς και αποσπασματικές πληροφορίες, οικοδομώντας ένα προφίλ αρνητικό και πολλές φορές αδιάφορο. Στο πλαίσιο αυτό η κουλτούρα των Ελλήνων πολιτών, που αποτυπώνεται σε όλες τις πτυχές της δραστηριότητας τους ως επαναλαμβανόμενα πρότυπα συμπεριφοράς, είναι εκείνη που προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό το ελληνικό εθνικό σήμα και μπορεί να το αναδείξει στο διεθνές στερέωμα ή να το καταδικάσει.

Η κουλτούρα είναι μία έννοια με σύνθετο περιεχόμενο το οποίο συντίθεται από στοιχεία που συσχετίζονται μεταξύ τους. Μία έννοια με λατινικές ρίζες (cultura), προσδιοριστική της διαδικασίας ανάπτυξης φυτών

και ζώων από τον 15ο αιώνα ενώ από τον 18ο δηλωτική της καλλιέργειας του ανθρώπινου πνεύματος (Williams, 1981). Είναι ρητά ή άρρητα πρότυπα συμπεριφοράς (Kroeber-Kluckhohn, 1952), ο τρόπος έκφρασης, σκέψης, επίλυσης προβλημάτων και οργάνωσης και λειτουργίας πόλεων, οργανισμών, οικονομιών και κυβερνήσεων (Hall στο Μπουραντά, 2001:543), ένα σύστημα από «σημασίες» που έχουν γίνει συλλογικά αποδεκτές (Pettigrew στο Μπουραντά, 2001:542), ένας τρόπος ζωής (Eliot, 1980), ο τρόπος που συμβαίνουν τα πράγματα (Kilmann στο Μπουραντά, 2001:543). Ο Eagleton (2003) στην ανάλυσή του, το πρίσμα μίας μαρξιστικής θεώρησης των πραγμάτων σε προσωπικές αναζητήσεις, κάνει λόγο «για την μετάβαση της ανθρωπότητας από την αγροτική ζωή στην αστική, από τη χοιροτροφία στον Πικάσο, από την καλλιέργεια της γης στη σχάση του ατόμου» που καταγράφεται στη σημασιολογική ανάπτυξη της κουλτούρας.

Το περιεχόμενο της κουλτούρας διαφοροποιείται από εκείνο του πολιτισμού. Οι ανθρωπολόγοι Kroeber και Kluckhohn (1952) στη μελέτη τους για τα νοήματα της κουλτούρας υποστήριξαν ότι, σε αντίθεση με τον πολιτισμό που παραπέμπει στη δυτική εξέλιξη και στις καλές τέχνες, η κουλτούρα βρίσκεται παντού εντοπίζοντας στον όρο έξι κύρια νοήματα (Philip Smith, 2006:27). Συγκεκριμένα τμηματοποίησαν τους ορισμούς της κουλτούρας σε περιγραφικούς⁴⁹ (η κουλτούρα ως το σύνολο της κοινωνικής ζωής), ιστορικούς⁵⁰ (ως κληρονομιά που περνά από τη μία γενιά στην άλλη), κανονιστικού περιεχομένου⁵¹ (ως κανόνες ή αξίες ανεξαρτήτως της επίδρασής τους στην ανθρώπινη συμπεριφορά), ψυχολογικούς⁵² (ως μηχανισμός επίλυσης προβλημάτων), δομικούς⁵³ (ως δομημένα σύνολα) και γενετικούς⁵⁴

⁴⁹ «Η κουλτούρα ή ο πολιτισμός, στην ευρεία εθνογραφική τους έννοια, είναι το περίπλοκο αυτό σύνολο που περιλαμβάνει τη γνώση, την πίστη, την τέχνη, την ηθική, τους νόμους, τα ήθη και τα έθιμα και άλλα χαρακτηριστικά που αποκτώνται από τον άνθρωπο, ως μέλος της κοινωνίας» κατά τον Tylor (1871).

⁵⁰ «Η κουλτούρα μίας ομάδας είναι το σύνολο αλλά και η οργάνωση της κοινωνικής κληρονομιάς που νοηματοδοτείται από την ιδιοσυγκρασία και την ιστορία της ομάδας αυτής» κατά τους Park και Burgess (1921).

⁵¹ «Οι υλικές και κοινωνικές αξίες κάθε ομάδας, πολιτισμένης ή άγριας» κατά τον W.I. Thomas (1937).

⁵² «Η κουλτούρα είναι ο κοινός τρόπος ζωής- μία προσαρμογή του ανθρώπου στο φυσικό του περιβάλλον και τις οικονομικές του ανάγκες» κατά τον Dawson (1928).

⁵³ «Η κουλτούρα αποτελεί ένα σύστημα αλληλοσυνδεόμενων και αλληλοεξαρτώμενων πρότυπων συνηθειών αντίδρασης» κατά τον Willey (1929) ή «τίποτα παραπάνω από οργανωμένες επαναλαμβανόμενες αντιδράσεις των μελών μίας κοινωνίας» κατά τον Linton (1945).

(ως προϊόν αλληλεπίδρασης των ανθρώπων). Στο έργο του «Η διαδικασία του πολιτισμού» ο Nobert Elias εξετάζει του αντιθετικούς ορισμούς των εννοιών του αγγλικού και γαλλικού πολιτισμού και της γερμανικής κουλτούρας, δύο λέξεις που «εμφανίζουν απόλυτη σαφήνεια όταν τις χρησιμοποιούν στο εσωτερικό τους οι αντίστοιχες κοινωνίες» (1997·72). Από τη μία λοιπόν, η γαλλική και αγγλική έννοια του πολιτισμού δίνει έμφαση «σε πολιτικά ή οικονομικά, σε θρησκευτικά ή τεχνικά, σε ηθικά ή κοινωνικά δεδομένα» και από την άλλη, η γερμανική έννοια της κουλτούρας αναφέρεται περισσότερο σε πνευματικά, καλλιτεχνικά, θρησκευτικά δεδομένα, διακρίνοντάς τα από άλλα, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά. Αναλυτικότερα, ο πολιτισμός αποτελεί μία διαδικασία, αν όχι το αποτέλεσμα αυτής ενώ η κουλτούρα αναφέρεται σε «ανθρώπινα προϊόντα που ήδη υπάρχουν ... και μέσω των οποίων βρίσκει την έκφρασή της η ιδιοτυπία ενός λαού» (Elias, 1997·73). Έκτοτε και μέχρι σήμερα, η κατανόηση των δύο εννοιών συνεχίζει να απασχολεί μελετητές πολλών πεδίων και στην Ελλάδα⁵⁵.

Δεδομένου ότι το ζητούμενο στο παρόν κείμενο δεν είναι η σημασιολογική αναζήτηση των δύο εννοιών, θα περιοριστούμε στην κατανόηση της κουλτούρας υπό την έννοια της δημιουργίας και κυρίως της επίδρασης των παραδοχών εκείνων, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο που διαμορφώνουν την κοινωνική συμπεριφορά, στο εθνικό σήμα ενός κράτους και συγκεκριμένα της Ελλάδος. Ως ένα βαθμό η κουλτούρα του ατόμου δύσκολα μπορεί να αποσπασθεί και να απομονωθεί από την κουλτούρα του ή/και των ευρύτερων συνόλων στα οποία ανήκει. Και αυτό γιατί το άτομο, η κουλτούρα και το σύνολο της κοινωνίας αλληλεπιδρούν διαρκώς, γεγονός που καθίσταται σαφές και στο έργο του Elias, ο οποίος αναφέρεται συχνά σε μία σχηματοποιητική (figurational) ή διαδικαστική κοινωνιολογία (process sociology) (Philip Smith, 2006·232) συνδυάζοντας τη

⁵⁴ «Η κουλτούρα υπό μία ζωτικής σημασίας έννοια είναι το προϊόν της κοινωνικής αλληλεπίδρασης (...) Η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι πολιτισμική συμπεριφορά στο βαθμό κατά τον οποίο οι συνήθειες των ατόμων διαμορφώνονται σε συμφωνία με τα μοτίβα που ήδη υπάρχουν ως ένα εσωτερικό μέρος της κουλτούρας εντός της οποίας γεννήθηκαν» κατά τον Winston (1933) ή «τα πιο συνήθη χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής» κατά τον Folsom (1931).

⁵⁵ Σύμφωνα με τον Κοντογιώργη η κουλτούρα συνδέεται με ατομικές και εθνικές κατακτήσεις ενώ ο πολιτισμός αφορά σε μία διεθνή, μη οργανική δημιουργία (2008). Δεν ταυτίζονται αλλά είναι συγγενείς καθώς η κουλτούρα παραπέμπει στην ατομική πρόοδο και βελτίωση ενώ ο πολιτισμός αναφέρεται στη συλλογική πρόοδο (Βερνίκος, Δασκαλοπούλου, 2002).

μακροκοινωνιολογία με τη μικροκοινωνιολογία. Με την ίδια λογική, η κουλτούρα κοινωνικών συνόλων δεν μπορεί να απομονωθεί από την κουλτούρα του συνόλου μίας κοινωνίας και στο βαθμό που μια κυβέρνηση εκπροσωπεί έναν λαό, αυτή παραμένει και ο τελικός ενορχηστρωτής της κάθε προσπάθειας με τα θεσπίσματά της να επιδρούν καθοριστικά στη διαμόρφωση της κουλτούρας αυτής (Hume στο Βακαλόπουλος, 2003).

Η έννοια της κουλτούρας αφορά σε μία διάσταση των οργανωμένων δομών, η οποία κρίνεται ως η πλέον κρίσιμη για την αποδοτικότητα, την αποτελεσματικότητα και τη μακροπρόθεσμη επιτυχία και βιωσιμότητά τους. Τόσο μία επιχείρηση όσο και ένα κράτος φέρουν κοινά χαρακτηριστικά μίας οργανωμένης δομής. Σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζω τις δύο αυτές μορφές οργάνωσης, ωστόσο η ιδέα ότι ο δημόσιος τομέας θα μπορούσε να παραδειγματιστεί από τον ιδιωτικό δεν είναι καινούρια (Richard Box, 1999). Η αντίδραση ενός κράτους στο περίπλοκο και συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, όπου εκ των πραγμάτων είναι αναγκασμένο να δρα, εξαρτάται από πληθώρα παραγόντων που σχετίζονται τόσο με το εξωτερικό (όπως η συμπεριφορά άλλων κρατικών οντοτήτων, διεθνών οργανισμών, αλλά και οι διεθνείς συνθήκες και οι υπερκρατικοί θεσμοί) όσο και με το εσωτερικό περιβάλλον. Όπως ακριβώς μία επιχείρηση. Σε αυτή την αντιστοιχία εντάσσεται η κουλτούρα υπό την έννοια ενός συστήματος μοιρασμένων (shared) αξιών, πιστεύω, βασικών παραδοχών, σημασιών και άτυπων κανόνων που αντανakλά πολλές φορές το «κλίμα», δηλαδή το «πώς αισθάνονται οι άνθρωποι» (Blake & Mouton στο Μπουραντά, 2001:544) και δημιουργεί πολιτισμό.

Ο πιο εύστοχος και πλήρης ορισμός της κουλτούρας είναι εκείνος του Schein (1990): «Η κουλτούρα μπορεί να οριστεί ως: (α) ένα πλέγμα βασικών παραδοχών, (β) που εφευρέθηκαν, ανακαλύφθηκαν ή αναπτύχθηκαν από μια συγκεκριμένη ομάδα, (γ) καθώς αυτή μαθαίνει να αντιμετωπίζει τα ιδιαίτερα προβλήματά της όσον αφορά στην εξωτερική της προσαρμογή και στην εσωτερική της ολοκλήρωση, (δ) και οι οποίες (παραδοχές) έχουν λειτουργήσει αρκετά καλά ώστε να θεωρούνται έγκυρες και κατά συνέπεια (ε) πρέπει να διδαχτούν στα νέα μέλη της ως (στ) ο σωστός τρόπος αντίληψης, σκέψης και συναισθηματικής αντιμετώπισης προβλημάτων». Σύμφωνα με τον Schein η

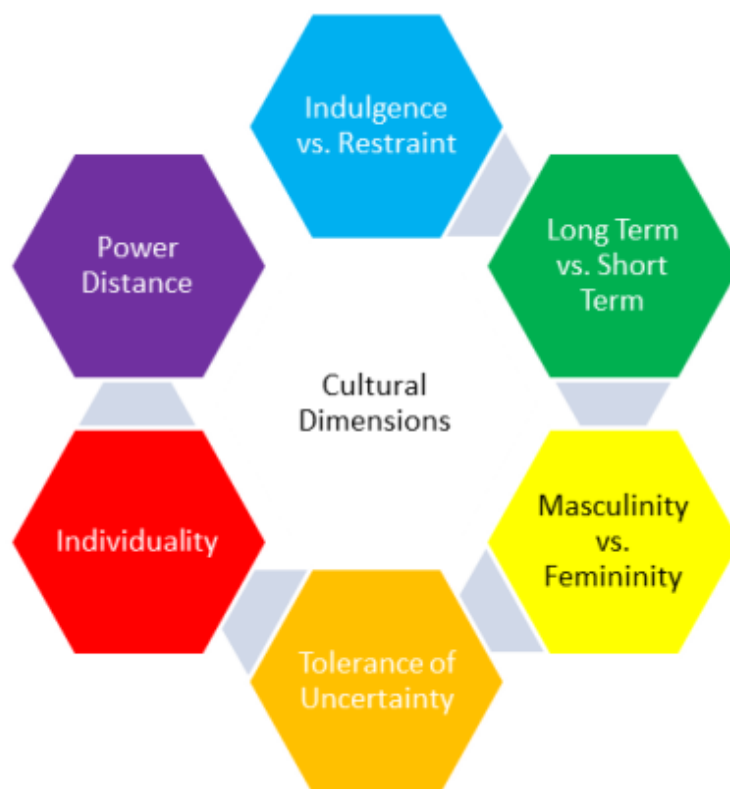
κουλτούρα εκδηλώνεται σε επίπεδο των επιφανόμενων (artifacts), στοιχεία που είναι πολύ εύκολο να εντοπιστούν αλλά πολύ δύσκολο να αποκωδικοποιηθούν, των αξιών (values) που ξεπηδούν και μοιράζονται από το σύνολο, και, των βασικών υποκειμενικών παραδοχών (basic underlying assumptions) ή με άλλα λόγια τη μετατροπή εικασιών, διαισθήσεων και αξιών σε μία ζώσα πραγματικότητα. Διαφορετικά, σύμφωνα με την αρκετά επιτυχημένη παρομοίωση, η κουλτούρα είναι σαν ένα παγόβουνο που κατά ένα μικρό μέρος είναι έξω από το νερό (δηλαδή προβάλλεται) και κατά το μεγαλύτερο μέρος του είναι αθέατο. Είναι περισσότερο, λοιπόν, το άθροισμα πληθώρας μικρών συνηθειών και παραδόσεων που πολλές φορές γίνονται κατανοητές μόνο από τον ίδιο το λαό και δύσκολα από άλλους. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι εύκολη η προβολή της κουλτούρας σε μια ενιαία, συνεκτική εικόνα, ούτε καν ότι από την εικόνα που έχουμε στη διάθεσή μας μπορούμε να συνάγουμε το όλο πλαίσιο. Σε παλαιότερες εποχές, μάλιστα, όπου η έννοια του εθνικού σήματος ήταν πρακτικά άγνωστη αλλά και οι προκαταλήψεις (και αυτές ανήκουν στην κουλτούρα) που τροφοδοτούνταν από ποικίλους λόγους αρκετά ισχυρές, ακριβώς αυτού του είδους η διάσταση έγινε αφορμή ακόμα και για εθνοτικές εκκαθαρίσεις: οι Ευρωπαίοι, για παράδειγμα, όταν έφτασαν στην Αμερική ή την Αφρική κινήθηκαν με σκοπό να υποτάξουν άπιστες και απολίτιστες, κατώτερες κατά την αντίληψή τους φυλές αγνοώντας παντελώς όσα σημαντικά είχαν να επιδείξουν οι εκεί λαοί. Αν και στις ημέρες μας αυτές οι συμπεριφορές έχουν εκλείψει σε αυτήν την κλίμακα, ο ρατσισμός με κάθε μορφή είναι ένα ισχυρό κατάλοιπο που εν μέρει τροφοδοτείται από την εικόνα που έχει ο φορέας αυτών των αντιλήψεων για την εικόνα τρίτων λαών, μια εικόνα που πάντα είναι δυνατόν να βελτιωθεί με ενέργειες κυβερνήσεων, των πολιτών ή και των δύο σε συνεργασία. Πάντως, ας έχουμε υπόψη ότι η κουλτούρα, όπως την αντιλαμβάνεται ένας λαός, μπορεί να διαφέρει από την εικόνα της κουλτούρας που έχουν άλλοι για αυτόν. Έτσι, κοντά στην εικόνα με το παγόβουνο ας έχουμε υπόψη και το μύθο με τους τυφλούς που προσπαθούν να καταλάβουν το σχήμα ενός ελέφαντα ψηλαφίζοντάς τον. Γενικά οι παρανοήσεις, αν και εκ πρώτης όψεως δεν είναι απίθανες ή αναπάντεχες, ίσως φανούν εμπόδιο για την κατανόηση μιας άλλης κουλτούρας.

Ο Schein θεωρεί επίσης ότι δύο είναι οι άξονες εκείνοι που συμβάλλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση της κουλτούρας. Πρώτον τα «κρίσιμα γεγονότα» που παρουσιάζονται στο χρόνο και δεύτερον η ταύτιση με τους ηγέτες. Οι συμπεριφορές που αναπτύσσονται για τη διαχείριση ενός κρίσιμου γεγονότος μπορεί να αποτελέσουν την αφετηρία για τη δημιουργία κοινωνικών κανόνων που εν συνεχεία μετατρέπονται σε πεποιθήσεις και βασικές παραδοχές. Ένα τέτοιο «κρίσιμο γεγονός» αποτελεί η σημερινή κρίση στην Ελλάδα, ενδογενώς παραγόμενη στο μεγαλύτερο βαθμό, η διαχείριση της οποίας αναμένεται να παράξει νέες κοινωνικές νόρμες σε αντικατάσταση εκείνων που συνετέλεσαν στο διασυρμό του εθνικού σήματος ως αποτέλεσμα διαδοχικών ατομικών και κοινωνικών αποτυχιών. Όσον αφορά στον δεύτερο μηχανισμό δημιουργίας κουλτούρας, τα πρότυπα των ηγετών ορίζουν τις πεποιθήσεις-λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικές- του συνόλου και μέσα από μία διαδικασία κοινής μάθησης δημιουργούνται σταδιακά κοινές παραδοχές. Η σύνδεση αυτού με την ελληνική πραγματικότητα είναι εμφανής και ως ένα σημείο αιτιολογεί την παρακμιακή λειτουργία του κοινωνικο-πολιτικού συστήματος.

Σύμφωνα με τον Hofstede (1997) η ένταξη του κάθε ανθρώπου σε περισσότερες από μία ομάδες τον καθιστά φορέα περισσότερων της μίας κουλτούρων. Μεταβλητές που προσδιορίζουν τα διαφορετικά επίπεδα κουλτούρας είναι η χώρα γέννησης και ανάπτυξης του ατόμου, το φύλο, η θρησκεία, η γλώσσα, η γενιά στην οποία ανήκει, η κοινωνική τάξη, το εργασιακό περιβάλλον. Όσον αφορά στην έννοια της εθνικής κουλτούρας ο Hofstede (1980) διέκρινε αρχικά τέσσερις διαστάσεις (Pheyssey, 1993) (α) την αποφυγή της αβεβαιότητας (UAI) (β) τον ατομισμό vs τη συλλογικότητα (IDV) (γ) την απόσταση με βάση την ισχύ (PDI) και (δ) την έμφαση στις «γυναικείες» vs αρσενικές αξίες (MAS) και -λίγο αργότερα προστίθενται άλλες δύο- (ε) τον μακροπρόθεσμο vs βραχυπρόθεσμο προσανατολισμό (LTO) με τελευταία (στ) την επιείκεια vs τη συγκράτηση (IVR)⁵⁶. Ο ίδιος έχοντας

⁵⁶ Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον ίδιο όσον αφορά στη διάσταση «power distance» η ελληνική κοινωνία πιστεύει ότι η ιεραρχία θα πρέπει να είναι σεβαστή από όλους. Για παράδειγμα ο σεβασμός στους ηλικιωμένους είναι κομβικής σημασίας στοιχείο συμπεριφοράς ενώ η διαφορετική κατανομή της ισχύος αντανάκλα το μοίρασμα των οφελών εντός της κοινωνίας. Ο Hofstede μάλιστα τονίζει το γεγονός ότι στο μυαλό του κάθε Έλληνα ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός κληροδότησε λιγότερα ή περισσότερα στο σύνολο των πολιτισμών του δυτικού κόσμου. Επίσης, όσον αφορά στη διάσταση «individualism», οι Έλληνες

μελετήσει τόσο την εθνική όσο και την οργανωσιακή κουλτούρα τις διαχωρίζει αλλά παράλληλα τις συνδέει⁵⁷ παραθέτοντας τρεις κοινές διαστάσεις: τον προσανατολισμό στη διαδικασία vs τον προσανατολισμό στο αποτέλεσμα, το ανοιχτό vs το κλειστό σύστημα και την πραγματιστική vs την κανονιστική.

Σχήμα 3: Οι έξι διαστάσεις της κουλτούρας, Hofstede

αυτοπροσδιορίζονται ως μία κοινωνία του εμείς (we-defined) υπό την έννοια της ένταξης των ανθρώπων από τη γέννησή τους και τη σύμπλευση σε συνεκτικά σύνολα με πρώτο εκείνο της εκτεταμένης οικογένειας, η οποία παρέχει διαρκή προστασία στα μέλη της. Ένα χαρακτηριστικό το οποίο μεταφράζεται αρνητικά (ως νεποτισμός) σε πιο «ατομικιστικές» κοινωνίες. Παράλληλα, σύμφωνα με τον Hofstede οι Έλληνες αναζητούν την ευτυχία ενώ θεωρείται προσωπικό χρέος και τιμή των ανδρών να φροντίζουν την οικογένειά τους. Τέλος, όσον αφορά τη διάσταση της αβεβαιότητας η ελληνική κοινωνία φοβάται και αγχώνεται μπροστά στη διαχείριση του μέλλοντος με αποτέλεσμα την τεράστια γραφειοκρατία και ένα εκτενές νομοθετικό πλαίσιο σε μία προσπάθεια αύξησης της δυνατότητας πρόβλεψης και άρα ασφάλειας.

⁵⁷ Μεταξύ άλλων ο Hofstede συμπεραίνει ότι η εθνική κουλτούρα υπερέχει ως προσδιοριστικός παράγοντας της ανθρώπινης συμπεριφοράς, επισημαίνοντας ότι «το να διοικείς διεθνείς επιχειρήσεις σημαίνει ότι διαχειρίζεσαι ταυτόχρονα τόσο τις εθνικές όσο και τις οργανωσιακές διαφορές κουλτούρας. Και ενώ οι οργανωσιακές κουλτούρες είναι κατά κάποιο τρόπο διαχειρίσιμες, αντίθετα, οι εθνικές κουλτούρες είναι δεδομένες για τη διοίκηση» (Hofstede: 2002).

Το εθνικό σήμα της Ελλάδος δεν μπορεί να είναι αυτοφυής υπόθεση παρά μόνο αποτέλεσμα ιστορικών οσμώσεων, συγκρούσεων, επιρροών, δανεισμών και κάθε άλλης ενέργειας που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη δράση (Γιώργος Χουλιάρας, ποιητής και Σύμβουλος Τύπου και Επικοινωνίας, 2009). Η κουλτούρα των Ελλήνων, αντιφατική και πολλές φορές εκρηκτική αποτυπώνεται μέσα από τη σκιαγράφιση του χαρακτήρα τους σε πολλά έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων και ακαδημαϊκών. Ενδεικτικά παραθέτω ένα απόσπασμα από την ενδέκατη έκδοση της εγκυκλοπαίδειας Britannica του 1910 σε μετάφραση του Στέφανου Κασσιμάτη: *«Τα ελαττώματα των Ελλήνων, σε μεγάλο βαθμό, πρέπει να αποδοθούν στη μακροχρόνια υποταγή τους σε ξένες φυλές. Η εξυπνάδα τους συχνά εκφυλίζεται σε πονηριά, η ευρηματικότητα τους σε ανειλικρίνεια, η φειδώ τους σε απληστία και η επινοητικότητά τους σε απάτη. Η ανεντιμότητα δεν είναι εθνικό ελάττωμα, αλλά πολλοί που δεν θα καταδέχονταν να κλέψουν δεν θα διστάσουν να καρπωθούν παράνομα κέρδη μέσω δολιότητας και παραπλάνησης. Πράγματι, η εξαπάτηση συχνά ασκείται ανώφελα για την απλή πνευματική ικανοποίηση που παρέχει. Στην οξύνοια των οικονομικών τους δοσοληψιών, οι Έλληνες παροιμιωδώς υπερτερούν των Εβραίων, αλλά υπολείπονται των Αρμενίων- η αξιοσημείωτη ικανότητά τους στις επιχειρήσεις ορισμένες φορές βλάπτεται από την κοντόφθαλμη προσέγγισή τους, που τους κάνει να επιδιώκουν το άμεσο κέρδος εις βάρος του μακροπρόθεσμου. Η ματαιοδοξία και ο εγωισμός τους, που σημειώνονται και από τους πιο ευνοϊκούς παρατηρητές, τους κάνει ζηλόφθονους, απαιτητικούς και ευάλωτους στην κολακεία. [...] Γενικώς, οι Έλληνες μπορεί να περιγραφούν ως ένας έξυπνος, φιλόδοξος και ευρηματικός λαός, ικανός για μεγάλες προσπάθειες και θυσίες, αλλά ελλιπής σε ορισμένα πιο στερεά χαρακτηριστικά που οδηγούν στην εθνική μεγαλοσύνη»*.⁵⁸

⁵⁸ «The faults of the Greeks must in a large degree be attributed to their prolonged subjection to alien races; their cleverness often degenerates into cunning, their ready invention into mendacity, their thrift into avarice, their fertility of resource into trickery and fraud. Dishonesty is not a national vice, but many who would scorn to steal will not hesitate to compass illicit gains by duplicity and misrepresentation; deceit, indeed, is often practised gratuitously for the mere intellectual satisfaction which it affords. In the astuteness of their monetary dealings the Greeks proverbially surpass the Jews, but fall short of the Armenians; their remarkable aptitude for business is sometimes marred by a certain short-sightedness which pursues immediate profits at the cost of ulterior advantages. Their vanity and egoism,

Το εθνικό σήμα της Ελλάδος ως αφηγητής καθημερινών ιστοριών αναπόφευκτα εξάγει και την ελληνική κουλτούρα. Πράγματι η ικανότητα των Ελλήνων να καινοτομούν ιδίως στις επιστήμες και τις τέχνες πολλές χιλιάδες χρόνια προσφέροντας στην παγκόσμια κοινότητα είναι αδιαμφισβήτητη. Σήμερα όμως τι γίνεται; Το παράδοξο που παρατηρείται απ' άκρη σ' άκρη της Ελλάδος είναι η διατήρηση της αίσθησης του περιούσιου λαού σε όρους που έχουν να κάνουν με το «φαίνεσθαι» με ένα σωρό παθογένειες, νεποτισμούς και συμπλέγματα κατωτερότητας που στιγματίζουν τη σύγχρονη ελληνική κουλτούρα. Και αν η Ελλάδα θεωρείται ως μία από τις ομορφότερες χώρες στον κόσμο, την ίδια στιγμή πολλοί τη χαρακτηρίζουν αναξιόπιστο κράτος. Σήμερα, λοιπόν, οι Έλληνες καλούνται να πάρουν δύσκολες αποφάσεις και συνδέοντας πεπραγμένα με αποτελέσματα να επαναπροσδιορίσουν τις «συνήθειές» τους, υιοθετώντας νέους κανόνες εντός των οποίων η επιδίωξη των επιμέρους ατομικών συμφερόντων θα συνάδει με αποτελέσματα επωφελή για το σύνολο. Η ελληνικότητα δεν αποτελεί απλά ένα αίσθημα ή μία ταυτότητα αλλά μία συνείδηση και σίγουρα δεν αρκεί η εμπέδωση της καταγωγής αν αυτή δεν είναι συνυφασμένη με ρητή υπευθυνότητα για το παρόν και το μέλλον μας αλλά και εκείνο των επόμενων γενιών. Με άλλα λόγια με μία κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας και άρα συνεργασίας και αλληλεγγύης.

Στην Ελλάδα η έννοια της κουλτούρας είναι παρεξηγημένη, ειδικά όταν συνδέεται με τον όρο «κουλτουριάρης», που παραπέμπει σε έννοιες όπως η σοβαροφάνεια και η απαξίωση. Την ίδια στιγμή κρίνεται θεμιτή όταν χρησιμοποιείται- όπως στο παρόν κείμενο- με την έννοια ενός συνόλου «κοινωνικών νορμών» (social norms), δηλαδή εκείνων των κανόνων, οι οποίοι υιοθετούνται σε ατομικό επίπεδο, διαχέονται και εγκαθιδρύονται στο συστημικό και επηρεάζουν την συμπεριφορά των δρώντων, καθοδηγώντας τους σε συγκεκριμένες επιλογές, χωρίς κενά λογοδοσίας και άρρηκτα συνδεδεμένοι με την παιδεία εντός του συστήματος, ή πολύ απλά με τον

which are admitted by even the most favourable observers, render them jealous, exacting, and peculiarly susceptible to flattery. In general the Greeks may be described as a clever, ambitious and versatile people, capable of great effort and sacrifice, but deficient in some of the more solid qualities which make for national greatness». Το παρόν απόσπασμα, σχετικά με τον χαρακτήρα του Έλληνα, προέρχεται από την ενδέκατη έκδοση της εγκυκλοπαίδειας Britannica του 1910 σε μετάφραση του Στέφανου Κασσιμάτη σε άρθρο του στην Καθημερινή στις 17/12/10.

τρόπο αντίληψης των ανθρώπων. Η κουλτούρα της Ελλάδος σίγουρα δεν είναι κάτι ομοιογενές καθώς εμπεριέχει αντιφάσεις υπό την έννοια της διαφορετικής κοσμοθεωρίας των μελών της-απόρροια του διαφορετικού οικονομικού, μορφωτικού και πολιτικού υπόβαθρου- οι οποίες γεννούν υποκουλτούρες, δηλαδή κουλτούρες μικρότερης πληθυσμιακής απήχησης. Συνολικά, είναι το απόσταγμα ενός συνδυασμού ιστορικά μεταφερόμενων στοιχείων στα οποία προστίθενται διαρκώς νεωτεριστικές παραδόσεις, σε μία διαρκή αλληλεπίδραση με άλλες κουλτούρες του διεθνούς περιβάλλοντος. Υπό αυτή την έννοια η εθνική κουλτούρα δεν ταυτίζεται με το εθνικό σήμα της χώρας αλλά καθίσταται άλλη μία ενδιάμεση μεταβλητή προσδιοριστική αυτού και εξαρτημένη της συλλογικής συμπεριφοράς και δράσης.

I. Η ρόλος της κουλτούρας ήπιας ισχύος στη διεθνή επικοινωνία

Συχνά, η χρήση κάποιων λέξεων και όρων περιορίζει τη σκέψη μας και τα παραδείγματα που έχουμε υπόψη μας στη σημερινή εποχή ή τέλος πάντων σε ένα κοντινό παρελθόν και αυτό γιατί οι όροι που την αποτελούν έχουν σχετικά μικρή διάρκεια ζωής. Για το λόγο αυτό το χτίσιμο του εθνικού σήματος ενός κράτους στο διεθνές περιβάλλον, η δημιουργική χρήση της ήπιας ισχύος μίας χώρας και η ρητορική που αναπτύσσει για το σκοπό αυτό, εμπλέκοντας την έννοια της κουλτούρας, συνδέονται ασυναίσθητα με το σήμερα. Και αυτό διότι σήμερα, ή έστω τις περασμένες τέσσερις-πέντε δεκαετίες, εμφανίστηκε ο σχετικός όρος (soft power) και τα αντίστοιχα μεθοδολογικά εργαλεία. Για την Ελλάδα όμως αυτές οι έννοιες δεν είναι καινούριες και η ελληνική ιστορία μας προσφέρει πολλά παραδείγματα τεκμηρίωσης.

Σήμερα κάθε χώρα -τουλάχιστον οι περισσότερες δυτικοποιημένες- προβάλλει την εικόνα της διεθνώς με πολλούς τρόπους. Στις ημέρες μας αυτή η προβολή έχει πάρει τις διαστάσεις μίας περίπλοκης επιχείρησης που πρέπει να λάβει υπόψη σειρά παραγόντων στο εξωτερικό και το εσωτερικό περιβάλλον. Το επιθυμητό αποτέλεσμα είναι οι χώρες να προβάλλουν την ισχύ

τους με όποιον τρόπο θεωρούν περισσότερο αποτελεσματικό μακροπρόθεσμα: για το σκοπό αυτό επινοούν και εφαρμόζουν διάφορα μείγματα σκληρής και μαλακής ισχύος ανάλογα με τα πρόσωπα και τις περιστάσεις, όπως και τους φορείς που θα κληθούν ή θα βρεθούν να τα προβάλλουν. Η αλλαγή νοοτροπίας σε σχέση με το όχι πολύ μακρινό παρελθόν είναι εμφανής. Δίπλα στα, κατά κάποιο τρόπο, κλασικά μέσα της προβολής της στρατιωτικής και διπλωματικής ισχύος ή της οικονομικής, με την «σκληρή» έννοια μίας αποικιοκρατικού τύπου πολιτικής, στη σύγχρονη πραγματικότητα επιστρατεύονται η πολιτισμική παρουσία και, γενικότερα, ένα μεγάλο σύνολο πολιτισμικών πρακτικών που αποσκοπούν, αν αξιοποιηθούν με τον κατάλληλο τρόπο, στο να προβάλλουν την εικόνα ενός έθνους με τρόπο τέτοιο ώστε αυτή να καταστεί διακριτή μέσα στην κοινωνία των εθνών. Λόγου χάριν ο Eagleton (2003) ως ένας μη τυπικός πανεπιστημιακός καθότι με επαρχιακή φτωχή καταγωγή και χωρίς ίχνος μυωπικής θεώρησης, διέκρινε τον καθοριστικό ρόλο της λογοτεχνίας στην οικοδόμηση και προβολή της ταυτότητας της Αγγλίας. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο Wilhelm von Humboldt (1767-1835), Γερμανός ουμανιστής και ελληνολάτρης, σε σημειώσεις του για τον χαρακτήρα των Ελλήνων και την υπεροχή του ελληνικού πνεύματος, αναγνώριζε την τέχνη, τον χώρο των συμβόλων ως την κύρια δραστηριότητα του Έλληνα (Wilhelm von Humboldt, 2008:29). Προφανώς συμβαίνει και το αντίθετο, όπου επιδιώκεται η δημιουργία μίας αρνητικής εικόνας για ένα έθνος, μέσω, για παράδειγμα, της αξιοποίησης στερεοτύπων, για να ενισχυθεί έμμεσα η εικόνα αυτού που επενδύει στα στερεότυπα. Για παράδειγμα, οι δηλώσεις της Γερμανίδας καγκελαρίου ότι οι Έλληνες θα έπρεπε να δουλεύουν περισσότερο υπήρξαν καθοριστικές για την αρνητική δημοσιογραφία που ακολούθησε κατά του ελληνικού λαού.

Επιστρέφοντας στην ανάδειξη της ήπιας ισχύος που εξαρτάται από τον σεβασμό που εμπνέουν αξίες όπως αυτή της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ελευθερίας, στην πράξη, λοιπόν, αυτό που θέλουν να καταδείξουν οι χώρες δεν είναι τα κοινά τους σημεία με άλλες γειτονικές, ή έστω όσες βρίσκονται στο ίδιο γεωπολιτικό πεδίο ανταγωνισμού, αλλά η ιδιαιτερότητά τους σε πεδία ενδεχομένως αναξιοποίητα στο παρελθόν. Αυτού του είδους η προβολή αποσκοπεί στο να παρουσιάσει την εθνική κουλτούρα ήπιας ισχύος σαν ένα διακριτό χαρακτηριστικό και να την αντιδιαστείλει από

άλλες κουλτούρες. Αλλά από την άλλη πλευρά, ακόμα και αν μία χώρα φροντίζει για την εικόνα της έχοντας έναν κεντρικό έλεγχο και ορισμένη στρατηγική για το πώς θα γίνει αυτό, τα γεγονότα μπορεί να επιβάλουν διαφορετικό ρυθμό και να οδηγήσουν σε αναπροσαρμογές γιατί αυτές οι προβολές είναι ένα είδος αθέλητων επιπτώσεων οι οποίες δίνουν διαφορετική εικόνα στην παγκοσμιοποιημένη πλέον κοινή γνώμη.

Συμπερασματικά, αυτή η μαλακή προβολή αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία με δεδομένο ότι μεταπολεμικά ο κόσμος (θεωρητικά τουλάχιστον) κινείται προς συνασπισμούς ειρήνης που αποθαρρύνουν την ένοπλη αντιπαράθεση χωρίς απαραίτητα να ενθαρρύνουν ταυτόχρονα την άμιλλα και την ήπια αντιπαράθεση. Είναι ένα σημαντικό επίτευγμα ότι αφενός τα κράτη επενδύουν χρόνο και ενέργεια σε αυτού του είδους την εικόνα με την ελπίδα να αποκομίσουν μια καλύτερη εικόνα ενώ αφετέρου οι ερευνητές μπορούν να δουν πιο καθαρά κοινές αξίες και πρότυπα που διατρέχουν την κουλτούρα των λαών, χάρη σε συγκριτικές έρευνες. Η σύγχρονη Ελλάδα έχει σαφώς περισσότερες πηγές να μεταδώσει ένα μήνυμα και αναγνωρίζει ότι το soft μήνυμα μπορεί να είναι εξίσου -και σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα ακόμα περισσότερο αποτελεσματικό- από το hard μήνυμα μέσα από την πολιτική αντιπαράθεση.

II. Παραδείγματα «ήπιας» προβολής

Η προβολή της ήπιας ισχύος με τρόπο ώστε να προσδιορίζει το σήμα ενός κράτους δεν είναι καθόλου νέα, καθώς, παραβλέποντας ίσως τον αναχρονισμό στην ερμηνεία και την περιγραφή κάποιων φαινομένων, τα πρώτα δείγματα τα βλέπουμε ήδη στην αρχαία Ελλάδα. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, ο Θουκυδίδης περιγράφει ακριβώς αυτήν την επιλογή στον Επιτάφιο, βάζοντας τον Περικλή να λέει ότι η Αθήνα είναι «σχολείο της Ελλάδος» (2.41.1) και υπόδειγμα για άλλες πόλεις. Χωρίς να παραλείπει την αναμενόμενη, γιατί η ομιλία γίνεται εν καιρώ πολέμου, αναφορά στην στρατιωτική ισχύ της Αθήνας (για παράδειγμα στο 2.39.3), ο Περικλής λέει επίσης ότι «κρατάμε την πόλη ανοιχτή σε όλους τους ξένους» και ότι οι

Αθηναίοι τη διαχειρίζονται με διάλογο και δημοκρατικό τρόπο, κάτι που, ας μην ξεχνάμε, ήταν μία σημαντική πολιτική καινοτομία για την εποχή. Στη συνέχεια, ο Περικλής γίνεται ακόμα σαφέστερος όταν εξηγεί το ότι η Αθήνα είναι σχολείο είναι μία αλήθεια που τη φανερώνει «ότι η δύναμη της πόλης αποκτήθηκε χάρη σε αυτούς ακριβώς τους τρόπους», δηλαδή της ανοιχτής, ελεύθερης και δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Αυτά δεν σημαίνουν ότι έλειπε από την Αθήνα η στρατιωτική ισχύς ούτε ότι δεν επιδίωκε στο έντονα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον της εποχής (Κολιόπουλος, 2004·161-204) να κρατά τους ανταγωνιστές της σε απόσταση ή ότι δεν διατηρούσε μια σημαντικού μεγέθους σφαίρα επιρροής, την Αθηναϊκή Συμμαχία, που είχε χαρακτηριστικά πολιτικής/στρατιωτικής και (έστω αποικιακού τύπου) οικονομικής συμμαχίας. Σημαίνουν αντίθετα ότι η πόλη-κράτος προτιμούσε να δείχνει ή επιδίωκε να καλλιεργεί ή γενικά προωθούσε και την ήπια εικόνα της προσδοκώντας να σχηματίσουν για αυτήν οι άλλες πόλεις μία εικόνα ευμενούς δύναμης. Βέβαια και αυτό ήταν περισσότερο αποτέλεσμα των περιστάσεων παρά μία συνεπής πολιτική. Μετά τον θάνατο του Περικλή, που κατά κύριο λόγο ήταν αυτός που πιστώνεται με την πολιτικο-οικονομική ανάπτυξη της πόλης πριν από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, επικράτησαν οι λογικές της προβολής της στρατιωτικής ισχύος και της ωμής πολεμικής βίας, ίσως γιατί η Αθήνα είχε χάσει πλέον το ηθικό έρεισμα (*moral high ground*) να προβάλλεται σαν—ή να είναι—ήπια δύναμη.

Αυτό δηλαδή που έκανε την αρχαία Αθήνα ξεχωριστή ανάμεσα σε άλλες πόλεις-κράτη της εποχής ήταν η καινοτομία του δημοκρατικού πολιτεύματος που έθεσε μία σειρά από ερωτήματα -και τα απάντησε κιόλας με τρόπο μοναδικό ως σήμερα- για τη σχέση του πολίτη με τις εξουσίες και το πώς και αυτός μπορεί να γίνει με τον τρόπο του ο πρεσβευτής της πόλης του (σήμερα του κράτους του) και των αξιών του. Οι πολίτες είχαν ευρεία περιθώρια ατομικής ανάπτυξης αλλά ενεργούσαν μέσα σε ένα σύνολο πολιτικά συνεπές με έντονη την αίσθηση ότι ενεργούσε για το κοινό καλό. Η διάσταση του ατομικού/συλλογικού κατά Hofstede ήταν σαφής στην αρχαία Αθήνα, μία ένδειξη είναι οι συνεχείς αναφορές σε πρώτο πληθυντικό από τον Περικλή που δεν περιορίζονται σε πολεμικά αλλά προχωρούν και σε πνευματικά κατορθώματα και την εξαγωγή τους όπου πέρασαν οι Αθηναίοι

(2.41.2). Μικρή φαίνεται να ήταν και η power distance εντός της Αθήνας, για τους πολίτες της, αλλά αντίθετα φαίνεται να θεωρούνταν σημαντική για τα άλλα μέλη της συμμαχίας ή τους άλλους Έλληνες, όπως το αντιλαμβάνονταν οι Αθηναίοι, οι οποίοι επιδίωκαν να επιδεικνύουν την υπεροχή τους.

Σε μία άλλη εποχή, εκείνη του Ψυχρού Πολέμου οι δύο μεγάλες παρατάξεις προσπάθησαν, πέρα από τον διπλωματικό και στρατηγικό ανταγωνισμό, να επικρατήσουν και στο πεδίο της πολιτικής κουλτούρας. Η ΕΣΣΔ, ήδη μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, (αυτο)προβαλλόταν σαν το κράτος-πρότυπο για τη σοσιαλιστική διαχείριση μιας κοινωνίας. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την επέκταση των κομμουνιστικών κυβερνήσεων στην ανατολική Ευρώπη, ενίσχυσε αυτήν την εικόνα με τη βοήθεια και της στιβαρής πολιτικής εικόνας του Ιωσήφ Στάλιν. Οι στρατιωτικές επεμβάσεις στην Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία (1956 και 1968, αντίστοιχα), οι σταδιακές αποκαλύψεις για την καταπίεση των αντιφρονούντων και τη ζωή στη χώρα, ίσως και η πολιτική αποστασιοποίηση από τον σταλινισμό, έφθειραν την εικόνα της ΕΣΣΔ ως σοσιαλιστικού προτύπου.

Και ενώ η ΕΣΣΔ δεν κατάφερε να επεκτείνει την επιρροή της εικόνας της (πέρα ίσως από τις χώρες του συνασπισμού της δεν έγινε πουθενά αλλού mainstream), αυτή των ΗΠΑ κυριάρχησε. Καλλιέργησαν την εικόνα του προστάτη της ελευθερίας και της δημοκρατίας έναντι των ανελεύθερων πρακτικών του κομμουνισμού δίπλα φυσικά στην εικόνα της στρατιωτικής ισχύος την οποία πρόβαλαν με κάθε τρόπο, μέσα όμως και από πολιτισμικά προϊόντα, όπως ήταν το Radio Free Europe που μετέδιδε στην και για την κομμουνιστική ανατολική Ευρώπη. Στην τελευταία φάση του ψυχρού πολέμου, μετά το 1970, η επιρροή της εικόνας των ΗΠΑ διευρύνθηκε με την εισαγωγή δυτικών καλλιτεχνικών προτύπων ακόμα και της συζήτησης για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Gaddis, 2007:190-191), ένα βασικό άξονα του σήματος «ελεύθερος δυτικός κόσμος». Αυτό άλλωστε επέλεξαν οι ΗΠΑ να προβάλουν και ως δικαιολογία για την αποχή τους από τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Μόσχας το 1980 και αντίστοιχα ως έμμεσα αναφερόμενο θέμα για τους Αγώνες του Λος Άντζελες το 1984.

Με περισσότερο σύγχρονους όρους, θα λέγαμε ότι οι δύο χώρες διέφεραν σε τόσο μεγάλο βαθμό πάνω στους άξονες που χαράζει ο Hofstede - και ειδικότερα στο συλλογικό/ατομικό, το power distance, και τον βραχυπρόθεσμο/μακροπρόθεσμο σχεδιασμό- ώστε να αποτελούν σχεδόν διαμετρικά αντίθετες κουλτούρες. Αυτό επέτεινε την εικόνα του ανταγωνισμού, δίπλα στον στρατηγικό και διπλωματικό, και βοήθουσε στην καλλιέργεια στενότερων δεσμών ανάμεσα στα μέλη των συνασπισμών των δύο χωρών που σε πολύ μεγάλο βαθμό ακολουθούσαν τα πρότυπα ζωής και κουλτούρας των ηγετών. Εντέλει επρόκειτο για διαφορετικές πολιτικές φιλοσοφίες που διαμόρφωσαν διαφορετικές κουλτούρες οι οποίες δεν ήταν δυνατόν να μην προβληθούν, πόσο μάλλον στην παγκοσμιοποιημένη εποχή των μέσων ενημέρωσης που τότε άρχιζε.

Σε ένα τρίτο παράδειγμα ας δούμε την περίπτωση του Διαδικτύου, το οποίο είναι πλέον ένα ισχυρό κοινωνικό όπλο, ένα μέσο με μεγάλη δυνατότητα να συντονίζει και να επηρεάζει όλο τον πλανήτη και ακόμη περισσότερο μεμονωμένες περιοχές με ιδιαίτερο πολιτικό ενδιαφέρον. Κάποιοι θα έλεγαν ότι μπορεί να ρίχνει και κυβερνήσεις, αλλά αυτό δεν είναι σαφές από τα έως τώρα δεδομένα (π.χ. την Αίγυπτο) κατά πόσο είναι δυνατόν να υποστηριχτεί. Ακόμα όμως και αν δεν συμβαίνει αυτό, η κοινωνική επίδραση του νέου μέσου είναι πολύ δύσκολο να υποτιμηθεί, ειδικότερα σε ό,τι αφορά στη ροή και διάχυση πληροφοριών προς τους πολίτες για μικρότερα ή μεγαλύτερα ζητήματα που αφορούν στην χώρα τους. Σε κάθε περίπτωση, τα γεγονότα του 2011 στις αραβικές χώρες μας έδειξαν ότι τα καθεστώτα έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αποκόψουν τους πολίτες από το Διαδίκτυο. Αυτοί με τη σειρά τους διάβασαν τις προθέσεις της εξουσίας σαν μία από τις πολλές αιτίες πολέμου και επιδίωξαν να αναπληρώσουν την απώλεια πρόσβασης με ή χωρίς ξένη βοήθεια. Σε αυτό το παράδειγμα βλέπουμε μία πρωτοβουλία των πολιτών, δηλαδή μία πρωτοβουλία από τα κάτω, στη λογική της ήπιας ισχύος. Οι δυτικές κυβερνήσεις έσπευσαν να την εκμεταλλευτούν δεόντως και ιδίως οι ΗΠΑ οι οποίες για διάφορους λόγους προσπαθούν τα τελευταία χρόνια να αυτοπροβληθούν ως ο ρυθμιστής και ηγέτης του ελεύθερου δικτυωμένου κόσμου και να προβάλλουν την ανησυχία τους για τις εξελίξεις σε αυτό το μέτωπο. Βεβαίως, τα ίδια τα γεγονότα,

ανεξάρτητα από τη θέληση των πρωταγωνιστών τους, έγιναν εξαγωγίμο προϊόν για τις χώρες όπου συνέβησαν και περισσότερο για την Αίγυπτο, το παράδειγμα της οποίας επηρέασε τους Ισπανούς Αγανακτισμένους, ίσως και τους Έλληνες αλλά και κινήματα του τύπου Occupy Wall Street, ασχέτως αν οι πολιτικές συνθήκες σε κάθε χώρα διέφεραν πολύ από αυτές της Αιγύπτου.

Αυτή η αθέλητη προβολή μίας χώρας μπορεί να έχει εν γένει θετικά αποτελέσματα, αλλά, από την άλλη πλευρά, μπορεί να συμβάλει στο να αποκρύψει σε ένα βαθμό την πραγματική εικόνα της χώρας ή να αμβλύνει στην αντίληψη τρίτων παρατηρητών κάποια χαρακτηριστικά που δεν θα έπρεπε να μείνουν ασχολίαστα. Η Αίγυπτος προσφέρει και εδώ ένα καλό παράδειγμα με επίκεντρο την πολιτική/καθεστωτική αλλαγή του 2011. Ως τότε, η χώρα έδινε την εικόνα ενός κράτους που ισορροπεί ανάμεσα στις ισλαμικές αξίες και στην επαφή με τον δυτικό πολιτισμό και τη δυτική πολιτική κουλτούρα. Το ότι ήταν πολιτική σύμμαχος στην κινητοποίηση δυτικών χωρών κατά της τρομοκρατίας είναι ένα από τα σχετικά πειστήρια. Στη συνέχεια κυριάρχησε η εικόνα του νέου διαδηλωτή που επίσης κινούνταν από δυτικά πολιτικά ιδεώδη (κράτος δικαίου, ελευθεροτυπία, διαφάνεια) έναντι των ακριβώς αντίθετων εκδηλώσεων από το καθεστώς.

Βλέπουμε όμως ό,τι γίνεται, συμβαίνει έξω από τους άξονες που χαρακτηρίζουν τώρα μια κουλτούρα: όπως και σε αυτό με τον Ψυχρό Πόλεμο και την αρχαιότητα, αποτελεί ένα παράδειγμα εξαγωγής, θα μπορούσαμε να πούμε, του εξωτερικού κομματιού του παγόβουνου της κουλτούρας. Οι πολιτικές αντιλήψεις των διαδηλωτών στην Αίγυπτο δεν σχετίζονταν άμεσα με την τρέχουσα πολιτική (και μη) κουλτούρα της χώρας, ήταν δηλαδή μια προσπάθεια να διαμορφώσουν μία νέα εικόνα και να την προβάλλουν με τον τρόπο τους όσο το δυνατόν ευρύτερα. Βεβαίως ούτε η μία ούτε η άλλη εικόνα μπορούν μακροπρόθεσμα να χρησιμοποιηθούν ή αντίστοιχα να βλάψουν το σήμα του κράτους, δείχνουν όμως κάτι σημαντικότερο, ότι η εικόνα μιας χώρας, έστω και προσωρινά, μπορεί να διαμορφωθεί έμμεσα χωρίς οι δρώντες παράγοντες (κυβέρνηση, πολίτες με ή χωρίς κρατική στήριξη ή έμπνευση) να επιδιώξουν να κινηθούν προς μια ορισμένη κατεύθυνση. Επίσης δείχνει το πώς όλοι αυτοί οι παράγοντες δεν μπορούν να επηρεάσουν άμεσα

προς την κατεύθυνση που θέλουν αυτήν την εικόνα έστω και αν τη διαμορφώνουν έμμεσα.

Από τα παραπάνω παραδείγματα προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

1. Η κατοχή σκληρής ισχύος ενός κράτους δεν μειώνει την ένταση της ήπιας ή διαφορετικά η σκληρή ισχύς δεν είναι αντιστρόφως ανάλογη της ήπιας.
2. Και οι δύο μορφές αντανακλώνται μεν εξίσου στο εθνικό σήμα μίας χώρας αλλά υπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς έκαστη.
3. Η ήπια ισχύς και η εξ αυτής παραγόμενη κουλτούρα ενός κράτους είναι ανάλογη του επιπέδου δημοκρατίας εντός αυτού ενώ η ηγεσία κρίνεται καθοριστικής σημασίας μεταβλητή τόσο στη διαμόρφωση όσο και στην προβολή αυτής.
4. Τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, με κριτήρια την αποδοχή ή/και το βαθμό μίμησης, η κουλτούρα που επικρατεί (mainstream), αλληλεπιδρά με άλλες περισσότερο περιθωριακές και βάση της εντάσεως της αποδοχής της κυριαρχεί ολοένα και περισσότερο.
5. Η παγκοσμιοποίηση επιδρά καθοριστικά τόσο στη διαμόρφωση όσο και στην προβολή μίας εθνικής κουλτούρας, ανεξαρτήτως των κρατικών προθέσεων επικοινωνίας.
6. Η κουλτούρα ενός κράτους διαμορφώνει και κατευθύνει την εξωτερική και την εσωτερική πολιτική. Εντός αυτής της λογικής, η μονάδα μπορεί να λειτουργήσει ως μη προβλέψιμος ελκυστής επιφέροντας τεράστια ανισορροπία εντός του συστήματος και δημιουργώντας ένα νέο πλαίσιο συμπεριφοράς και δράσης.
7. Υιοθετώντας την παραδοχή παρομοίωσης της κουλτούρας με ένα παγόβουνο, ένα εθνικό σήμα επικοινωνεί σε πρώτο επίπεδο την κορυφή του παγόβουνου ενσωματώνοντας ωστόσο τάσεις και όρους υπό διαμόρφωση. Σε κάθε περίπτωση προκαταλήψεις και στερεότυπα που αναπαράγονται εσωτερικά ή/και διεθνώς δυσχεραίνουν σημαντικά την επικοινωνία κάθε αλλαγής.

8. Η άμεση και συνειδητή επιρροή του ατόμου πρώτον και έπειτα του συνόλου στο εθνικό σήμα ωχριά μπροστά στην έμμεση. Το εθνικό σήμα καθίσταται μία παράπλευρη πτυχή της ενεργούς ατομικής ή/και συλλογικής δράσης καθώς επίσης και της υιοθέτησης ενός συνόλου κανόνων από τους πολίτες με το πρόσημό του να διαμορφώνεται αθροιστικά.

*«Η Ελλάδα είναι το μοναδικό γνωστό
παράδειγμα χώρας που ζει υπό συνθήκες πλήρους
χρεωκοπίας από την ημέρα της γέννησής του.
Οι Έλληνες δεν έχουν εξοικειωθεί καθόλου
με αυτό που αφηρημένα ονομάζουν
Κράτος και δεν το αγαπούν».
Edmont About, 1854*

III. Η ήπια ισχύς της ελληνικής κουλτούρας

Σε διεθνές επίπεδο, η επιτυχημένη άσκηση ήπιας ισχύος επιτρέπει στα κράτη να αναβαθμίσουν το διεθνές τους προφίλ και να προωθήσουν μια εικόνα σταθερότητας, δύναμης και αξιοπιστίας. Η ήπια ισχύς ενός κράτους σύμφωνα με τη θεωρία του Nye (2005:43) βασίζεται κυρίως σε τρεις πηγές: την κουλτούρα της, τις πολιτικές αξίες της και την εξωτερική πολιτική της. Η κουλτούρα προσδιοριστική τόσο των πολιτικών αξιών όσο και της εξωτερικής πολιτικής ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης σε εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον είναι μία μεταβλητή που επιδρά πολλαπλώς στο εθνικό σήμα. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια με το παράδειγμα της Ελλάδος, η κουλτούρα ενός κράτους συνολικά (οικονομική, πολιτική και πολιτισμική) επηρεάζει αισθητά τη θέση και την εικόνα του μέσα στο παγκόσμιο περιβάλλον με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Μερικές παρατηρήσεις. Πρώτον, η εθνική εικόνα της Ελλάδος συντίθεται από τέσσερις επιμέρους εικόνες της χώρας, την πολιτική, την οικονομική, την πολιτισμική και την τουριστική μεταξύ των οποίων η πιο ευμετάβλητη είναι η πολιτική (Τζιόβας, 1999). Οι εικόνες αυτές βρίσκονται σε αλληλεπίδραση ενώ η πολιτική εκτός από ευμετάβλητη καθίσταται προσδιοριστική όλων των υπολοίπων με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Δεύτερον, όταν η κουλτούρα μίας χώρας περιλαμβάνει οικουμενικές αξίες και οι πολιτικές της προάγουν αξίες και συμφέροντα κοινώς αποδεκτά, η πιθανότητα αύξησης της ήπιας ισχύος μεγιστοποιείται (Nye, 2005:43). Εκ των πραγμάτων η Ελλάδα ως κοιτίδα του Δυτικού πολιτισμού διατηρεί σημαντικά αποθέματα ήπιας ισχύος ακόμη και αν η εξέλιξη της έκτοτε δεν υπήρξε αντίστοιχης έκτασης και έντασης. Τρίτον, αν η κουλτούρα είναι το προϊόν λιγότερο ή περισσότερο εναρμονισμένων ανθρώπινων δραστηριοτήτων,

δυστυχώς ή ευτυχώς δεν μπορούμε ούτε να την επιβάλουμε ούτε να την ξεριζώσουμε. Ο Eliot έγραφε ότι «η κουλτούρα είναι ακριβώς αυτό το πράγμα στο οποίο κανείς δεν μπορεί να σκοπεύσει εσκεμμένα» παρά μόνο «να επιδιώκουμε την καλύτερευση της κοινωνίας, όπως επιδιώκουμε τη δική μας προσωπική καλύτερευση...»(1980·21-22). Η κοινή κατανόηση της ουσιαστικής προσωπικής καλύτερευσης μπορεί να επιτευχθεί μέσω της κατά κεφαλήν καλλιέργειας που διασφαλίζει την ορθή ανάγνωση των γεγονότων, τη σκέψη και την κρίση των πολιτών εντός της δημοκρατίας. Τέταρτον, η εθνική κουλτούρα αποτελεί ένα κατεξοχήν δημόσιο αγαθό, προσδιορίζει τη συμπεριφορά του συνόλου μίας κοινωνίας και παράλληλα είναι ένα ζωντανό κύτταρο κοινωνικοποίησης, προσαρμογής και συνεξέλιξης. Σε αντίθεση με τα ιδιωτικά αγαθά, στην περίπτωση της κουλτούρας η συμμετοχή ή καλύτερα η υιοθέτηση ενός συνόλου κανόνων ρητών ή υπόρρητων δεν συνεπάγεται τον αποκλεισμό άλλων. Άρα, η κουλτούρα των Ελλήνων αποτελεί ιδιοκτησία της κοινωνίας στο σύνολό της, η προστασία της οποίας είναι δημόσια υποχρέωση και καθήκον. Προφανώς και δεν αναφέρομαι στην προστασία του κρατισμού, του λαϊκισμού και της προσοδοθηρίας, όλα στοιχεία της ελληνικής συμπεριφοράς που οδήγησαν τη χώρα στη σημερινή κατάσταση και αποτυπώνουν με γλαφυρό τρόπο την παρακμή και το αδιέξοδο της ελληνικής κουλτούρας. Η παρούσα κρίση αποτελεί τόσο συνέπεια της επικρατούσας κουλτούρας και άρα αποδεδειγμένα πλέον προβληματικής και αποτυχημένης όσο και ευκαιρία και πρόκληση χάραξης μίας οδού προς τη σωστή κατεύθυνση: Της οδού συναίνεσης στα στοιχειώδη προς μία αναζήτηση δυνατοτήτων περίσωσης της Ελλάδος.

Μπορεί η σύγχρονη Ελλάδα να επωφεληθεί της προβολής του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, της φύσης και των ομορφιών της, της κουζίνας της, των ντόπιων προϊόντων, των ανθρώπων, των τεχνών και των γραμμάτων; Ασφαλώς και ναι υπό προϋποθέσεις. Οι σύγχρονοι Έλληνες δεν είναι απλά απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Καλαίσθητοι, ρομαντικοί και εντυπωσιακοί οι αρχαίοι κίονες και οι χλαμύδες, όμως έκτοτε η εξέλιξη υπήρξε μεγάλη με την προβολή αυτής δυσανάλογα μικρή ή προς λάθος κατεύθυνση. Και αν σύμφωνα με στοιχεία του ΕΟΤ τα έσοδα από τον τουρισμό τη δεκαετία του '80, που στηρίχθηκε στην προβολή μίας χλιδής σχεδόν μυθολογικής με

ορόσημο τον ωνάσιο τρόπο ζωής ενταγμένο στην ευρωπαϊκή πλέον κοινότητα από το 1981, υπήρξαν δεκαπλάσια των προηγούμενων ετών, η πραγματική τουριστική ανάπτυξη ήταν αντιστρόφως ανάλογη. Κύκνειο άσμα της επίπλαστης εικόνας χλιδής (glamour εικόνας) υπήρξαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 σε συνδυασμό με την απόκτηση του Πανευρωπαϊκού Πρωταθλήματος. Και αν ο Ζορμπάς άκρως ερωτεύσιμος τη δεκαετία του 1960 ταξίδευε το όνομα της Ελλάδος σε όλο τον κόσμο, σύντομα αποκαλύφθηκε και η άλλη του πλευρά. Εκείνη του τεμπέλη με την παρασιτική διάθεση που έκτοτε στιγμάτισε τη χώρα προσδίδοντάς της και άλλη μία εικόνα τείνουσα σε στερεότυπο, δηλαδή εκείνη του άσωτου υιού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τον Φεβρουάριο του 2010 το εξώφυλλο του γερμανικού περιοδικού Focus με την Αφροδίτη της Μήλου ντυμένη με την ελληνική σημαία να χειρονομεί χυδαία και τίτλο «Απατεώνες της οικογένειας του ευρώ» υπήρξε το αποκορύφωμα του διασυρμού και της προσβολής του ελληνικού Έθνους και της ιστορίας του ⁵⁹. Ο Anholt μιλώντας για την Ελλάδα στην εκπομπή των «Νέων Φακέλων» σχετικά με το όνομα της χώρας κάνει λόγο για μία «ατυχή ελληνική συνταγή με κύρια συστατικά τη μεσογειακή ανικανότητα, την οικονομική κακοδιαχείριση, την πολιτική διαφθορά και τον ηλιόλουστο αλλά τεμπέλικο ελληνικό τρόπο ζωής που οδήγησαν στη σημερινή τραγωδία». Έτσι, στον δημόσιο διάλογο η συζήτηση σχετικά με την εικόνα της χώρας αποκτά νέα σενάρια παλιάς κοπής. Ενώ δηλαδή στις αρχές της δεκαετίας του '80 η χώρα προσπαθούσε να πείσει για την ευρωπαϊκή της ένταξη και τη θέση της στη Δύση, σήμερα το ερώτημα που διατυπώνεται σχετικά με την εικόνα της Ελλάδος είναι κατά πόσον είναι βαλκανική ή μεσογειακή. Επίσης, ένα άλλο ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσον η εικόνα της ελληνικής κοινωνίας αγκαλιάζει και προσανατολίζεται στη νέα γενιά ή αφορά σε παλαιότερες γενιές και νοοτροπίες. Σε ένα σημείωμά του στο Βήμα ο Καθηγητής Τζιόβας (2009) αναφέρει το γεγονός κατά το οποίο «ο πρόεδρος του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ πρότεινε στον διεθνούς φήμης φιλόσοφο Quentin Skinner να παραμείνει στη θέση του, παρά το γεγονός ότι είχε φτάσει το συνταξιοδοτικό όριο, και εκείνος απάντησε ότι, αν και θα ήθελε να παραμείνει, θα προτιμούσε το Πανεπιστήμιο να απασχολήσει δύο νέους επιστήμονες με τον μισθό που θα

⁵⁹ Σε συνέντευξη του στην εκπομπή «Νέοι Φάκελοι» με θέμα το όνομα της Ελλάδος, ο Πρόεδρος του Ε.Ο.Τ. κ. Κανελλόπουλος αναφέρθηκε στα χρέη της χώρας σε διεθνείς δημοσιογραφικούς οργανισμούς τονίζοντας ότι αγγίζουν περίπου τα 40 εκατ. Ευρώ.

έδινε σε αυτόν». Σε μία αντιστοίχιση με την ελληνική πραγματικότητα, η όποια σημαίνουσα προσωπικότητα θα σκεφτόταν και θα έπραττε το ίδιο ή θα προσπαθούσε να εξασφαλίσει και άλλες θέσεις;

Η ήπια ισχύς συνίσταται στον σχεδιασμό και την εφαρμογή τόσο του οικονομικού όσο και του κοινωνικού προϋπολογισμού, ήτοι του ανθρώπινου δυναμικού μίας χώρας. Και η Ελλάδα μέχρι πρόσφατα διέθετε σημαντικό απόθεμα ήπιας ισχύος μεταξύ άλλων χάρη στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, τους Νομπελίστες ποιητές της, τους μουσικοσυνθέτες παγκόσμιας εμβέλειας, τους αθλητές της, τους επιστήμονες, τη γλώσσα της. Ο γενικός γραμματέας του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών, κ. Taleb Rifai δηλώνει χαρακτηριστικά *«Το να επενδύεις στον τουρισμό στην Ελλάδα είναι σαν να ανοίγεις μία τρύπα και να πετάγεται πετρέλαιο»* (Κουσουνής, 2012). Η food editor Μαρία Χαραμή υποστηρίζει πως *«λόγω της ηλιοφάνειας και των καλών κλιματικών συνθηκών της Ελλάδος, θα μπορούσαμε να είμαστε το περιβόλι της Δύσης!»*. Σε ένα σημείωμα του ο Σεραφείμ Κωνσταντινίδης (2012) με αφορμή την τελευταία κατάταξη της λίστας όσον αφορά την ήπια ισχύ του διεθνούς περιοδικού Monocle σε συνεργασία με βρετανικό μη κερδοσκοπικό οργανισμό-όπου η Ελλάδα δεν περιλαμβάνεται στις 30 πρώτες όπως παλιότερα- γράφει: *«...Είμαστε κάτω κι από χώρες σε κρίση. Η Ιρλανδία έχει κρίση, αλλά και εξωστρέφεια και διεθνείς καλλιτέχνες όπως ο Βοπο. Η Πορτογαλία της κρίσης, επίσης παραμένει στην πρώτη κατηγορία επειδή δεν έχει υποβαθμιστεί το κέντρο της πρωτεύουσας, εμφανίζει αρχιτεκτονική παράδοση αλλά και ποδόσφαιρο υψηλού επιπέδου. Η Πολωνία, μια νέα παρουσία στον κατάλογο, καλπάζει σε βιομηχανική ανάπτυξη, καθώς είναι η μοναδική χώρα εκτός των ΗΠΑ, όπου παράγεται το ελικόπτερο Black Hawk S-70ί, ενώ νέοι λογοτέχνες όπως η Olga Tokarczuk κερδίζουν βραβεία και αναγνώστες σε πολλές χώρες»*.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα δημοσκοπήσης που πραγματοποιήθηκε από το Pew Research Centre, που εδρεύει στην Ουάσινγκτον των ΗΠΑ, και στην οποία συμμετείχαν 7.600 πολίτες, οκτώ διαφορετικών ευρωπαϊκών κρατών (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα, Πολωνία, Τσεχία), οι Έλληνες αυτοχαρακτηρίζονται ως το πλέον αξιόπιστο μέλος της Ευρωζώνης. Πλην της Γερμανίας, είναι η μόνη χώρα που προσδίδει στον

εαυτό της αυτόν το χαρακτηρισμό ενώ την ίδια στιγμή θεωρείται η πλέον αναξιόπιστη αξιόπιστη από τους Γάλλους, τους Τσέχους αλλά και τους Γερμανούς⁶⁰. Το πρόβλημα, λοιπόν, εντοπίζεται στην υπερβολική εμπιστοσύνη των Ελλήνων προς την εικόνα τους (overconfidence effect) αγνοώντας ότι η εικόνα της Ελλάδος δεν αποτελεί ένα ταριχευμένο παρελθόν αλλά μία καθημερινή ενασχόληση και προσπάθεια φροντίδας της. Σε μία εποχή όπου τα πάντα αφορούν σε εικόνες, η τέχνη της μουμιοποίησης είναι μάλλον ξεπερασμένη. Ναι, οι εικόνες του παρελθόντος όπως ο Παρθενώνας, τα μνημεία και τα ελληνικά σύμβολα μπορούν να αξιοποιηθούν στην επικοινωνία της Ελλάδος στο εξωτερικό. Ωστόσο, η μεγαλύτερη ισχύς της εικόνας της χώρας εντοπίζεται στην προβολή των εμπειριών, των εντυπώσεων, και των «μύθων» που γεννιούνται πρώτα εντός της Ελλάδος και μοιράζεται ο τουρίστας κατά τη διαμονή του στη χώρα, που βιώνει ο ξένος επενδυτής στις ελληνικές εφορίες και τα ασφαλιστικά ταμεία, που αντιμετωπίζει ο οικονομικός μετανάστης στον Άγιο Παντελεήμονα ή την Πλατεία Βικτωρίας, που θυμάται κανείς ως παιδί και ακολουθεί το παράδειγμα του γονιού του, που επιβραβεύει ή τιμωρεί το εκλογικό σώμα, που διαδίδουν τα εθνικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και αναπαράγουν οι ξένοι ανταποκριτές. Και αν ορισμένοι αμφισβητούν την ουσία της έννοιας της εικόνας, μάλλον κάπου σφάλλουν. Η εικόνα δεν είναι τίποτα περισσότερο από την οπτικοποίηση της ουσίας και στο σημείο αυτό δε χωρά κανένας μύθος υπό την έννοια του αποκλήματος της φαντασίας. Κύριο χαρακτηριστικό του «μύθου» στον οποίο

⁶⁰ <http://www.lifo.gr/now/world/27214>

The findings: Which is the EU nation most likely to be named...?

xViews in:	Most trustworthy	Least trustworthy	Most arrogant	Least arrogant	Most compassionate	Least compassionate
Britain	Germany	France	France	Britain	Britain	Germany
France	Germany	Greece	France	France	France	Britain
Germany	Germany	Greece/Italy	France	Germany	Germany	Britain
Italy	Germany	Italy	Germany	Spain	Italy	Germany
Spain	Germany	Italy	Germany	Spain	Spain	Germany
Greece	Greece	Germany	Germany	Greece	Greece	Germany
Poland	Germany	Germany	Germany	Poland	Poland	Germany
Czech Republic	Germany	Greece	Germany	Slovakia	Czech Republic	Germany

Source: Pew Research Centre

αναφέρομαι είναι η συνέπεια, η επιλεκτική συνέχεια της παράδοσης, η μέθεξη και η έμπνευση των άλλων. Φαντάζομαι πως το slogan εκείνης της καμπάνιας «Ζήσε το μύθο σου στην Ελλάδα» αν και ορθώς προέτρεπε στην εξερεύνηση όλων αυτών των φυσικών ομορφιών της χώρας, δε σταματούσε εκεί παρά αναζητούσε και προέτρεπε στην καταγραφή εμπειριών, εντυπώσεων και αναφορών σε όμορφες ιστορίες της καθημερινότητας των Ελλήνων και τη διάδοσή τους από τα εκατομμύρια των ξένων ταξιδιωτών στη χώρα σε απάντηση του Σεφέρη ο οποίος έγραφε στα μέσα της δεκαετίας του '30 «όπου και να ταξιδέψω η Ελλάδα με πληγώνει».

Παρ' όλη την τρέχουσα αναταραχή εντός της ελληνικής κοινωνίας, οι πηγές της πραγματικής αλλά και δυνητικής ήπιας ισχύος της Ελλάδος παραμένουν αμέτρητες. Πρώτον, ο συνδυασμός της αρχαίας ελληνικής σκέψης όπως αποτυπώνεται στη φιλοσοφία, την ποίηση και το θέατρο με τη σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή και η διάχυση της γνώσης αυτής μέσω της εκπαίδευσης. Αυτή τη συνιστώσα μπορούμε και οφείλουμε να την αξιοποιήσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και όχι να αρκούμαστε σε πρωτοβουλίες που λαμβάνονται από τρίτους⁶¹ αλλά να ενδυναμώνουμε κάθε φιλελληνική διάθεση. Η ανάδειξη της ελληνικής πολιτισμικής κληρονομιάς μέσω των αρχαιολογικών χώρων και των μουσείων με πρώτο το μουσείο της Ακρόπολης, βραβευμένο και ως το καλύτερο μουσείο του κόσμου μπορεί να καθορίσει σε ένα βαθμό την παγκόσμια αντίληψη για την Ελλάδα ενώ η ελληνική γλώσσα και η παρουσία της σε ακαδημαϊκές σκηνές του εξωτερικού αποτελεί την καλύτερη πολιτιστική διπλωματία. Δεύτερον, οι ελληνικές κοινότητες της Διασποράς ως σύνολα Ελλήνων που φέρουν την καλή εικόνα του εργατικού, δραστήριου και άξιου μετανάστη ο οποίος αναζητά την τύχη του σε κάθε γωνιά του πλανήτη καθίστανται ανεπίσημοι πρέσβεις της χώρας, η συμπόρευση και η συστράτευση των οποίων δύναται να φωτίσει τις θετικές πλευρές της Ελλάδος⁶². Τρίτον, η τοποθέτηση της Ελλάδος ως σταυροδρόμι της Δύσης και της Ανατολής σίγουρα εμπλουτίζει την ταυτότητά της τόσο με

⁶¹ Παραδείγματος χάριν ο γεννημένος το 1968 Tom Holland, ένας συγγραφέας με εξαιρετική γνώση της κλασικής παιδείας και άριστος γνώστης της αρχαίας Ελλάδας, αν και ανήκει στη νέα γενιά, έχει κάνει διασκευές έργων του Ηροδότου και του Θουκυδίδη για το ραδιόφωνο του BBC.

⁶² Μόνο στο Βέλγιο για παράδειγμα δραστηριοποιούνται 9 Ελληνικές Κοινότητες: των Βρυξελλών, Γενκ, Αουτάλεν, Βερβιέ, Αμβέρσας, Λιέγης, Βρύγης-Δυτικής Φλάνδρας, Σαρλερουά και Μονς.

στοιχεία πολυπολιτισμικότητας όσο και με μοναδικές δυνατότητες ανάπτυξης μέσω μίας σώφρονος πολιτικής. Η γεωστρατηγική της θέση διευκολύνει την προβολή της όχι ως μία μικρή αγορά 10 εκατ. καταναλωτών, αλλά ως κέντρο μίας ευρύτερης αγοράς εκατοντάδων εκατ. ανθρώπων που συμπεριλαμβάνει τις χώρες της ευρύτερης περιοχής όπως τα Βαλκάνια, ο Εύξεινος Πόντος, η Τουρκία, η Μεσόγειος και ο αραβικός κόσμος. Τέταρτον, η σύγχρονη Ελλάδα και κάθε ταύτιση με αυτή. Αναφέρομαι στην Ελλάδα των τριών ερευνητών που διακρίθηκαν σε διεθνή διαγωνισμό του πανεπιστημίου της Βοστώνης MIT παρουσιάζοντας ένα καινοτόμο σύστημα που αποτελείται από δύο έξυπνες συσκευές (ένα γάντι και μία κούπα με αισθητήρες) για την παρακολούθηση βασικών συμπτωμάτων των ασθενών που πάσχουν από Πάρκινσον. Στην Ελλάδα του φωτογράφου ο οποίος απέσπασε το πρώτο βραβείο στον έκτο διεθνή διαγωνισμό «Photography Masters Cup Awards» που πραγματοποιήθηκε στη Νέα Υόρκη όπου συμμετείχαν συνολικά 8.500 φωτογράφοι. Στην Ελλάδα εκείνων που μεταφέρουν με επιτυχία στο εξωτερικό ελληνικά προϊόντα, ιδέες και οράματα, όπως η ιστορία των δύο αδερφών οι οποίοι δημιούργησαν την πρότυπη ελληνική μικροζυθοποιία Septem, τα προϊόντα της οποίας το καλοκαίρι του 2012 απέσπασαν 3 μετάλλια, ένα χρυσό, ένα ασημένιο και ένα χάλκινο σε διεθνή διαγωνισμό στο Λονδίνο ή η Ελληνίδα 25 ετών, γυναίκα της χρονιάς 2013 σύμφωνα με την κριτική επιτροπή της διοργάνωσης «FDM Everywoman in Technology Awards» για το έργο της στην αναγεννητική ιατρική και τη νανοτεχνολογία. Ο κατάλογος των υποθετικών/δυνητικών και πολλά υποσχόμενων πρακτικών και πολιτικών είναι μακρύς, ωστόσο τουλάχιστον μέχρι σήμερα διατηρεί τις περισσότερες φορές τη μορφή ευχολόγιου.

Η δύναμη της κουλτούρας είναι de facto ενοποιητική και ανατρεπτική. Και η ρήση του Peter Drucker «Culture Eats Strategy For Breakfast» (η κουλτούρα καταβροχθίζει τη στρατηγική), ένα motto το οποίο αναπαράγεται μέχρι σήμερα δεν αναιρεί ούτε υποβαθμίζει τη σημασία της στρατηγικής παρά μόνο τη συμπληρώνει. Όσο πιο κοινό είναι το αίσθημα της ευθύνης, όσο μεγαλύτερο είναι το μοίρασμα αξιών και λογικών, τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες από τη μία, επιλογής μίας ρεαλιστικής και αποδοτικής στρατηγικής ενώ από την άλλη, κοινής υιοθέτησης και εφαρμογής της από

τους περισσότερους, αν όχι από όλους. Η κουλτούρα, όσο ζωτικής σημασίας στοιχείο και αν είναι, δεν υπερέχει της στρατηγικής παρά μόνο συμβάλλει στη σωστή επιλογή και υλοποίησή της. Στην Ελλάδα για παράδειγμα υπήρχε και κουλτούρα και στρατηγική. Επανερχόμενη στο μοντέλο του Hofstede, για πολλά χρόνια συντηρούνταν μία κουλτούρα κατ' ουσίαν ατομικιστική, αρσενική, με μεγάλη απόσταση εξουσίας και άρα ελλιπή πρωτοβουλία, με υψηλό βαθμό αποφυγής της αβεβαιότητας και άρα αδυναμία διαχείρισης αυτής, που οδήγησε αντανakλαστικά σχεδόν σε στρατηγικές βραχυπρόθεσμες και ρηχές. Να σημειώσω εδώ ότι η ατομικιστική κουλτούρα δεν είναι σε καμία περίπτωση αρνητική. Άλλωστε, ο Adam Smith ανέλυσε *«τη φυσική προσπάθεια που καταβάλλει συνεχώς κάθε άνθρωπος για τη βελτίωση της κατάστασής του»* ως το βασικό κίνητρο της οικονομικής προόδου. Γράφει όμως ο ίδιος ότι στη Θεωρία των Ηθικών Αισθημάτων *«Η κοινωνία μπορεί να συντηρείται μεταξύ διαφόρων ατόμων, όπως και μεταξύ διαφόρων εμπορών, από την αίσθηση του οφέλους της, χωρίς καμιά αμοιβαία αγάπη ή τρυφερότητα. Και παρ' όλον ότι κανένας άνθρωπος σ' αυτήν δεν θα έχει υποχρεώσεις ή θα οφείλει σε κάποιον άλλο, ενδέχεται και πάλι να στηρίζεται σε μια συμφεροντολογική ανταλλαγή καλών υπηρεσιών σύμφωνα με μια συμφωνημένη αξιολόγηση»* (Rubin, 1994). Με απλά λόγια περιγράφει την έννοια της ανταποδοτικότητας σε αλληλεπιδράσεις οικονομικού περιεχομένου μεταξύ αγνώστων ή αλλιώς ότι το προσωπικό συμφέρον λανθασμένα συγχέεται με τη βραχυπρόθεσμη οπτική της ανθρώπινης δράσης.

IV. Ο ενεστώς της κραιπάλης

«Είναι διάχυτη η εντύπωση ότι δεν δουλεύουμε αρκετά, ξοδεύουμε ασυλλόγιστα, είμαστε διεφθαρμένοι και ανέντιμοι απέναντι στους εταίρους μας, ανίκανοι να διαχειριστούμε τα του οίκου μας και γενικά ένα βάρος στην Ευρωζώνη και την Ε.Ε. γενικότερα. Το πρόβλημα δεν είναι ότι έτσι μας βλέπουν οι άλλοι, αλλά ότι πολλές από τις κατηγορίες είναι σε σημαντικό βαθμό αληθινές». (Ντόκος, 2010).

«Η καθημερινότητά μας έχει γίνει μια συνεχής κολοκυθιά. Γιατί εμένα κι όχι τον άλλον. Αποτινάζουμε το δικό μας μερίδιο ευθύνης επικαλούμενοι το αντίστοιχο του διπλανού. Ο κάθε Έλληνας (ή και ομάδα Ελλήνων) θεωρεί ότι είναι στόχος και ότι όλοι οι υπόλοιποι του χρωστάνε. Ξέχωρα από τα οικονομικά μας προβλήματα έχουμε

κι ένα πρόβλημα ατομικής ευθύνης. *‘Η μήπως μία από τις βασικές αιτίες των τωρινών οικονομικών μας προβλημάτων είναι και αυτό;» (Μαυρωτάς, 2012)*

«Στην πραγματικότητα, η πορεία προς τη σημερινή κατάληξη άρχισε πολύ πριν από το 1974. Πιο συγκεκριμένα, άρχισε από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, όταν αποφασίστηκε η οικονομική ανάπτυξη να επιδιωχθεί μέσα από την υποκατάσταση των εισαγωγών. Εξαιτίας αυτής της επιλογής, με εξαίρεση τους κλάδους της ναυτιλίας και του τουρισμού, όπου οι επιχειρηματίες εκ του αντικειμένου τους έπρεπε να παλέψουν στις διεθνείς αγορές για να κερδίσουν ζωτικό χώρο, οι φιλοδοξίες, τα σχέδια και το πεδίο δράσης της ελληνικής επιχειρηματικότητας περιορίστηκαν στο μικρό μέγεθος των αγορών της ελληνικής οικονομίας. Αυτή η επισήμανση συνεπάγεται ότι το πρότυπο ανάπτυξης που υιοθετήσαμε εξέθρεψε διαχρονικά μια κλειστοφοβική επιχειρηματικότητα, με αμυντικό προσανατολισμό και με βαθιές εξαρτήσεις από το πολιτικό σύστημα, μέσω του κρατικοποιημένου τραπεζικού συστήματος.» (Μπήτρος, 2012)

Ουκ έστιν ο αριθμός των αναλύσεων σχετικά με την κρίση και των προσωπικών ή μη τοποθετήσεων δημοσιογράφων, πολιτικών, ακαδημαϊκών, επιχειρηματιών και μέσων εντός και εκτός συνόρων. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα δόθηκε έμφαση στην βραχυπρόθεσμη ικανοποίηση αναγκών και σε βάρος της μακροπρόθεσμης. Την αποκλειστικότητα είχε το σήμερα με αποτέλεσμα να χαθεί κάθε μέτρο. Ναι, η ζωή είναι εδώ και τώρα, βιάζει και σίγουρα δεν έχει άλλη (Ποταμιάνος, 1997·42). Και οφείλουμε να τη ζούμε στο απόλυτο, είμαστε ελεύθεροι να αναζητούμε την ευτυχία, να οραματιζόμαστε και να κάνουμε τα όνειρά μας πραγματικότητα. Ωστόσο, αφενός «δικαιούχος και άξιος (της ευτυχίας) είναι μόνο ο αυτεξούσιος, αυτόρκης άνθρωπος» (Ποταμιάνος, 1997·51) και αφετέρου η ελευθερία του ανθρώπου να συμπεριφέρεται όπως θέλει έρχεται σε ευθεία αντιπαράθεση με την αλληλεξάρτησή του με άλλους ανθρώπους (Mulgan, 1999·11).

Υποστηρίζεται επίσης ότι η ταυτότητα μίας κοινωνίας και κατά συνέπεια ενός κράτους θεμελιώνεται εντός ενός περισσότερου ή λιγότερου αμετάβλητου δικτύου κοινωνικών σχέσεων, μίας κοινωνικής δομής (Bauman, 1994·144). Τόσο από τη σκοπιά των Άγγλων ανθρωπολόγων όσο και από τη σκοπιά των Αμερικανών ανθρωπολόγων, η σημασία της μελέτης των επαναλαμβανόμενων προτύπων συμπεριφοράς είναι δεδομένη και η κουλτούρα είναι ίδιον του ανθρώπου τη στιγμή που μόνο ο άνθρωπος έχει τη δύναμη να αμφισβητεί την πραγματικότητα που τον περιβάλλει και να αναζητά ένα βαθύτερο νόημα ατομικό ή/και συλλογικό. Μέχρι σήμερα οι

Έλληνες δεν κατάφεραν να εναρμονίσουν και να ισορροπήσουν μεταξύ της ατομικής και ομαδικής επιλογής επιλέγοντας «την καταστροφή του κόσμου από μία γρατσουνιά στο δάκτυλο» αυτοκαταδικάστηκαν σε κακοσυγγραφή της δικής τους ιστορίας. Δέσμοι ενός ένδοξου παρελθόντος εγκλωβίστηκαν στο χθες και οδηγήθηκαν όπως οι πρωταγωνιστές των αρχαίων τραγωδιών σε συντριβή. Η ευτυχία μεταφράστηκε σε κραιπάλη και μάλιστα εκ του μη έχοντος. Αναφέρομαι τόσο στην ακατάπαυστη εισροή χρήματος μέσω δανεισμού κρατικών κεφαλαίων και «αξιοποίηση» ευρωπαϊκών πόρων όσο και στη συστηματική καλλιέργεια της παραοικονομίας με παράλληλη καλλιέργεια νοσηρών νοοτροπιών περί ηθικής. Στο πλαίσιο αυτό, οδηγηθήκαμε σε μία ψευδή αίσθηση μόνιμης αφθονίας επιταχύνοντας τις φυγόκεντρες τάσεις με κατεύθυνση το κενό. Όπως είδαμε και νωρίτερα αποτέλεσμα της αυτής της μη στρατηγικής υπήρξε η τραγωδία των κοινών. Βέβαια, στην Ελλάδα όπως και σε κάθε κοινωνία διαχρονικά υπάρχει μία μερίδα συνετών ανθρώπων με κριτική σκέψη και άλλη μία όσων υπολείπονται αυτής. Η κοινωνική αυτή σύνθεση να μεν είναι δεδομένη σε διεθνές επίπεδο. Ωστόσο, το ποσοστό συμμετοχής της κάθε μίας στη διαχείριση των κοινών είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί τον τρόπο λειτουργίας μίας κοινωνίας και ενός κράτους και κατά συνέπεια το εθνικό σήμα. Επίσης άλλο ένα στοιχείο αυτής της εξίσωσης αφορά στην ταχύτατη αναπαραγωγή μόνο της δεύτερης ομάδας, γεγονός που επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τον κοινωνικό βίο. Στην περίπτωση της Ελλάδος είναι προφανής η επικράτηση εκείνων που οραματίστηκαν τη μεγιστοποίηση της καταναλωτικής ευχέρειας με τη λιγότερη δυνατή εργασία, οι οποίοι αδυνατούν μέχρι σήμερα να κατανοήσουν βασικές αρχές της οικονομίας ή ακόμη χειρότερα για όλους στην περίπτωση που τις κατανοούν, τις αγνοούν προκλητικά.

Η κουλτούρα ενός κράτους δεν ξεχωρίζει από «τον υλικό πολιτισμό» - απόρροια της τεχνολογικής ανάπτυξης (Γιανναράς, 2001:31). Αντίθετα, επηρεάζει και επηρεάζεται από την οικονομική πραγματικότητα. Και με βάση τις κοινωνικές νόρμες που επικρατούν οδηγούν στην κατάρρευση του συστήματος ή στην εδραίωση του. Παράδειγμα προς αποφυγή εκτός του ελληνικού υπήρξαν χώρες της Λατινικής Αμερικής οι οικονομίες των οποίων λόγω του ότι εισήχθησαν πρώιμα στο παγκόσμιο σύστημα δεν είχαν προλάβει να αναπτύξουν τις κατάλληλες δομές προσαρμογής σε αυτό με αποτέλεσμα

τον «εκσυγχρονισμό της βιτρίνας». Αντίθετα, η αισθητική και η φιλοσοφία της Ιαπωνίας-της πρώτης μη δυτικής κοινωνίας που επέλεξε συνειδητά τη βιομηχανοποίησή της- υπήρξε μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον το κλειδί μίας στρατηγικής ισορροπίας ανάμεσα στον κρατικό προγραμματισμό και την ιδιωτική πρωτοβουλία με φόντο συλλογικές επενδύσεις παραγωγής και όχι κατανάλωσης.

Στην έκδοση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο «Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδος 2012 - όψεις της κρίσης» αναζητούνται οι παράγοντες που οδήγησαν τη χώρα στη σημερινή πολύπλευρη κρίση. Μεταξύ των φιλοξενούμενων απόψεων, γίνεται λόγος για «άνισες συναλλαγές» υπό την έννοια της συνεχούς μεταφοράς πόρων από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες του Νότου στις πλουσιότερες του Βορρά εξαιτίας ποιοτικών διαφορών στις δομές αυτών, γεγονός που ενισχύεται από την υιοθέτηση κοινού νομίσματος (Μουζέλης, 2012). Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ιστορικός και Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών Ε.Ι.Ε., εξηγεί μεταξύ άλλων ότι ιστορικά στην Ελλάδα ο συνδυασμός μικρού αριθμού επιχειρήσεων, μεγάλου αριθμού νανο-επιχειρήσεων και ακόμη μεγαλύτερου αριθμού αυτοαπασχολούμενων είχε ως αποτέλεσμα το υψηλότερο κόστος παραγωγής, τη χαμηλότερη παραγωγικότητα, τη ροπή προς την παραγωγική «ανακύκλωση» και τη μη εξειδικευμένη και μη δεσμευτική απασχόληση. Ο καθηγητής και Πρόεδρος του Ιδρύματος Μεσογειακών Σπουδών Στέλιος Μπαμπανάσης αναλύει τα λάθη της δημοσιονομικής πολιτικής που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες συνδυαστικά με τις στρεβλώσεις του μοντέλου ανάπτυξης που υιοθετήθηκε, τα μεγάλα εξωτερικά ελλείμματα, την περιορισμένη ανταγωνιστικότητα αλλά και το ρόλο της παγκοσμιοποίησης μέσω της απελευθέρωσης της αγοράς κεφαλαίων. Η ομότιμη καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών Άννα Φραγκουδάκη υποστηρίζει ότι η ευθύνη μεταξύ άλλων για την παραοικονομία, τη φοροδιαφυγή, την υπερβολική αύξηση του δημόσιου τομέα ανήκει στους πολιτικούς και θεσμικούς ιθύνοντες της χώρας και όχι στην ελλιπή ηθική των Ελλήνων πολιτών. Συγκεκριμένα τονίζει ότι «Αρνούμαι να υποθέσω ότι πολίτες άλλων χωρών εμποδίζονται από εσωτερικευμένους ηθικούς κανόνες και αυτός είναι ο λόγος που δεν εξαπατούν στον ίδιο βαθμό με αντίστοιχους τρόπους το κράτος τους». Τέλος,

ο καθηγητής πολιτικής κοινωνιολογίας Ηλίας Κατσούλης αναλύει τις εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον με τις πιέσεις των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης να μην αφορούν αποκλειστικά στον οικονομικό τομέα αλλά να γεννούν πολιτικές και πολιτιστικές επιρροές απέναντι στις οποίες η Ελλάδα στάθηκε απροετοίμαστη.

Καθίσταται σαφές ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μία συστημική αλλαγή όπου πεπαλαιωμένες πολιτικοοικονομικές και άλλες πρακτικές και προσεγγίσεις χάνουν κάθε νόημα. Στην εποχή της αλληλένδεσης είναι επόμενο οι εθνικές κουλτούρες να γίνονται όλο και πιο διάτρητες με αποτέλεσμα το ανακάτωμα περιεχομένων και προοπτικών ζωής. Γράφει ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου στο προλογικό του σημείωμα για την «πολυπολιτισμικότητα» του Charles Taylor ότι *«το να είμαστε υποχρεωμένοι να ζούμε μαζί με άλλους, δεν είναι ατυχία, όπως έχουμε συνηθίσει άκριτα να πιστεύουμε, αλλά μοναδική ευκαιρία να αναγνωρίσουμε και να αναστοχαστούμε πάνω στον εαυτό μας»* (1997·22). Και αν η ελευθερία αποτελεί μία ιδέα που φωτίζει κάθε κουλτούρα συνδυαστικά με μία δέσμη άλλων ιδανικών, η ασυδοσία τροφοδοτεί πεποιθήσεις άκρως εγωιστικές, κενές περιεχομένου. Οι Έλληνες έχασαν την αίσθηση των ορίων τους και αποκομμένοι ο ένας από τον άλλο ανέπτυξαν αντικοινωνικές συμπεριφορές ενισχύοντας ή/και επιταχύνοντας την παρούσα πολιτικοοικονομική και ηθική κρίση.

V. Αλλαγή παραδείγματος

«Η γενικευμένη ανομία αποτελούσε επί δεκαετίες μια παγιωμένη κατάσταση στη χώρα μας. Οι απάτες των ισχυρών έμεναν ατιμώρητες, η φοροδιαφυγή έγινε κανόνας, οι μίζες το ίδιο. Πληρώσαμε ακριβά αυτό το φαινόμενο. Η χώρα δεν χρεοκόπησε τυχαία άλλωστε, απλώς έφτασε σε ένα σημείο που η συσσωρευμένη ανομία σε συνδυασμό με την κακοδιαχείριση οδήγησαν στο κραχ. Ο Έλληνας πολίτης βλέπει επιτέλους με ανακούφιση ότι η Ελλάδα αρχίζει να μοιάζει με άλλες ευρωπαϊκές χώρες ως προς την απόδοση δικαίου έναντι των ισχυρών παραγόντων της δημόσιας ζωής. Κανείς δεν μένει πλέον στο απυρόβλητο και οι πύλες της Δικαιοσύνης και των φυλακών έχουν ανοίξει για όσους βάνανσα έκλεψαν, εξαπάτησαν ή δεν σεβάστηκαν τον όρκο τους. Ασφαλώς και υπάρχει ο κίνδυνος της υπερβολής. Πρόκειται όμως για μια υγιή, όσο και αν είναι επώδυνη, διαδικασία την οποία έχει μεγάλη ανάγκη η ελληνική κοινωνία.» (Καθημερινή, 2013)

Οι συστημικές πιέσεις τόσο σε περιόδους πολέμου όσο και ειρήνης επιβάλλουν πάντα αλλαγές στον τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος και στο είδος, το ύφος και την ουσία της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα σε αυτό. Για παράδειγμα ο Colin Gray στο βιβλίο του “Strategy for Chaos”, αναλύοντας την αλλαγή παραδείγματος στο τρόπο διεξαγωγής του πολέμου, γνωστή ως επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις (RMA), κάνει λόγο για μία δραστική αλλαγή στη δομή του συστήματος η οποία καταρχήν προκύπτει από τεχνολογικές, οργανωτικές ή τακτικές εξελίξεις και πολλαπλασιάζει την ισχύ, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής σε δεδομένη χρονική συγκυρία ευνοώντας την επίθεση ή την άμυνα ανάλογα. Συγκεκριμένα σε μία εκ των περιπτώσεων ανάλυσης, το ναπολεόντειο RMA⁶³, ο συγγραφέας εστιάζει σε δύο κρίσιμες μεταβλητές που το διαμόρφωσαν: τον εθνικισμό και τον φιλελευθερισμό στη χώρα ως απόρροια του Διαφωτισμού και της Γαλλικής επανάστασης και την ηγεσία του Ναπολέοντα.

Στην περίπτωση της Ελλάδος και εν καιρώ ειρήνης, δύο διαφορετικές μεταβλητές, η απότομη μείωση στην προσφορά χρήματος λόγω της αδυναμίας προείσπραξης μέσω δανεισμού μελλοντικού εισοδήματος σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα της αλληλένδεσης τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο άλλαξαν δραστικά τη δομή του ελληνικού συστήματος και καθιστούν επιτακτική την υιοθέτηση νέων νοοτροπιών και πρακτικών. Μία αλλαγή που θα οδηγήσει σε μία νέα συμμετρία, ενδεικτικό κάθε υγιούς κοινωνίας,

⁶³ Πρόκειται για τομή στη διοίκηση Ι) με την οργάνωση του στρατού σε μεραρχίες και σώματα τα οποία βάδιζαν συντονισμένα χωριστά, ΙΙ) το ευέλικτο πυροβολικό ΙΙΙ) με τον επιτόπιο ανεφοδιασμό στις κατακτηθείσες περιοχές και ΙV) με τον γρήγορο βηματισμό που ενίσχυε την ταχύτητα δράσης.

φέροντας τον σπόρο της υπέρβασης αποστεωμένων και αποστειρωμένων δομών και του κοινωνικού μετασχηματισμού, η καλλιέργεια του οποίου θέλει πολύ δρόμο και κόπο. Σε μία πρόσφατη ανάλυσή του με τίτλο «Athener Klientelismus» (το πελατειακό σύστημα των Αθηνών) που μεταφράστηκε στα ελληνικά με τίτλο: «Η πολιτική κουλτούρα της Ελλάδος» (2012), ο Heinz A. Richter, Γερμανός ιστορικός ειδικευμένος στα θέματα «Ελλάδα» και «Κύπρος» ορμώμενος από τη χλιοειπωμένη διαπίστωση Ευρωπαίων και Αμερικάνων πολιτικών σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα είναι πολύ δυτική για να ανήκει στην Ανατολή και πολύ ανατολική για να ανήκει στη Δύση, υπογραμμίζει ότι, *«οι Ευρωπαίοι δεν κατάλαβαν ότι η απαλλαγή του χρέους και οι ροές οικονομικών πακέτων καταπολεμούσαν μόνο τα συμπτώματα της ελληνικής κρίσης, αλλά όχι την πρωταρχική αιτία. Ότι, δηλαδή, όσο το πελατειακό σύστημα θα έμενε όρθιο, τα ευρωπαϊκά κονδύλια θα διασκορπίζονταν σταθεροποιώντας το παλιό καθεστώς»*.

Σε θεωρητικό επίπεδο η εικόνα μίας χώρας μπορεί να δομηθεί σε τρία στάδια καθώς δεν αποτελεί ένα συμπαγές σχήμα αλλά μία σειρά από αμέτρητα κινηματογραφικά καρέ που εναλλάσσονται ταχύτατα σε κάθε στάδιο ξεχωριστά. Αναλυτικότερα, το πρώτο στάδιο απεικονίζει μία χώρα μικρή ή/και φτωχή, το δεύτερο αφορά σε μία περιφερειακή δύναμη και το τρίτο σε μία υπερδύναμη (Τζιόβας, 2010). Στην περίπτωση της Ελλάδος περίμενε κανείς τουλάχιστον τη μετάβαση από το πρώτο στάδιο στο δεύτερο. Μία χώρα μικρή σε μέγεθος και υπό διαρκείς δοκιμασίες οι οποίες πλην των εσωτερικών τραυμάτων καλλιέργησαν ένα δυνατό ενδιαφέρον των ξένων για την Ελλάδα ιδίως στα χρόνια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας αλλά και αργότερα, στον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και πιο μετά, κύριος άξονας του οποίου υπήρξε η συμπάθεια απέναντι σε έναν λαό που γέννησε τον πολιτισμό και παρ' όλα αυτά πορεύεται σε τροχιά λιτότητας και αταξίας. Στις αρχές τις δεκαετίας του '80 όμως, η εικόνα της Ελλάδος φάνηκε προς στιγμήν να συγκεντρώνει σταδιακά στοιχεία μίας περιφερειακής δύναμης τόσο με την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και αργότερα με το ρόλο της στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Ενδεικτικά μόνο θα αναφέρω ότι την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων αναπτύσσονταν πάνω από 3.500 ελληνικές επιχειρήσεις ενώ το επενδεδυμένο ελληνικό κεφάλαιο που είχε παράξει 200.000 περίπου θέσεις εργασίας ξεπερνούσε τα 8 δις. Ευρώ. Περισσότερα

από 800 παραρτήματα ελληνικών τραπεζών ήλεγχαν το 14% του συνόλου της Βαλκανικής Τραπεζικής Αγοράς ενώ ήμασταν η πρώτη επενδυτική δύναμη στην Π.Γ.Δ.Μ., στην Αλβανία, και στη Σερβία- Μαυροβούνιο, η δεύτερη στη Βουλγαρία, η τρίτη στη Ρουμανία και δυναμικά ανερχόμενη στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Όλα στοιχεία μίας ελληνικής κουλτούρας προσέλκυσης διεθνών επενδύσεων, αύξησης των εξαγωγών και στήριξης της διεθνούς επιχειρηματικότητας με στόχο τα ανταποδοτικά οφέλη για την εθνική οικονομία και την εξωτερική πολιτική της χώρας μας. Ωστόσο η επιθετικότητα αυτή υπό την έννοια της εξωστρέφειας γρήγορα ξεφούσκωσε με αποτελέσματα σε όλους γνωστά.

Η κουλτούρα, είτε ως ατομικός τρόπος σκέψης, είτε ως διαδικασία πνευματικής ανάπτυξης μίας ολόκληρης κοινωνίας, είτε ως τέχνη είτε ως συνολικός τρόπος ζωής μίας ομάδας ανθρώπων (Williams, 1961), αφορά σε οτιδήποτε δεν μεταδίδεται γενετικά παρά μόνο διδάσκεται. Οι δύο κυριότερες αντιλήψεις περί κουλτούρας καθίστανται η «ανθρωπολογική», άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη καθημερινότητα και η «ουμανιστική», πυλώνας της οποίας θεωρείται ο πνευματικός εκλεκτικισμός (Τζιόβας:2012). Θεωρητικά πρόκειται για δύο διαφορετικές αντιλήψεις που διχοτομούν -σε ακαδημαϊκό επίπεδο- μία κοινωνία σε πολλά επίπεδα δημιουργώντας λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά το αίσθημα της κοινωνικής ανισομέρειας. Στις «σημειώσεις για τον ορισμό της κουλτούρας» ο Eliot κάνει λόγο για μία κοινή κουλτούρα που θα είναι εφικτή όχι με την έννοια της ισότητας όσο από πλευράς εξωστρέφειας το περιεχόμενο της οποίας θα διαχέεται αρχικά έστω από τους λίγους προς όλες τις κατευθύνσεις, και στη συνέχεια η κίνηση της κουλτούρας θα είναι κυκλική, υιοθετώντας τη λογική των συγκοινωνούντων δοχείων ανάμεσα σε «ανώτερα και κατώτερα επίπεδα». Και ενώ για τον Williams, μία κουλτούρα θεωρείται κοινή μόνο όταν δημιουργείται και επαναπροσδιορίζεται συλλογικά- μία ιστορικά αποδεδειγμένα ουτοπική προσέγγιση-, για τον Eliot δεν έχει τόση σημασία η δημιουργία της από τους λίγους -μία κρίσιμη μάζα- όσο η οικειότητα που αναπτύσσεται στην πορεία (Eagleton, 2003:195-197).

Είναι ευρέως γνωστό ότι εντός των κοινωνιών οι ίδιοι οι άνθρωποι είναι αυτοί που θέτουν όρια στις πράξεις των άλλων ανθρώπων με διάφορους

τρόπους (Joy Hendry, 2011·287). Εκτός των μηχανισμών διασφάλισης της τάξης και επιβολής του νόμου σε κάθε χώρα υφίστανται νόρμες συμπεριφοράς ενδογενώς παραγόμενες (Coleman, 1990·242) που μπορεί να συμπίπτουν ή να μην συμπίπτουν με τους νόμους και μεταφέρονται εντός του συστήματος. Εντός του ελληνικού κοινωνικού συστήματος η χρόνια και συστηματική απουσία μιας κοινωνικής νόρμας, η οποία να επιβαρύνει τη βραχυχρόνια κατανάλωση και να επιβραβεύει τη μακροχρόνια βελτιστοποίηση, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία κυρώσεων- υπό την έννοια της συνολικής αντίδρασης της κοινωνίας- διευκόλυνε την επικράτηση της παρούσας κατάστασης, η οποία σε καμία περίπτωση δεν είναι πρωτοφανής ούτε πρωτογενής. Η κουλτούρα των Ελλήνων επηρεάστηκε αισθητά, στα χρόνια της Μεταπολίτευσης και έπειτα, από τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής αλλά και τον αμερικανικό, υποδεχόμενη άκριτα με τα χέρια ανοιχτά κάθε νέα τεχνολογική και πολιτιστική τάση. Οι Έλληνες άλλαξαν τον τρόπο ζωής τους άρδην ακολουθώντας πιστά τις επιταγές της παγκοσμιοποίησης και θέλοντας να ανήκουν κάπου από κοινού αποκτώντας -όπως νόμιζαν- ισχύ και εξουσία, οδηγήθηκαν στη συντριβή τους. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι αυτή η αλλαγή του τρόπου ζωής δεν συμβάδισε με την αλλαγή της στάσης ζωής η οποία παρέμεινε προσκολλημένη σε παρελθοντικά σύνδρομα ανασφάλειας και πολιτικές εκκρεμότητες που κράτησαν ζωντανές οπισθοδρομικές αντιλήψεις. Άλλοι πιο εύστοχα, θεωρώ, εστιάζουν περισσότερο στον οικονομικό παρασιτισμό και τις πεποιθήσεις περί εικονικής αφθονίας.

Ανεξαρτήτως αιτιών, η αποκωδικοποίηση των αποτελεσμάτων είναι κοινή από όλους και επ' ουδενί αισιόδοξη επιβάλλοντας μία εκ βάθρου ανακατάταξη και προσαρμογή στα νέα δεδομένα. Σε κάθε περίπτωση ο πραγματικός εκσυγχρονισμός απέχει από λογικές στατικής προβολής μίας Ελλάδος που ευημερεί καθώς η ουσία του βρίσκεται στη διαδικασία που θα πρέπει να ακολουθηθεί ή αλλιώς τη στρατηγική με προσανατολισμό την παραγωγή με κάθε σημασία της λέξεως. Έγραφε προφητικά ο Παναγιώτης Κονδύλης (1998) σχετικά με το ελληνικό αδιέξοδο *«Αν ο Ελληνισμός θέλει να επιβιώσει ως διακεκριμένη ταυτότητα, το πρώτο που θα έπρεπε να κάνει θα ήταν να παράγει όσα τρώει. Δεν εννοώ διόλου κάποια οικονομική αυτάρκεια με την παλιά έννοια, αλλά την απαλλαγή από την πολιτική και την πρακτική του παρασιτικού καταναλωτισμού. Ένα βιώσιμο συλλογικό υποκείμενο*

οφείλει να εξάγει τουλάχιστον τόσα, όσα εισάγει, σ' έναν ανοικτότερο κόσμο. Ειδάλλως είναι αναπόφευκτη η πτώση στα κατώτερα σκαλιά του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας, η καταχρέωση και η πολιτικοστρατιωτική εξάρτηση. Τις τελευταίες δεκαετίες ο Ελληνισμός προχώρησε γρήγορα προς αυτή την κατεύθυνση. Η αναστροφή της απαιτεί γενναία παραγωγική προσπάθεια, προηγμένη τεχνογνωσία και ριζική θεσμική εξυγίανση, καθώς και ένα εκπαιδευτικό σύστημα εντελώς διαφορετικού επιπέδου».

VI. Συνδημιουργία οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου

«.. σε υλοποίηση του αγαπημένου μου μότο «Μην αφήνεις ποτέ μία καλή κρίση να πάει χαμένη», τώρα είναι η ευκαιρία να αλλάξετε όλα όσα μέχρι τώρα υπονόμευαν την αληθινή εικόνα της Ελλάδος, αντιμετωπίζοντας ευθέως τα αντικειμενικά προβλήματα που ταλανίζουν τη χώρα σας. Είναι ανάγκη η Πολιτεία να αναλάβει πρωτοβουλίες επίλυσης των προβλημάτων της οικονομίας, αλλά παράλληλα απαιτείται στενή συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών τομέων του ιδιωτικού τομέα, σε μία κοινή προσπάθεια να αναδειχθεί η χρησιμότητα της Ελλάδος για ολόκληρο τον κόσμο.» Anholt (2012)

Η κουλτούρα διαχρονικά ελκύει τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο φυγόκεντρες δυνάμεις, γεγονός που τη μετατρέπει σε μία ατμομηχανή εξέλιξης και συνεξέλιξης. «Τα κράτη που έχουν διαφορετικές συνήθειες από τις δικές μας δεν είναι εχθροί: είναι δώρο των θεών. Οι άνθρωποι περιμένουν από τους γείτονές τους κάτι το αρκετά συγγενικό για να μπορούν να συνεννοηθούν, κάτι το αρκετά διαφορετικό για να τραβήξει την προσοχή τους και κάτι το αρκετά σημαντικό που να εμπνεύσει το θαυμασμό τους» (Whitehead στο Eliot, 1980:59). Σύμφωνα με τον Eliot ένας λαός δεν πρέπει να είναι ούτε ιδιαίτερα ενωμένος αλλά ούτε ιδιαίτερα διαιρεμένος προκειμένου να έχει μία ακμάζουσα κουλτούρα (1980:59). Και αυτό γιατί η απόλυτη ενοποίηση ενδεχομένως να οδηγήσει ένα λαό σε ακρότητες τύπου Ναζιστικής Γερμανίας και από την άλλη η διαίρεση σε τυραννία τύπου δικτατορίας του '67 στην Ελλάδα. Αρκεί ένας είδος «σύμπνοιας» διαφορετικό από εκείνο που καλλιεργείται ή και έπεται ενός πολέμου, άρα φυσικής και καθόλου υπερβολικής. Δεδομένου λοιπόν του ότι η έννοια του εθνικού

σήματος συνίσταται στο συνδυασμό όλων εκείνων των χαρακτηριστικών κάθε κράτους που το διαφοροποιούν στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον με τις πολιτιστικές επιδόσεις να ορίζουν τη «συλλογική ιδιοφυΐα», το εθνικό σήμα της Ελλάδος είναι αδύνατο να μεταδίδει αυθεντικότητα, αυτοπεποίθηση και αισιοδοξία αν οι ψηφίδες που το συνθέτουν είναι σκοτεινές και πολυκαιρισμένες.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σταθώ σε δύο σημεία της θεωρίας του Eliot: Δεδομένης της αλληλεπίδρασης κουλτούρας και οικονομίας, πρώτον ότι ένας λαός κρίνεται από την ιστορία ανάλογα με το τι έχει προσφέρει σε ένα στάδιο ακμής στις κουλτούρες άλλων λαών και τη δική του αλλά και ανάλογα με την προσφορά στις κουλτούρες του μέλλοντος (1980·66) και, δεύτερον ότι «για να φθάσει σε ένα σημείο ακμής η κουλτούρα ενός έθνους, πρέπει να την αποτελεί ένας αστερισμός από κουλτούρες, που η κάθε μία από αυτές ευεργετώντας την άλλη θα ευεργετεί το σύνολο»(1980·70). Και εξηγούμαι. Η αρχαία Ελλάδα όπως είδαμε και νωρίτερα γνώρισε περιόδους ακμής και σηματοδότησε κουλτούρες όλου του κόσμου απ' άκρη σε άκρη. Μύησε την ανθρωπότητα στη δημοκρατία, φώτισε το εμπόριο, τις τέχνες και τα γράμματα αποτελώντας πρότυπο αλλά και έμπνευση για τις επόμενες γενιές σε όλο τον κόσμο. Θυμίζω τα λόγια του πρώην προέδρου της Γαλλίας Valéry Giscard d' Estaing: *«Μια Ευρώπη χωρίς την Ελλάδα θα ήταν σαν παιδί χωρίς πιστοποιητικό γέννησης»*. Ωστόσο, την εποχή εκείνη που έχει πλέον καταγραφεί ως χρυσή ιστορικά ακολουθεί μία άλλη που μέχρι στιγμής- με εξαιρέσεις πάντα- τείνει να μείνει στην ιστορία με ένα χρώμα σταχτύ. Έγραφε ο Έλληνας φιλόσοφος Κώστας Αξελός 60 περίπου χρόνια πριν *«...Θα μπαίναμε επίσης στον πειρασμό ν' απαντήσουμε αρνητικά στο ερώτημα αν η (σύγχρονη) Ελλάδα διαθέτει μια σκέψη, μια επιστήμη και μια πολιτική. Αφήνοντας κατά μέρος την αυταρέσκειά της, θα περάσει μήπως στο στάδιο της προσπάθειας και της συνέπειας; Θα εκτιναχθεί -σαν μεταλλικό ελατήριο πιεσμένο από καιρό- προς την κατάκτηση της δικής της κίνησης;»*(στην Καθημερινή, 2010). Και σε αντίθεση με την εξωστρέφεια που επεδείκνυαν οι Αρχαίοι Έλληνες, σήμερα, σε μία εποχή που όχι μόνο βοηθά αλλά επιβάλλει συνάμα τη μεταφορά αγαθών, υπηρεσιών και ιδεών, αυτός ο εφοδιασμός έχει συρρικνωθεί στο ελάχιστο. Διαβάζω σε μία έρευνα που πραγματοποίησε το Παρατηρητήριο Νέων Εξαγωγέων του Πανελληνίου Συνδέσμου Εξαγωγέων

(ΠΣΕ), σε συνεργασία με το Κέντρο Εξαγωγικών Ερευνών και Μελετών (ΚΕΕΜ) ότι μόλις το 1,57% του συνόλου των ελληνικών επιχειρήσεων, που δραστηριοποιούνται σήμερα στην Ελλάδα, στοχεύουν, έστω και συγκυριακά, στην επέκταση των προϊόντων τους σε διεθνείς αγορές. Δύο πιθανοί λόγοι της μη εξαγωγικής δραστηριότητας ενδεχομένως να είναι πρώτον η μη παραγωγή και δεύτερον μία παραγωγή η οποία δεν ανταποκρίνεται στα standards της παγκόσμιας αγοράς. Σε κάθε περίπτωση το πρόσημο είναι αρνητικό και τα αποτελέσματα λυπηρά.

Εύκολος και σύντομος δρόμος για πλουτισμό δεν υπάρχει. Υπάρχουν τα άτομα, οι ομάδες και το κράτος. Υπάρχουν πόροι όπως το κεφάλαιο, η γη και η εργασία και άλλοι-το κοινωνικό κεφάλαιο- όπως η εμπιστοσύνη, ο σεβασμός και η μέθεξη. Υπάρχουν δυνατότητες, ικανότητες και διάθεση. Το μόνο που απομένει είναι το αδιάκοπο και δημιουργικό ανακάτωμα όλων αυτών, σε σωστές αναλογίες με στόχο την παρασκευή ενός εκλεκτού εδώδιμου προς αποδημία. Και αυτή θεωρώ ότι θα μπορούσε να είναι η σύγχρονη κουλτούρα της Ελλάδος που αντανakλά και αντανakλάται στους τομείς της πολιτικής, της οικονομίας, του πολιτισμού και παντού. Μακριά από τάσεις αρχαιολαγνείας, τοπικισμούς και εσωστρεφή διάθεση, η κουλτούρα συνδημιουργίας και συμπαραγωγής οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου με σημείο εκκίνησης πρώτα το άτομο για το ίδιο και για το σύνολο της κοινωνίας.

Κλείνοντας το κεφάλαιο, παραθέτω ορισμένα παραδείγματα αυτής της κουλτούρας συνδημιουργίας που προϋπήρχε σε ένα μικρό βαθμό αλλά ακόμη περισσότερο σήμερα δείχνει να είναι μονόδρομος. Συγκεκριμένα: Η Korres Natural Products, μία εταιρία που το 2011 έκλεισε με αύξηση πωλήσεων στην ελληνική αγορά αλλά και με αύξηση των εξαγωγών κατά 15%. Περίπου 400 προϊόντα διανέμονται σε κάθε ελληνικό φαρμακείο (5.600 φαρμακεία σε όλη την Ελλάδα), στα καταστήματα Κορρές σε επιλεγμένα σημεία σε 30 χώρες του κόσμου. Η coco-mat, ο κύκλος εργασιών της οποίας παρουσιάζει διαρκή άνοδο -το 2011 άγγιξε τα 61,2 εκατ. ευρώ, με το 50% (30,4 εκατ. ευρώ) να προέρχεται από την Κίνα-. Η εταιρεία λειτουργεί 40 καταστήματα στη χώρα, ιδιότητα και franchise, 11 στην Ευρώπη (Βέλγιο, Κύπρο, τέσσερα σε Ολλανδία, Γαλλία, Γερμανία και τρία στην Ισπανία), εννέα στην Κίνα, ένα στη Σαουδική Αραβία, που άνοιξε το 2011 στην Τζέντα, και δύο στη Νέα Υόρκη, με

το τελευταίο να έχει ανοίξει πρόσφατα στο Σόχο. Την ίδια ώρα ετοιμάζονται καταστήματα στη Νίκαια, στη Σεούλ, στη Μόσχα και στην Κίνα. Η Creta Farms, μία αμιγώς ελληνική εταιρεία που ξεκίνησε από την Κρήτη και αποτελεί σήμερα τον μεγαλύτερο και πλέον εξειδικευμένο όμιλο επιχειρήσεων κρέατος και αλλαντικών στην Ελλάδα έχοντας πλέον παρουσία σε 14 χώρες (Ελλάδα, ΗΠΑ, Ισπανία, Σκανδιναβικές και Βαλτικές χώρες, Ιταλία, Ελβετία, Αυστρία, Σλοβενία και Κροατία), ενώ έχει κατοχυρώσει πατέντα ευρεσιτεχνίας για τα προϊόντα της σε περισσότερες από 50 χώρες. Και οι τρεις παραπάνω εταιρίες τον Δεκέμβριο του 2012 συγκαταλέχθηκαν στον κατάλογο με τις πλέον κερδοφόρες επιχειρήσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο σύμφωνα με στοιχεία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Επίσης, το Taxibeat ως υπόδειγμα του ελληνικού startup οικοσυστήματος έχει ήδη ταξιδέψει σε Βραζιλία, Μεξικό, Ρουμανία, Νορβηγία και Γαλλία ενώ το groopio, η πρώτη ελληνική πλατφόρμα χρηματοδότησης δημιουργικών ιδεών αναδεικνύει την έννοια της κοινωνικής επιχειρηματικότητας ως έναν ακόμη soft άξονα που μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα και ενισχύοντας τον τριτογενή να ενισχύσει το ρεύμα κατά της αποσπασματικότητας και υπέρ του συνανταγωνισμού.

Παράλληλα, όσον αφορά στο κοινωνικό κεφάλαιο ενδεικτικά αναφέρω την συνομάδωση των Αγανακτισμένων, οι οποίοι αν και σύνολο ετερόκλητων συμφερόντων συνέθεσαν επανειλημμένα ευμεγέθεις συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας - απόρροια των από κοινού λυπηρών διαπιστώσεων της ζώσας πραγματικότητας. Επίσης, το TedxAthens ή το TedxKalamata που ενώνει τις δημιουργικές δυνάμεις των πόλεων και προτείνει λύσεις και προοπτικές μέσα από συνεργατικές πρακτικές, αυτοφυείς κατά κύριο λόγο. Τέλος, οι atenistas, μία ανοιχτή κοινότητα πολιτών με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών ζωής εντός της πόλης, με πίστη στη δύναμη μικρής κλίμακας και ενδιαφέρον για την εφαρμογή των νόμων.

Κεφάλαιο 5^ο: Δημόσια Διπλωματία και Εθνικό Σήμα

I. Η Δημόσια Διπλωματία ως πυλώνας ήπιας ισχύος

Ιστορικά στη διεθνή πολιτική αναμειγνύονται τα εξής τρία στοιχεία: οι συγκρούσεις, η συνεργασία και η επιδίωξη πανανθρώπινων αξιών (Παπασωτηρίου, 2007:13-15). Στη νέα εποχή πολιτικής επικοινωνίας και διεθνών σχέσεων όπου τα σύνορα καθίστανται πορώδη, το παγκόσμιο πολιτικό σύστημα εξελίσσεται παίρνοντας αποστάσεις από τη λογική των ένοπλων συρράξεων με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κρατών να εντείνονται και να εδραιώνονται μέσω της σύναψης διπλωματικών, οικονομικών και πολιτιστικών σχέσεων, θεσμοποιημένων και επίσημα συμφωνηθέντων. Ο Hans Morgenthau στο έργο του «Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace» έκανε λόγο για την εμφάνιση μίας νέας μορφής διπλωματίας στις διακρατικές σχέσεις, η οποία «δεν αποβλέπει στην κατάκτηση της εδαφικής επικράτειας ή στον έλεγχο της οικονομικής ζωής, αλλά στην κατάκτηση και τον έλεγχο των συνειδήσεων των πολιτών» (1993:74). Σε αυτό το πλαίσιο η απομάκρυνση από συγκρουσιακές λογικές και «σκληρά» μέσα αλλάζει τον τρόπο αντίληψης της ισχύος αλλά και της ευθύνης της ισχύος καθώς πλέον μοιράζεται εντός μίας σχέσης αμοιβαιότητας μεταξύ κυβερνήσεων και πολιτών. Η ήπια ισχύς εκτοπίζει το μονοπώλιο των υπαρκτών ή δυνητικών στρατιωτικών επιτυχιών ως μοναδικό πυρήνα του διεθνούς γοήτρου και επιβάλλει την ανάπτυξη δεξιοτήτων χειρισμού των προσδοκιών, των κατασκευών και των συμβόλων και διαμόρφωσης συνθηκών νομιμοποιητικών της διαφορετικότητας. Και όπως στη θεωρία των διεθνών σχέσεων η έννοια της εξουσίας αλλά και εκείνη του γοήτρου συνδέεται άρρηκτα με την έννοια κατά βάση της σκληρής ισχύος, κατά τον ίδιο τρόπο στη θεωρία της επικοινωνίας ένα εθνικό σήμα κουβαλά μία υπαρκτή πραγματικότητα ανταμείβοντας την κοινωνία πολυδιάστατα ή καταδικάζοντάς την σε τέλμα.

Ένα ισχυρό εθνικό σήμα ως ανεξάντλητη πηγή ισχύος εντός του διεθνούς συστήματος προωθεί μια εικόνα σταθερότητας, δύναμης και αξιοπιστίας, η διαδικασία κατανομής και ανακατανομής της οποίας διαμορφώνεται κάθε φορά μεταξύ άλλων και από τις πολιτικές της Δημόσιας Διπλωματίας σε οδούς λιγότερο status quo oriented αλλά την ίδια στιγμή

περισσότερο αποδοτικές και αποτελεσματικές. Η Δημόσια Διπλωματία (Public Diplomacy) είναι ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στα μέσα της δεκαετίας του '60 στην Αμερική από τον Dean Edmund Gullion της σχολής Fletcher στο πανεπιστήμιο Tufts και έκτοτε θεωρείται ευρέως ότι αποτελεί μία διαχρονική κρατική πρακτική (Snow και Taylor, 2009). Ένας πρώτος ορισμός⁶⁴ που δόθηκε για τον όρο από τον Ed Morrow, διευθυντή της αμερικανικής υπηρεσίας πληροφοριών (USIA) προσδιόρισε τη Δημόσια Διπλωματία ως ένα σύνολο αλληλεπιδράσεων, που απευθύνονται όχι μόνο στις κυβερνήσεις αλλά και σε άτομα και μη κυβερνητικούς φορείς και συμβάλλουν στη διαμόρφωση και άσκηση της εξωτερικής πολιτικής μίας χώρας. Ουσιαστικά αναφέρεται στη θεσμική προώθηση των εθνικών συμφερόντων ενός κράτους μέσω της κατανόησης, ενημέρωσης και επιρροής της ξένης Κοινής γνώμης, συσχετίζεται άμεσα με τις έννοιες της ήπιας ισχύος, των διεθνών σχέσεων και της ολοκληρωμένης επικοινωνίας με τη διακρατική ροή ιδεών και πληροφοριών να είναι ασταμάτητη. Πολλοί την ταυτίζουν με την προπαγάνδα και τις δημόσιες σχέσεις, γεγονός που εγείρει προβληματισμούς, καθώς είναι αδιανόητο να αφορά αποκλειστικά σε ένα είδος προπαγάνδας ή απλώς σε μία πολιτική δημοσίων σχέσεων (J Robert Keohane, Joseph Nye, 1971).

Για τον Tuch, η Δημόσια Διπλωματία σημαίνει μία «διαδικασία επικοινωνίας μιας κυβέρνησης με την Κοινή γνώμη άλλων κρατών, προκειμένου να καταστούν κατανοητά οι ιδέες και τα ιδανικά, οι θεσμοί και ο πολιτισμός, οι εθνικές επιδιώξεις και οι τρέχουσες πολιτικές του εκπροσωπούμενου από αυτήν κράτους» (1993:3). Ωστόσο, σήμερα περισσότερο από ποτέ άλλοτε, η συζήτηση περί δημόσιας διπλωματίας που βασίζεται στο κράτος (state-based public diplomacy) αναδεικνύει βαθύτερες τάσεις και λογικές, οι οποίες διαπλάθουν μία Δημόσια Διπλωματία που βασίζεται στην αλληλένδεση και τη δικτύωση των πολιτών (a network model

⁶⁴ "Public diplomacy . . . deals with the influence of public attitudes on the formation and execution of foreign policies. It encompasses dimensions of international relations beyond traditional diplomacy; the cultivation by governments of public opinion in other countries; the interaction of private groups and interests in one country with those of another; the reporting of foreign affairs and its impact on policy; communication between those whose job is communication, as between diplomats and foreign correspondents; and the processes of inter-cultural communications. Central to public diplomacy is the transnational flow of information and ideas."

of diplomacy) (Brian Hocking, 2005). Η Δημόσια Διπλωματία των πολιτών αξιοποιώντας τις δυνατότητες του Διαδικτύου και των απείρων διασυνδέσεων μεταξύ των δικτύων προσπερνά παραδοσιακές οδούς και πρακτικές διαμορφώνοντας εκ νέου το σύγχρονο περιβάλλον όσον αφορά στην προβολή αξιών και θέσεων και τη λήψη αποφάσεων. Στη μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας συνεισφέρουν παράγοντες όπως ο βαθμός επίγνωσης της σημασίας των ενεργειών Δημόσιας Διπλωματίας από τους πολιτικούς παράγοντες και τη διοίκηση, οι διαθέσιμοι πόροι, η εκπαίδευση, η συνεχής έρευνα και η προσπάθεια παρακολούθησης και μεγιστοποίησης των αποτελεσμάτων. Συνολικά, η Δημόσια Διπλωματία αφορά στη συνειδητοποίηση των θετικών στοιχείων και των αρνητικών πτυχών μιας χώρας και στη διαχείριση και συντονισμό πολλών μέσων για την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων και τη βελτίωση των μειονεκτημάτων της.

Στη συνέχεια επιχειρείται μία σύντομη των βασικών προβληματισμών σχετικά με την έννοια της Δημόσιας Διπλωματίας αλλά και η επίδραση της στη διαμόρφωση του εθνικού σήματος της Ελλάδος. Στο τέλος, καθίσταται σαφές ότι η ελληνική εν προκειμένω Δημόσια Διπλωματία, ανεπαρκής και αποσπασματική, δημιούργησε μία αίσθηση εθνικής αδυναμίας και ασύγχρονης επικοινωνίας με αποτέλεσμα την ανάγκη ανάπτυξής της με βηματισμό διαφορετικής κατεύθυνσης αλλά και έντασης.

II. Το ανακάτεμα της ισχύος

«Η ισχύς είναι σαν τον καιρό. Όλοι εξαρτώνται απ' αυτόν και μιλάνε γι' αυτόν, αλλά ελάχιστοι τον καταλαβαίνουν» J.S. Nye (2005).

Σε ένα από τα σημαντικότερα έργα της θεωρίας διεθνών σχέσεων ο Bull ορίζει τη Διπλωματία ως το λεπτό χειρισμό των σχέσεων μεταξύ των κρατών και άλλων οντοτήτων με υπόσταση στη διεθνή πολιτική από επίσημους αντιπροσώπους και με ειρηνικά μέσα (Bull, 2001:214-215). Από τη μία, η διπλωματία διαμορφώνει την εξωτερική πολιτική ενός κράτους και από την άλλη την εκτελεί. Οι διπλωματικές σχέσεις είτε διμερείς είτε πολυμερείς, ad

hoc ή θεσμοποιημένες διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ των πολιτικών ηγετών των κρατών και άλλων οντοτήτων στην παγκόσμια πολιτική, συμβάλλουν στην διαπραγμάτευση συμφωνιών, στη συγκέντρωση ειδήσεων ή πληροφοριών για ξένες χώρες, στην ελαχιστοποίηση των συνεπειών των τριβών στις διεθνείς σχέσεις και στη λειτουργία του συμβολισμού της ύπαρξης της κοινωνίας των κρατών. Αναλυτικότερα, μέσω του θεσμού της διπλωματίας επιχειρείται η υλοποίηση των στόχων της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, η προαγωγή του εθνικού του συμφέροντος και η βελτίωση της διεθνούς θέσης και εικόνας του στο εξωτερικό. Πλην της εκπροσώπησης, επιτυγχάνεται η επικοινωνία με άλλα κράτη και διεθνείς οργανισμούς με τη διαμόρφωση και την καθιέρωση μίας κοινής γλώσσας κατάλληλης για την ασφαλή και στοχευμένη μεταφορά μηνυμάτων. Επίσης, η διπλωματία επιτελεί σημαντικό έργο στον περιορισμό των εντάσεων και στην αποφυγή ένοπλων συγκρούσεων μεταξύ των κρατών, ομαλοποιώντας τις σχέσεις. Είναι το όχημα μέσω του οποίου λειτουργεί και εξελίσσεται το διεθνές δίκαιο καθώς οι διπλωμάτες δημιουργούν, διατηρούν, ανανεώνουν, τροποποιούν ή καταργούν κανόνες και διαδικασίες του διεθνούς συστήματος. Και τέλος, η διπλωματία συμβολίζει ιστορικά την ύπαρξη μίας διεθνούς κοινωνίας υπό την έννοια ότι οι διπλωματικές αρχές σε συνδυασμό με το διεθνές δίκαιο που υπηρετούν είναι οι βασικοί πυλώνες της ιδέας της διεθνούς κοινωνίας (Bull, 2001:223-225).

Σήμερα ο ρόλος της διπλωματίας οδηγείται ξεκάθαρα προς μία νέα κατεύθυνση, καθώς ο εκδημοκρατισμός των κοινωνιών οδηγεί σε εκσυγχρονισμό στην άσκηση της παραδοσιακής διπλωματίας. Σε θεωρητικό επίπεδο από την προσήλωση στην άμυνα και τους εξοπλισμούς, δίνεται έμφαση σε νέες μορφές άσκησης εξωτερικής πολιτικής θέτοντας στο επίκεντρο τα δημοκρατικά και ανθρώπινα δικαιώματα, την υγεία, την εκπαίδευση, την εξάλειψη της φτώχειας, το σύστημα δικαίου, την ανθρωπιστική βοήθεια, το περιβάλλον, το εμπόριο, τις πληθυσμιακές αναλογίες, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος μέσω ενεργής δράσης διεθνών οργανισμών. Η Δημόσια Διπλωματία σε καμία περίπτωση δεν αντικαθιστά την παραδοσιακή διπλωματία αλλά λειτουργεί συμπληρωματικά. Ο N.J. Gull ορίζει την παραδοσιακή διπλωματία ως την προσπάθεια ενός διεθνούς δρώντα να

διαμορφώσει το διεθνές περιβάλλον μέσα από την προώθηση της διαλογικής εμπλοκής (engagement) με έναν άλλο διεθνή δρώντα διαφοροποιώντας την από τη Δημόσια Διπλωματία που αποτελεί την προσπάθεια ενός διεθνούς δρώντα να διαμορφώσει το διεθνές περιβάλλον μέσω της επιρροής που ασκεί στην εξωτερική Κοινή γνώμη (2007:6). Ο Gifford Malone (1985) αναλύει τη Δημόσια Διπλωματία ως την άμεση επικοινωνία με την εξωτερική κοινή γνώμη σε μια προσπάθεια επηρεασμού της σκέψης της έχοντας ως απώτερο στόχο τον επηρεασμό των ξένων κυβερνήσεων και ο Jian Wang (2006) την αποκαλεί το «δημόσιο πρόσωπο» της παραδοσιακής διπλωματίας. Αναλύσεις και τοποθετήσεις των ειδικών ανά την υφήλιο υπογραμμίζουν ότι το διεθνές σύστημα διανύει μία άκρως μεταβατική περίοδο κατά την οποία κύρια υποκείμενα Δημόσιας Διπλωματίας είναι τα κράτη από τη μία, διότι φέρουν μία επισημότητα λόγω της ιστορικά παραδοσιακής τους εμπλοκής και ένα περισσότερο ανεπίσημο, νέο και άμορφο σύνολο δικτύων, από την άλλη, εκ του γεγονότος ότι απαρτίζονται από πολίτες και συλλογικότητες που συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν με τα ίδια τα κράτη (John Heremy, 2005). Η Δημόσια Διπλωματία ως πρακτική, περισσότερο σημαντική από ποτέ (Patricia H. Kushlis & Patricia Lee Sharpe, 2006), υπό την έννοια της συμμετοχής στις δημόσιες υποθέσεις είναι τόσο παλιά όσο και η έννοια της διακυβέρνησης (John Heremy, 2005). Στο σημείο αυτό ας θυμηθούμε τον κλασικό ορισμό του πολίτη στην αρχαία Ελλάδα «πολίτης, δ' ἄπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς» (Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ') όχι με τη λογική της διεκδίκησης ευσήμων -ως ελληνική κληρονομιά- όσο της άμεσης προαπεικόνισης της σημερινής Δημόσιας Διπλωματίας και της κατανόησης της ιστορικής σημασίας της ενεργούς συμμετοχής του πολίτη και των αποτελεσμάτων της νομιμοποιημένης διάχυσης της ισχύος σε αμέτρητους πόλους. Και ενώ η πλειοψηφία των κρατών καταστρώνει στρατηγικές και υλοποιεί προγράμματα προώθησης των εθνικών της συμφερόντων προς όλες τις κατευθύνσεις, δεν παρατηρείται έμπρακτα το αντίστοιχο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των επίσημων διπλωματικών παραγόντων προκειμένου να είναι σε θέση να κατανοήσουν αλλά και να διευκολύνουν αυτό το παράλληλο σύμπαν των άμορφων διεθνικών δικτύων (John Heremy, 2005), η δυναμική του οποίου εκτινάσσεται στα ύψη.

Τέλος, θα ήθελα να επισημάνω ότι καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της συζήτησης περί Δημόσιας Διπλωματίας, δοθείσης της από κοινού παραδοχής ότι τα κράτη δεν είναι πλέον οι μόνοι δρώντες, δεν τίθεται θέμα αλλαγής παραδείγματος στις διεθνείς σχέσεις υπό την έννοια της αντικατάστασης παρά μόνο της ενδυνάμωσης του πρότερου μοντέλου. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Niall Ferguson «η αδυναμία της ήπιας δύναμης είναι ότι είναι ήπια» (the problem with soft power is that it is soft) (2003). Είναι όμως και «ανθεκτική» (sticky power) όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Mead (2004) θέλοντας να τονίσει τις έντονες επιρροές που ασκεί στο σύστημα από πλευράς έντασης και χρονικής διάρκειας δίνοντας ως παράδειγμα το σύστημα του Μπρέττον Γουντς (τη δημιουργία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), της Παγκόσμιας Τράπεζας, της GATT καθώς και της υιοθέτησης του συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών) που δημιούργησαν οι ΗΠΑ μετά το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και εδραίωσαν την πρωτοκαθεδρία τους στο παγκόσμιο σύστημα. Ο Nye έχοντας επίγνωση των αδύνατων σημείων της ήπιας ισχύος εισάγει τον όρο «έξυπνη δύναμη» (smart power) (2004, 2006), δηλαδή το συνδυασμό ή την εξισορρόπηση της σκληρής με την ήπια ισχύ (Hamre, 2007). Στην ίδια κατεύθυνση, οι Korb και Boorstin (2005) υποστηρίζουν την απόσυρση των όρων «σκληρή» και «ήπια» ισχύς και την αντικατάστασή τους από τον όρο «ολοκληρωμένη ισχύς» (integrated power) με το σκεπτικό ότι οι δύο μορφές είναι περισσότερο συμπληρωματικές (partners) παρά αλληλοεξαιρούμενες (alternatives).

III. Μία στρατηγική επικοινωνίας

Η Δημόσια Διπλωματία σε όλες τις μορφές αφορά στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων επιρροής ενός κράτους στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον (Ali Fisher & Aurelie Bockerhoff, 2008). Σύμφωνα με τον Eytan Gilboa (2000, 2001, 2008) η Δημόσια Διπλωματία συνολικά στη νέα μεταψυχροπολεμική εποχή επηρεάζεται αισθητά από τρεις επαναστάσεις: (α) της μαζικής επικοινωνίας με πρωταγωνιστές το Διαδίκτυο και τα παγκόσμια δίκτυα ενημέρωσης όπως το BBC και το CNN, (β) της πολιτικής με κύριο

χαρακτηριστικό τη μετάβαση κοινωνιών από την απολυταρχία στη δημοκρατία και την υιοθέτηση συμπεριφορών συμμετοχής και ενεργούς εμπλοκής στα κοινά και (γ) των διεθνών σχέσεων με την ανάδειξη και ενίσχυση της ήπιας ισχύος στη διεθνή πολιτική. Ο Joseph Nye θα περιγράψει τις τρεις διαστάσεις της Δημόσιας Διπλωματίας, όλες εξίσου σημαντικές και διαφορετικού βαθμού άμεσης κυβερνητικής εμπλοκής: (α) την καθημερινή διαχείριση της επικοινωνίας, (β) τη στρατηγική επικοινωνία και (γ) την ανάπτυξη διαρκών και πολύχρονων σχέσεων με πρόσωπα-κλειδιά μέσω υποτροφιών, ανταλλαγών, σεμιναρίων, συνεδρίων και πρόσβασης σε μέσα ενημέρωσης (2005·207-226).

Ο αμέτρητος αριθμός των ορισμών και των προσεγγίσεων που επεξηγούν την έννοια της Δημόσιας Διπλωματίας από τη δεκαετία του '70 και μετά υποδηλώνει τη δυσκολία της προσέγγισης του όρου με έναν τρόπο ευρέως κατανοητό και συνοπτικό του τεράστιου όγκου των χρησιμοποιούμενων εργαλείων. Ενδεικτικό των πολλαπλών κατευθύνσεων της παγκόσμιας σκέψης σε συνέχεια των όσων αναφέραμε νωρίτερα σχετικά με τις λιγότερο ή περισσότερα κρατοκεντρικές αντιλήψεις περί Δημόσιας Διπλωματίας, αποτελεί ο συσχετισμός του όρου με έννοιες όπως αυτή της προπαγάνδας, των δημοσίων σχέσεων και των ψυχολογικών επιχειρήσεων (Psyorps). Για παράδειγμα ο J. Melissen θεωρεί ότι Δημόσια Διπλωματία και Προπαγάνδα αποβλέπουν στον ίδιο σκοπό: την επικοινωνία και τη διάδοση ιδεών προς την εξωτερική Κοινή Γνώμη που θα επιφέρει αλλαγή στάσης απέναντι στη συγκεκριμένη χώρα, μέσω της ενδυνάμωσης ή της μεταβολής παγιωμένων αντιλήψεων, θετικών και αρνητικών αντίστοιχα (2005). Δεδομένου ότι πολιτική ζωή χωρίς προπαγάνδα δεν υπάρχει (Laspiere στο Διαμαντόπουλος, 2008·445), οι G.R. Berridge και Alan James (2001·197) θεωρούν τη Δημόσια Διπλωματία ως «την νέα μορφή της προπαγάνδας που χαρακτηρίζει τον 21ο αιώνα, ασκούμενη από διπλωμάτες». Το NATO ορίζει την προπαγάνδα ως εξής: «Πληροφορίες, ιδέες, δόγματα ή ειδικές εκκλήσεις που διαδίδονται με σκοπό να επηρεάσουν τη γνώμη, τα συναισθήματα, τις στάσεις και τις συμπεριφορές οποιασδήποτε συγκεκριμένης ομάδας, προκειμένου να επωφεληθεί ο πομπός των μηνυμάτων είτε άμεσα είτε έμμεσα» και τη Δημόσια Διπλωματία ως «Το σύνολο των μέτρων και μέσων

για την ενημέρωση, την επικοινωνία και τη συνεργασία με ένα ευρύ φάσμα κοινών σε όλο τον κόσμο, με στόχο την αύξηση της αναγνωρισιμότητας και κατανόησης των δράσεων του (NATO), την προώθηση των πολιτικών του και των δραστηριοτήτων του, την υποστήριξη από Συμμάχους και το χτίσιμο εμπιστοσύνης και πίστης σε αυτό». Ο N. J. Cull θεωρεί την προπαγάνδα ως μία μορφή ψυχολογικού καταναγκασμού και εργαλείο Δημόσιας Διπλωματίας μόνο σε περίοδο πολέμου που μπορεί να συμβάλλει τόσο στην παράδοση του εχθρού όσο και στη μείωση των αντιστάσεων του. Άλλωστε, καθώς η έννοια της ισχύος θεμελιώνεται τόσο στη βία όσο και στην ιδεολογία με την έννοια της δικαιολόγησης της εξουσιαστικής αξίωσης (Διαμαντόπουλος, 2008:455), η προπαγάνδα ως πρακτική δεν αφορά στον έλεγχο του συστήματος αλλά στον έλεγχο των πληροφοριών σχετικά με αυτό (Bell στο Διαμαντόπουλος, 2008:458), στενεύοντας και όχι διευρύνοντας τους ορίζοντες της γνώσης (Nicholas J. Cull, David Culbert and David Welch, 2003). Σε αυτό το πλαίσιο η Δημόσια Διπλωματία ταυτίζεται από πολλούς και ιδιαίτερα από τους επίσημους αξιωματούχους με την προώθηση των κυβερνητικών γραμμών και συμφερόντων, γεγονός που της στερεί πολλές φορές τη συνέχεια και τη συνέπεια, υπονομευόμενη από βραχύτερους πολιτικούς κύκλους.

Από την άλλη, σύμφωνα με τους Benno H. Signitzer και Timothy Coombs (1992) τόσο η Δημόσια Διπλωματία όσο και οι Δημόσιες Σχέσεις μοιράζονται κοινούς σκοπούς καθώς στόχος και των δύο καθίσταται η ανταλλαγή πληροφοριών, η μείωση των παρανοήσεων και προκαταλήψεων, η δημιουργία αμοιβαίων σχέσεων εμπιστοσύνης και η κατασκευή μιας θετικής εικόνας στο διεθνές σύστημα. Σύμφωνα με τους ίδιους η Δημόσια Διπλωματία καθίσταται η οδός μέσω της οποίας κυβερνήσεις, άτομα και ομάδες από κοινού επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα δημόσιες στάσεις και γνώμες που έχουν άμεση σχέση με αποφάσεις άλλων κρατών και μελών αυτών-έναντι καινοτόμος για την εποχή ορισμός καθώς εμπλέκει για πρώτη φορά τους νέους δρώντες που αλληλεπιδρούν με τα κράτη. Σε όρους επικοινωνίας το μοντέλο που θα μπορούσε να περιγράψει καλύτερα τη διαδικασία της μαζικής επικοινωνίας στην οποία επιδίδονται τα κράτη μέσω προπαγάνδας είναι αυτό του Laswell ως ένα γραμμικό μοντέλο που δεν λαμβάνει υπόψη τις επιδράσεις του περιβάλλοντος και την αλλαγή στη συμπεριφορά των παραγόντων του σε

αντίθεση με την κυριαρχία της αμφίδρομης επικοινωνίας και της διαρκούς διάδρασης των πολιτικών Δημόσιας Διπλωματίας και σε ένα μεγάλο ποσοστό των Δημοσίων Σχέσεων. Σε αυτή την περίπτωση, απομακρυνόμενοι από μία απλή μετάδοση ενός μηνύματος, το πρότυπο που έχουν υιοθετήσει οι Westley/McLean (1957) ταιριάζει καλύτερα στην απεικόνιση αυτής της αμφίδρομης επικοινωνίας δοσμένο ως εξής

$$X_1, X_2, X_3 \dots X_n \rightarrow A \rightarrow C \rightarrow B$$

όπου $X_1 \dots n$ είναι τα γεγονότα του κόσμου όπου ζούμε, A είναι το κράτος ή ο θεσμός που τα διαμορφώνει ή τα παράγει και που επιθυμεί να περάσει ένα μήνυμα στο κοινό του, C είναι ο επικοινωνητής που έχει ως καθήκον να τα μεταδώσει όσο το δυνατόν καλύτερα και B το κοινό που θα τα συλλάβει και θα τα επεξεργαστεί.

Παράλληλα, στη συζήτηση περί Δημόσιας Διπλωματίας προστίθενται οι όροι «Διπλωματία των Μέσων» (media diplomacy) και «νέα Δημόσια Διπλωματία» (new public diplomacy). Η Διπλωματία των Μέσων αφορά στην εμπλοκή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης με την αποστολή μηνυμάτων και τη λήψη πληροφοριών από τις κυβερνήσεις για τον Yoel Cohen (1986) ενώ, σύμφωνα με τον Eytan Gilboa (1998), προσαρμοσμένη στο νέο περιβάλλον, αφορά στη χρήση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης από τους διαμορφωτές πολιτικής προκειμένου να στείλουν μηνύματα και να ασκήσουν πίεση σε κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς με σκοπό την οικοδόμηση εμπιστοσύνης και την προώθηση των διαπραγματεύσεων. Η διαφορά μεταξύ της Δημόσιας Διπλωματίας και της διπλωματίας των μέσων έγκειται στα απευθυνόμενα κοινά καθώς η Δημόσια Διπλωματία χρησιμοποιεί τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σε συνδυασμό με άλλους διαύλους επικοινωνίας για να απευθυνθεί σε κοινά άλλων χωρών ενώ η Διπλωματία των Μέσων σε κυβερνητικούς παράγοντες (Rawnsley, 1995). Ο Gilboa (1998, 2001, 2002) κάνει τη διάκριση μεταξύ Δημόσιας Διπλωματίας-κρατικοί και μη κρατικοί δρώντες χρησιμοποιούν τα μέσα για να επηρεάσουν ξένα κοινά-, διπλωματίας των μέσων- κυβερνητικοί χρησιμοποιούν τα μέσα για να προωθήσουν κοινά συμφέροντα- και τη δημοσιογραφική διαμεσολάβηση (media-broker diplomacy)- δημοσιογράφοι αναλαμβάνουν ρόλο διπλωματικού

διαμεσολαβητή σε διεθνείς διαπραγματεύσεις. Τέλος, ο όρος «νέα Δημόσια Διπλωματία» (new public diplomacy) προκύπτει ως απόρροια της προσαρμογής των πρακτικών της Δημόσιας Διπλωματίας στο νέο περιβάλλον όπως αυτό διαμορφώνεται την εποχή της πληροφορίας (Gilboa, 2008).

Η ιστορική φράση του Αμερικανού διπλωμάτη Richard Holbrooke (2001) «πείτε το Δημόσια Διπλωματία, ή δημόσιες υποθέσεις, ή ψυχολογικό εξαναγκασμό, ή εάν θέλετε πραγματικά να είστε ειλικρινείς, πείτε το προπαγάνδα» εσωκλείει την πολυδιάστατη φύση της έννοιας αλλά και την ευρύτερη σύγχυση σχετικά με τη σημασία και τη μοναδικότητα της Δημόσιας Διπλωματίας, και για το λόγο αυτό οι έμπρακτα εμπλεκόμενοι φορείς πολλές φορές τείνουν να υιοθετήσουν τα λόγια του Justice Stewart 'I know it when I see it' (Ali Fisher & Aurelie Bockerhoff, 2008).

Παραδείγματα πρακτικών Δημόσιας Διπλωματίας υπάρχουν πάρα πολλά και διάσπαρτα στην ιστορία με αποκορύφωμα την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο λίγο αργότερα τα δραματικά γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ θα στιγματίσουν τόσο την καθημερινότητα των πολιτών του κόσμου όσο και τη διεθνή βιβλιογραφία των διεθνών σχέσεων, της πολιτικής και της επικοινωνίας σηματοδοτώντας μία νέα εποχή του διεθνούς συστήματος γεμάτη αλλαγές συσχετισμών ισχύος και καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη αλληλοκατανόησης, επικοινωνίας και συνεργασίας. Η Δημόσια Διπλωματία πλέον ξεφεύγει από πρακτικές απλής «τοποθέτησης» και στενών εθνικών κινήτρων και εκσυγχρονίζεται υιοθετώντας ένα κατεξοχήν συνεργατικό μοντέλο άσκησης της (Leonard, 2002).

Η έννοια της προώθησης –προβολής δεν ταυτίζεται με την έννοια της επικοινωνίας, μία διάκριση που αποτυπώνεται ξεκάθαρα στα κείμενα του Jürgen Habermas (Ali Fisher & Aurelie Bockerhoff, 2008). Αναλυτικότερα, η προώθηση αποτελεί μία στρατηγική κίνηση που αποσκοπεί στην ικανοποίηση των ιδίων συμφερόντων σε αντίθεση με την επικοινωνία όπου η κατανόηση είναι προαπαιτούμενο για ενέργειες αμοιβαία συμφέρουσες. Σύμφωνα με την ανάλυση των Ali Fisher & Aurelie Bockerhoff προγράμματα και πρακτικές της Δημόσιας Διπλωματίας ρέπουν προς τη μία ή προς την άλλη κατεύθυνση. Ωστόσο οι ίδιοι ξεκαθαρίζουν ότι οι δυνατότητες επιρροής της Δημόσιας

Διπλωματίας είναι ανάλογες της κατανόησης, της εμπιστοσύνης, της αμοιβαιότητας και της ανοχής που επιδεικνύει κανείς σεβόμενος τις αρχές και τις αξίες του κοινού στο οποίο απευθύνεται. Συνολικά υποστηρίζεται ότι μία Δημόσια Διπλωματία η οποία βασίζεται στην πειθώ και το διάλογο, τη διαπραγμάτευση και τη δικτύωση με την πληροφορία να καθίσταται στρατηγικός εξισορροπιστής μπορεί να τερματίσει μία κρίση και να συμβάλει στην πρόοδο ενός κράτους που θα στέκεται στο διεθνές σύστημα ως ένας αξιόπιστος συνομιλητής με βαθιά γνώση της πραγματικότητας και καλές προθέσεις (Mathiew Armstrong στο Snow και Taylor, 85). Αντίθετα, μία Δημόσια Διπλωματία επιφανειακή και βραχυπρόθεσμη μπορεί να επιφέρει τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα.

IV. «Συνεργατική Δημόσια Διπλωματία»

Θεμελιώδης παράγοντας επιτυχίας μιας πολιτικής Δημόσιας Διπλωματίας καθίσταται η δράση της Κοινωνίας των Πολιτών, μία έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξελικτική πορεία της πολιτικής και δη του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σύμφωνα με τον ορισμό του Ernest Gellner «η Κοινωνία Πολιτών είναι ένα σύνολο ποικίλων μη κυβερνητικών θεσμών αρκετά ισχυρών ώστε να αντισταθμίζουν το κράτος και που, ενώ δεν το εμποδίζουν να εκπληρώσει το ρόλο του ως εγγυητή της ειρήνης και διαιτητή μεταξύ μεγάλων συμφερόντων, μπορούν ωστόσο να το εμποδίσουν να κυριαρχήσει και να εκμηδενίσει το υπόλοιπο της κοινωνίας». Για τον Larry Diamond (1994) η ΚτΠ είναι ένα δίκτυο επίσημων και ανεπίσημων, εθελοντικών, αυτοϋποστηριζόμενων και ανεξάρτητων από το κράτος ομάδων, οι οποίες εκπροσωπούν διαφορετικά κοινωνικά, πολιτικά, επαγγελματικά και οικονομικά σύνολα. Όπως υποστηρίζει ο ίδιος, η ΚτΠ διαφοροποιείται από την κοινωνία υπό την έννοια ότι απαρτίζεται από τους πολίτες εκείνους που δρουν συλλογικά με σκοπό να εκφράσουν τα συμφέροντά τους και τις ιδέες τους, να ανταλλάξουν πληροφορίες, να επιτύχουν κοινούς στόχους και να διεκδικήσουν από το κράτος που πλέον οφείλει να λογοδοτεί σε αυτούς. Η Mary Kaldor (2003) κατανοεί την ΚτΠ ως την ενεργό συμμετοχή του πολίτη

στην αυξανόμενη αυτό-οργάνωση και στον διευρυμένο χώρο εντός του οποίου τα άτομα ασκώντας πολιτική πίεση μπορούν να επηρεάσουν άμεσα ή έμμεσα τις συνθήκες υπό τις οποίες ζουν.

Στο σύνολο της διεθνούς βιβλιογραφίας τοποθετήσεις σχετικές με την έννοια της Δημόσιας Διπλωματίας κάνουν λόγο για την προώθηση μιας θετικής εικόνας για μια χώρα και την οικοδόμηση μακροχρόνιων σχέσεων, όχι μόνο μέσω της δράσης των φορέων μιας χώρας με τους επίσημους φορείς άλλων χωρών, αλλά κυρίως με τους μη επίσημους, όπως πολίτες και μη κυβερνητικούς οργανισμούς των χωρών αυτών. Χαρακτηριστικό στοιχείο που τη διαφοροποιεί, άλλωστε, και από την παραδοσιακή διπλωματία, σε συνδυασμό με τις συνθήκες διαφάνειας, διαδραστικής επικοινωνίας και εξωστρέφειας στις οποίες βασίζεται και ανθίζει. Η πληροφορία ή διαφορετικά η δύναμη δεν εντοπίζεται πλέον στην κατοχή της πολιτικής ελίτ αλλά διαχέεται μέσω των νέων καναλιών επικοινωνίας στο σύνολο κάθε κοινωνίας (Ali Fisher και Aurélie Bröckerhoff, 2008). Και ακόμη και αν μερικές φορές μη κυβερνητικές πρωτοβουλίες προβολής μία χώρας εκτός συνόρων περιγράφονται στη βιβλιογραφία ως διπλωματία των πολιτών (citizen diplomacy) ή (people to people engagement) και όχι ως Δημόσια Διπλωματία, οι περισσότεροι υποστηρίζουν ότι η Δημόσια Διπλωματία δεν υλοποιείται αποκλειστικά από τις κυβερνήσεις. (Cowan & Cull, 2008, Melissen, 2005, Snow & Taylor, 2009). Δεν είναι λίγοι εκείνοι που κρίνουν τη δράση των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων πιο αξιόπιστη από εκείνη των κυβερνήσεων και για το λόγο αυτό ενδεχομένως να μπορούν να φέρουν καλύτερα αποτελέσματα για όλους (Leonard et al., 2002, Zaharna, 2010, Zatepilina, 2009). Σύμφωνα με τον Leonard η δραστηριοποίηση της Κοινωνίας των Πολιτών και η γένεση της συνεργατικής Δημόσιας Διπλωματίας (cooperative public diplomacy) είναι κομβικής σημασίας καθώς προσπερνά δομικές δυσκολίες του συστήματος και εμπνέει εμπιστοσύνη λόγω της αξιοπιστίας, της ειδίκευσης αλλά και της δικτύωσης των οργανώσεων της που εκλείπει πολλές φορές από κυβερνητικές δομές. Η ζωτική σημασία της αξιοπιστίας ως προϋπόθεση αποδοτικής Δημόσιας Διπλωματίας και πηγή ήπιας ισχύος υπογραμμίζεται και από τον Nye, ο οποίος χαρακτηρίζει την πολιτική ως ένα διαγωνισμό αξιοπιστίας των μεταδιδόμενων πληροφοριών εντός του οποίου

δρώντες όπως τα Νέα Μέσα, επιχειρήσεις, ΜΚΟ, επιστημονικά δίκτυα προστίθενται ως αξιόπιστοι συνομιλητές.

Γράφει ο Beck (2006) «Αυτό που παρατηρούμε στην εποχή της παγκοσμιοποίησης δεν είναι το τέλος της πολιτικής, αλλά μάλλον η μετατόπισή της αλλού... Η δομή των ευκαιριών για πολιτική δράση βρίσκεται τώρα στην "παγκόσμια" αρένα». Με βάση αυτή τη διαπίστωση γίνεται κατανοητό ότι η ανάδυση των όποιων ζητημάτων στην παγκόσμια αρένα αλλά η προσπάθεια διαχείρισής των σε εθνικό επίπεδο προκαλεί τέσσερα διαφορετικά αλλά αλληλεπιδρώντα είδη πολιτικών κρίσεων (Castells, 2008): την κρίση αποδοτικότητας (π.χ. σε θέματα περιβαλλοντικής διαχείρισης ή καταπολέμησης της τρομοκρατίας), την κρίση νομιμότητας (π.χ. ...), την κρίση ταυτότητας και την κρίση δικαιοσύνης. Με αφορμή το ξέσπασμα των κρίσεων αυτών οι μη κυβερνητικές οργανώσεις σε μία προσπάθεια μετριασμού των συνεπειών γίνονται συνήγοροι των αναγκών και των αξιών της κοινωνίας διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην πολιτική διαδικασία με τη δημόσια υποστήριξη ιδεών, την προώθηση προτάσεων για αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, την παρακολούθηση των κυβερνητικών πολιτικών σε τομείς όπως το περιβάλλον, η κοινωνική ισότητα ή η διαφάνεια στα δημόσια οικονομικά. Επίσης συμμετέχουν στην εφαρμογή της κοινωνικής πολιτικής καθώς σε όλο τον κόσμο η εθελοντική κοινωνική προσφορά στην ικανοποίηση της κοινής απαίτησης για κοινωνική αλληλεγγύη έχει μακρά παράδοση και μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα και από τις κρατικές γραφειοκρατίες αλλά και από τις κερδοσκοπικού χαρακτήρα ιδιωτικές επιχειρήσεις, κυρίως από πλευράς ποιότητας των έργων και δραστηριοτήτων που υλοποιούνται. Από αυτή την άποψη, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις δύνανται να αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος μιας νέας, περισσότερο ισορροπημένης και άρα πιο συνεργατικής πολιτικής δομής.

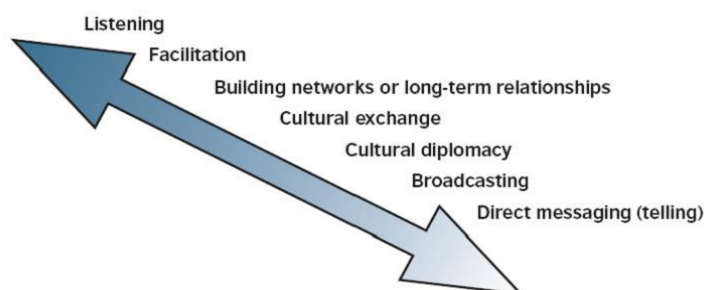
V. Αμοιβαιότητα συμφερόντων

Η διαχείριση της πολύπλοκης αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών του διεθνούς συστήματος σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη θεωρία στηρίζεται σε

ένα σύνολο συμφωνιών-καθεστώτων (Nye& Keohane, 1971). Η αποδοτικότητα των καθεστώτων αυτών που αφορούν σε αρχές, κανόνες και διαδικασίες που συντονίζουν ετερόκλητα συμφέροντα αφορά στη μείωση της αβεβαιότητας, με την αύξηση της ποσότητας και της ποιότητας στη διάχυση των πληροφοριών αλλά και στη μείωση του κόστους των συναλλαγών μεταξύ των δρώντων, παρέχοντας ένα σταθερό πλαίσιο διαπραγματεύσεων (Keohane, 1982). Για παράδειγμα οι επιθέσεις της 11/9/2001, στη Μαδρίτη το 2004 και στο Λονδίνο το 2005 εισήγαγαν νέα δεδομένα στην υπερκρατική διάσταση της αντιμετώπισης των τρομοκρατικών απειλών με το σύνολο των χωρών να αποδεικνύουν έμπρακτα ότι υπάρχει μεγάλο πεδίο συνεργασίας. Τα γεγονότα επιτάχυναν σημαντικά τις προσπάθειες για κοινή πολιτική όχι μόνο στο οικονομικό πεδίο αλλά και στην εναρμόνιση πρακτικών και της νομοθεσίας σε νομικά ζητήματα και θέματα άμυνας και αποτροπής κινδύνων από απειλές που έχουν πλέον παγκόσμια ή τουλάχιστον υπερτοπική διάσταση. Η συνεργασία στην προκειμένη περίπτωση ανέδειξε μία σειρά από προβλήματα αλλά έδωσε και λύσεις που μπορούν να αξιοποιηθούν από όλα τα κράτη μέλη όπως ο εντοπισμός των εξτρεμιστικών ομάδων με προσεκτική διασταύρωση πληροφοριών από πολλαπλές πηγές εντός και εκτός συνόρων μίας χώρας, η ειλικρινής αλλά και θεσμικά κατοχυρωμένη ανταλλαγή πληροφοριών και η συνεχής επαγρύπνηση.

Η θεωρία των καθεστώτων υπό την έννοια της προσέγγισης της γνώσης, σύμφωνα με την οποία τα καθεστώτα προκύπτουν από τη γνώση των φορέων απόφασης καθώς και από τις αξίες των φορέων αυτών (Ρουμελιώτης, 2009:57), αξιοποιεί τη Δημόσια Διπλωματία ως πολιτική πρακτική αξιοπιστίας, φερεγγυότητας και οικοδόμησης μακροχρόνιων σχέσεων. Η αποτελεσματική Δημόσια Διπλωματία είναι ένας δρόμος διπλής κατεύθυνσης που εμπεριέχει διαδικασίες τόσο ομιλίας (talking) όσο και ακρόασης (listening) (Nye, 2008). Οι Ali Fisher και Aurélie Bröckerhoff σκιαγραφούν το λεγόμενο «φάσμα δυνατοτήτων επιρροής» της Δημόσιας Διπλωματίας τοποθετώντας στο ένα άκρο του πρακτικές προβολής και προώθησης απόψεων και ιδεών και στο άλλο την ακρόαση ως θεμέλιο ουσιαστικής επικοινωνίας και αμοιβαίας κατανόησης σε μία προσπάθεια να διαχωρίσουν τη Δημόσια Διπλωματία ως έννοια και πρακτική από εκείνη των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Γεγονός

που καθίσταται απόλυτα ξεκάθαρο σε κάθε κείμενο (α.) του Nye όταν ο ίδιος τονίζει την ασύγκριτη αποτελεσματικότητα των ανταλλαγών σε σχέση με τις απλές εκπομπές (broadcasting), (β.) του N.J. Cull όταν παρατηρεί ότι η περισσότερη ακρόαση και η λιγότερη αγόρευση είναι πολλά υποσχόμενη πρακτική αλλά εφαρμόζεται πολύ δύσκολα, (γ.) της Shaun Riordan όταν υπογραμμίζει ότι η επιτυχία της πειθούς βασίζεται στην ικανότητα ακρόασης, (δ) του Jan Melissen όταν ξεκαθαρίζει ότι η νέα Δημόσια Διπλωματία δεν αφορά πλέον στο «πλάσάρισμα» πληροφοριών, (ε) του Zhang (2006) όταν μιλά για τη Δημόσια Διπλωματία ως μία αλληλεπιδραστική διαδικασία συμβόλων (symbolic interactionist process) εντός της οποίας κράτη και οργανισμοί δρουν με βάση την από κοινού κατανόηση και κατασκευή νοημάτων.

Πηγή: Ali Fisher και Aurélie Bröckerhoff, 2008.

Συνολικά η Δημόσια Διπλωματία ασκεί αποτελεσματική επιρροή όχι με την έννοια της ριζικής μετατροπής αντιλήψεων των ανθρώπων αλλά με την έννοια της επικοινωνίας του αμοιβαίου οφέλους για αυτούς. Και μπορεί να ασκήσει επιρροή λειτουργώντας με χρονικό ορίζοντα αιώνων ή δευτερολέπτων στην περίπτωση διαχείρισης μίας κρίσης (Leonard, 2002).

VI. Ο ρόλος των social media στη Δημόσια Διπλωματία

Η πραγματικότητα των κοινωνικών δικτύων από την μία πλευρά και από την άλλη η χρήση τους τόσο στην καθημερινότητα όσο και κατά τη διάρκεια εξεγέρσεων και άλλων κοινωνικών αναστατώσεων τα τελευταία χρόνια έχουν

ανοίξει τη συζήτηση του αν και κατά πόσο αυτά τα δίκτυα συμβάλλουν σε αυτά τα φαινόμενα ή τα επιταχύνουν, όπως και την παράλληλη συζήτηση για το πώς φορείς όπως το κράτος μπορούν να εκμεταλλευτούν σωστά τα δίκτυα για σκοπούς ήπιας πολιτικής. Να σημειώσουμε εδώ ότι τα τεχνολογικά δίκτυα χρησιμοποιούνται και για ημινόμιμους σκοπούς σκληρής πολιτικής. Ένα σχετικό παράδειγμα, στο βαθμό που οι πληροφορίες είναι ακριβείς, είναι αυτό του Ιράν και του «σκουληκιού» Stuxnet. Πάντως η όποια συζήτηση πρέπει να ξεκαθαρίσει κάποια ζητήματα, όπως αν αυτή η χρήση είναι προπαγάνδα και ποια είναι τα θεμιτά όρια των χρήσεων. Επίσης θα πρέπει να διαχωρίσουμε το αν το κράτος (χωρίς να εξετάζουμε εδώ πόσο δημοκρατικό είναι) αξιοποιεί το ίδιο αυτά τα δίκτυα παράλληλα ή/και ανεξάρτητα από τους πολίτες του. Ακόμη αν απαγορεύει ή γενικά αν δυσχεραίνει την πρόσβαση των πολιτών χωρίς όμως το ίδιο να εκμεταλλεύεται το μονομερές δικαίωμά του σε πρόσβαση και άρα στο δυναμικό αυτών των δικτύων. Πρόκειται λοιπόν για πληθώρα περιπτώσεων που κινούνται σε ένα ευρύ φάσμα και άρα αποκλείεται η μία και μοναδική απάντηση.

Τα νεότερα μέσα και τα δίκτυα επικοινωνίας έχουν από την αρχιτεκτονική τους έναν χαρακτήρα ατομοκεντρικό: μέσα από μία ταυτότητα που επιλέγει το άτομο -είτε ταυτίζεται με την πραγματική/κοινωνική του ταυτότητα είτε είναι μια περσόνα που έχει επινοήσει- προσπαθεί να εκφράσει τον εαυτό του με τρόπο ώστε να τον διαχωρίσει από άλλα άτομα-ταυτότητες και να αναδειχτεί μέσα στο δίκτυο. Βέβαια υπάρχει και η δυνατότητα της εισαγωγής σε κοινότητες κοινού σκοπού και συλλογικής δράσης, όπου εκεί ένα μέρος της ατομικότητας παραμερίζεται υπέρ των κοινών σκοπών. Αυτό το χαρακτηριστικό κάνει ως ένα βαθμό δύσκολη την χρήση των δικτύων από ένα φορέα, όπως είναι ένα κράτος: ποιο πρόσωπο μπορεί ή πρέπει να επιδείξει ένας τέτοιος φορέας; Σαφώς αυτό θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα μιας στρατηγικής, κυρίως αν θέλει να κάνει ουσιαστική χρήση και όχι να αξιοποιήσει το μέσο απλώς για την ανάρτηση ειδήσεων και πληροφοριών. Από την άλλη πλευρά να παρατηρήσουμε ότι η κλίμακα των χρήσεων είναι εξαιρετικά μεγάλη: υπάρχουν περιπτώσεις χρήσης των δικτύων για ένα συνδυασμό πληροφόρησης και προπαγάνδισης από επίσημους φορείς, αν και κάποιες φορές τα όρια ανάμεσα στα δύο είναι δυσδιάκριτα. Ένα σχετικό

παράδειγμα και μάλιστα σε πολύ ευαίσθητη πολιτικά περιοχή είναι ο λογαριασμός των ισραηλινών ενόπλων δυνάμεων (<https://twitter.com/IDFSpokesperson>) που παρέχει εκ πρώτης όψεως πληροφορίες για τα γεγονότα στον Ισραήλ και στα παλαιστινιακά εδάφη με ένα μείγμα επίσημων απόψεων και διάφευσης μύθων, όπως λέει κατά καιρούς. Οι απαντήσεις και τα σχόλια άλλων χρηστών στα tweets έχουν το ενδιαφέρον τους για το πως εκλαμβάνουν οι πολίτες τη σχετική επιχειρηματολογία.

Οι πολίτες, από την πλευρά τους, θεωρούν ότι αυτού του τύπου η δικτύωση μπορεί να έχει αποτελέσματα υπέρ τους σε μια ευρύτερη αντιπαράθεση με το κράτος όπου ζουν ή ακόμη και σε μια περισσότερο γενικευμένη αντιπαράθεση. Η χρήση των δικτύων ως μέσων για το ξέσπασμα μίας εξέγερσης είναι πάντως ένα ανοιχτό ερευνητικά ερώτημα: τα εμπειρικά δεδομένα δεν είναι πάντα αρκετά καθαρά ενώ οπωσδήποτε είναι λάθος να ερμηνεύονται οι κοινωνίες όπου συνέβησαν τα γεγονότα με όρους δυτικών κοινωνιών. Έτσι, ό,τι συνέβη στην Αίγυπτο τον Ιανουάριο του 2011, όπου όπως φαίνεται το Διαδίκτυο έπαιξε ρόλο στην κινητοποίηση αλλά ίσως όχι τόσο καίριο ώστε να υποθέσουμε ότι χωρίς αυτό τα πράγματα θα είχαν άλλη τροπή, δεν είναι ευθέως ανάλογο με τα πολύ μικρότερης κλίμακας γεγονότα στο Λονδίνο το ίδιο καλοκαίρι ή το κίνημα OWS το φθινόπωρο. Στα δύο τελευταία, σε χώρες με σημαντικά μεγαλύτερη ελευθερία στη χρήση των μέσων από τους πολίτες, το Διαδίκτυο που αξιοποίησαν σε πολύ μεγάλο βαθμό οι εμπλεκόμενοι στα γεγονότα αυτά, δεν φαίνεται να έγινε καταλύτης αλλαγών. Παρ' όλα αυτά είχε σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέραμε ρόλο στην αποδόμηση ψευδών ή/και παραπλανητικών πληροφοριών, μία εξίσου σημαντική αλλά λιγότερο προσεγμένη παράμετρος σε ό,τι αφορά την ανάλυση φαινομένων αυτού του τύπου. Ενδεικτική είναι η αναφορά για τη Βρετανία: <http://www.guardian.co.uk/uk/interactive/2011/dec/07/london-riots-twitter>. Σε ό,τι αφορά τη δεύτερη, περισσότερο ευρύτερη αντιπαράθεση, το παράδειγμα της κινητοποίησης κατά των νόμων SOPA/PIPA στις αρχές του 2012 είναι απόλυτα ενδεικτικό για τη δύναμη των δικτύων και τη δυνατότητα ενός παγκόσμιου συντονισμού ο οποίος μπορεί να επηρεάσει άμεσα τη νομοθετική πρωτοβουλία, ασκώντας την κατάλληλη πίεση.

VII. Οικονομική και Πολιτιστική Διπλωματία

Το ζήτημα του εθνικού σήματος απασχολούσε πάντα τη διεθνή κοινότητα. Η εικόνα και η φήμη μιας χώρας αποτελούν δημόσια αγαθά (Leonard, 2002), με πολλαπλά υλικά και άυλα οφέλη διαφορετικά για κάθε κράτος και τους πολίτες του. Η φήμη ενός κράτους είναι παράγωγο της διαχείρισης των ταυτοτήτων των πολλαπλών δρώντων με συνοχή, συνέπεια και συνέχεια τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον αλλά και της καλλιέργειας εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών του κράτους με τους πολίτες των άλλων κρατών (Zatepilina, 2012). Σήμερα η επανάσταση στις τηλεπικοινωνίες, η είσοδος μας στην εποχή των media (media age) και οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης καθιστούν την εφαρμογή της στρατηγικής του nation branding περισσότερο επιτακτική από ποτέ και την ίδια στιγμή λιγότερο επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία απ' ό,τι στο παρελθόν. Η «ανταγωνιστική ταυτότητα» όπως ο Anholt την περιέγραψε, δίνοντας έμφαση στον τουρισμό, τους ανθρώπους, τη διακυβέρνηση, τις εξαγωγές, τις επενδύσεις, τον πολιτισμό και τον αθλητισμό, αποτελεί το κύριο ζητούμενο κάθε σύγχρονου κράτους.

Στη διεθνή βιβλιογραφία καθίσταται ξεκάθαρο ότι η Δημόσια Διπλωματία επιδιώκει, μεταξύ άλλων, να καλλιεργήσει μια θετική φήμη της χώρας (Cowan & Cull, 2008, Leonard, Stead & Smewing, 2002, Snow & Taylor, 2009, Wang, 2006) μέσω μίας διαδικασίας αλληλεπίδρασης και διαλόγου (engagement) (McQuail, 2010, Cull, 2009, McHale J., 2010). Η Δημόσια Διπλωματία ως προαπαιτούμενο για το χτίσιμο μίας θετικής εικόνας της χώρας στο εξωτερικό αποτελεί τον πυρήνα της εθνικής επικοινωνιακής πολιτικής ενός κράτους με κύριους πυλώνες την οικονομική και την πολιτισμική διπλωματία. Το αντικείμενο της οικονομικής διπλωματίας έγκειται μεταξύ άλλων σε εξαγωγές και εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, ξένες άμεσες επενδύσεις και ξένες επενδύσεις χαρτοφυλακίου, δραστηριότητες πολυεθνικών εταιριών, διεθνή μεταφορά τεχνογνωσίας, τεχνολογίας, αγοραπωλησία ευρεσιτεχνιών, αδειών παραγωγής, εμπορικών σημάτων, διεθνείς πληρωμές και άλλα νομισματικά θέματα, συμμετοχή σε διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, διμερείς ή/και πολυμερείς συμφωνίες

οικονομικής, βιομηχανικής, τεχνολογικής συνεργασίας. Στο πλαίσιο άσκησης πολιτικών Οικονομικής Διπλωματίας η σφαίρα της πολιτικής με εκείνη της οικονομίας δεν διαχωρίζονται (Keohane & Nye, 1971, Strange, 1996, 1999) με αποτέλεσμα πρωτοβουλίες οικονομικής διπλωματίας να προάγουν τόσο πολιτικούς, όσο και οικονομικούς στόχους. Για το λόγο αυτό η Οικονομική Διπλωματία άλλοτε αναλύεται ως μέσο και άλλοτε ως διαδικασία (Τσαρδανίδης Χαράλαμπος: 2008). Από τη μία πλευρά χαρακτηρίζεται ως μέσο με τετραπλή διάσταση. Ως μέσο της εξωτερικής οικονομικής πολιτικής ενός κράτους που στοχεύει στην αύξηση των εξαγωγών, στην προσέλκυση Άμεσων Διεθνών Επενδύσεων και στην υπεράσπιση και προώθηση των εθνικών θέσεων όπως αυτές προβάλλονται μέσω της συμμετοχής μίας χώρας σε διεθνείς χρηματοοικονομικούς οργανισμούς. Στη συνέχεια, ως μέσο της πολιτικής Αναπτυξιακής Συνεργασίας και Βοήθειας με στόχο τη διαμόρφωση των προτεραιοτήτων της πολιτικής της αναπτυξιακής βοήθειας, την παροχή οικονομικής βοήθειας είτε απευθείας είτε μέσω συμμετοχής σε διεθνείς οργανισμούς και την αξιολόγηση προγραμμάτων παροχής αναπτυξιακής βοήθειας. Παράλληλα, η οικονομική διπλωματία αποτελεί ένα μέσο διαπραγμάτευσης με επιχειρήσεις σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο στοχεύοντας στη στήριξη ξένων επιχειρήσεων που θέλουν να επενδύσουν στη χώρα και εγχώριων που σχεδιάζουν να επενδύσουν στο εξωτερικό, θέτοντας υπόψη το θεσμικό πλαίσιο. Τέλος, λειτουργεί και ως μέσο εξωτερικής πολιτικής αυξάνοντας την επιρροή ενός κράτους στο διεθνές περιβάλλον, αποτρέποντας την εφαρμογή δυνητικών πολιτικών δυσμενών για το κράτος, και, εν τέλει, διαφυλάσσοντας τα συμφέροντά του. Από την άλλη πλευρά, η οικονομική διπλωματία νοείται ως διαδικασία που αφορά στην επιρροή λήψης κρατικών αποφάσεων τόσο σχετικά με οικονομικά ζητήματα όσο και με ζητήματα που άπτονται του πολιτισμού, του περιβάλλοντος, της εκπαίδευσης και παράλληλα διευκολύνει την εμπλοκή μη-κρατικών δρώντων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων οικοδομώντας θετικές συναισθηματικές προδιαθέσεις και ψυχολογικούς δεσμούς του κοινού προς μια χώρα και μετασχηματίζοντας τη θετική φήμη και το «καλό» όνομα σε υλικά οφέλη, οικονομικά και πολιτικά.

Στη συνέχεια ο πυλώνας της πολιτιστικής διπλωματίας δεν είναι τίποτα άλλο από την άσκηση θεμιτής επιρροής μέσα από την οδό του πολιτισμού (Σταύρος Λυγερός, 2006). Η πολιτιστική ή πολιτισμική διπλωματία συνεχίζει τις προσπάθειες της εξωτερικής πολιτικής όταν οι πιο παραδοσιακοί δρόμοι δεν επαρκούν ή έχουν πάψει να είναι ανοικτοί (Γιάγκος Ανδρεάδης, 2005). Η διεύρυνση στον παγκόσμιο χάρτη των ανθρώπων που γνωρίζουν και χρησιμοποιούν τη γλώσσα ενός λαού, τα πολιτιστικά του επιτεύγματα, την ιστορία του μεγεθύνει τις προοπτικές αποτελεσματικής άσκησης εξωτερικής πολιτικής (Γιανναράς, 2001). Σκοπεύοντας στη διεθνή προβολή πολιτιστικών αξιών και επιτεύξεων μίας χώρας αλλά και στην ενίσχυση της πολιτιστικής και μορφωτικής συνεργασίας με άλλες χώρες (Χριστογιάννης, 2002), από την πλευρά των υποκειμένων η πολιτιστική διπλωματία ως μία πτυχή της πολιτιστικής διαχείρισης αλλά και ως πηγή παραγωγής και προώθησης του πολιτισμού προϋποθέτει άπλετο το δημιουργικό στοιχείο υπό την έννοια των ανοιχτών οριζόντων και της ικανότητας του «κρίνειν» τόσο στο αισθητικό όσο και στο ηθικό πεδίο (Γιάγκος Ανδρεάδης, 2005).

Ο συνδυασμός της οικονομικής και της πολιτισμικής διπλωματίας δύναται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη δημιουργία ήπιας ισχύος ενός κράτους. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παγκόσμιας μελέτης FutureBrand για τα εθνικά σήματα των χωρών του κόσμου λαμβάνοντας υπόψη τους οικονομικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς και άλλους παράγοντες, στην κατάταξη 2012-2013 η Ελλάδα τοποθετείται στην 39η θέση-από την 27^η- με πολύ καλές επιδόσεις στην κατηγορία «παράδοση και πολιτισμός» και «τουρισμός». Μαζί με τις χώρες της Πορτογαλίας, της Ιταλίας, της Ιρλανδίας και της Ισπανίας για τις οποίες το τελευταίο διάστημα χρησιμοποιήθηκε ευρέως ο όρος «PIIGS», αν και εμφανή τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης που ταλανίζει το εσωτερικό των χωρών αυτών στην αποτύπωση του οικονομικού κλίματος, θετικά μηνύματα για την Ελλάδα εξακολουθούν να υπάρχουν. Ωστόσο, ο Παρθενώνας και ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός είναι η φωτογραφία μίας στιγμής στην ελληνική ιστορία. Ανεκτίμητης και ζηλευτής αξίας μεν και δικαίως αξιοποιήσιμης στο πέρασμα των χρόνων, ενθύμιο δε παρελθόντων ετών ελλειπούσης μίας συνέχειας παραδοτέας στις επόμενες γενιές. Επείγουν νέα έργα ανθρώπων. Στην ομιλία του Γιώργου Σεφέρη τον

Δεκέμβρη του '63 κατά την τελετή παραλαβής του Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας, είπε χαρακτηριστικά: « Όταν στο δρόμο της Θήβας ο Οιδίποδας συνάντησε τη Σφίγγα και αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, η απόκρισή του ήταν : ο άνθρωπος. Αυτή η απλή λέξη χάλασε το τέρας. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα».

VIII. Το εθνικό σήμα της Ελλάδος ως παράγωγο της Δημόσιας Διπλωματίας

Καθώς η τάση της παγκοσμιοποίησης είναι να ευνοεί με κάθε τρόπο τη διακίνηση ανθρώπων, κεφαλαίων και υπηρεσιών, η έννοια του τόπου και η σχέση του με τον καθένα παίρνει ξεχωριστή σημασία και γίνεται εξαιρετικά περίπλοκη. Οι άνθρωποι είναι έτοιμοι να αναγνωρίσουν σαν τόπο, για την ακρίβεια σαν τον δικό τους τόπο, περιοχές γεωγραφικά πολύ ευρύτερες από ό,τι συνέβαινε το παρελθόν. Αυτό το φαινόμενο άρχισε να εκδηλώνεται στον ένα ή τον άλλο βαθμό όταν άρχισαν να σχηματίζονται τα σύγχρονα κράτη. Η διαδικασία της συγκρότησης φαντασιακών κοινοτήτων πέρα από τα στενά γεωγραφικά, τοπικά όρια της κοινότητας (του χωριού, της πόλης) διεύρυνε για τους πολίτες τα όρια αυτού που ονόμαζαν «ο τόπος του»⁶⁵. Μέσα στον νέο τόπο οργανώνονται τουλάχιστον τέσσερις κλίμακες στις οποίες ένα άνθρωπος μπορεί να αναζητήσει στοιχεία κοινότητας (Rose, 1995, 90-1): το τοπικό, το περιφερειακό, το εθνικό και το υπερεθνικό επίπεδο συμπλέκονται το ένα μέσα στο άλλο και καθιστούν ακόμα μεγαλύτερη την πρόκληση για το σχεδιασμό ενός σύγχρονου εθνικού σήματος.

Στην εποχή της αλληλένδεσης τα εθνικά σήματα είναι αφηγητές (story tellers) που απλοποιούν την πολυπλοκότητα μεταφέροντας ευκρινή και ισχυρά μηνύματα. Για έναν ξένο, που ήδη έχει την εμπειρία αυτών των τεσσάρων επιπέδων από τη χώρα του και το εθνικό σήμα που έχει υπόψη του για αυτήν, η άφιξη σε μία νέα χώρα πρέπει να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις

⁶⁵ Στο διευρυμένο τόπο κυριολεκτικά χρειάζονταν χάρτη για να μετακινηθούν. Ο Anderson θεωρεί τους χάρτες ένα από τα μέσα η χρήση των οποίων γίνεται να ενισχυθεί η εθνική ταυτότητα μίας ομάδας ανθρώπων και, προφανώς, για να αποκλειστεί η ένταξη άλλων, όσων δηλαδή είναι έξω από τα σύνορα.

να τα αναγνωρίσει θετικά και στην καινούρια, αν είναι δυνατόν σε όλα τα επίπεδα. Αυτό δεν σημαίνει ότι η διαδικασία αναγνώρισης και αναγνωρισιμότητας ενός σήματος θα πρέπει να έχει ένα αποτέλεσμα εξαιρετικά όμοιο με ένα άλλο που έχει ήδη υπόψη του, αλλά ότι θα πρέπει να δημιουργήσει μία αίσθηση ότι είναι επαρκώς διαφορετικό. Άλλωστε, τουλάχιστον μέσα στον δυτικό κόσμο και γενικά σε όλες τις αστικοποιημένες περιοχές του πλανήτη, υπάρχουν και πάλι λόγω της οικονομικής κυρίως παγκοσμιοποίησης σημεία (τόποι, καταστήματα, γενικά δίκτυα) που γίνονται σημείο έλξης⁶⁶.

Δεδομένου ότι η άσκηση της Δημόσιας Διπλωματίας αφορά στην αύξηση της εξοικείωσης και της εκτίμησης και συνάμα της κατανόησης των αξιών μίας χώρας από τον υπόλοιπο κόσμο, δύσκολα θα αγνοήσει κανείς τη σημαντική παράμετρο που σχετίζεται με την εσωτερική κατάσταση σε αυτή και το αντίκρισμα στη διεθνή της εικόνα, πέρα φυσικά από το κλασικό διπλωματικό πεδίο. Αναφέρομαι στην εικόνα των ίδιων των πολιτικών, περισσότερο σαν ανθρώπων και σε δεύτερο βαθμό με τις πράξεις τους, η οποία συμβάλλει στην αλλαγή της διεθνούς εικόνας. Ο Kotler (1993, 159) σημειώνει το παράδειγμα της ΕΣΣΔ μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ: ο ίδιος και φυσικά οι μεταρρυθμίσεις του είχαν καθοριστική επίδραση για την ανατροπή στερεότυπων που επικρατούσαν για χρόνια στο δυτικό κόσμο, στερεότυπα που μπορεί βάσιμα να πει κανείς ότι καλλιεργήθηκαν και από τις δύο πλευρές είτε για φόβητρο είτε ηθελημένα σε μία προσπάθεια διαμόρφωσης εικόνας. Στην περίπτωση της Ελλάδος η διακυβέρνηση των τελευταίων δεκαετιών έφερε ως αποτέλεσμα την εδραίωση της εικόνας μίας χώρας ακυβέρνητης όπως αυτή αποτυπώνεται στα διεθνή ΜΜΕ (Guardian, Washington Post, Le Figaro Der Spiegel). Την εν λόγω παραδοχή ενισχύει μέχρι σήμερα μία τεράστια μερίδα των πολιτικών που θέλουν τόσο την παρούσα κρίση και την παραγόμενη εξ αυτής εικόνα της χαμένης αξιοπιστίας ως αποτέλεσμα μίας ευρωπαϊκής αν όχι συστημικής κρίσης της οποίας ο έλεγχος δεν βρίσκεται όπως υποστηρίζουν στα χέρια τους. Μία παραδοχή πολύ βολική για το εν λόγω πολιτικό σύστημα.

⁶⁶ Μία αλυσίδα φάσφουντ είναι ίσως το κατεξοχήν παράδειγμα για το πώς οι κατά τόπους διαφορές αίρονται μπροστά στη κοινή εμπειρία που προσφέρουν τα σχεδόν πανομοιότυπα σε εμφάνιση και υπηρεσίες καταστήματα. Το Διαδίκτυο είναι προφανώς ένα άλλο αυτονόητο παράδειγμα, η δύναμη του οποίου να ομογενοποιεί καταστάσεις είναι τεράστια.

Επίσης, ένα άλλο σημείο που είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη σχετικά με την πολιτική της εθνικής σηματοποίησης μέσω των οδών της Δημόσιας Διπλωματίας είναι η αποφυγή της προβολής σημείων της εθνικής ταυτότητας που ενδεχομένως είναι υπερβολικά ταυτισμένα με την ιδιοσυγκρασία των πολιτών της χώρας, τόσο ώστε να γίνονται δυσνόητα στο εξωτερικό⁶⁷. Η προβολή τους μπορεί να μην είναι απαραίτητα θετική και το πολύ πιθανότερο είναι να μην είναι και εύκολη αφού η «μετάφρασή» τους σε ένα ελάχιστο σώμα πρακτικών αναγνωρίσιμων διεθνώς δεν είναι πάντα εφικτή. Άλλες φορές η μετάφραση προσκρούει στο ότι αν και η παγκοσμιοποιημένη κουλτούρα περιέχει ένα ελάχιστο κοινά παραδεκτών αξιών, αυτές δεν είναι απαραίτητα και τοπικές αξίες. Θα λέγαμε δηλαδή ότι αυτή είναι μία περίπτωση όπου η πολιτιστική ομογενοποίηση που υπάρχει στον ένα ή τον άλλο βαθμό στο εσωτερικό μίας χώρας αποδεικνύεται ισχυρότερη από αυτή που συμβαίνει σε παγκόσμιο επίπεδο.

Στην έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 η Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής θα καλωσορίσει στην Αθήνα τους συμμετέχοντες σε αυτούς κάνοντας την εξής δήλωση: “Greece is going to fire the world’s imagination”. Έκτοτε η Ελλάδα θα μετρήσει τις δυνάμεις της και θα επικοινωνήσει την αστάθεια, την προχειρότητα και την αίσθηση μίας παραίστησης προόδου, ευελιξίας και δημιουργίας. Η υπόσχεση διαφεύσθηκε. Ο Anholt θα κάνει την εξής παρατήρηση σχετικά με τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 λέγοντας ότι «οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας αποτέλεσαν για την Ελλάδα περισσότερο μια ευκαιρία προβολής στα ΜΜΕ και όχι τόσο μια ευκαιρία ανάδειξης του εθνικού της σήματος, εάν δεν κατορθώσει να αξιοποιήσει τις ευκαιρίες που της προσέφερε αυτή η παγκόσμια προβολή και μετατολυμπιακά» (Anholt, ·110). Οι Έλληνες πολίτες όχι απλά δεν αξιοποίησαν αυτή την τεράστια ευκαιρία αλλά έκτοτε έκαναν ό,τι μπορούσαν προς μία αντίθετη κατεύθυνση. Τις εικόνες της έναρξης και της λήξης για παράδειγμα αντικατέστησαν οι εικόνες βίας στο Σύνταγμα,

⁶⁷ Αυτή είναι η «πολιτιστική οικειότητα» (“Cultural intimacy”), όπως περιγράφεται από τον Herzfeld (1997:3), καλό γνώστη της ελληνικής πραγματικότητας. Το παράδειγμά του, τα «καμάκια», ίσως ήταν περισσότερο συνηθισμένο σε περασμένες δεκαετίες αλλά και σήμερα παραμένει οικείο. Όλο το βιβλίο πραγματεύεται ενδιαφέροντα θέματα ομογενοποίησης με επιπλέον χρήσεις και σε θεωρητικά θέματα nation branding.

εκείνες που παρουσίαζαν τη διανομή τροφίμων σε άπορους σε όλη τη χώρα ενώ το τοπίο συμπληρώνουν και άλλες με λουκέτα καταστημάτων, «ενοικιάζεται» και «πωλείται» σε κάθε γωνιά της Ελλάδος με την υποστήριξη των οικονομικών δεικτών σε πτώση. Η συνείδηση των Ελλήνων πολιτών, ως εγγενής και συναισθηματική διαδικασία ένταξης τους στο σύνολο, διαιώνισε νοοτροπίες και πρακτικές ξεπερασμένες. Το ζήτημα είναι ότι η συνείδηση αντανakλάται στην ταυτότητα, η οποία παραπέμπει σε ετεροαναγνώριση και την προσδιορίζει στο διεθνές σύστημα. Δεν είναι λίγοι εκείνοι οι Έλληνες που πρεσβεύουν ότι η χώρα τους είναι το κέντρο του κόσμου και ότι οι ίδιοι είναι ο ένας και μοναδικός λαός ο οποίος δικαιούται ξεχωριστής μεταχείρισης με αποτέλεσμα να αναπτύσσουν συμπεριφορές ακατανόητες και προφανώς αδικαιολόγητες. Για παράδειγμα, η Ελλάδα αποτελεί τη μόνη χώρα στην οποία ο νόμος περί απαγόρευσης του καπνίσματος δεν εφαρμόστηκε ποτέ σε συνέχεια πολλών κοινοτικών οδηγιών. Οι Έλληνες επιμένοντας σε μία διαφορετική μετάφραση της έννοιας της ελευθερίας αρνούνται πεισματικά να εφαρμόσουν τον σχετικό νόμο. Από τη μία αυτή η εθνική συνείδηση του «ασυμβίβαστου» Έλληνα οδηγεί στην κατασκευή και προβολή μίας ταυτότητας του ανυπάκουου και ανεύθυνου πολίτη και από την άλλη η παντελής απουσία και εφαρμογή ενός ελεγκτικού μηχανισμού χτίζει ένα προφίλ πολιτικής ανεπάρκειας και πολιτισμικής αυταρέσκειας.

Με αφορμή τις φράουλες της Μανωλάδας, η τύχη των οποίων έκανε το γύρο του κόσμου πριν από λίγες ημέρες μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, διαπιστώνει κανείς πόσο σημαντική είναι στην σύγχρονη εποχή η διαχείριση των ειδήσεων και ακόμη περισσότερο η ποιότητα τους καθώς η ταχύτητα της μετάδοσης πλέον αποκλείει κάθε περίπτωση αποσιώπησης. Σε ημερίδα με θέμα «η ελληνική γεωργία καινοτομεί» τον Μάρτιο του 2011 ο πρώην πρωθυπουργός της χώρας θα δηλώσει «... οι φράουλες στην Ηλεία, ο “κόκκινος χρυσός” της Μανωλάδας και της Βάρδας, κρύβει ανθρώπους πρωτοπόρους και αναπτύχθηκε εκτατικά. Υπήρξαν ειδικές καλλιεργητικές πρακτικές, αλλά οργανώθηκαν συλλογικά και οι παραγωγοί. Επενδύθηκαν μεν χρήματα, αλλά οργανώθηκαν και οι παραγωγοί σε ομάδα». Σχεδόν δύο χρόνια αργότερα, μετά από τον τραυματισμό 29 αλλοδαπών εργατών στα χωράφια της περιοχής από επιστάτη ο οποίος τους πυροβόλησε όταν του

ζητήθηκε να πληρωθούν τα δεδουλευμένα εξαμήνου, οι φράουλες ταξίδεψαν σε όλο τον κόσμο αυτή τη φορά ως «αιματοβαμμένες», ενώ, ιστοσελίδες του εξωτερικού συνεχίζουν να καλούν τους ανά τον κόσμο καταναλωτές σε διεθνές μποϊκοτάζ. Η προηγηθείσα αφήγηση μπορεί να οδηγήσει πράγματι σε πολλές αναλύσεις. Το στοιχείο όμως που μας ενδιαφέρει κυρίως εδώ είναι η σύνδεση της αφήγησης αυτής με το εθνικό σήμα της Ελλάδος που για άλλη μία φορά εκπέμπει μηνύματα που σκιαγραφούν μία καθημερινότητα ανευθυνότητας και παραλόγου.

Την ίδια στιγμή η Περιφέρεια Πελοποννήσου θα παρουσιάσει ένα spot με τίτλο «Mythical Peloponnese» εστιάζοντας σε 10 ολοκληρωμένες εμπειρίες που προσφέρονται απλόχερα στους επισκέπτες της. Η όλη επικοινωνιακή προσπάθεια έχει ως στόχο να αναδείξει την Πελοπόννησο στον πιο ποιοτικό και πολυθεματικό προορισμό της Μεσογείου που θα σέβεται του κατοίκους του, τους επισκέπτες του και το περιβάλλον. Η έμφαση δίνεται σε 1. Γεύσεις με ιστορία, 2. Συναρπαστικές διαδρομές, 3. Ανεκτίμητη κληρονομιά, 4. Γη των μύθων, 5. Φύση και δραστηριότητες, 6. Ευεξία και πολυτέλεια, 7. Μυθικές παραλίες, 8. Βουνά για κάθε εποχή, 9. Οικογενειακό ταξίδι, 10. Ρομαντικός προορισμός. Μία αφήγηση της άλλης Ελλάδος η οποία όμως χάνει την ισχύ της προτού προλάβει να δοκιμαστεί.

Σε μία εποχή κατά την οποία η απαίτηση για αλήθεια είναι ξεκάθαρη στο πεδίο της πληροφόρησης και η αναζήτηση της «ψυχής» καθοδηγεί και προσανατολίζει αντίστοιχα, η επινόηση εικόνων, προθέσεων και η υπόσχεση προσφορών δεν αρκεί. Παρεκκλίσεις, ανεύθυνες συμπεριφορές και ερασιτεχνισμοί όχι απλά δεν συγχωρούνται αλλά στιγματίζουν σύνολα προσπαθειών και απαξιώνουν ατομικές και ομαδικές πρωτοβουλίες. Το θετικό στοιχείο υπαρκτών παρελθουσών εικόνων εντοπίζεται στην προκύπτουσα δυνατότητα να δει κανείς όλη την εικόνα που ξετυλίγεται μπροστά. Η αλήθεια είναι ότι ποτέ κανείς δε γνώριζε εκ των προτέρων τη σημασία νέων προσανατολισμών και οραμάτων. Η Ελλάδα όμως κοιτάζοντας πίσω μπορεί να δει τη διαδρομή της και να αλλάξει μονοπάτι. Στο σύγχρονο πολυπολικό κόσμο καλείται να αναπτύξει μία δομημένη, αποτελεσματική πολιτική Δημόσιας Διπλωματίας. Η έννοια της Δημόσιας Διπλωματίας δεν σημαίνει μόνο μία συστηματική συνεργασία με τις κυβερνήσεις των ξένων χωρών ή την

προβολή των εθνικών πολιτικών και εθνικών θέσεων σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής αλλά κυρίως αφορά στον εντοπισμό των πλεονεκτημάτων της χώρας και τη διαχείριση και το συντονισμό κάθε δράσης με τη συνεργασία κυβερνητικών και μη κυβερνητικών παραγόντων για τη δημιουργική αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων αυτών καθώς επίσης και για τον περιορισμό των μειονεκτημάτων. Αναλυτικότερα, συνίσταται στην οικονομική διπλωματία, στην πολιτισμική διπλωματία, στις διεθνείς σχέσεις, στη διαχείριση πληροφοριών, σε ειδησεογραφικά προγράμματα, στην πολιτική αναπτυξιακής συνεργασίας και βοήθειας, σε εκπαιδευτικές ανταλλαγές, στην επικοινωνιακή διπλωματία, στη διπλωματία των Πολιτών, στο διεθνές μάρκετινγκ με απώτερο σκοπό την συνολική προβολή, τοποθέτηση και επανατοποθέτηση μίας χώρας στο σύγχρονο πολυπολικό περιβάλλον. Πρόκειται δηλαδή για μία πολυσύνθετη πολιτική παρέμβαση ενός σύγχρονου δημοκρατικού κράτους στη διεθνή σφαίρα προς όφελος τους έθνους μέσω της αμοιβαίας κατανόησης των λαών και της οικοδόμησης σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ τους. Οφείλει να είναι πειστική, να αξιοποιεί τη «δημιουργική αναρχία» της ελληνικής κοινωνίας και άρα να είναι ζωντανή. Ένας πολλαπλασιαστής σημερινών προδιαγραφών κάθε σημαίνοντος μηνύματος που θα τοποθετήσει την Ελλάδα και πάλι στο παιχνίδι. Αυτή είναι και η λογική της Δημόσιας Διπλωματίας που ενδυναμώνει και επικοινωνεί το εθνικό σήμα.

Κεφάλαιο 6^ο: Το μοντέλο της έρευνας

Ζούμε σε μία εποχή όπου όλα έχουν να κάνουν με εικόνες. Το εθνικό σήμα της Ελλάδος στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον προβάλλεται κυρίως μέσω δύο εικόνων. Η πρώτη συσχετίζεται με αφηγήσεις συμβόλων, μνημείων, ποιημάτων, λογοτεχνικών κειμένων και κάθε λογής αναγνωσμάτων όπως ο Παρθενώνας, τα κτίσματα στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, τα κείμενα του Θουκυδίδη και του Επικούρου, τα ποιήματα του Καβάφη και του Ελύτη, το ελληνικό φως με κάθε του έννοια και σημασία που αναδεικνύεται κυρίως από τους άλλους. Εκείνους δηλαδή που θαυμάζουν την Ελλάδα απ' έξω, εκτιμούν την προσφορά της στο παγκοσμιοποιημένο χωριό και μιλούν θετικά για αυτή με κάθε ευκαιρία. Η Ελλάδα εν ολίγοις είχε την τύχη να χαίρει παγκόσμιου σεβασμού και εκτίμησης. Η δεύτερη εικόνα προκύπτει από αφηγήσεις σημερινές, οικείες και απλές. Από το μοίρασμα εμπειριών, αξιών, πρακτικών και διαθέσεων ενός λαού με τους επισκέπτες σε αυτήν πραγματικούς (τουρίστες, φοιτητές, επενδυτές...) και εικονικούς (εκείνους που ταξιδεύουν νοητά μέσω τρίτων ή των Μ.Μ.Ε, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και άλλων). Η διαφορά της μίας εικόνας με την άλλη έγκειται στους διαμορφωτές της. Το μεταγενέστερο ρόλο των συμβόλων στην πρώτη περίπτωση, ως δημιουργημάτων του παρελθόντος, παίζουν οι ίδιοι οι πολίτες στη δεύτερη περίπτωση, αυτή του παρόντος. Παράλληλα, όσο στερηη και αν θεωρείται η πρώτη εικόνα, η αλήθεια είναι ότι συν το χρόνω αποδομείται όταν το πρόσημο της δεύτερης είναι αρνητικό. Οι τέσσερις εκδοχές που προκύπτουν από τους πιθανούς συνδυασμούς των δύο εικόνων είναι α. ένα πλούσιο εθνικό σήμα, β. ένα αναπτυσσόμενο εθνικό σήμα, γ. ένα αναξιόπιστο εθνικό σήμα και δ. ένα φτωχό εθνικό σήμα. Το εθνικό σήμα της Ελλάδος αφηγείται έναν πλούτο συμβόλων και ιστορικών κατακτήσεων, ο οποίος όμως δεν υποστηρίζεται από σημερινά δρώμενα και συμπεριφορές που να ανταποκρίνονται τόσο στον «μύθο» της όσο και στις αλήθειες που επιτάσσει η αλληλένδεση και ο συνανταγωνισμός. Με βάση αυτή την κατηγοριοποίηση το εθνικό σήμα της Ελλάδος κατατάσσεται στην τρίτη κατηγορία ενώ στόχος αποτελεί η τοποθέτησή του στην πρώτη κατηγορία. Σε αυτό το πλαίσιο και δεδομένου ότι τόσο στις αφηγήσεις των συμβόλων όσο και σε εκείνες της καθημερινότητας τον πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραματίζουν οι άνθρωποι, γενιές προηγούμενες και μελλοντικές, αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτέλεσε η διαχρονική

σύνδεση της ηθικής της ευθύνης του ατόμου με τη διαδικασία διαμόρφωσης του εθνικού σήματος.

Αφηγήσεις της καθημερινότητας

Αφηγήσεις συμβόλων	Θετικές	Αρνητικές
Θετικές	Πλούσιο Εθνικό Σήμα (α)	Αναξιόπιστο Εθνικό Σήμα (γ)
Αρνητικές	Αναπτυσσόμενο Εθνικό Σήμα (β)	Φτωχό Εθνικό Σήμα (δ)

Σύμφωνα με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής το υποκείμενο, είτε το άτομο, είτε μία συλλογικότητα, είτε το κράτος, στην περίπτωσή μας η Ελλάδα, δρα στις περισσότερες περιπτώσεις με βάση τη λογική του και το ίδιο αποτελεί τον καλύτερο κριτή του συμφέροντός του, που επιδιώκει με τις περισσότερες πράξεις του. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα στοχεύει προφανώς στη μεγιστοποίηση της κάθε μορφής ισχύος της, οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής. Με άλλα λόγια επιθυμεί ένα σήμα το οποίο θα εκπέμπει μηνύματα αξιοπιστίας και ασφάλειας προς πάσα κατεύθυνση. Καθίσταται σαφές στο σημείο αυτό ότι η επένδυση ενός κράτους στο εθνικό του σήμα δεν αφορά μόνο στα ήδη ανεπτυγμένα κράτη αλλά και στα αναπτυσσόμενα καθώς είναι μία σύνθετη, αέναη και υψηλού κόστους διαδικασία. Πολλές φορές μπορεί να χαρακτηριστεί σε διεθνές επίπεδο ως συμμετοχή σε ένα παίγνιο μικτής στρατηγικής (σταθερού αθροίσματος) ή/και σε ένα παίγνιο καθαρής στρατηγικής (μηδενικού αθροίσματος) ενίοτε, σε περίοδο πολέμου μεταξύ δύο χωρών για παράδειγμα. Η δεύτερη περίπτωση ως απόρροια μίας επιθετικότητας, όχι πάντα έμφυτης ενέχει άκρως προβλέψιμες συμπεριφορές και αποτελέσματα: τον πόλεμο και την καταστροφή. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας αναλύεται η πρώτη περίπτωση, που είναι και η πλέον ενδιαφέρουσα. Αφορά στην ειρήνη, την ειρηνική συμβίωση των λαών και στη διαμόρφωση ενός εθνικού σήματος για το κάθε κράτος που θα

ανταποκρίνεται στις ανάγκες του αναπόφευκτου οικονομικού και πολιτισμικού ανταγωνισμού, προσελκύνοντας με έξυπνο τρόπο την προσοχή του παγκόσμιου κοινού και δημιουργώντας τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη, την εξέλιξη και τη σχετική του κυριαρχία στο διεθνές περιβάλλον. Από την άλλη, σε επίπεδο ατόμου, ο κάθε Έλληνας «θέτει στόχους που έχουν σκοπό να ικανοποιήσουν τις υποκειμενικές του προτιμήσεις και με τις ενέργειές του προσπαθεί να τους πετύχει με τον καλύτερο τρόπο, δεδομένων των περιορισμών που αντιμετωπίζει, αποφασίζοντας ουσιαστικά σε κάθε βήμα τι είναι αυτό που κατά πάσα πιθανότητα θα του αποφέρει το μεγαλύτερο δυνατό καθαρό όφελος» σε μία διαρκή προσπάθεια μεγιστοποίησης του ιδίου συμφέροντός του (Χατζής, 2012·24). Σημειωτέον ότι το πάθος του υλικού κέρδους δεν είναι σε καμία περίπτωση το μόνο που προσδιορίζει την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά.

Τώρα, όσον αφορά στη διαδικασία εθνικής σηματοποίησης υπάρχουν δύο πιθανά σημεία εκκίνησης. Αφενός το κράτος υπό την έννοια του άνωθεν κεντρικού σχεδιασμού ενός πλάνου που αποσκοπεί στην επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων. Δηλαδή μέσω μίας προσέγγισης σοσιαλιστικού τύπου περισσότερο εντός της οποίας η δημιουργία ενός πλούσιου εθνικού σήματος συνδέεται με την κρατική υπαγόρευση στόχων, σκοπών και πρακτικών. Αυτή η λογική έχει δοκιμαστεί και ήδη διαφευστεί πανηγυρικά ως εξαιρετικά επικίνδυνη. Αφετέρου το άτομο που «είναι υποκείμενο και όχι αντικείμενο, που ενεργεί εξαιτίας αιτιών, συνειδητών σκοπών που είναι δικοί του, που επιθυμεί να έχει συνείδηση του εαυτού του ως σκεπτόμενου, εκόντος, ενεργού όντος, με ευθύνη για τις πράξεις του και τη δυνατότητα να τις εξηγήσει με αναφορά στα δικά του ιδανικά και τις δικές του προθέσεις» παραφράζοντας τον Berlin. Το άτομο δηλαδή ως ελεύθερος διαχειριστής της ζωής του εντός ενός εύφορου περιβάλλοντος θεσμών, πρακτικών και νοοτροπιών. Η για άλλη μία φορά στην ιστορία χρεωκοπία της ιδέας περί οργανωμένου σχεδίου προβολής και ανάδειξης που έπεται της παρούσας οικονομικής χρεωκοπίας σε συνδυασμό με την παραδοχή ότι ο πλούτος του εθνικού σήματος της Ελλάδος αποτελεί αυτό ακριβώς το αποτέλεσμα μίας μακράιωνης πορείας επίμονης αναζήτησης προοπτικών, ευρηματικότητας, επιλογής, δέσμευσης και μεταβίβασης της γνώσης εντός της

κοινωνίας -αναφέρομαι εδώ στην επιθυμητή αξιοπιστία της χώρας κυρίως, απόρροια ενός πιο ήπιου σχεδιασμού, χωρίς προδιαγεγραμμένα συμφέροντα και συντηρισμούς-, καθιστούν την «εξελικτική ορθολογικότητα» του ατόμου υπό την έννοια της διαρκούς προσαρμογής και του συντονισμού προτιμότερη από κάθε οργανωμένο σχέδιο, περισσότερο αποτελεσματική, σίγουρα υψηλούς κόστους αλλά εγγυημένων αποτελεσμάτων.

Στις προηγούμενες σελίδες έγινε αντιληπτό ότι στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον το εθνικό σήμα ενός κράτους είναι ισχύς, τόσο για το ίδιο το κράτος όσο και για τους πολίτες του, που συνίσταται στο συνδυασμό όλων εκείνων των χαρακτηριστικών που το διαφοροποιούν και παράγεται από πεποιθήσεις, δυναμικές και δράσεις ενός λαού. Δεδομένου ότι το εθνικό σήμα αποτελεί πηγή ισχύος, η οικοδόμησή του καθίσταται ξεκάθαρα μία ρεαλιστική επιλογή τόσο σε επίπεδο πολιτών όσο και σε επίπεδο κράτους. Η ενεργή συμμετοχή των πολιτών το τελευταίο διάστημα μέσω των διαφόρων κινημάτων υπέρ της Ελλάδος που αποδομείται υπογραμμίζει ακριβώς αυτό: τη διεκδίκηση από τη βάση (at the grassroots level) ενός πλούσιου εθνικού σήματος αλλά και την επίγνωση των δημιουργικών τους δυνάμεων προς αυτή την κατεύθυνση. Με βάση την προηγηθείσα ανάλυση ένα πλούσιο εθνικό σήμα (α.) προκύπτει, διαμορφώνεται από τη δράση των ατόμων και καλλιεργείται καθημερινά (β.) μεγιστοποιεί τις πιθανότητες ατομικού πλουτισμού, και (γ.) προδιαθέτει θετικά και εγείρει κοινωνικά συναισθήματα και ευνοϊκές στάσεις προς τους φέροντες αυτό τόσο στο εξωτερικό –εμπιστοσύνη και θαυμασμό- όσο και στο εσωτερικό κοινό –κοινωνική συνοχή. Την ίδια στιγμή ως προϋποθέσεις σύνθεσης ενός πλούσιου σήματος ορίζονται (α.) η υπεύθυνη ατομική συμπεριφορά και δράση, (β.) η διάθεση συνεργασίας που μεγεθύνει την εμπιστοσύνη και διασφαλίζει την αξιοπιστία, (γ.) η νομοκρατία και οι σωστοί μηχανισμοί επιτήρησης της λειτουργίας των κανόνων και (δ.) η συνέπεια και η συνέχεια της στρατηγικής επικοινωνίας.

Οι Έλληνες ζούμε σε έναν κόσμο όπου, όπως τον έχουμε διαμορφώσει στη Δύση τουλάχιστον για την οποία έχουμε μια καλύτερη εικόνα, εξαρτούμε σε ό,τι αφορά την συμπεριφορά των πολιτών στην κοινωνία τα δικαιώματα από τις υποχρεώσεις. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι δικαιώματα και υποχρεώσεις

είναι σε μια ζυγαριά αλλά ότι τα βλέπουμε σε μια αλληλεπίδραση που διαμορφώνει και τη θέση μας στην κοινωνία. Φυσικά, αυτή την αλληλεπίδραση επιδιώκουμε να τη βλέπουμε και στη συμπεριφορά του κράτους και, κατά μία στενότερη έννοια, του δημοσίου τομέα προς το μέρος μας. Επιπλέον, όλοι αντιλαμβανόμαστε πλέον ότι ζούμε σε ένα κόσμο όπου τα κράτη ως δομές έχουν πάψει να έχουν στατικό χαρακτήρα και είναι σε στενή σχέση και συνάφεια με τους πολίτες τους, οι οποίοι ελεύθερα μπορούν και, εκ των πραγμάτων, συνδιαμορφώνουν το μεγαλύτερο μέρος της κρατικής εικόνας. Αυτή όμως ακριβώς η ελευθερία θέλει προσοχή γιατί «με την παραμικρή μάλαξη θα πάρει οποιοδήποτε περιεχόμενο θέλετε» (Becket στο Hayek, 2009:47). Επιπροσθέτως είναι αποδεδειγμένο πως οι πολίτες μίας ελεύθερης κοινωνίας μπορούν να διεκδικήσουν και να κατακτήσουν απείρως περισσότερα απ' ό,τι απλά ελεύθεροι άνθρωποι. Μέσα σε αυτό το σκηνικό εκτυλίσσεται η αφήγηση του εθνικού σήματος της Ελλάδος.

Ξεκινώντας από ένα επίπεδο πολύ στενό (για παράδειγμα, οικογένεια ή άμεσος επαγγελματικός ή/και φιλικός περίγυρος) ίσως δεν φαίνεται δόκιμο να μιλάμε για την επίδραση της ευθύνης του ατόμου υπό την έννοια της καλότητας συμπεριφοράς στη διαμόρφωση της κρατικής εικόνας. Εκεί όμως εντοπίζονται οι συμπεριφορές που επιδεικνύει ο πολίτης, οι νοοτροπίες του και οι αντιλήψεις του που αντανakλούν στο μακροεπίπεδο. Δεν είναι λίγες οι φορές που ένας πολίτης δεν κατανοεί την επίδραση των ατομικών του πεπραγμένων στο εθνικό σήμα της χώρας του. Για παράδειγμα, ένας ξενοδόχος στη Σαντορίνη ο οποίος θα φροντίσει για τη διασφάλιση των καλύτερων δυνατών συνθηκών διαμονής στο νησί για τους πελάτες του, πρώτον δεν θα το κάνει αποκλειστικά στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης του εθνικού σήματος της Ελλάδος, ενώ αυτή του η στάση δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κρίσιμης σημασίας για το εθνικό σήμα καθότι ανεπαρκής. Όταν όμως το σύνολο των ξενοδόχων της χώρας πράξουν κατά τον ίδιο τρόπο, τότε παράλληλα με όλες τις υπόλοιπες συνέπειες το ελληνικό εθνικό σήμα σίγουρα γίνεται πιο πλούσιο καθώς εγγυάται ποιότητα και εκμπέμπει εμπιστοσύνη. «Ο Friedrich Hayek και ο Karl Popper, δύο από τους γνωστότερους υποστηρικτές του μεθοδολογικού ατομισμού, τονίζουν ακριβώς το στοιχείο των απροόριστων συνεπειών των ανθρώπινων πράξεων, δηλαδή

το κάθε άτομο που διαπράττει μια πράξη έχει έναν σκοπό διαφορετικό από εκείνον που προκύπτει όταν μελετηθούν αυτές οι πράξεις στο σύνολό τους.» (Δ. Δημητράκος, 1999).

Η ίδια η ζωή εντός της κοινωνίας αποτελεί αναγκαστικά ένα εθελοντικό αλισβέρισι εντός ενός ηθικοθεσμικού πλαισίου. Είναι σχεδόν άτοπο να πιστεύουμε ότι μια κρατική εξουσία θα μπορέσει αποτελεσματικά να «συνετίσει» κάθε πολίτη και να αλλάξει τη συμπεριφορά του, αν κρίνει ότι δεν είναι η πρέπουσα. Μπορεί όμως και οφείλει να θεσπίσει πλαίσια, απαγορεύσεις και ποινές που, ακόμα και αν αφορούν το μικροεπίπεδο του καθένα, είναι σε θέση να έχουν απήχηση και σε ευρύτερα σύνολα. Από την άλλη, ακόμη και αν σε δημοκρατικές κοινωνίες η καταστολή μπορεί να οδηγήσει σε συμμόρφωση, κανένα αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο δεν μπορεί να συγκριθεί με μία κουλτούρα υπευθυνότητας, σεβασμού και αλληλεγγύης ή αλλιώς με μία κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας. Η δυναμική της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσω της τριβής εξηγεί με τον καλύτερο τρόπο το εφικτό του πράγματος. Πέραν της όποιας αμφιβολίας, ναι, οι άνθρωποι μαθαίνουν να ικανοποιούν ολοένα και αποτελεσματικότερα τις προτιμήσεις τους και οι κοινωνίες να διαμορφώνουν θεσμούς και πλαίσια που, μεροληπτώντας υπέρ της συνεργασίας και της αλληλοβοήθειας, περιορίζουν το κόστος των επιλογών.

Όταν περάσουμε λοιπόν σε ένα μακροεπίπεδο, εκεί μπορούμε να δούμε πόσο σημαντική είναι αυτή η συμπεριφορά. Σε αυτό το επίπεδο, η υπεύθυνη συμπεριφορά υιοθετείται σε συλλογικό επίπεδο και οι ατομικές συμπεριφορές, όπως εκφράζονται σε σύνολα υποκειμένων, έχουν ορατά αποτελέσματα, μερικές φορές αδιαπέραστα ή εκ πρώτης όψεως παράδοξα. Μπορούμε ίσως να φανταστούμε ένα επίπεδο όπου οι ομάδες γίνονται κάτι περισσότερο από άθροισμα υποκειμένων με διαφορετικούς το καθένα στόχους, μόνο αν αυτό σημαίνει ότι το δημιουργηθέν σύνολο δεν ταυτίζεται ποιοτικά ή εννοιολογικά με τα μέρη που το συνιστούν. Εντέλει πρόκειται για ζήτημα συλλογικής δράσης και συμπεριφοράς, όπως και κλίμακας στην οποία εμφανίζεται αυτή, με την προσοχή στραμμένη στο κάθε άτομο ξεχωριστά. Σε γενικές γραμμές, αυτό το άθροισμα μικρών συμπεριφορών παράγει κουλτούρα ως ένα από τα διαφοροποιά γνωρίσματα ενός έθνους και -στο βαθμό που ταυτίζονται- και

μιας κοινωνίας. Αν και πολλές φορές μοιάζει να λειτουργεί, αλλά περισσότερο να διαμορφώνεται, χωρίς να υπάρχει κάποια συνειδητή κατεύθυνση, ο ρόλος επίσημων οργανωμένων φορέων δεν είναι αμελητέος. Έτσι για παράδειγμα, η Ελλάδα που δεν συλλέγει πρόστιμα ή επιβάλλει ποινές για διαπιστωμένες παραβάσεις πολιτών ενισχύει την τάση να παραβιάζονται οι κανονισμοί όταν οι πολίτες κρίνουν ότι είναι για τους ίδιους επικερδές.

Από αυτά γίνεται σαφές ότι υπάρχει αρχικά ένα υπόβαθρο κουλτούρας - ενδογενώς παραγόμενο- το οποίο πρώτα μπορεί να αναδιαμορφωθεί σε ένα ενιαίο σύνολο, ένα καλά προσδιορισμένο «πακέτο» και, στη συνέχεια, να προωθηθεί μέσω ενός συνδυασμού πολιτικών του δημόσιου τομέα και δραστηριοτήτων των ιδίων των πολιτών. Αυτό είναι μια καινοτομία σε σχέση με το παρελθόν, όταν η διπλωματία υπό την έννοια της διάχυσης μηνυμάτων και της άσκησης επιρροής στην κοινωνία των εθνών γινόταν αποκλειστικά μέσα από τους κρατικούς διαύλους. Έτσι οι πολίτες μπορούν να δρουν στο μικροεπίπεδο ασκώντας Δημόσια Διπλωματία υπέρ της χώρας τους λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά, με το κράτος να συνδράμει ενεργά στη διαμόρφωση ενός πλαισίου της πολιτικής για την προβολή του εθνικού σήματος. Στον Πίνακα Α συνοψίζονται οι ορισμοί των εμπλεκόμενων εννοιών όπως διαμορφώθηκαν μετά τη σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση.

Ηθική της ευθύνης	Ένας μπούσουλας καλότροπης συμπεριφοράς του ατόμου στις καθημερινές του επικοινωνίες, συνδυαστικός της λογικής και της ευαισθησίας. Η αμοιβαιότητα μεταξύ των ατόμων προσδίδει στην ηθική της ευθύνης το χαρακτήρα μίας καθημερινής συνήθειας.
Συλλογική συνεργατική δράση	Η από κοινού υπόρρητα ή/και ρητά συμφωνηθείσα συμπεριφορά του συνόλου μίας κοινωνίας προσανατολισμένη στη μεγιστοποίηση των πλεονεκτημάτων της κοινωνικής ζωής.
Εθνική κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας	Μία διάσταση της κρατικής υπόστασης που παράγεται μέσω της αλληλεπίδρασης όλων των δρώντων εντός του συστήματος, δίνει έμφαση τόσο στη διαδικασία όσο και στο αποτέλεσμα και νομιμοποιεί πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές συμπεριφορές και νοοτροπίες, στόχος των οποίων καθίσταται η «οριζόντια και κάθετη προαγωγή» της αμοιβαίας ωφέλειας.
Δημόσια Διπλωματία	Η αξιοποίηση υπαρχουσών και η χάραξη νέων οδών επικοινωνίας ενός κράτους εντός του διεθνούς συστήματος με στόχο την αύξηση της ισχύος του, κυρίως της ήπιας.
Εθνικό Σήμα	Ο αφηγητής της ισχύος ενός κράτους.

Πίνακας Α: Ορισμοί των εννοιών του προτεινόμενου μοντέλου

Η αστοχία επίτευξης ενός πλούσιου εθνικού σήματος για την Ελλάδα με βάση την αναδρομική κριτική είναι δεδομένη. Με βάση την παραδοχή ότι κάθε κοινωνικό φαινόμενο δεν αποτελεί μία ενιαία και δεδομένη οντότητα και δεν μπορεί να αναλύεται ανεξάρτητα από τα μέρη που το συνθέτουν, η επένδυση του ατόμου στο εθνικό σήμα, περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή-προηγείται της κρατικής και σε ένταση και σε βαρύτητα. Λαμβάνοντας ως ανεξάρτητη μεταβλητή την ευθύνη του ατόμου, και ως ενδιάμεσες τη συλλογική συμπεριφορά και δράση που διαμορφώνει την κουλτούρα, η οποία ενσαρκώνεται μέσω των πολιτικών Δημόσιας Διπλωματίας μπορούμε να κατασκευάσουμε μια αιτιακή αλυσίδα, η οποία καταλήγει στο πλούσιο εθνικό σήμα. Αντίστοιχα, οι υποθέσεις προς έλεγχο έχουν ως εξής:

Υ1. Η ευθύνη σε επίπεδο ατόμου έχει άμεση επιρροή σε επίπεδο συνόλου επηρεάζοντας θετικά τη συνεργατική συλλογική δράση.

Υ2. Η υπεύθυνη συλλογική συμπεριφορά και δράση παράγει μία κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας.

Υ3. Η κουλτούρα ενσαρκώνεται μέσω των πολιτικών Δημόσιας Διπλωματίας.

Υ4. Οι πολιτικές Δημόσιας Διπλωματίας επιδρούν και συνδιαμορφώνουν το εθνικό σήμα μίας χώρας.

Ο Πίνακας Β παρουσιάζει περιληπτικά την αιτιακή αλυσίδα η οποία επιχειρεί να συνδέσει ατομικές συμπεριφορές με το εθνικό σήμα. Συγκεκριμένα, όσο πιο υπεύθυνες είναι αυτές τόσο πιο πλούσιο καθίσταται το εθνικό σήμα.

Δυναμική Αιτιολογική Αλυσίδα Σχέσεων Μεταξύ Μεταβλητών				
Ανεξάρτητη Μεταβλητή	Ενδιάμεση Μεταβλητή Α	Ενδιάμεση Μεταβλητή Β	Ενδιάμεση Μεταβλητή Γ	Εξαρτημένη Μεταβλητή
Ηθική της ευθύνης του ατόμου ⇒	Συλλογική δράση ⇒	Κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας ⇒	Δημόσια Διπλωματία ⇒	Εθνικό Σήμα

Πίνακας Β: Το προτεινόμενο μοντέλο της έρευνας.

Κεφάλαιο 7^ο: Η μεθοδολογία της έρευνας

I. Εισαγωγή

Σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι να επεξηγήσει και να αποκρυσταλλώσει πλήρως τα ζητήματα που αφορούν στην μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε προκειμένου οι ερευνητικές υποθέσεις που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο και οι οποίες προέκυψαν από τη θεωρητική ανάλυση, να βρουν εμπειρική υποστήριξη. Ειδικότερα, στη συνέχεια του κεφαλαίου αναλύονται:

Α) η διαδικασία ανάπτυξης των κλιμάκων μέτρησης (scale development) για τις έννοιες που περιλαμβάνονται στο θεωρητικό πλαίσιο,

Β) η αναλυτική προσέγγιση που επιλέχθηκε προκειμένου τα συλλεχθέντα δεδομένα να αναλυθούν με τις πλέον κατάλληλες και αποτελεσματικές στατιστικές τεχνικές βάσει της φύσης των εμπλεκόμενων μεταβλητών και του προτεινόμενου θεωρητικού πλαισίου,

Γ) τα ερευνητικά εργαλεία (research instruments) που χρησιμοποιήθηκαν, δηλαδή τα ερωτηματολόγια και

Δ) η μέθοδος συλλογής των πρωτογενών δεδομένων και η μέθοδος δειγματοληψίας.

II. Διαδικασία Ανάπτυξης Κλιμάκων Μέτρησης (Scale Development)

Το θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε στο ακροτελεύτιο τμήμα του θεωρητικού υπόβαθρου της εργασίας περιλαμβάνει συγκεκριμένες υποθέσεις για τις σχέσεις της ευθύνης του ατόμου, της συλλογικής δράσης, της κουλτούρας, της Δημόσιας Διπλωματίας και του εθνικού σήματος. Προκειμένου η ύπαρξη αυτών των σχέσεων να θεμελιωθεί από εμπειρικά δεδομένα, χρειάζεται αρχικά να βρεθεί τρόπος να μετρηθούν με κάποιο τρόπο

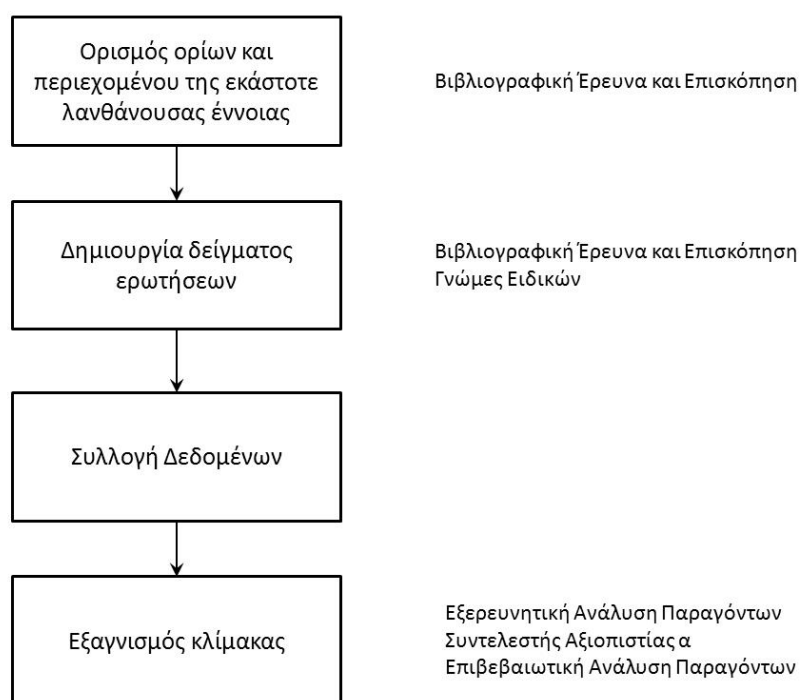
οι εμπλεκόμενες έννοιες (latent constructs). Δηλαδή οι αντιλήψεις των ερωτώμενων να εκφραστούν ως νούμερα που θα αντικατοπτρίζουν αυτές τους τις αντιλήψεις (Nunnally, 1967). Ο πιο διαδεδομένος τρόπος μέτρησης των αντιλήψεων είναι χρησιμοποιώντας κλίμακες μέτρησης (measurement scales) τις οποίες είτε δανείζεται κάποιος ερευνητής από προηγούμενες σχετικές έρευνες εφόσον αυτές αποδεικνύεται ότι έχουν επιθυμητές ψυχομετρικές ιδιότητες (psychometric properties) ή τις αναπτύσσει ο ίδιος ελλείψει προηγούμενης ερευνητικής προσπάθειας.

Με βάση την εκτεταμένη βιβλιογραφική αναζήτηση στο ευρύτερο ερευνητικό ρεύμα (research stream), που περιλαμβάνεται και η παρούσα προσπάθεια, δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστούν έρευνες που να έχουν χρησιμοποιήσει κλίμακες για όλες τις έννοιες ενδιαφέροντος. Ήταν λοιπόν αναγκαίο να αναπτυχθούν κλίμακες μέτρησης για πρώτη φορά και ειδικά για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας.

Η ανάπτυξη κλιμάκων μέτρησης χρειάζεται μεγάλη θεωρητική και αναλυτική προσπάθεια και επιμελή συστηματικότητα προκειμένου να στεφθεί από επιτυχία. Στην παρούσα έρευνα για την ανάπτυξη των κλιμάκων μέτρησης για τις έννοιες της ατομικής ευθύνης, της συλλογικής δράσης, της κουλτούρας, της Δημόσιας Διπλωματίας και του εθνικού σήματος χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό η διαδικασία που προτείνεται από τον Churchill (1979) και απεικονίζεται στο Σχήμα 1.

Πρόκειται για μια ιδιαίτερα δομημένη και ιεραρχημένη διαδικασία που παρά τα χρόνια που έχουν περάσει από την εμφάνισή της, θεωρείται ως η πλέον κατάλληλη για την ανάπτυξη αντανakλαστικών κλιμάκων μέτρησης που αποτελούνται από πολλές ερωτήσεις (reflective multi-item measurement scales). Ο όρος αντανakλαστικές (reflective) αναφέρεται στο ότι η υπό εξέταση λανθάνουσα έννοια (latent variable) προκαλεί το φαινόμενο που περιγράφουν οι ερωτήσεις που αποτελούν την κλίμακα μέτρησής της. Αν συνέβαινε το αντίστροφο, δηλαδή αν οι ερωτήσεις προκαλούσαν την έννοια θα είχαμε την περίπτωση της διαμορφωτικής κλίμακας μέτρησης (formative measurement scale) κάτι το οποίο δεν κρίνεται πως ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Η χρήση πολλαπλών ερωτήσεων για τη μέτρηση της ίδιας έννοιας (multi-item scale) αποτελεί μια διαδεδομένη πρακτική στο χώρο των κοινωνικών, και όχι μόνο, επιστημών που συνεπάγεται πολλά θεωρητικά και αναλυτικά πλεονεκτήματα. Η μέτρηση μιας έννοιας με μια μόνο ερώτηση είναι αρκετά προβληματική καθώς αυτή η μοναδική ερώτηση δεν καταφέρνει να εκφράσει όλες τις πτυχές και διαστάσεις μιας έννοιας αποτελεσματικά, αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στους διαφορετικούς τρόπους σκέψης και αντίληψης των ανθρώπων και χαρακτηρίζεται από σημαντικό σφάλμα μέτρησης (measurement error). Επίσης αυτός ο τρόπος μέτρησης δεν επιτρέπει την ύπαρξη αρκετών βαθμών ελευθερίας (degrees of freedom) για την πραγματοποίηση πιο περίπλοκων πολυμεταβλητών αναλύσεων όπως η μοντελοποίηση δομικών εξισώσεων (Structural Equation Modeling-SEM). Είναι γενικά αποδεκτό λοιπόν ότι μια έννοια θα πρέπει να μετριέται με τουλάχιστον 3 ή 4 ερωτήσεις (Hair et al, 2006).

Σχήμα 1: Η διαδικασία ανάπτυξης των κλιμάκων μέτρησης που ακολουθήθηκε στην παρούσα έρευνα (προσαρμογή από Churchill, 1979).

Η συγκεκριμένη διαδικασία έχει ως αφετηριακό της σημείο την ενδελεχή και εκτεταμένη βιβλιογραφική έρευνα προκειμένου να οριστούν

πλήρως τα όρια και το περιεχόμενο της εκάστοτε λανθάνουσας έννοιας. Αυτό έγινε και στην συγκεκριμένη έρευνα όπου για κάθε μια από τις πέντε (5) εμπλεκόμενες έννοιες υπήρξε ξεχωριστή βιβλιογραφική επισκόπηση με σκοπό να κατανοηθούν σε βάθος τα συστατικά τους στοιχεία. Όσον αφορά στην έννοια της ατομικής ευθύνης χρησιμοποιήθηκαν ορισμένα δομικά στοιχεία της μελέτης του Federman (1983) σε συνδυασμό με τις θεωρίες των Hayek και Lipovetsky. Τόσο για την έννοια της συλλογικής δράσης όσο και για εκείνη της Δημόσιας Διπλωματίας δεν κατέστη δυνατό να βρεθεί μία δομημένη κλίμακα μέτρησης σχετική με το αντικείμενο μελέτης. Στην περίπτωση της κουλτούρας χρησιμοποιήθηκε η διάσταση της long term/short term της κλίμακας του Hofstede. Τέλος, σχετικά με την έννοια του εθνικού σήματος χρησιμοποιήθηκαν οι έξι διαστάσεις του Anholt-GfK Roper Nation Index και συγκεκριμένα ο τουρισμός, οι άνθρωποι, η διακυβέρνηση, οι εξαγωγές, οι επενδύσεις, ο πολιτισμός και ο αθλητισμός.

Μόλις οριστικοποιηθεί το πεδίο ορισμού της κάθε έννοιας, ο αναλυτής είναι σε θέση να δημιουργήσει μια ομάδα (δείγμα) από ερωτήσεις (items) που περιγράφουν όλες τις πτυχές της εκάστοτε έννοιας. Αυτές οι ερωτήσεις είναι υποψήφιες να αποτελέσουν στη συνέχεια τα δομικά στοιχεία της κλίμακας μέτρησης αυτής της έννοιας. Οι ερωτήσεις που θα συμπεριληφθούν σε αυτήν την αρχική δεξαμενή (battery of items) μπορούν να προκύψουν σε πρώτη φάση με βάση τα όσα λέει η βιβλιογραφία, αλλά σημαντικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν για τη γένεσή τους μία ποιοτική έρευνα όπως οι γνώμες κάποιων ειδικών οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν στο πλαίσιο μίας αξιολόγησης των πρώτων βιβλιογραφικά προερχόμενων ερωτήσεων ή η χρήση προβολικών τεχνικών, η οποία θεωρείται η πλέον ενδεδειγμένη μέθοδος συλλογής στοιχείων όταν η έρευνα σχετίζεται με αξίες, κίνητρα, προσωπικά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές (Webb, 1992). Στην παρούσα έρευνα κύρια πηγή άντλησης των ερωτήσεων υπήρξε η σχετική βιβλιογραφία σχετικά με την καταλληλότητα των ήδη επιλεγμένων ερωτήσεων και τον εντοπισμό άλλων που πιθανόν να είχαν παραληφθεί ενώ πριν τη συλλογή δεδομένων αξιοποιήθηκε η προβολική τεχνική των ομαδοποιήσεων. Συγκεκριμένα, με εξαίρεση την έννοια του εθνικού σήματος οι μεταβλητές του οποίου είναι ευρέως αναγνωρίσιμες ως το «εξάγωνο της ανταγωνιστικής

ταυτότητας» του Ahholt, για τις υπόλοιπες τέσσερις έννοιες συγκεντρώθηκαν πληροφορίες μέσω 5 ομάδων εστίασης 6-10 ατόμων, ομοιογενών ως προς τα δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων (Malhotra and Birks, 2000). Συνολικά συμμετείχαν 39 άτομα (7, 8, 9, 7, 8). Ο αριθμός των συμμετεχόντων ανά ομάδα θεωρείται ικανοποιητικός σύμφωνα με τον Fern (1982), ο οποίος προτείνει ότι στις ομάδες εστίασης ενδείκνυται να συμμετέχουν 6-12 ερωτώμενοι. Σύμφωνα με το πρωτόκολλο (protocol) των ομάδων εστίασης στους συμμετέχοντες δόθηκε μία κάρτα με τις τέσσερις έννοιες της έρευνας, κάθε μία εκ των οποίων είχε διαφορετικό χρώμα και μία σειρά από items ζητώντας τους να «δημιουργήσουν οικογένειες» κυκλώνοντας με το αντίστοιχο χρώμα τις συνδεδεμένες κατ' αυτούς έννοιες (βλέπε Παράρτημα Α). Οι ομάδες εστίασης είχαν ως στόχο να επιβεβαιώσουν ότι οι απόψεις (items) που επιλέγησαν μέσω της βιβλιογραφικής επισκόπησης αντιπροσωπεύουν τις απόψεις του δείγματος.

Η όλη διαδικασία κορυφώνεται με τη συλλογή δεδομένων και την πραγματοποίηση αναλύσεων με σκοπό τον εξαγνισμό της κάθε κλίμακας (scale purification). Τα άτομα που θα συμμετάσχουν σε αυτήν την έρευνα πρέπει να προέρχονται από τον ίδιο πληθυσμό με αυτόν της τελικής έρευνας. Οι αναλύσεις στοχεύουν στην εξασφάλιση ότι η δημιουργημένη κλίμακα έχει αποδεκτές ψυχομετρικές ιδιότητες, και στην εξάλειψη των ερωτήσεων που διαταράσσουν αυτές τις επιθυμητές ιδιότητες. Στην προκειμένη περίπτωση, τόσο το δείγμα της κύριας έρευνας, όσο και αυτό για τον εξαγνισμό των κλιμάκων είχαν τα ίδια χαρακτηριστικά (βλέπε παρακάτω στη σχετική υποπαράγραφο), ενώ η διενέργεια Εξερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης (Exploratory Factor Analysis-EFA), ο υπολογισμός των συντελεστών αξιοπιστίας άλφα του Cronbach (Cronbach's α coefficient) και η πραγματοποίηση της Επιβεβαιωτικής Ανάλυσης Παραγόντων (Confirmatory Factor Analysis-CFA) συνέβαλαν και επιβεβαίωσαν αντίστοιχα την καλή ποιότητα των κλιμάκων που προέκυψαν. Ο Churchill (1979) είχε προτείνει μόνο την πραγματοποίηση EFA και τον υπολογισμό του Cronbach α καθώς η CFA δεν ήταν διαδεδομένη και εφικτή και κανένας δεν είχε συνειδητοποιήσει ακόμα τις δυνατότητες που παρείχε. Κρίθηκε λοιπόν σκόπιμο να γίνει αυτή η προσθήκη εδώ, ώστε να υπάρχει μια πιο πλήρης, ολιστική και

επικαιροποιημένη αξιολόγηση των κλιμάκων και μια μεγαλύτερη αξιοπιστία και εγκυρότητα στα μετέπειτα αποτελέσματα.

III. Αναλυτική Προσέγγιση

Οι απαραίτητες αναλύσεις για τα συλλεχθέντα δεδομένα διενεργήθηκαν χρησιμοποιώντας τα στατιστικά προγράμματα SPSS (Statistical Package for Social Sciences), έκδοση 17 και Lisrel (Linear Structural RELations), έκδοση 8.80. Με το πρώτο διενεργήθηκαν οι μονομεταβλητές περιγραφικές αναλύσεις (univariate analyses) (βασικά μέτρα θέσης και διασποράς και κάποια επεξηγηματικά γραφήματα) για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των δειγμάτων, οι Εξερευνητικές Αναλύσεις Παραγόντων (Exploratory Factor Analyses-EFA) προκειμένου να ελεγχθεί ότι οι κλίμακες είναι μονοδιάστατες (unidimensional), ενώ υπολογίστηκαν και οι συντελεστές αξιοπιστίας άλφα του Cronbach (Cronbach's α coefficient).

Με το δεύτερο πρόγραμμα, το Lisrel 8.80, πραγματοποιήθηκαν οι Επιβεβαιωτικές Αναλύσεις Παραγόντων (Confirmatory Factor Analyses-CFA) και η Μοντελοποίηση Δομικών Εξισώσεων (Structural Equation [Path] Modeling-SEM), ώστε να διαπιστωθεί η ποιότητα του προτεινόμενου μοντέλου μέτρησης (measurement model) και του προτεινόμενου δομικού μοντέλου (structural model) αντίστοιχα. Σε μικρό βαθμό έγινε χρήση και του Microsoft Excel 2010 προκειμένου να υπολογιστούν τα μέτρα Composite Reliability (CR) και Average Variance Extracted (AVE) από τα standardized loadings καθώς δεν υπολογίζονται αυτόματα από κανένα στατιστικό πρόγραμμα και είναι απαραίτητα για την αξιολόγηση της Convergent και της Discriminant Validity.

IV. Ερευνητικά Εργαλεία (Ερωτηματολόγια)

Σε ό,τι αφορά τα εργαλεία της μέτρησης (research instruments), δηλαδή τα ερωτηματολόγια, το ένα που αποσκοπούσε στον εξαγνισμό των κλιμάκων και το άλλο που στόχευε στην επαλήθευση των εμπειρικών υποθέσεων (βλέπε Παράρτημα Β1 και Β2), αξίζει να σημειωθεί ότι είχαν πολύ παρόμοια δομή και περιεχόμενο. Αποτελούνταν αρχικά και τα δύο από μια εισαγωγή όπου εξηγούνταν κάποια πράγματα για τους λόγους πραγματοποίησης της έρευνας και το θέμα της, χωρίς όμως να δίνονται εκτεταμένες και πλήρεις λεπτομέρειες γύρω από αυτά τα ζητήματα προκειμένου να αποφευχθούν προβλήματα μεροληψίας ευγένειας (courtesy bias) και αυτό-παραγόμενης εγκυρότητας (self-generated validity) (Sawyer, 1975).

Στην εισαγωγή δίνονταν επίσης διαβεβαιώσεις στους συμμετέχοντες για την ερευνητική και μη κερδοσκοπική φύση της όλης προσπάθειας και την εξασφάλιση της ανωνυμίας τους, ενώ τους παρέχονταν προκαταβολικές ευχαριστίες για την προθυμία τους να συμμετάσχουν στην έρευνα. Στο ερωτηματολόγιο που αποσκοπούσε στην επαλήθευση των ερευνητικών υποθέσεων υπήρχε και μια επισήμανση προς τα άτομα που πιθανόν να είχαν συμμετάσχει στην πρώτη φάση του εξαγνισμού των κλιμάκων και να είχαν προσκληθεί μέσω «διαδικτυακών φίλων» και σε αυτήν την έρευνα (βλέπε στην παρακάτω υποπαράγραφο που αναφέρεται στη μέθοδο συλλογής δεδομένων και τη μέθοδο δειγματοληψίας). Σε αυτά τα άτομα λοιπόν γινόταν παράκληση ώστε να μην συνεχίσουν στη συμπλήρωση και αυτού του ερωτηματολογίου.

Τα ερευνητικά εργαλεία στη συνέχεια χωρίζονταν σε έξι ενότητες, που ήταν ίδιες και στα δύο ερωτηματολόγια ως προς τις θεματικές ενότητες που αντιπροσώπευαν, αλλά όχι και ως προς τον αριθμό των ερωτήσεων που περιλάμβαναν. Το ερωτηματολόγιο που στόχευε στον εξαγνισμό των κλιμάκων περιλάμβανε όλες τις ερωτήσεις που δημιουργήθηκαν από την βιβλιογραφική επισκόπηση. Το ερωτηματολόγιο της κύριας έρευνας αντίθετα, είχε μόνο τις ερωτήσεις που διατηρήθηκαν κατά τον εξαγνισμό της κάθε κλίμακας μέτρησης σύμφωνα με τα διάφορα στατιστικά κριτήρια που εξασφάλιζαν τις καλές ψυχομετρικές ιδιότητές της. Συνεπώς ήταν πιο

σύντομο, αλλά κανένα από τα δύο δεν απαιτούσε από τον συμμετέχοντα να αφιερώσει παραπάνω από 10 με 15 λεπτά για να το συμπληρώσει.

Αυτό το σημείο ήταν εξαιρετικά κρίσιμο για την ποιότητα και την ποσότητα των απαντήσεων που λήφθηκαν. Οι συμμετέχοντες ήταν εθελοντές και το ερωτηματολόγιο υποβαλλόταν στην ηλεκτρονική βάση μόνο αν ήταν όλες οι ερωτήσεις συμπληρωμένες. Ένα αρκετά μακροσκελές και χρονοβόρο ερωτηματολόγιο θα λειτουργούσε ως τροχοπέδη στην πλήρη συμπλήρωσή του και συνεπώς στο τέλος θα βρίσκονταν λιγότερα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια στην ηλεκτρονική βάση. Η λογική διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου συνέβαλε τα μέγιστα επίσης στη διατήρηση της ικανότητας των συμμετεχόντων να απαντούν εξίσου συγκεντρωμένα και σωστά σε όλες τις ερωτήσεις από την αρχή ως το τέλος, αφού δεν προλάβαινε να εκδηλωθεί κόπωση (respondent fatigue).

Η πρώτη ενότητα λοιπόν αποτελούταν από τις ερωτήσεις που αφορούσαν το εθνικό σήμα και είχαν προκύψει από τα όσα έχει διατυπώσει ο Simon Anholt. Οι ερωτήσεις αυτής της πρώτης ενότητας, αλλά και όλες οι υπόλοιπες στις πέντε επόμενες ενότητες, ήταν εκφρασμένες με κλίμακα εννέα (9) σημείων όπου στο ένα άκρο υπήρχε η δήλωση «Διαφωνώ απόλυτα» και στο άλλο η έκφραση «Συμφωνώ απόλυτα». Υπήρχε μια μίξη λοιπόν της κλίμακας έντασης γνώμης (Likert type scales) με την εννοιολογικού διαφορισμού (semantic differential scale / bipolar scale). Η δεύτερη ενότητα αφορούσε τις ερωτήσεις που σχετιζόνταν με την έννοια της Δημόσιας Διπλωματίας, και η τρίτη με την κουλτούρα. Η τέταρτη και η πέμπτη ενότητα πραγματεύονταν τις έννοιες της συλλογικής δράσης και της ηθικής της ευθύνης αντίστοιχα. Τα ερωτηματολόγια ολοκληρώνονταν με τις δημογραφικές ερωτήσεις της έκτης ενότητας που αφορούσαν το φύλο, την ηλικιακή κατηγορία, την εθνικότητα, την οικογενειακή κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο και το μέσο μηνιαίο εισόδημα του κάθε ερωτώμενου.

Κρίθηκε σκόπιμο να υπάρχει μια ερώτηση σχετικά με την εθνικότητα των ερωτώμενων στα δημογραφικά στοιχεία προκειμένου άτομα που έχουν άλλη υπηκοότητα να μην συμπεριληφθούν στην έρευνα καθώς ενδεχόμενα θα απαντούσαν με εντελώς διαφορετική προσήλωση και φόρτιση στις ερωτήσεις. Η συγκεκριμένη λοιπόν ερώτηση που αφορούσε την εθνικότητα λειτουργούσε

ουσιαστικά ως ερώτηση ελέγχου. Προτιμήθηκε όμως να ενσωματωθεί στην ενότητα των δημογραφικών στοιχείων και να μην παρουσιαστεί εξαρχής για λόγους διακριτικότητας και επιτυχίας της διαδικασίας δειγματοληψίας και ολόκληρης της έρευνας κατ' επέκταση. Όπως θα αναλυθεί διεξοδικότερα αμέσως παρακάτω, η πρόσκληση για συμμετοχή στην έρευνα ξεκίνησε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και κοινωνικών δικτύων και διαδόθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από τους ίδιους τους συμμετέχοντες (snowballing).

Αν λοιπόν φαινόταν εξαρχής ότι άτομα με μη ελληνική υπηκοότητα αποκλείονταν από την έρευνα ή δεν ήταν επιθυμητά, μπορούσε πολύ εύκολα αυτή η επιλογή να παρεξηγηθεί ως προς τα κίνητρά της και να είχε δημιουργηθεί ένα ανεξέλεγκτο αρνητικό word of mouth. Αυτή η εξέλιξη θα έβλαπτε όχι μόνο τη συμμετοχή Ελλήνων και μη στην έρευνα, με αποτέλεσμα το ανεπαρκές σε μέγεθος δείγμα, αλλά μπορεί να οδηγούσε ακόμα και στη σκόπιμη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου με λάθος τρόπο ως πράξη εκδίκησης απέναντι σε αυτήν την επιλογή διαχωρισμού των συμμετεχόντων. Για την αποφυγή όλων των παραπάνω καταστάσεων προτιμήθηκε ο διακριτικός αποκλεισμός κάποιων συμμετεχόντων εκ των υστέρων (a posteriori) από τον ίδιο τον ερευνητή με βάση τις απαντήσεις σε αυτήν την ερώτηση.

V. Προέλεγχος

Πριν τα ερωτηματολόγια συμπληρωθούν ηλεκτρονικά σε μεγάλη κλίμακα για τους σκοπούς του εξαγνισμού των κλιμάκων μέτρησης και της εμπειρικής υποστήριξης του θεωρητικού πλαισίου, διεξήχθησαν οι απαραίτητοι προέλεγχοι (pretests). Σαράντα άτομα πριν την πρώτη έρευνα και άλλα τόσα πριν τη δεύτερη, με παρόμοιο προφίλ με τους τελικούς συμμετέχοντες, προσκλήθηκαν μέσω προσωπικών επαφών να συμπληρώσουν ηλεκτρονικά την αρχική έκδοση του ερωτηματολογίου και ενθαρρύνθηκαν να κάνουν σχόλια και επισημάνσεις.

Στην πρώτη περίπτωση, το μέγεθος του δείγματος του προελέγχου ανερχόταν σχεδόν στο 10 % του δείγματος της έρευνας για την ανάπτυξη των

κλιμάκων, όπως ακριβώς ορίζουν οι διάφοροι εμπειρικοί κανόνες (rules of thumb). Στη δεύτερη περίπτωση, το δείγμα αν και ίδιο ως πλήθος, σαράντα άτομα, ήταν σαφώς μικρότερο αναλογικά, για την ακρίβεια σχεδόν το 5 % του τελικού δείγματος, της κανονικής έρευνας.

Εντούτοις εκτιμάται ότι αυτό δεν θα ήταν δυνατόν να δημιουργήσει πρόβλημα λόγω του ότι το ερωτηματολόγιο παρέμεινε πρακτικά ίδιο με το προηγούμενο, απλώς πιο συντομευμένο. Συνεπώς θεωρήθηκε σκόπιμο να μην χρησιμοποιηθούν περισσότερα άτομα καθώς υπήρχε ανάγκη για μεγαλύτερο δείγμα αυτή τη φορά και αφού τα επιπλέον άτομα δεν θα ήταν διαθέσιμα να συμπληρώσουν το τελικό ερωτηματολόγιο μπορεί να υπήρχε ανεπαρκές μέγεθος δείγματος.

Από τις επισημάνσεις που έγιναν και στις δύο περιπτώσεις δεν διαπιστώθηκε η ανάγκη να υπάρξουν σημαντικές μεταβολές στο ερωτηματολόγιο, εκτός από την πραγματοποίηση κάποιων μικρών διορθωτικών κινήσεων. Αρχικά, επισημάνθηκε ότι οι διατυπώσεις σε μερικές ερωτήσεις καλό θα ήταν να τροποποιηθούν και να γίνουν λιγότερο επίσημες και επιστημονικές ώστε να είναι κατανοητές στον ευρύτερο πληθυσμό.

Ο προέλεγχος επίσης κατέστησε κατανοητή την ανάγκη για παροχή ενός ορισμού στην αρχή της ενότητας που αναφερόταν στη Δημόσια Διπλωματία καθώς οι ερωτώμενοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με την έννοια και το περιεχόμενό της. Κατά συνέπεια, δεν θα μπορούσαν να απαντήσουν με εγκυρότητα στα ερωτήματα που τους θέτονταν σχετικά με αυτήν. Έτσι αποφασίστηκε να περιληφθεί ο ορισμός του Tuch (1993) λόγω του ότι ήταν πλήρης, συνεκτικός και λιγότερο «τεχνικός» από τους υπόλοιπους διαθέσιμους, κάτι που τον έκανε εύκολα εύληπτο από όλους τους συμμετέχοντες.

VI. Μέθοδος Συλλογής Πρωτογενών Δεδομένων, Μέθοδος Δειγματοληψίας & Επιλεχθέντα Δείγματα

Από τα προηγούμενα κεφάλαια και τις προηγούμενες υποπαραγράφους κατέστη σαφές ότι αντικείμενο μέτρησης της έρευνας ήταν οι αντιλήψεις των Ελλήνων πολιτών για τις μεταβλητές ενδιαφέροντος. Φάνηκε επίσης πως λόγω του γεγονότος ότι στην παρούσα έρευνα δεν ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθούν δοκιμασμένες, αξιόπιστες και έγκυρες κλίμακες από προηγούμενες ερευνητικές προσπάθειες στο σύνολό τους, δεν ήταν δυνατό να συλλεχθούν αμέσως δεδομένα για την κύρια έρευνα.

Ήταν αναγκαίο να προηγηθεί η ανάπτυξη των κλιμάκων μέτρησης για τις εμπλεκόμενες έννοιες (latent variables) του θεωρητικού μοντέλου και στη συνέχεια να επαληθευτεί το θεωρητικό μοντέλο χρησιμοποιώντας τις κλίμακες που προέκυψαν από τη διαδικασία ανάπτυξης. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας λοιπόν, ήταν απαραίτητο να πραγματοποιηθεί ποσοτική έρευνα σε δύο στάδια, που περιλάμβανε και στα δύο συλλογή στοιχείων με δομημένο ερωτηματολόγιο μέσω δημοσκοπήσης.

Όπως προαναφέρθηκε, στο πρώτο στάδιο διεξήχθη μια δημοσκοπική έρευνα με ένα ερωτηματολόγιο που περιλάμβανε όλα τα στοιχεία των δημιουργημένων κλιμάκων μέτρησης προκειμένου οι κλίμακες αυτές να εξαγνιστούν. Κατόπιν, πραγματοποιήθηκε η κύρια έρευνα σε διαφορετικούς ερωτώμενους για την επαλήθευση των ερευνητικών υποθέσεων. Η χρήση διαφορετικού δείγματος για την κύρια έρευνα κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να αυξηθεί η εξωτερική εγκυρότητα (external validity) των αποτελεσμάτων και να μην υπάρχουν προβλήματα μεροληψίας κοινής μεθόδου (common method bias). Στο ερωτηματολόγιο της κύριας έρευνας, υπήρχαν μόνο τα στοιχεία της εκάστοτε κλίμακας (items) που πληρούσαν τις απαραίτητες στατιστικές προϋποθέσεις κατά το πρώτο στάδιο.

Λόγω λοιπόν των δύο σταδίων, που απαιτούσαν ουσιαστικά τη διεξαγωγή δύο διακριτών ερευνών και τη χρήση δύο εντελώς διαφορετικών δειγμάτων, από τον ίδιο όμως πληθυσμό, αλλά και των στατιστικών τεχνικών που χρησιμοποιήθηκαν (Exploratory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis, Structural Equation Modeling) υπήρχε ανάγκη για συλλογή

δεδομένων από ένα μεγάλο αριθμό ερωτώμενων που για λόγους αντιπροσωπευτικότητας, θα έπρεπε να διέμεναν σε όσο το δυνατόν περισσότερες διαφορετικές περιοχές της Ελλάδος.

Αυτές οι αυξημένες ανάγκες για μεγάλο δείγμα και πανελλαδική κάλυψη ανέδειξαν τη συλλογή των δεδομένων μέσω διαδικτύου ως την μόνη εφικτή λύση από άποψη πρακτικότητας, κόστους και χρόνου. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου πραγματοποιήθηκε λοιπόν χρησιμοποιώντας την ηλεκτρονική πλατφόρμα online συμπλήρωσης ερωτηματολογίων Zoomerang (<http://www.zoomerang.com/>). Τα άτομα προσκλήθηκαν να συμμετάσχουν στο εκάστοτε στάδιο της έρευνας μέσω μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στην περίπτωση του πρώτου σταδίου ή μέσω αναρτήσεων σε σελίδες κοινωνικής δικτύωσης στην περίπτωση της κύριας έρευνας.

Σε κάθε περίπτωση, γνωστοποιούνταν στον δυνητικό συμμετέχοντα ο εκάστοτε υπερ-σύνδεσμος (link) που τον οδηγούσε στο on-line ερωτηματολόγιο και του ζητούνταν ευγενικά η συμμετοχή του. Επίσης του ζητήθηκε να γνωστοποιήσει τον σύνδεσμο και σε άλλα άτομα είτε προωθώντας τον στη λίστα επαφών του για την περίπτωση του έρευνας για τον εξαγνισμό των κλιμάκων είτε στους «διαδικτυακούς φίλους» του στην περίπτωση της κύριας έρευνας.

Για να διασφαλιστεί ότι τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα για τον εξαγνισμό των κλιμάκων δεν θα συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο της τελικής έρευνας, ο υπερ-σύνδεσμος του ερωτηματολογίου της πρώτης φάσης ήταν διαφορετικός από αυτόν του ερωτηματολογίου της τελικής και τα άτομα αυτά δεν προσεκλήθησαν ποτέ από τον ερευνητή να συμμετάσχουν στην τελική φάση της έρευνας. Μάλιστα τους διατυπώθηκε ρητά και αυστηρά, πως ακόμα και αν έμμεσα προσκαλούνταν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο μέσω «διαδικτυακών φίλων», αυτοί δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση να ανταποκριθούν. Σχετικές οδηγίες υπήρχαν και στον πρόλογο του ερωτηματολογίου της κύριας έρευνας όπως ήδη αναφέρθηκε στην προηγούμενη υποπαράγραφο.

Το γεγονός ότι κατά τη διαδικασία δειγματοληψίας οι συμμετέχοντες επιλέχθηκαν χωρίς τη χρήση δειγματοληπτικού πλαισίου και χωρίς να υπάρχει μια γνωστή πιθανότητα για τον καθένα να επιλεγεί, κάνει το δείγμα

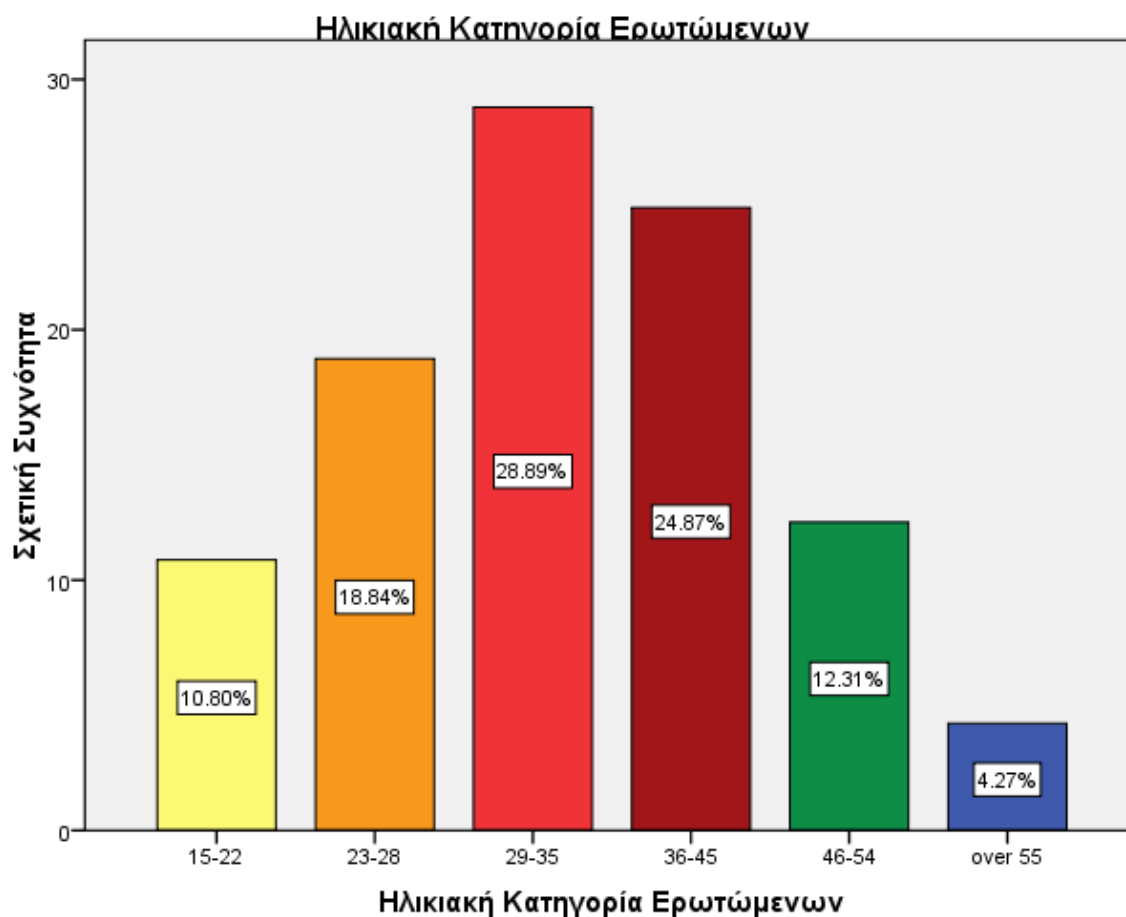
της έρευνας να χαρακτηρίζεται ως δείγμα μη πιθανότητας (non-probability sample) (Churchill, 1991). Ειδικότερα, λόγω των στοιχείων που μόλις περιγράφηκαν, το δείγμα έχει στοιχεία δείγματος ευκολίας (convenience sample) και δείγματος χιονοστιβάδας (snowballing or chain sample).

Η έρευνα για το πρώτο στάδιο διενεργήθηκε από τις 15 Οκτωβρίου 2012 έως και τις 25 Οκτωβρίου 2012 και στο τέλος της βρέθηκαν 398 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια στην ηλεκτρονική βάση. Από αυτά αποκλείστηκαν από την συνέχεια πέντε (5) ερωτηματολόγια καθώς ανήκαν σε άτομα με μη ελληνική εθνικότητα σύμφωνα με την σχετική ερώτηση φίλτρου⁶⁸. Κατόπιν αυτής της διορθωτικής κίνησης, 393 ερωτηματολόγια έμειναν διαθέσιμα, τα οποία ήταν πλήρως συμπληρωμένα και αξιοποιήσιμα για στατιστική ανάλυση, ενώ συνιστούσαν ένα επαρκές δείγμα για να έχουν οι κατάλληλες στατιστικές αναλύσεις την απαιτούμενη στατιστική ισχύ (statistical power). Μη συμπληρωμένες ερωτήσεις (missing values) δεν υπήρχαν, καθώς αξιοποιήθηκε η δυνατότητα που παρείχε η online εφαρμογή, να είναι όλες οι ερωτήσεις υποχρεωτικές. Συγκεκριμένα, η τελική υποβολή του ερωτηματολογίου ήταν δυνατή μόνο εφόσον είχε συμπληρωθεί ολόκληρο. Συνεπώς δεν χρειάστηκε να υιοθετηθεί κάποια από τις διαθέσιμες μεθόδους για το χειρισμό πεδίων που έμειναν κενά από τους ερωτώμενους.

Το 61 % του δείγματος ήταν γυναίκες και το 39 % άνδρες, με διάμεση (median) και κυρίαρχη (mode) ηλικιακή κατηγορία τα 29-35 έτη και σχεδόν το 60 % του δείγματος να είναι από 15 έως 35 ετών. Η διάρθρωση των ηλικιακών κατηγοριών αυτού του δείγματος αποτυπώνονται στο διάγραμμα 1. Ως προς το μορφωτικό επίπεδο, το διάμεσο και κυρίαρχο μορφωτικό επίπεδο (47 %) είναι οι απόφοιτοι ανώτερης / ανώτατης σχολής, ενώ το 39 % του δείγματος είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών. Μόλις το 7 % είναι κάτοχοι διδακτορικού και άλλο ένα 7 % είναι απόφοιτοι Λυκείου. Διάμεση και κυρίαρχη μέση μηνιαία εισοδηματική κατηγορία των συμμετεχόντων ήταν τα 1000-1501 €, κυρίαρχη οικογενειακή κατάσταση «άγαμος/ άγαμη» και επικρατούσα επαγγελματική κατάσταση το να είναι κάποιος ιδιωτικός υπάλληλος, με τους φοιτητές να είναι μια επίσης δεσπόζουσα επιλογή (βλέπε

⁶⁸ Ακόμα και αν διατηρηθούν αυτά τα ερωτηματολόγια και πάλι στις μετέπειτα αναλύσεις, τα αποτελέσματα παραμένουν σχεδόν αναλλοίωτα και μας οδηγούν σε ταυτόσημα συμπεράσματα.

πίνακα 1, 2 και 3). Συνεπώς το δείγμα αυτό είναι περισσότερο γυναικείο, αρκετά νεανικό, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και σχετικά καλή οικονομική κατάσταση.

Γράφημα 1: Ραβδόγραμμα που απεικονίζει την ηλικιακή διάρθρωση του δείγματος για την έρευνα που αποσκοπούσε στον εξαγνισμό των δημιουργημένων κλιμάκων μέτρησης.

Πίνακας 1: Πίνακας που απεικονίζει το μέσο μηνιαίο εισόδημα του δείγματος που χρησιμοποιήθηκε για την ανάπτυξη των κλιμάκων μέτρησης ανά εισοδηματική κατηγορία

Μέσο Μηνιαίο Εισόδημα

	Απόλυτη Συχνότητα	Σχετική Συχνότητα	Αθροιστική Συχνότητα
• 0-500 €	90	22.9	22.9
• 501-800 €	36	9.2	32.1
• 801-1000 €	57	14.5	46.6
• 1001-1500€	94	23.9	70.5
• 1501-2000 €	46	11.7	82.2
• 2001-3000 €	29	7.4	89.6
• από 3001 € και άνω	41	10.4	100.0
Σύνολο	393	100.0	

Πίνακας 2: Πίνακας που απεικονίζει την οικογενειακή κατάσταση του δείγματος που χρησιμοποιήθηκε για την ανάπτυξη των κλιμάκων μέτρησης.

Οικογενειακή Κατάσταση

	Απόλυτη Συχνότητα	Σχετική Συχνότητα	Αθροιστική Συχνότητα
• Άγαμος	238	60.6	60.6
• Παντρεμένος	26	6.6	67.2
• Παντρεμένος με παιδιά	124	31.6	98.7
• Χήρος/α	5	1.3	100.0
Σύνολο	393	100.0	

Πίνακας 3: Πίνακας που απεικονίζει την Επαγγελματική κατάσταση του δείγματος που χρησιμοποιήθηκε για την ανάπτυξη των κλιμάκων μέτρησης.

Επαγγελματική Κατάσταση			
	Απόλυτη Συχνότητα	Σχετική Συχνότητα	Αθροιστική Συχνότητα
• Ιδιωτικός Υπάλληλος	147	37.4	37.4
• Ελεύθερος Επαγγελματίας	46	11.7	49.1
• Μαθητής / Φοιτητής	51	13.0	62.1
• Δημόσιος Υπάλληλος	110	28.0	90.1
• Άνεργος	39	9.9	100.0
Σύνολο	393	100.0	

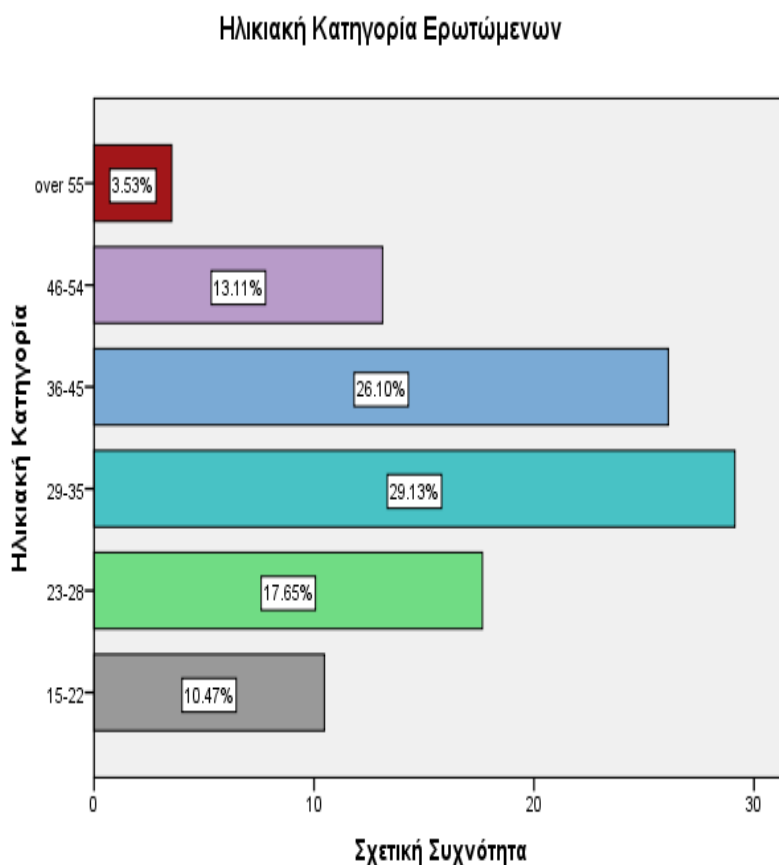
Η κύρια έρευνα, που είχε ως σκοπό τον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων και την εμπειρική επαλήθευση του θεωρητικού μοντέλου, έλαβε χώρα από τις 6 Νοεμβρίου 2012 έως και τις 25 Νοεμβρίου 2012. Μετά το πέρας αυτής της χρονικής περιόδου, στην ηλεκτρονική βάση είχαν συγκεντρωθεί 804 ερωτηματολόγια, από τα οποία τα έντεκα (11) ανήκαν σε άτομα που δήλωσαν μη ελληνική εθνικότητα και δεν συμπεριλήφθηκαν στις μετέπειτα αναλύσεις⁶⁹. Το τελικό δείγμα της έρευνας ήταν λοιπόν 793 άτομα και όπως και προηγουμένως, τα ερωτηματολόγια τους ήταν πλήρως συμπληρωμένα και αξιοποιήσιμα για στατιστική ανάλυση καθώς αξιοποιήθηκε η δυνατότητα που παρείχε η online εφαρμογή, να είναι όλες οι ερωτήσεις υποχρεωτικές. Το δείγμα ήταν ξανά επαρκές για να έχουν οι

⁶⁹ Και σε αυτήν την περίπτωση, η απαλοιφή τους δεν επηρέασε τα παραγόμενα στατιστικά αποτελέσματα και τα συμπεράσματα που προέκυψαν αυτά.

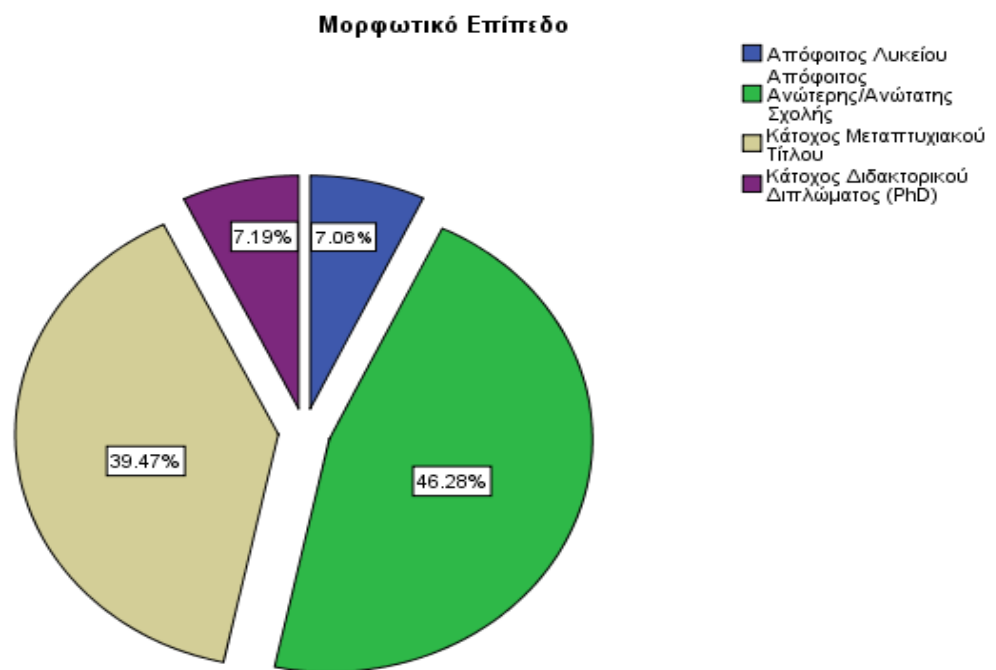
κατάλληλες στατιστικές αναλύσεις την απαιτούμενη στατιστική ισχύ (statistical power).

Και σε αυτό το δείγμα, το 61 % του δείγματος ήταν γυναίκες και το 39 % άνδρες, με διάμεση (median) και κυρίαρχη (mode) ηλικιακή κατηγορία τα 29-35 έτη και σχεδόν το 60 % του δείγματος να είναι από 15 έως 35 ετών. Η σχεδόν πανομοιότυπη διάρθρωση των ηλικιακών κατηγοριών αυτού του δείγματος με το προηγούμενο αποτυπώνονται στο διάγραμμα 2. Όμως και τα υπόλοιπα δημογραφικά χαρακτηριστικά αυτού του δείγματος έμοιαζαν σε μεγάλο βαθμό με αυτά που είχε το προηγούμενο δείγμα όπως προκύπτει από τα ακόλουθα γραφήματα και πίνακες (βλέπε γράφημα 3 και πίνακες 4, 5 και 6). Συνεπώς πρόκειται για δύο δείγματα που φαίνεται να προέρχονται από τον ίδιο πληθυσμό, ο οποίος μοιάζει να είναι αρκετά τυπικός για το μέσο συλλογής των πρωτογενών δεδομένων που επιλέχθηκε.

Γράφημα 2: Ραβδόγραμμα που απεικονίζει την ηλικιακή διάρθρωση του δείγματος για την κύρια έρευνα που αποσκοπούσε στον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων.

Γράφημα 3: Κυκλικό διάγραμμα που απεικονίζει το μορφωτικό επίπεδο του δείγματος για την κύρια έρευνα που αποσκοπούσε στον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων.

Πίνακας 4: Πίνακας που απεικονίζει το μέσο μηνιαίο εισόδημα του δείγματος που χρησιμοποιήθηκε για την κύρια έρευνα που αποσκοπούσε στον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων.

Μέσο Μηνιαίο Εισόδημα

	Απόλυτη Συχνότητα	Σχετική Συχνότητα	Αθροιστική Συχνότητα
• 0-500 €	176	22.2	22.2
• 501-800 €	65	8.2	30.4
• 801-1000 €	113	14.2	44.6
• 1001-1500€	218	27.5	72.1
• 1501-2000 €	88	11.1	83.2
• 2001-3000 €	68	8.6	91.8
• από 3001 € και άνω	65	8.2	100.0
Σύνολο	793	100.0	

Πίνακας 5: Πίνακας που απεικονίζει την οικογενειακή κατάσταση του δείγματος που χρησιμοποιήθηκε για την κύρια έρευνα που αποσκοπούσε στον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων.

Οικογενειακή Κατάσταση

	Απόλυτη Συχνότητα	Σχετική Συχνότητα	Αθροιστική Συχνότητα
• Άγαμος	479	60.4	60.4
• Παντρεμένος	60	7.6	68.0
• Παντρεμένος με παιδιά	245	30.9	98.9
• Χήρος	9	1.1	100.0
Σύνολο	793	100.0	

Πίνακας 6: Πίνακας που απεικονίζει την Επαγγελματική κατάσταση του δείγματος που χρησιμοποιήθηκε για την ανάπτυξη των κλιμάκων μέτρησης.

Επαγγελματική Κατάσταση

	Απόλυτη Συχνότητα	Σχετική Συχνότητα	Αθροιστική Συχνότητα
• Ιδιωτικός Υπάλληλος	299	37.7	37.7
• Ελεύθερος Επαγγελματίας	96	12.1	49.8
• Μαθητής / Φοιτητής	105	13.2	63.1
• Δημόσιος Υπάλληλος	217	27.4	90.4
• Άνεργος	76	9.6	100.0
Σύνολο	793	100.0	

Τέλος, στο ερωτηματολόγιο συμπεριλήφθηκαν δύο γενικές ερωτήσεις οι οποίες εισήγαγαν τους ερωτώμενους στο θέμα της έρευνας. Αυτές είναι οι εξής:

«Η παγκόσμια παρούσα κρίση είναι οικονομική, πολιτική και ηθική».

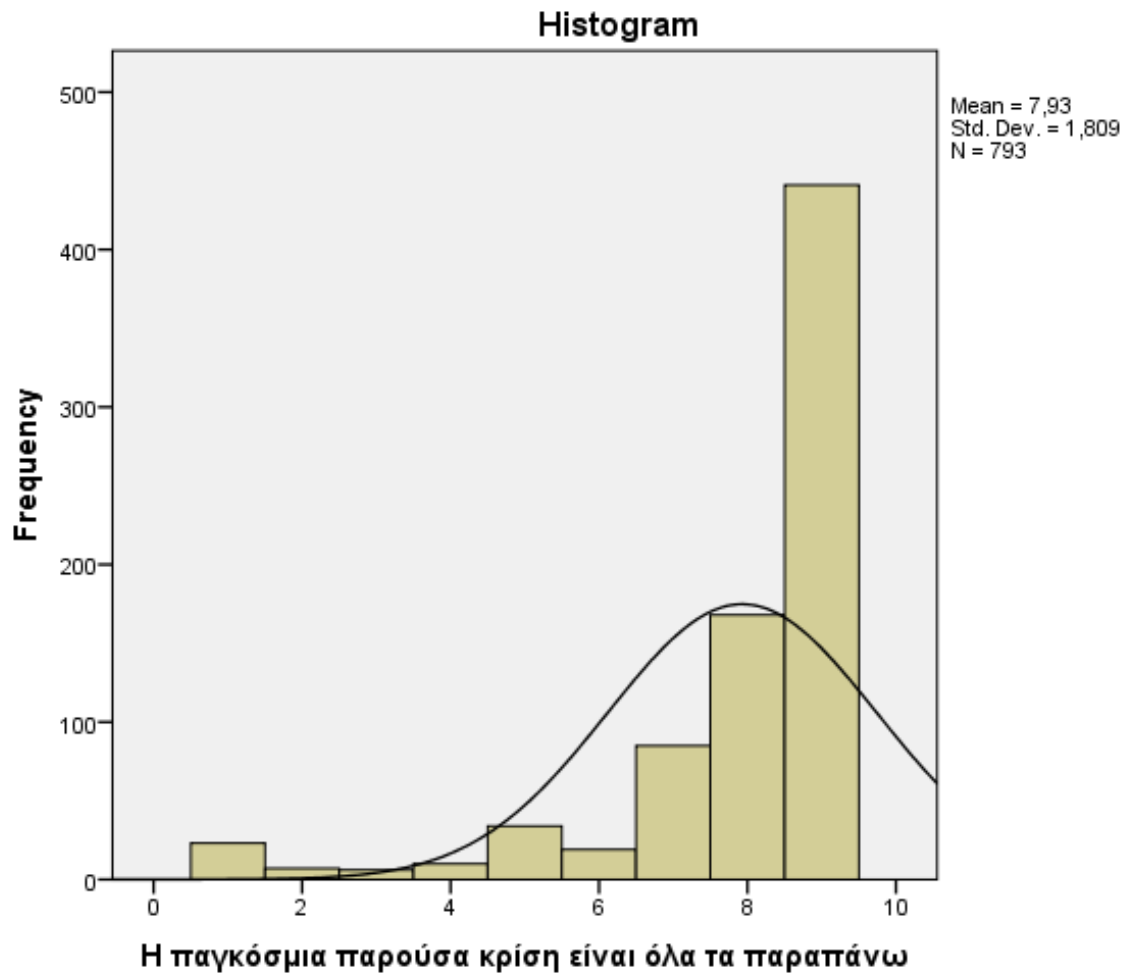
«Εγώ ο ίδιος ευθύνομαι για όσα έκανα σε βάρος της Ελλάδος καθώς επίσης και για όσα δεν έκανα υπέρ της Ελλάδος».

Πίνακας 7 και 8 για την ερώτηση «Η παγκόσμια παρούσα κρίση είναι οικονομική, πολιτική και ηθική».

N	Valid	793
	Missing	0
Mean		7,93
Median		9,00
Std. Deviation		1,809
Skewness		-2,339
Std. Error of Skewness		,087
Kurtosis		5,412
Std. Error of Kurtosis		,173
Minimum		1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Διαφωνώ		23	2,9	2,9	2,9
2		7	,9	,9	3,8
3		6	,8	,8	4,5
4		10	1,3	1,3	5,8
5		34	4,3	4,3	10,1
6		19	2,4	2,4	12,5
7		85	10,7	10,7	23,2
8		168	21,2	21,2	44,4
Συμφωνώ		441	55,6	55,6	100,0
Total		793	100,0	100,0	

Γράφημα 4

Λόγω του γεγονότος ότι οι συντελεστές λοξότητας και κυρτότητας είναι εκτός του ορίου $[-2,2]$, ο μέσος όρος (mean) δεν είναι αξιόπιστο μέτρο θέσης για να περιγράψει τα δεδομένα και πρέπει να χρησιμοποιηθεί η διάμεσος (median). Σύμφωνα με τη διάμεσο η αντιπροσωπευτική άποψη του δείγματος είναι πως συμφωνούν απόλυτα πως η παγκόσμια οικονομική κρίση είναι όλα τα

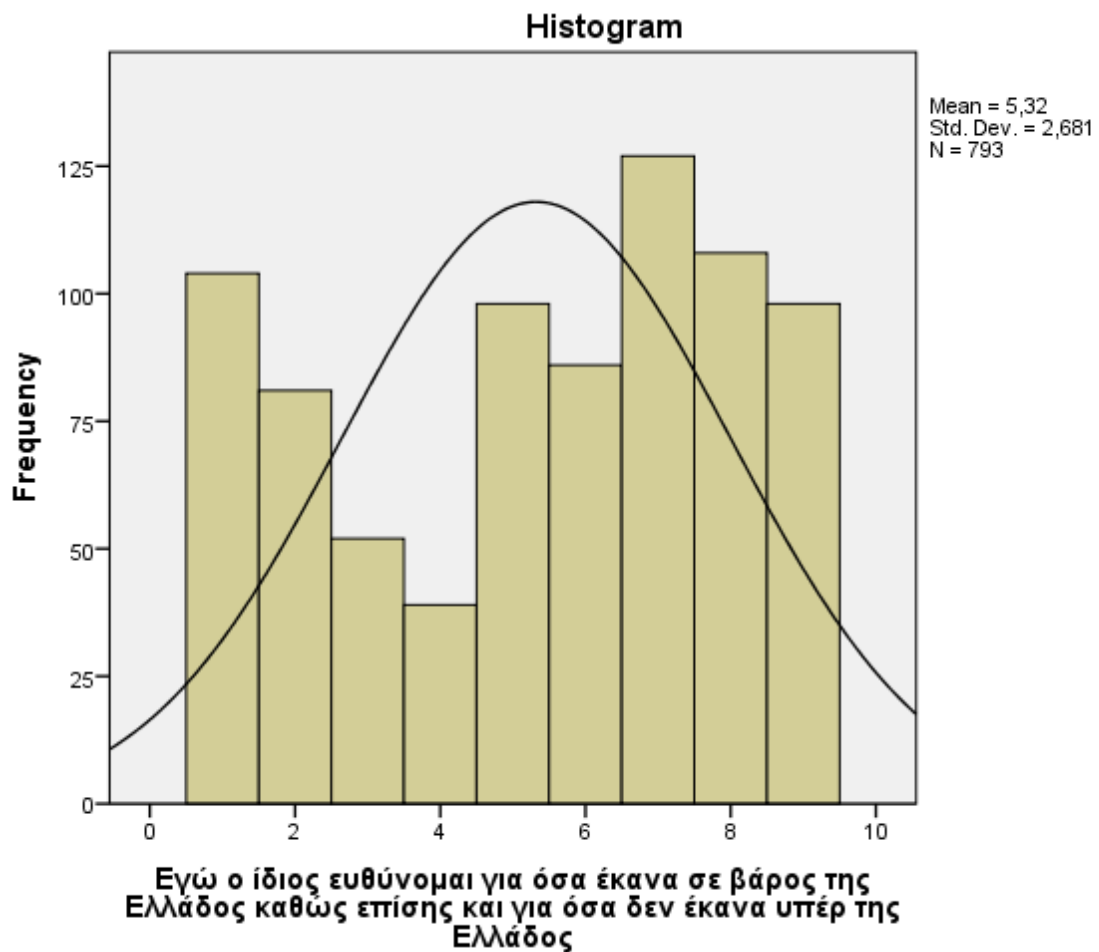
παραπάνω (πολιτική, οικονομική και ηθική) (Διάμεσος=9, Ενδοτεταρτημοριακό εύρος=9-8=1).

Πίνακας 9 και 10 για την ερώτηση «Εγώ ο ίδιος ευθύνομαι για όσα έκανα σε βάρος της Ελλάδος καθώς επίσης και για όσα δεν έκανα υπέρ της Ελλάδος».

N	Valid	793
	Missing	0
Mean		5,32
Median		6,00
Std. Deviation		2,681
Skewness		-,296
Std. Error of Skewness		,087
Kurtosis		-1,232
Std. Error of Kurtosis		,173
Minimum		1

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Διαφωνώ	104	13,1	13,1	13,1
2	81	10,2	10,2	23,3
3	52	6,6	6,6	29,9
4	39	4,9	4,9	34,8
5	98	12,4	12,4	47,2
6	86	10,8	10,8	58,0
7	127	16,0	16,0	74,0
8	108	13,6	13,6	87,6
Συμφωνώ	98	12,4	12,4	100,0
Total	793	100,0	100,0	

Γράφημα 5

Σύμφωνα με το μέσο όρο, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αξιόπιστος αντιπρόσωπος του δείγματος καθώς οι συντελεστές κυρτότητας και λοξότητας είναι εντός των ορίων $[-2,2]$, η μέση άποψη του δείγματος σχετικά με το αν φταίει για όσα έχει κάνει σε βάρος της Ελλάδας ή δεν έχει κάνει υπέρ της είναι σχετικά ουδέτερη, με πολύ μικρή θετική φόρτιση (Μέσος=5,32, Τυπική απόκλιση=2,68) καθώς το 53 % του δείγματος φαίνεται να συμφωνεί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, αλλά και ένα 35 % φαίνεται να διαφωνεί.

Κεφάλαιο 8^ο: Αποτελέσματα

I. Ανάπτυξη Κλιμάκων Μέτρησης (Measurement Scale Development)

Ακολουθώντας τη διαδικασία που προτείνει ο Churchill (1979) και η οποία εκσυγχρονίστηκε και επικαιροποιήθηκε μερικώς όπως περιγράφηκε παραπάνω, κατέστη δυνατό να δημιουργηθούν έγκυρες και αξιόπιστες κλίμακες πάνω στις οποίες θα μπορούσαμε να βασιστούμε προκειμένου να ελεγχθούν οι δηλωμένες ερευνητικές υποθέσεις.

Συγκεκριμένα, αρχικά αφιερώθηκε σημαντική προσπάθεια και χρόνος σε μια ενδελεχή και εκτεταμένη επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας προκειμένου να γίνουν πλήρως κατανοητές οι εμπλεκόμενες μεταβλητές σε όλη τους την έκταση, το περιεχόμενο και τις συστατικές τους διαστάσεις. Μεγάλο κομμάτι αυτής της προσπάθειας έχει ήδη αποτυπωθεί και στο αρμόδιο κεφάλαιο που προηγήθηκε και καταπιάνεται με το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσας έρευνας.

Στη συνέχεια, με βάση τα όσα προέκυψαν από τη βιβλιογραφική έρευνα και τις συζητήσεις με κάποιους ειδικούς δημιουργήθηκε μια ομάδα ερωτήσεων για κάθε έννοια που θα ήταν υποψήφιος να αποτελέσουν τα δομικά στοιχεία της κλίμακας μέτρησής της. Κατά τη δημιουργία αυτών των ερωτήσεων υπήρξε μέριμνα ώστε να μην δημιουργηθούν πολύ λίγες, αλλά ούτε και πάρα πολλές. Από την μια μεριά λοιπόν, έγινε ιδιαίτερη προσπάθεια ώστε να δημιουργηθεί ένας ικανός αριθμός από ερωτήσεις, προκειμένου κάθε έννοια, ακόμα και αν κάποιες ερωτήσεις απορριφθούν κατά τον εξαγνισμό, να συνεχίσει να έχει τουλάχιστον τρεις με τέσσερις ερωτήσεις όπως επιτάσσουν οι εμπειρικοί κανόνες και οι στατιστικές ανάγκες των επιλεγμένων αναλυτικών προσεγγίσεων που έχουν αναφερθεί προηγουμένως. Προσπάθεια όμως καταβλήθηκε από την άλλη μεριά έτσι ώστε να μετρηθούν οι εμπλεκόμενες έννοιες χωρίς οι συστατικές τους ερωτήσεις να είναι υπερβολικά πολλές προκειμένου να μην να καταστεί η μονοδιαστατικότητα (unidimensionality) ανέφικτη (Hair et al, 2006) και το σύνολο του ερωτηματολογίου να μην είναι μακροσκελές και κατά συνέπεια κουραστικό. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η κάθε έννοια μαζί με τις υποψήφιες ερωτήσεις της και τις κωδικές ονομασίες που τους δόθηκαν κατά την

καταχώρησή τους στο πρόγραμμα SPSS, τις οποίες και θα υιοθετήσουμε στη συνέχεια αυτής της υποπαραγράφου για λόγους συντομίας.

Πίνακας 1: Πίνακας που απεικονίζει το δείγμα των ερωτήσεων κάθε κλίμακας μαζί με τις κωδικές τους ονομασίες

Έννοια (Latent Construct)	Κωδική Ονομασία Ερώτησης	Περιεχόμενο Ερώτησης
Ηθική της ευθύνης	Αριβισμός vs αλληλεγγύη	Η δυστυχία στον κόσμο οφείλεται στα κακά αποτελέσματα του εγωισμού, που γεννάει την απληστία, τη σκληρότητα, την αδικία, την εκμετάλλευση των άλλων. (Μία φράση του φιλοσόφου Krishnamurti που περιγράφει συνοπτικά τη συζήτηση σχετικά με την ανθρώπινη φύση και τη διαχρονική επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος ως κύριο μέλημα του ατόμου)
	Ελευθερία	Είμαι ελεύθερος σημαίνει ότι έχω τη δύναμη να επιλέγω σεβόμενος την ελευθερία του άλλου (Genthner, 1980, Federman, 1983, Hayek, 2008)
	Ικανότητα προσωπικής ανάπτυξης	Μπορώ να λειτουργήσω με γνώμονα το όφελος της ομάδας ακόμη περισσότερο όταν αυτό ταυτίζεται με το δικό μου (Glasser, 1965, Federman, 1983, Lipovetsky, 1999)
	Παιδεία	Η ηθική της ευθύνης είναι παράγωγο της παιδείας σε μία

		κοινωνία (Downs, 1957, Lickona, 1989, Hayek, 2008, Verba et al, 1995, Lipovetsky, 1999, Howard et al, 2004)
Συλλογική δράση	Συνεργασία	Η δική μου συνεργατική συμπεριφορά μπορεί να επηρεάσει την συμπεριφορά του συνόλου (Schelling, 2006)
	Προστιθέμενη αξία	Προσωπικά θεωρώ ότι μεταξύ άλλων ωφελειών η ατομική ελευθερία είναι παράγωγο της συλλογικής δράσης της κοινωνίας (Hayek, 2008)
	Νομοκρατία	Σε ένα κράτος, ο συστηματικός έλεγχος που βασίζεται στη διαφάνεια, την ευρεία συναίνεση και τη συμμετοχή, αποτελεί τη μόνη οδό προς ένα κόσμο ευθύνης, συνεργασίας και εμπιστοσύνης (Institutional Economics)
	Υψηλό vs Χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο	«Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θέλουν πραγματικά ελευθερία, επειδή η ελευθερία προϋποθέτει ανάληψη ευθύνης, και οι περισσότεροι άνθρωποι τρέμουν την ανάληψη ευθύνης» (Hayek, 2008)
Κουλτούρα Μακροχρόνιας	Συνεργασία Ιδιώτη-Κράτους	Κατά την άποψή σας ο πραγματικός εκσυγχρονισμός απαιτεί την ορθολογική

Ορθολογικότητας		διαχείριση των πόρων μιας κοινωνίας (κεφάλαιο, εργασία, γη) μέσω της αρμονικής συνεργασίας ιδιώτη και κράτους. (Ostrom, 1990)
	Οργανική δομή	Η κουλτούρα ενός κράτους διαμορφώνεται από την κουλτούρα των πολιτών της. (T.S.Eliot, 1980)
	Εξωστρέφεια	Η κουλτούρα ενός κράτους (οικονομική, πολιτική και πολιτισμική) επηρεάζει αισθητά τη θέση του μέσα στο παγκόσμιο περιβάλλον. (Philip Smith, 2006)
	Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια δόθηκε έμφαση στην ικανοποίηση αναγκών και συμφερόντων στο σήμερα σε βάρος της αυριανής. (Hofstede, 1991)
	Κριτική σκέψη	Η νέα οικονομική συγκυρία επιβάλλει μια αλλαγή στον τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος και στο είδος, το ύφος και την ουσία της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα σε αυτό. (Barry Sraw, 1976)
	Προπαγάνδα	Η Δημόσια Διπλωματία υπονομεύεται από τους

Δημόσια Διπλωματία		βραχύτερους πολιτικούς κύκλους. (Berridge & James, 2001)
	Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	Η Δημόσια Διπλωματία αποτελεί τον πυρήνα της εθνικής επικοινωνιακής πολιτικής ενός κράτους. (Ali Fisher & Aurelie Bockerhoff, 2008, Eytan Gilboa, 2008, Melissen, 2005)
	Μέσα κοινωνικής δικτύωσης	Η Δημόσια Διπλωματία ενισχύεται σημαντικά από τα social media. (Gilboa, 2008)
	Αμοιβαιότητα συμφερόντων	Η Δημόσια Διπλωματία ασκεί αποτελεσματική επιρροή όχι με την έννοια της ριζικής μετατροπής αντιλήψεων των ανθρώπων αλλά με την έννοια της επικοινωνίας του αμοιβαίου οφέλους για αυτούς. (Ali Fisher & Aurelie Bockerhoff, 2008)
	Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	Η Δημόσια Διπλωματία δεν αντικαθιστά την παραδοσιακή διπλωματία αλλά λειτουργεί συμπληρωματικά. (Jian Wang, 2006)
Εθνικό Σήμα	Τουρισμός	Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή του τουρισμού όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη χώρα; (Simon

		Anholt, 2007)
	Άνθρωποι	Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή των ανθρώπων όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη χώρα; (Simon Anholt, 2007)
	Διακυβέρνηση	Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή της διακυβέρνησης όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη χώρα; (Simon Anholt, 2007)
	Εξαγωγές	Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή των εξαγωγών όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη χώρα; (Simon Anholt, 2007)
	Επενδύσεις	Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή των επενδύσεων όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη χώρα; (Simon Anholt, 2007)
	Πολιτισμός-Αθλητισμός	Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή του πολιτισμού και του αθλητισμού όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη

		χώρα; (Simon Anholt, 2007)
--	--	----------------------------

Κατόπιν, έγινε η συλλογή δεδομένων με τον τρόπο που περιγράφηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο και αρχικά πραγματοποιήθηκε η Εξερευνητική Ανάλυση Παραγόντων (Exploratory Factor Analyses-EFA) για κάθε κλίμακα ξεχωριστά στην αρχή και για το σύνολο των εξαγνισμένων πλέον κλιμάκων στο τέλος. Μετά το πέρας της EFA για κάθε ξεχωριστή κλίμακα μέτρησης, υπολογιζόταν ο συντελεστής αξιοπιστίας άλφα του Cronbach (Cronbach's α coefficient) της κλίμακας και τα inter-item και item-to-total correlations προκειμένου να υπάρξει μια περαιτέρω εκτίμηση και ενδυνάμωση (fine-tuning) της αξιοπιστίας της δημιουργημένης κλίμακας, απαλείφοντας ερωτήσεις που τυχόν δημιουργούσαν πρόβλημα ως προς αυτήν τη διάσταση.

Η Εξερευνητική Ανάλυση Παραγόντων είναι μια τεχνική αλληλεξάρτησης (interdependence technique), όπου δεν υπάρχουν εξαρτημένες και ανεξάρτητες μεταβλητές. Όλες οι εμπλεκόμενες μεταβλητές είναι ισοδύναμες (έχουν το ίδιο status) και συνδυάζονται γραμμικά για να εξηγήσουν το σύνολο που προκύπτει από το συνδυασμό τους. Είναι μια ανάλυση με μη θεωρητική φύση (atheoretical in nature) και συνεπώς η ακλόνητη θεωρητική θεμελίωση στην επιλογή των μεταβλητών είναι που εξασφαλίζει την εγκυρότητα και την ορθότητα των αποτελεσμάτων. Η στατιστική επιστήμη βοηθάει κυρίως ώστε η πληροφορία που περιέχουν οι πολλές μεταβλητές που μας ενδιαφέρουν να μπορεί να συνοψιστεί (data summarization) και να συμπυκνωθεί (data reduction) αποτελεσματικά, δηλαδή με ελάχιστη απώλεια πληροφορίας, σε ένα μικρότερο σετ από παράγοντες (factors).

Λόγω της εκτεταμένης θεωρητικής και βιβλιογραφικής ανάλυσης που αναφέρθηκε προηγουμένως και η οποία παρουσιάστηκε και στο κεφάλαιο του θεωρητικού υπόβαθρου, δεν διαφαίνεται να δημιουργείται πρόβλημα εγκυρότητας των αποτελεσμάτων. Ως προς το στατιστικό μέρος, προϋποθέσεις εφαρμογής της Επιβεβαιωτικής Ανάλυσης Παραγόντων είναι οι εμπλεκόμενες μεταβλητές να είναι ποσοτικές ως προς τη φύση τους (δηλαδή interval ή ratio) και να υπάρχουν 10 με 20 παρατηρήσεις για κάθε μεταβλητή-ερώτηση που αναλύεται. Οι κλίμακες μέτρησης της παρούσας έρευνας είναι όλες 9βάθμιες τύπου Likert και σύμφωνα με τους Jaccard και Wan (1996) μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως interval, ενώ το δείγμα των

393 συμμετεχόντων καλύπτει τις απαιτήσεις της συγκεκριμένης ανάλυσης τόσο στην περίπτωση που κάθε λανθάνουσα έννοια (latent construct) αναλύεται ξεχωριστά, όσο και όταν αναλύονται όλες μαζί.

Σε όλες τις περιπτώσεις η μέθοδος εξαγωγής (extraction method) ήταν η principal components ενώ ως μέθοδος περιστροφής (rotation method) επιλέχθηκε η varimax. Η προτίμηση προς τις συγκεκριμένες επιλογές δεν είναι τυχαία καθώς στόχος μας κατά την ανάπτυξη κλιμάκων είναι όλες οι μεταβλητές να μετράνε αδιαίρετα το ίδιο πράγμα και συνεπώς να «φορτώνουν» (load) στον ίδιο παράγοντα (unidimensionality). Η principal components λοιπόν προσπαθεί να μεγιστοποιήσει ακριβώς αυτό το φαινόμενο ελαχιστοποιώντας τους παράγοντες που απαιτούνται για να συνοψιστεί αποτελεσματικά η αρχική πληροφορία των μεταβλητών, ενώ η varimax method παράγει τους πιο λίγους και «καθαρούς» παράγοντες κάτι που είναι σε πλήρη σύμπτωση με τον προαναφερθέντα στόχο.

Η διαδικασία όμως επιλογής ή απόρριψης των ερωτήσεων-μεταβλητών από αυτές που περιλαμβάνονται στο εκάστοτε δείγμα για την κάθε έννοια δεν γίνεται σε μια φάση, αλλά αντίθετα είναι μια επαναλαμβανόμενη διαδικασία (iterative process). Πιο συγκεκριμένα τα βήματα που πρέπει να ακολουθηθούν είναι τα εξής (Hair et al, 2006):

1. Αρχικά ελέγχεται το Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy. Πρέπει να έχει τιμές πάνω από 0,5 για να έχουν νόημα όσα θα επακολουθήσουν. Παίρνει τιμές από 0 έως 1. Η τιμή 1 αντικατοπτρίζει το τέλειο και σημαίνει ότι κάθε μεταβλητή μπορεί να υπολογιστεί από τις άλλες χωρίς σφάλμα. Οι τιμές από 0,8 και επάνω είναι άριστες, από 0,7 έως 0,8 καλές, από 0,6 έως 0,7 μέτριες, από 0,5 έως 0,6 ιδιαίτερα προβληματικές και 0,5 και κάτω απαράδεκτες.
2. Ύστερα το Bartlett's Test of Sphericity πρέπει να είναι στατιστικά σημαντικό (Sig. < 0,05) καθώς υποδηλώνει πως οι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντικές και άρα έχει νόημα να συνεχίσει η ανάλυση.
3. Το Measure of Sampling Adequacy (MSA) κάθε μεταβλητής (φαίνεται στη διαγώνιο του πίνακα Anti-image Correlation στο output του SPSS) πρέπει να υπερβαίνει και αυτό την τιμή 0,5 και ιδανικά να πλησιάζει στο 0,8. Αν

μία ή περισσότερες μεταβλητές έχουν τιμές κάτω από 0,5, τις αφαιρούμε μία- μία διαδοχικά ξεκινώντας με αυτή με τη μικρότερη τιμή και συνεχίζουμε μέχρι να διαγνώσουμε αποδεκτές τιμές στις υπόλοιπες. Εδώ εδράζεται η πρώτη περιοχή που μας αναγκάζει να πραγματοποιηθεί η διαδικασία σε συνεχόμενες φάσεις.

4. Για να συνεχίσει μια μεταβλητή να είναι αποδεκτή θα πρέπει στη συνέχεια να έχει communality πάνω από 0,5. Δηλαδή πρέπει μόλις ενώνεται με τις άλλες μεταβλητές για να σχηματίσουν ένα παράγοντα, να διατηρεί τουλάχιστον το 50 % της πληροφορίας που έχει. Σε διαφορετική περίπτωση χάνεται περισσότερη πληροφορία από όση κερδίζεται και η μεταβλητή πρέπει να εξαλείφεται από την ανάλυση. Και εδώ οι μεταβλητές εξαλείφονται μία- μία μέχρι να διαγνωστούν αποδεκτές τιμές στις υπόλοιπες.
5. Τελικό σημείο στην ανάλυση για το ποιες μεταβλητές θα διατηρηθούν τελικούς παράγοντες και άρα και στην τελική λύση, είναι το να έχει μια μεταβλητή factor loading πάνω από 0,7 και να μην «φορτώνει» σε παραπάνω από ένα παράγοντα (cross-loading). Το factor loading είναι ουσιαστικά η βαρύτητα της επίδρασης κάθε μεταβλητής στο σχηματισμό του παράγοντα.
6. Για καταλήξουμε στον αριθμό των αποδεκτών παραγόντων, υπάρχουν διάφορα κριτήρια που συμβάλλουν και στην πρακτική σημαντικότητα (practical significance) των παραγόντων που διατηρούνται καθώς δεν μας ενδιαφέρει μόνο η στατιστική σημαντικότητα (statistical significance). Συνεπώς οι παράγοντες διατηρούνται όταν: α) έχουν eigenvalues > 1 και β) η total variance explained φτάσει το 50 με 60 % που είναι ένα κομβικό σημείο για την πρακτική σημαντικότητα της λύσης. Στην προκειμένη ανάλυση το επιθυμητό είναι να προκύψει μόνο ένας παράγοντας.

Αρχικά παρατίθενται στον παρακάτω πίνακα οι επαναλήψεις (iterations) που διενεργήθηκαν στην παραγοντική ανάλυση της κάθε έννοιας έως ότου καταλήξουμε σε μια τελική λύση καθώς και η μεταβλητή που απαλειφόταν κάθε φορά μαζί με την αιτιολογία. Σε όλες τις τελικές περιστρεμμένες λύσεις (rotated solutions) υπήρχε ένας μόνο παράγοντας (unidimensionality) που ήταν και η επιθυμητή κατάσταση. Είναι εμφανές πως η κυρίαρχη αιτιολογία για την απαλοιφή των μεταβλητών ήταν το γεγονός πως όταν η κάθε μια

ενσωματωνόταν στον μοναδικό παράγοντα, έχανε μεγάλο μέρος της πληροφορίας που περιείχε και συνεισέφερε ελάχιστα στο σχηματισμό του.

Πίνακας 2: Οι επαναλήψεις που διενεργήθηκαν κατά την Εξερευνητική Ανάλυση Παραγόντων και οι ερωτήσεις που απαλείφθηκαν μαζί με την αιτιολογία τους.

Κλίμακα Μέτρησης	Επανάληψη (Iteration)	Ερώτηση που απαλείφθηκε	Αιτιολογία
Ηθική της ευθύνης	1η	Ικανότητα προσωπικής ανάπτυξης	communality=0,189 < 0,5
	2η	Τελική Λύση	
Συλλογική δράση συνεργασίας	1η	Υψηλό vs Χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο	communality=0,219 < 0,5
	2η	Τελική Λύση	
Κουλτούρα Μακροχρόνιας Ορθολογικότητας	1η	Οργανική δομή	communality=0,313 < 0,5
	2η	Τελική Λύση	
Δημόσια Διπλωματία	1η	Προπαγάνδα	communality=0,162 < 0,5
	2η	Μέσα κοινωνικής δικτύωσης	communality=0,316 < 0,5
	3η	Τελική Λύση	
Εθνικό Σήμα	1η	Στην προκειμένη περίπτωση δεν χρειάστηκε να απαλειφθεί κάποια ερώτηση, όμως έγινε εμφανές πως οι έξι περιεχόμενες ερωτήσεις συγκροτούσαν δύο διαφορετικούς παράγοντες και κατ' επέκταση κλίμακες μέτρησης. Στον ένα βρισκόταν ο τουρισμός, οι άνθρωποι, ο πολιτισμός και ο αθλητισμός και στον άλλο η διακυβέρνηση, οι επενδύσεις και οι εξαγωγές.	

Στις τελικές λύσεις λοιπόν που προέκυψαν παρέμειναν τουλάχιστον τρεις ερωτήσεις σε κάθε καινούρια δημιουργημένη κλίμακα μέτρησης, κάτι κομβικό για τις στατιστικές απαιτήσεις των μετέπειτα αναλύσεων, για τον έλεγχο του σφάλματος μέτρησης και την επαρκή αντιπροσώπευση του περιεχομένου της κάθε έννοιας, ενώ τα μέτρα αξιοπιστίας που υπολογίστηκαν δεν φανέρωσαν να υπάρχει ανάγκη να επαλειφθεί κάποια από αυτές που διατηρήθηκαν από την ανάλυση παραγόντων.

Συγκεκριμένα όλα τα item-to-total correlations υπερβαίνουν την τιμή 0,5 και τα inter-item correlations να υπερβαίνουν την τιμή 0,3, ενώ ο συντελεστή αξιοπιστίας άλφα του Cronbach (Cronbach's α coefficient) είναι σε διαρκώς πάνω από το όριο του 0,6 που είναι το ελάχιστο αποδεκτό για νέες κλίμακες (Nunnally, 1967).

Οι πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζουν την τελική λύση που προέκυψε για κάθε κλίμακα μαζί με τα απαραίτητα στατιστικά μέτρα που αποδεικνύουν την ποιότητα και την αξιοπιστία της.

Πίνακας 3: Η τελική λύση κάθε κλίμακας μέτρησης μαζί με τα στατιστικά μέτρα της ανάλυσης παραγόντων που καταδεικνύουν την ποιότητά της.

Κλίμακα Μέτρησης	Στατιστικ ά Μέτρα	Τιμές	Ερώτηση που διατηρήθηκε	MSA	Communalit y	Loading
Ηθική της ευθύνης	Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,703	Αριβισμός vs αλληλεγγύη	0,68 7	0,59	0,84
	Bartlett's Test of Sphericity (Sig.)	< 0,001	Ελευθερία	0,60 2	0,704	0,73
	Eigenvalu e του παράγοντ α	1,848	Παιδεία	0,691	0,635	0,72
	Total Variance Explained	63 %				
Συλλογική δράση	Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,729	Συνεργασία	0,63	0,681	0,79

	Bartlett's Test of Sphericity (Sig.)	< 0,001	Προστιθέμενη αξία	0,68	0,589	0,73
	Eigenvalue του παράγοντα	1,77	Νομοκρατία	0,69	0,562	0,72
	Total Variance Explained	57 %				
Κουλτούρα	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,713	Συνεργασία Ιδιώτη-Κράτους	0,748	0,663	0,81
	Bartlett's Test of Sphericity (Sig.)	< 0,001	Εξωστρέφεια	0,76	0,626	0,76
	Eigenvalue του παράγοντα	2,013	Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	0,68	0,672	0,723
	Total Variance Explained	59 %	Κριτική σκέψη	0,69	0,652	0,718

Δημόσια Διπλωματία	Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,737	Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	0,642	0,592	0,798
	Bartlett's Test of Sphericity (Sig.)	< 0,001	Αμοιβεβαιότητα συμπεριφορώντων	0,67	0,572	0,762
	Eigenvalu e του παράγοντ α	1,723	Συνδυασμός σκληρής και ήπιης ισχύος	0,634	0,667	0,737
	Total Variance Explained	57 %				
Εθνικό Σήμα 1	Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,723	Τουρισμός	0,676	0,602	0,769
	Bartlett's Test of Sphericity	< 0,001	Άνθρωποι	0,734	0,593	0,78

	(Sig.)					
	Eigenvalue του παράγοντα	1,611	Πολιτισμός-Αθλητισμός	0,675	0,616	0,772
	Total Variance Explained	56 %				
Εθνικό Σήμα 2	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,738	Διακυβέρνηση	0,798	0,616	0,758
	Bartlett's Test of Sphericity (Sig.)	< 0,001	Εξαγωγές	0,642	0,739	0,859
	Eigenvalue του παράγοντα	2,035	Επενδύσεις	0,698	0,781	0,884
	Total Variance Explained	68 %				

Προκειμένου να υπάρχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στο ότι οι κλίμακες που προέκυψαν ήταν όντως μονοδιάστατες (unidimensional) εφαρμόστηκαν οι οδηγίες που περιγράφονται στις εργασίες των Cohen (1969) και Hutcheson και Sofroniou (1999). Χρησιμοποιώντας ξανά της Εξερευνητική Ανάλυση Παραγόντων (Exploratory Factor Analysis) με μέθοδο εξαγωγής (extraction method) την principal components και μέθοδο περιστροφής (rotation method) την varimax, οι μεταβλητές / ερωτήσεις που απάρτιζαν δύο λανθάνουσες έννοιες αναλύονταν ταυτόχρονα κάθε φορά. Το γεγονός πως σε όλες τις περιπτώσεις οι μεταβλητές / ερωτήσεις είχαν factor loading που ήταν σημαντικά υψηλότερα για τον παράγοντα της λανθάνουσας έννοιας που αντιπροσώπευαν απ' ότι για τον άλλο που βρισκόταν στην ανάλυση, ήταν ισχυρή ένδειξη ύπαρξης μιας μόνο διάστασης.

Μάλιστα αυτή η ιδιότητα συνέχισε να εμφανίζεται και να ισχύει για όλες τις ερωτήσεις / μεταβλητές και για όλους τους δυνατούς συνδυασμούς που μπορούσαν να γίνουν προκειμένου να αναλυθούν οι έννοιες ανά ζεύγη. Αυτή η συστηματική εμφάνιση αυτής της ιδιότητας μας επιτρέπει να πούμε πως η μονοδιαστατικότητα (unidimensionality) υποστηρίζεται από τα δεδομένα μας ακριβώς όπως είχε ήδη υπαινιχθεί ο συντελεστής αξιοπιστίας άλφα (α) του Cronbach προηγουμένως. Παρακάτω παρατίθενται οι περιστρεφόμενες λύσεις που αποδεικνύουν όσα ήδη αναφέρθηκαν παραπάνω (βλέπε Πίνακες 4-18)

Πίνακας 4: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Ηθική της ευθύνης - Συλλογική δράση

Factor Analysis (Ηθική της ευθύνης vs. Συλλογική δράση)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	,685	,129
Ελευθερία	,818	,161
Παιδεία	,751	-,015
Συνεργασία	-,028	,816
Προστιθέμενη αξία	,266	,671
Νομοκρατία	,067	,723

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 5: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Ηθική της ευθύνης - Κουλτούρα

Factor Analysis (Ηθική της ευθύνης vs. Κουλτούρα)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	,676	,165
Ελευθερία	,807	,207
Παιδεία	,770	-,006
Εξωστρέφεια	,099	,678
Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	,093	,785
Κριτική σκέψη	,146	,766

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser

Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 6: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Ηθική της ευθύνης - Δημόσια Διπλωματία

FactorAnalysis (Ατομική Ευθύνη vs. Δημόσια Διπλωματία)

RotatedComponentMatrix ^a		
	Component	
	1	2
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	,185	,669
Ελευθερία	,227	,789
Παιδεία	-,018	,779
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	,717	,162
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	,735	,070
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	,781	,131

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 7: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Ηθική της ευθύνης - Nation Brand 1

Factor Analysis (Ηθική της ευθύνης vs. Nation Brand 1)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	,643	,300
Ελευθερία	,822	,150
Παιδεία	,787	-,133
Τουρισμός	-,038	,780
Άνθρωποι	,118	,655
Πολιτισμός- Αθλητισμός	,152	,743

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 8: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Ηθική της ευθύνης - Nation Brand 2

Factor Analysis (Ηθική της ευθύνης vs. Nation Brand 2)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	,152	,684
Ελευθερία	,046	,844
Παιδεία	,035	,741
Διακυβέρνηση	,698	,119
Εξαγωγές	,867	,025
Επενδύσεις	,880	,100

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser

Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 9: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Συλλογική δράση - Κουλτούρα

Factor Analysis (Συλλογική δράση vs. Κουλτούρα)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Συνεργασία	,070	,781
Προστιθέμενη αξία	,170	,695
Νομοκρατία	,024	,743
Εξωστρέφεια	,639	,154
Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	,792	,045
Κριτική σκέψη	,806	,054

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser

Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 10: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Συλλογική δράση – Δημόσια Διπλωματία

FactorAnalysis (Συλλογική Ευθύνη vs. Δημόσια Διπλωματία)

RotatedComponentMatrix^a

	Component	
	1	2
Συνεργασία	,012	,813
Προστιθέμενη αξία	,229	,675
Νομοκρατία	,055	,726
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	,751	,061
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	,734	,060
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	,762	,160

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 11: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Συλλογική δράση – Nation Brand 1

Factor Analysis (Συλλογική δράση vs. Nation Brand 1)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Συνεργασία	,799	,029
Προστιθέμενη αξία	,703	,075
Νομοκρατία	,709	,085
Τουρισμός	-,075	,797
Άνθρωποι	,251	,631
Πολιτισμός-Αθλητισμός	,057	,776

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 12: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Συλλογική δράση – Nation Brand 2

Factor Analysis (Συλλογική δράση vs. Nation Brand 2)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Συνεργασία	,098	,780
Προστιθέμενη αξία	,098	,719
Νομοκρατία	-,039	,732
Διακυβέρνηση	,709	,111
Εξαγωγές	,860	,040
Επενδύσεις	,884	,005

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 13: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Κουλτούρα – Δημόσια Διπλωματία

Factor Analysis (Κουλτούρα vs. Δημόσια Διπλωματία)

Rotated Component Matrix ^a		
	Component	
	1	2
Συνεργασία Ιδιώτη-Κράτους	,570	,328
Εξωστρέφεια	,487	,415
shortterm_Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	,788	,114
Κριτική σκέψη	,807	,050
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	,149	,707
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	,192	,695
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	,098	,782

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 14: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Κουλτούρα – Nation Brand 1

Factor Analysis (Κουλτούρα vs. Nation Brand 1)

Rotated Component Matrix ^a		
	Component	
	1	2
Συνεργασία Ιδιώτη-Κράτους	,637	,226
Εξωστρέφεια	,617	,198
shortterm_Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	,800	-,119
Κριτική σκέψη	,743	,093
Τουρισμός	,086	,760
Ανθρωποι	,120	,656
Πολιτισμός-Αθλητισμός	,079	,764

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser

Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 15: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Κουλτούρα – Nation Brand 2

Factor Analysis (Κουλτούρα vs. Nation brand 2)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Συνεργασία Ιδιώτη-Κράτους	,248	,626
Εξωστρέφεια	,081	,658
shortterm_Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	,046	,767
Κριτική σκέψη	,126	,732
Διακυβέρνηση	,684	,186
Εξαγωγές	,858	,072
Επενδύσεις	,879	,136

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser

Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 16: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Δημόσια Διπλωματία - Nation Brand1

Factor Analysis (Δημόσια Διπλωματία vs. Nation Brand1)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	,719	,135
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	,740	,010
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	,784	,160
Τουρισμός	,011	,790
Ανθρωποι	,223	,627
Πολιτισμός-Αθλητισμός	,072	,775

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 17: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Δημόσια Διπλωματία - Nation Brand 2

Factor Analysis (Δημόσια Διπλωματία vs. Nation Brand 2)

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	,129	,736
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	,123	,710
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	,149	,783
Διακυβέρνηση	,663	,250
Εξαγωγές	,867	,091
Επενδύσεις	,885	,110

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Πίνακας 18: Η περιστρεφόμενη λύση για το ζεύγος Nation Brand 1 - Nation Brand 2

Factor Analysis (Nation Brand 1 vs. Nation Brand 2)

Rotated Component Matrix ^a		
	Component	
	1	2
Διακυβέρνηση	,718	,097
Εξαγωγές	,847	,132
Επενδύσεις	,865	,160
Τουρισμός	,099	,770
Άνθρωποι	,139	,653
Πολιτισμός-Αθλητισμός	,106	,769

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser

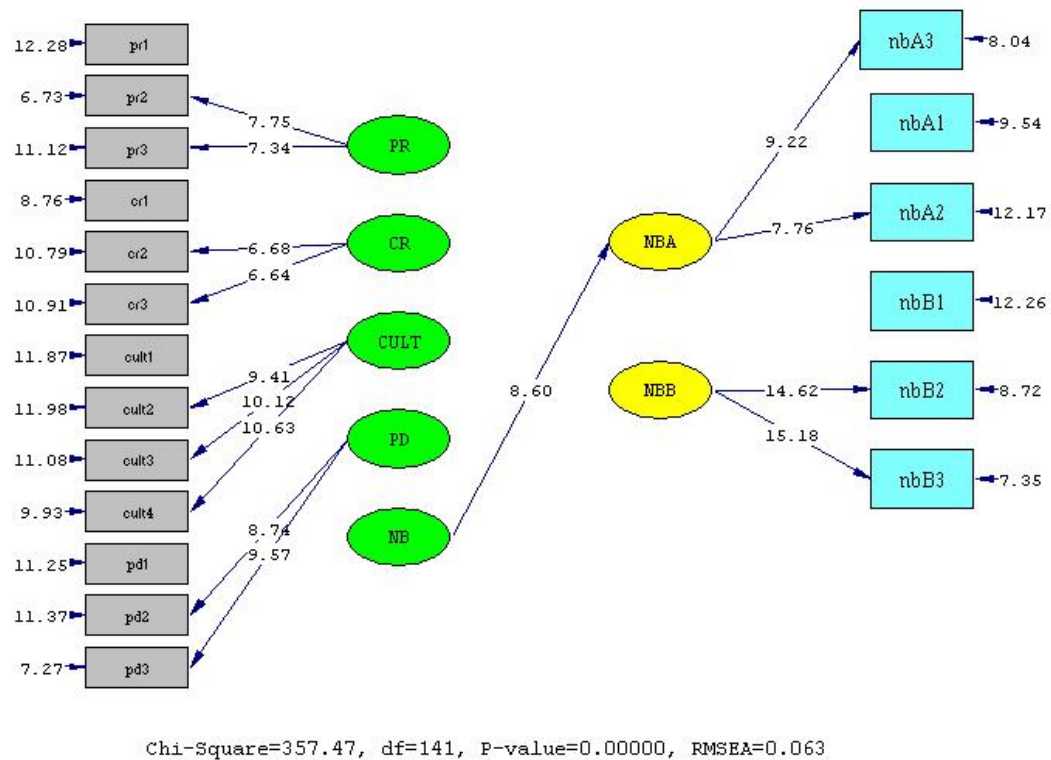
Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Οι αναλύσεις για την σωστή και έγκυρη ανάπτυξη των κλιμάκων μέτρησης ολοκληρώθηκαν με την πραγματοποίηση μιας Επιβεβαιωτικής Ανάλυσης Παραγόντων (Confirmatory Factor Analysis) χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα Lisrel έκδοση 8.80. Σκοπός αυτής της ανάλυσης είναι να μας επιβεβαιώσει, όπως άλλωστε μαρτυρά και το όνομά της, πως το μετρικό μοντέλο που προτείνουμε με τις συγκεκριμένες ερωτήσεις να αντιστοιχίζονται αυστηρά στις αντίστοιχες λανθάνουσες μεταβλητές που υποθέτουμε και μόνο (congeneric model), περιγράφει αξιόπιστα και έγκυρα τα δεδομένα. Σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με τις προηγούμενες αναλύσεις που έγιναν με την EFA, αποτελεί το γεγονός πως προστέθηκε μια ακόμα μεταβλητή με την ονομασία Εθνικό Σήμα (Nation Brand).

Η μεταβλητή Εθνικό Σήμα (Nation Brand, NB στον κώδικα και στο path diagram) είναι μια μεταβλητή δευτέρου επιπέδου (second order construct) που έχει ως συστατικά στοιχεία τις δύο λανθάνουσες μεταβλητές NBA και NBB. Η ανάγκη ύπαρξης αυτής της μεταβλητής, με αυτά τα δομικά στοιχεία προκύπτει από την θεωρία και τις εργασίες του Simon Anholt (2005). Συγκεκριμένα, προγραμματίζοντας το πρόγραμμα κατάλληλα χρησιμοποιώντας την γλώσσα SIMPLIS (βλέπε Παράρτημα Γ) προέκυψε το ακόλουθο μοντέλο στο οποίο απεικονίζονται και τα t-values για κάθε loading:

Σχήμα 2: Το μετρικό μοντέλο που προέκυψε από την Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων. Οι αριθμοί που εμφανίζονται είναι τα t-values των loadings. Είναι εμφανές πως είναι όλα στατιστικά σημαντικά καθώς ξεπερνούν κατά πολύ την κριτική τιμή 1,96.

Για την ανάλυση των δεδομένων με το συγκεκριμένο πρόγραμμα, οι αρχικές κωδικές ονομασίες των μεταβλητών τροποποιήθηκαν προκειμένου να είναι πιο εύκολη η συγγραφή του εξειδικευμένου κώδικα που απαιτείται για να παραχθούν τα αποτελέσματα της ανάλυσης. Η αντιστοίχιση των παλιών με τις νέες κωδικές ονομασίες καθώς και τα κωδικά ονόματα των λανθανουσών μεταβλητών παρουσιάζονται στον κάτωθι πίνακα.

Πίνακας 19: Η αντιστοίχιση των κωδικών ονομασιών που χρησιμοποιήθηκαν στο SPSS με αυτές που χρησιμοποιήθηκαν στο LISREL

Κωδική ονομασία στο SPSS	Κωδική ονομασία στο LISREL
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	pr1
Ελευθερία	pr2
Παιδεία	pr3
Συνεργασία	cr1
Προστιθέμενη αξία	cr2
Νομοκρατία	cr3
Συνεργασία Ιδιώτη-Κράτους	cult1
Εξωστρέφεια	cult2
Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	cult3
Κριτική σκέψη	cult4
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	pd1
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	pd2
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	pd3
Τουρισμός	nba1
Άνθρωποι	nba2
Πολιτισμός-Αθλητισμός	nba3

Διακυβέρνηση	nbb1
Εξαγωγές	nbb2
Επενδύσεις	nbb3
Όνομα Λανθάνουσας Μεταβλητής Στο Θεωρητικό Μοντέλο	Κωδικός Λανθάνουσας Μεταβλητής στο LISREL
Ηθική της ευθύνης	PR
Συλλογική δράση	CR
Κουλτούρα	CULT
Δημόσια Διπλωματία	PD
Το ένα τρίγωνο του Εθνικού Σήματος	NBA
Το άλλο τρίγωνο του Εθνικού Σήματος	NBB
Εθνικό Σήμα	NB

Το μοντέλο αξιολογήθηκε στη συνέχεια υπολογίζοντας μια σειρά από δείκτες που είχαν ως σκοπό να αξιολογήσουν διάφορες διαστάσεις της εγκυρότητας των προτεινόμενων κλιμάκων. Για τις λανθάνουσες κλίμακες πρώτης τάξεως (first order constructs) και για την μεταβλητή Εθνικό Σήμα που είναι μια λανθάνουσα μεταβλητή δευτέρου επιπέδου (second order construct) και σύμφωνα με τους MacKenzie, Podsakoff & Podsakoff (2011) δεν υφίστανται διαφοροποιήσεις ως προς το ποιους δείκτες αξιολόγησης θα χρησιμοποιήσουμε καθώς και ως προς το πώς θα υπολογιστούν αυτοί οι δείκτες.

Η συγκλίνουσα εγκυρότητα των κλιμάκων (convergent validity) αξιολογήθηκε με τρεις δείκτες. Αρχικά εξετάστηκαν τα πλήρως τυποποιημένα factor loadings (completely standardized factor loadings) τα οποία ήταν όλα

στατιστικά σημαντικά και υπερέβαιναν την κριτική τιμή 0.5, γεγονός που υποδηλώνει ότι «φόρτωναν» ισχυρά στα αντίστοιχα constructs (Joreskog & Sordbom, 1993) (βλέπε Πίνακα 20). Ταυτόχρονα το γεγονός πως κανένα loading δεν ξεπέρασε τη μονάδα (unity), καταμαρτυρά πως δεν υφίστανται προβλήματα προσδιορισμού (identification problems), πως οι επιμέρους μεταβλητές δεν συσχετίζονται ισχυρά (highly correlated indicators) και πως δεν παραβιάζονται όλες οι απαραίτητες στατιστικές υποθέσεις για την πραγματοποίηση της ανάλυσης (violation of the underlying statistical assumptions) και συνεπώς η λύση είναι αποδεκτή (admissible)⁷⁰.

Στη συνέχεια εκτιμήθηκε η Μέση Εξαγόμενη Διακύμανση (Average Variance Extracted) για κάθε construct και βρέθηκε πως ήταν υψηλότερη από την προτεινόμενη ελάχιστη τιμή του 0.5 (Fornell & Larcker, 1981) (βλέπε Πίνακα 20). Τέλος, η συγκλίνουσα εγκυρότητα των κλιμάκων αξιολογήθηκε υπολογίζοντας ένα πρόσθετο μέτρο που ερευνά την αξιοπιστία των κλιμάκων και ονομάζεται συντελεστής Construct Reliability Coefficient (CRC). Σε όλες τις περιπτώσεις οι συντελεστές των κλιμάκων ξεπερνούσαν το όριο του 0,7 που είναι ένδειξη καλής αξιοπιστίας (Garver & Mentzer, 1999) (βλέπε Πίνακα 20).

⁷⁰ Ταυτόχρονα έγινε έλεγχος μήπως κάποια εκτίμηση διακύμανσης σφάλματος (error variance estimate) ήταν μικρότερη του μηδενός, φαινόμενο γνωστό και ως Haywood case. Δεν διαπιστώθηκε καμία τέτοια περίπτωση με αποτέλεσμα να υπάρχει ακόμα μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στη παραγόμενη λύση του Lisrel.

Πίνακας 20: Convergent Validity και Reliability

Factor	Items	Convergent Validity				Reliability
		t (>1.96)	p - value (<0.05)	λ (>0.5)	Varian ce Extrac ted (VE) (>0.5)	Construct Reliability Coefficient (CRC) (>0.7)
Ηθική ευθύνης (PR)	pr1			0.69	50,6%	0.75
	pr2	7,75	p < 0.001	0.77		
	pr3	7,34	p < 0.001	0.67		
Συλλογική δράση (CR)	cr1			0.66	50,5%	0.74
	cr2	6,68	p < 0.001	0.74		
	cr3	6,64	p < 0.001	0.73		
Κουλτούρα (CULT)	cult 1			0.71	52,7%	0.82
	cult 2	9,41	p < 0.001	0.68		
	cult 3	10,12	p < 0.001	0.72		
	cult	10,64	p <	0.79		

	4		0.001			
Δημόσια Διπλωματία (PD)	pd1			0.65	50,2%	0.75
	pd2	8,46	p < 0.001	0.69		
	pd3	9,21	p < 0.001	0.78		
Το ένα τρίγωνο του Εθνικού Σήματος (NBA)	nba 1			0.73	52%	0.76
	nba 2	7,76	p < 0.001	0.66		
	nba 3	9,22	p < 0.001	0.77		
Το άλλο τρίγωνο του Εθνικού Σήματος (NBB)	nbb 1			0.64	58,5%	0.81
	nbb 2	14,62	p < 0.001	0.80		
	Nb b3	15,18	p < 0.001	0.84		
Εθνικό Σήμα	NB A	8,60	p < 0.001	0,71	60,5 %	0.75
	NB B			0,84		

Η ύπαρξη διακρίνουσας εγκυρότητας (discriminant validity) επαληθεύεται από το γεγονός ότι το average variance extracted (AVE) κάθε construct υπερβαίνει το τετράγωνο των συσχετίσεων του με τα υπόλοιπα (squared inter-construct correlations) (Fornell & Larcker, 1981) (Βλ. Πίνακα 21).

Πίνακας 21: Πίνακας για την διαπίστωση ύπαρξης Discriminant Validity. Στη διαγώνιο βρίσκονται τα Average Variance Extracted, κάτω από τη διαγώνιο είναι τα inter-construct correlations, και πάνω από τη διαγώνιο τα τετράγωνα αυτών.

	PR	CR	CULT	PD	NBA	NBB	NB
PR	0,506	0,303	0,336	0,230	0,116	0,160	0,221
CR	0,55	0,505	0,260	0,137	0,058	0,078	0,109
CULT	0,58	0,51	0,527	0,397	0,203	0,281	0,397
PD	0,48	0,37	0,63	0,502	0,160	0,221	0,314
NBA	0,34	0,24	0,45	0,40	0,52	0,221	0,476
NBB	0,40	0,28	0,53	0,47	0,60	0,585	0,490
NB	0,47	0,33	0,63	0,56	0,69	0,70	0,605

Η προσαρμογή του προτεινόμενου μετρικού μοντέλου στα δεδομένα αξιολογήθηκε υπολογίζοντας διάφορα στατιστικά μέτρα προσαρμογής (fit statistics) (Βλ. Πίνακα 22). Χρησιμοποιήθηκαν διάφορων ειδών δείκτες (Absolute Fit [Goodness of fit, Badness of fit], Incremental Fit indices, Parsimony Fit Indices) προκειμένου να σχηματιστεί μια σφαιρική εικόνα για την προσαρμογή του. Το συμπέρασμα ήταν ότι δεν υπάρχει ένδειξη κακής προσαρμογής ανάμεσα στο προτεινόμενο μοντέλο και σε αυτό που προκύπτει από τα πραγματικά δεδομένα. Το γεγονός ότι το τεστ χ^2 βρήκε στατιστικά σημαντικό οφείλεται πιθανότατα στο μεγάλο μέγεθος του δείγματος και στον μεγάλο αριθμό των παρατηρούμενων μεταβλητών (observed variables) του

μοντέλου καθώς είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο στο μέγεθος του δείγματος (sample size sensitive).

Πίνακας 22: Πίνακας που περιέχει τους κατάλληλους δείκτες για την εκτίμηση της προσαρμογής του μοντέλου στα δεδομένα.

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
χ^2 (141, N = 393) = 357,47	
p < 0.001	>0.05
RMSEA = 0.063 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.055 – 0.071])	<0.1
GFI = 0.91	0.9 <= GFI <= 1
AGFI = 0.90	0.9 <= AGFI <= 1
SRMR = 0.071	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.94	Να τείνει στο 1
IFI = 0.94	Να τείνει στο 1
NFI = 0.91	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.93	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 (χ^2 /βαθμοί ελευθερίας) = 2,535	<3
PNFI = 0,75	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

*Hair et al., 2006

Επιπρόσθετη εμπιστοσύνη στην ποιότητα των προτεινόμενων κλιμάκων μέτρησης μας δίνει το γεγονός πως τα τυποποιημένα κατάλοιπα (standardized residuals) δεν ξεπερνούν κατ' απόλυτη τιμή την τιμή 4 (βλέπε Εικόνα 1), κάτι που αν συνέβαινε θα θεωρούνταν πως υποδηλώνει ένα απαράδεκτα υψηλό βαθμό σφάλματος (Hair et al., 2006). Αντίθετα κάποιοι δείκτες τροποποίησης (modification indices) είχαν τιμή πάνω από 4 που υποδηλώναν πως θα υπήρχε σημαντική βελτίωση στην προσαρμογή του μοντέλου αν ελευθερωνόταν κάποια παράμετρος. Κρίθηκε όμως σωστό να μην προβούμε σε καμία τέτοια ενέργεια καθώς θα παραβίαζε τις αρχές της καλής μέτρησης και τις αρχές πραγματοποίησης της CFA και του SEM. Επίσης αφού οι μεταβλητές που εμπλέκονταν στους δείκτες τροποποίησης δεν είχαν υψηλά τυποποιημένα κατάλοιπα και χαμηλά loadings δεν υπήρχε λόγος να απαλειφθούν επειδή θα δημιουργούσαν προβλήματα στη μέτρηση.

Το συγκεκριμένο μοντέλο μέτρησης αν συγκριθεί με την εναλλακτική προσέγγιση μοντελοποίησης όπου δεν υπάρχει η μεταβλητή Εθνικό Σήμα (NB) σε υψηλότερο επίπεδο και υπάρχουν μόνο οι λανθάνουσες μεταβλητές πρώτου επιπέδου (βλέπε Παράρτημα Δ για τον κώδικα, την οπτική απεικόνιση του μοντέλου και τα fit statistics) θα διαπιστωθεί πως έχει χειρότερη επίδοση στους absolute indices και καλύτερη στους parcimony fit indices. Ειδικά αν χρησιμοποιήσουμε τη διαφορά στις τιμές του test χ^2 μεταξύ των δύο μοντέλων, τα οποία έχουν φωλεακή σχέση μεταξύ τους (nested models) καθώς έχουν τον ίδιο αριθμό μεταβλητών και το ένα μπορεί να προκύψει από το άλλο απλώς προσθέτοντας και αφαιρώντας σχέσεις (paths), θα διαπιστώσουμε πως αυτή είναι απόλυτα στατιστικά σημαντική ($\Delta\chi^2 = 357,47 - 309,12 = 48,35$, $\Delta df = 141 - 137 = 4$, $p < 0,001$).

Τα παραπάνω όμως είναι απόλυτα αναμενόμενα και αυτές οι συγκρίσεις δεν είναι καθόλου χρήσιμες και αντιπροσωπευτικές της ποιότητας των δύο μοντέλων καθώς το μοντέλο πρώτου επιπέδου πάντα θα έχει καλύτερη προσαρμογή σε απόλυτους όρους (absolute terms) καθώς χρησιμοποιεί περισσότερες σχέσεις για να εντοπίσει το ίδιο ποσό συνδιακύμανσης (covariance) με αυτό του δευτέρου επιπέδου κάτι που το κάνει όμως λιγότερο parcimonious για αυτό και η υποδεέστερη επίδοσή του στους parcimony fit indices (Hair et al., 2006).

Το να επιλεγεί λοιπόν ο δρόμος της μιας ή της άλλης μοντελοποίησης είναι ένα ζήτημα στο οποίο την απάντηση την δίνει η θεωρία και όχι η στατιστική, και στην προκειμένη περίπτωση η θεωρία υποδεικνύει τη μοντελοποίηση με μια μεταβλητή δευτέρου επιπέδου.

Εικόνα 1: Printscreen από το output του LISREL για τα τυποποιημένα κατάλοιπα

```
nbA3      -----  
          - -  
  
Summary statistics for standardized residuals  
  
Smallest standardized residual =   -3.05  
Median standardized residual   =    0.00  
Largest standardized residual  =    3.29
```

Έχοντας, λοιπόν, καταφέρει να αναπτύξουμε κλίμακες μέτρησης που επανειλημμένα έδειξαν πως κατέχουν σε μεγάλο βαθμό τις απαιτούμενες ψυχομετρικές ιδιότητες και πολύ καλή προσαρμογή στα δεδομένα, κατέστη δυνατό να διενεργηθεί με εμπιστοσύνη μια έρευνα σε μεγάλη κλίμακα ώστε να επαληθευτεί εμπειρικά το προτεινόμενο θεωρητικό μοντέλο και οι ερευνητικές υποθέσεις που το αποτελούν.

II. Έρευνα Ελέγχου των Ερευνητικών Υποθέσεων (Research Hypotheses Testing)-Προπαρασκευαστικοί Έλεγχοι

Πριν τη διενέργεια της βασικής SEM ανάλυσης με τα δεδομένα των 793 ατόμων που θα μας οδηγήσει στην επιβεβαίωση των δομικών σχέσεων και στην αποκρυστάλλωση της προτεινόμενης θεωρίας, έγιναν κάποιοι προπαρασκευαστικοί έλεγχοι. Σκοπός τους ήταν να μπορούμε να προχωρήσουμε με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση προς το κρίσιμο βήμα του ελέγχου των ερευνητικών υποθέσεων.

Αρχικά διενεργήθηκε, όπως και κατά την ανάπτυξη των κλιμάκων στο προηγούμενο στάδιο της έρευνας, μια διερευνητική ανάλυση παραγόντων

(exploratory factor analysis) με extraction method την principal components και rotation method την varimax για κάθε κλίμακα ξεχωριστά, κατά την οποία όλα τα items κάθε construct φορτώνανε ισχυρά σε ένα μοναδικό factor που αντιπροσώπευε αυτή την έννοια (Βλ. Πίνακες 22-27) δίνοντας σαφείς ενδείξεις πάλι για ισχυρό unidimensionality, το οποίο θα εξεταστεί και παρακάτω και με άλλα εξειδικευμένα στατιστικά μέτρα και διαδικασίες παρακάτω. Ταυτόχρονα όλα τα υπόλοιπα στατιστικά μέτρα τη ανάλυσης συνολικά και των items ειδικά είχαν πολύ καλές και αποδεκτές τιμές σε όλες τις περιπτώσεις (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy >0,6, Bartlett's Test of Sphericity (Sig.)<0,001, Eigenvalue του παράγοντα>1, Total Variance Explained>55%, MSA>0,5, Communalities>0,5).

Πίνακας 22: Η λύση της exploratory factor analysis για την κλίμακα της ατομικής ευθύνης

Component Matrix ^a	
	Component
	1
Ελευθερία	,823
Παιδεία	,736
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	,717

Extraction Method:
Principal Component
Analysis.

a. 1 components
extracted.

Πίνακας 23: Η λύση της exploratory factor analysis για την κλίμακα της συλλογικής δράσης

Component Matrix^a

	Component t
	1
Συνεργασία	,785
Προστιθέμενη αξία	,749
Νομοκρατία	,715

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 1 components extracted.

Πίνακας 24: Η λύση της EFA για την κλίμακα της κουλτούρας μακροχρόνιας ορθολογικότητας

Component Matrix^a

	Component t
	1
Κριτική σκέψη	,771
Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	,763
Εξωστρέφεια	,712
Συνεργασία Ιδιώτη-Κράτους	,706

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 1 components extracted.

Πίνακας 25: Η λύση της EFA για την κλίμακα της Δημόσιας Διπλωματίας

Component Matrix^a

	Component t
	1
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	,841
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	,768
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	,739

Extraction Method: Principal
Component Analysis.

a. 1 components extracted.

Πίνακας 26: Η λύση της EFA για την κλίμακα της ενός τριγώνου του Εθνικού
Σήματος

Component Matrix^a

	Component t
	1
Τουρισμός	.749
Άνθρωποι	.723
Πολιτισμός- Αθλητισμός	.797

Extraction Method:
Principal Component
Analysis.

a. 1 components extracted.

Πίνακας 27: Η λύση της EFA για την κλίμακα του δεύτερου τριγώνου του Εθνικού Σήματος

Component Matrix^a

	Component t
	1
Διακυβέρνηση	.707
Εξαγωγές	.876
Επενδύσεις	.874

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 1 components extracted.

Επειδή όμως όλα τα δεδομένα είναι δηλώσεις των ίδιων των συμμετεχόντων (self-reported data) που συλλέχθηκαν με το ίδιο ερωτηματολόγιο για όλες τις μεταβλητές (που είχαν την ίδια κλίμακα (Likert)), την ίδια χρονική στιγμή, ένα φαινόμενο γνωστό ως μεροληψία κοινής μεθόδου (common method variance / bias), δηλαδή διακύμανση που οφείλεται στη μέθοδο μέτρησης και όχι στις μεταβλητές ενδιαφέροντος, μπορεί να προκαλέσει συστηματικό σφάλμα μέτρησης (systematic measurement error) διαστρεβλώνοντας έτσι τις εκτιμήσεις για τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μεταβλητών. Η μεροληψία κοινής μεθόδου μπορεί να ενδυναμώσει ή αποδυναμώσει τεχνητά τις παρατηρούμενες σχέσεις μεταξύ των λανθανουσών μεταβλητών δημιουργώντας τόσο σφάλματα τύπου I όσο και τύπου II (Type I and Type II errors) (Podsakoff, MacKenzie, Lee, & Podsakoff, 2003).

Προκειμένου να διαπιστωθεί και να ελεγχθεί η δηλητηριώδης επίδραση αυτού του παράγοντα στα αποτελέσματα, ακολουθήθηκε η μεθοδολογία που προτείνεται από τους Podsakoff et al (2003), Korsgaard και Roberson (1995) και Mossholder, Bennett, Kemery και Wesolowski (1998) και η οποία περιλαμβάνει 2 στάδια αναλύσεων.

Στο πρώτο στάδιο λοιπόν, εφαρμόστηκε το Harman Single / One Factor Test, όπου τα 19 items των ερωτήσεων από όλες τις κλίμακες αναλύθηκαν ταυτόχρονα σε μια exploratory factor analysis με extraction method την

principal components, περιορίζοντας όμως τον αριθμό των παραγόντων που θα εξαχθούν να είναι αποκλειστικά ένας και να μην στηριχθούμε στα eigenvalues. Στη συνέχεια, πραγματοποιήσαμε τρεις επιπλέον exploratory factor αναλύσεις χρησιμοποιώντας στην πρώτη ως extraction method την principal components χωρίς rotation method (unrotated principal components), στη δεύτερη την varimax με rotation method την varimax και στην τρίτη ως extraction method την principal axis factoring με rotation method και πάλι την varimax, όπου η εξαγωγή των παραγόντων στηρίχθηκε στα eigenvalues.

Σκοπός της πρώτης ανάλυσης ήταν να αποδειχθεί ότι όταν όλα τα items «φορτώνουν» υποχρεωτικά σε ένα μόνο παράγοντα (εξού και το single factor test) αυτός δεν εξηγεί παραπάνω από το 50% της συνολικής διακύμανσης, ενώ σκοπός των άλλων αναλύσεων ήταν να διαπιστώσουμε αν όταν οι ερωτήσεις αφεθούν «ελεύθερες» από μόνες τους, αν όντως δεν «φορτώνουν» σε ένα μόνο παράγοντα ή αν φορτώνουν σε παραπάνω από ένα, ο πρώτος δεν ερμηνεύει παραπάνω από το 50% της συνολικής διακύμανσης. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως κάτι τέτοιο δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις. Στην πρώτη ανάλυση, ο μοναδικός παράγοντας που υποχρεωτικά προέκυψε ερμηνεύει μόνο το 25% της συνολικής διακύμανσης (βλέπε Πίνακα 28), ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις προέκυψαν 6 ξεχωριστοί παράγοντες με eigenvalue μεγαλύτερο της μονάδας που ερμήνευαν συνολικά το 60 %, αλλά ο πρώτος που είναι πάντα ο μεγαλύτερος παράγοντας δεν μπορούσε να ερμηνεύσει την πλειοψηφία της διακύμανσης (ερμήνευε πάλι το 25 %) (βλ. Πίνακες 29, 30 και 31). Συνεπώς από αυτό το στάδιο δεν είναι εμφανής η ύπαρξη common method bias.

Ιδιαίτερα ευχάριστο και ενθαρρυντικό για την ποιότητα των χρησιμοποιούμενων κλιμάκων ήταν το γεγονός πως από την περιστρεφόμενη λύση της principal components διαφάνηκε πως τα items φορτώνουν στους 6 διαφορετικούς παράγοντες σε πλήρη συμφωνία με την θεωρητική αντιστοίχιση των items σε concepts (βλέπε Πίνακα 32).

Πίνακας 28: Η λύση της EFA με υποχρεωτική την εξαγωγή ενός μόνο παράγοντα

Total Variance Explained						
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4.772	25.118	25.118	4.772	25.118	25.118
2	1.770	9.316	34.433			
3	1.497	7.880	42.314			
4	1.180	6.210	48.524			
5	1.144	6.024	54.548			
6	1.079	5.678	60.226			
7	.848	4.462	64.688			
8	.771	4.056	68.744			
9	.719	3.784	72.527			
10	.694	3.652	76.179			
11	.664	3.497	79.676			
12	.638	3.358	83.034			
13	.589	3.100	86.134			
14	.533	2.806	88.941			
15	.515	2.711	91.652			
16	.457	2.405	94.057			
17	.427	2.249	96.306			
18	.412	2.168	98.474			
19	.290	1.526	100.000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Πίνακας 29: Η unrotated principal component λύση της EFA
Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4.772	25.118	25.118	4.772	25.118	25.118
2	1.770	9.316	34.433	1.770	9.316	34.433
3	1.497	7.880	42.314	1.497	7.880	42.314
4	1.180	6.210	48.524	1.180	6.210	48.524
5	1.144	6.024	54.548	1.144	6.024	54.548
6	1.079	5.678	60.226	1.079	5.678	60.226
7	.848	4.462	64.688			
8	.771	4.056	68.744			
9	.719	3.784	72.527			
10	.694	3.652	76.179			
11	.664	3.497	79.676			
12	.638	3.358	83.034			
13	.589	3.100	86.134			
14	.533	2.806	88.941			
15	.515	2.711	91.652			
16	.457	2.405	94.057			
17	.427	2.249	96.306			
18	.412	2.168	98.474			
19	.290	1.526	100.000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Πίνακας 30: Η principal component λύση της EFA με varimax rotation
Total Variance Explained

Comp onent	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulati ve %	Total	% of Variance	Cumulativ e %	Total	% of Variance	Cumulativ e %
1	4,766	25,082	25,082	4,766	25,082	25,082	2,111	11,109	11,109
2	1,773	9,331	34,412	1,773	9,331	34,412	2,057	10,828	21,937
3	1,491	7,848	42,261	1,491	7,848	42,261	1,989	10,467	32,404
4	1,174	6,180	48,441	1,174	6,180	48,441	1,789	9,418	41,822
5	1,168	6,149	54,590	1,168	6,149	54,590	1,780	9,369	51,191
6	1,072	5,643	60,233	1,072	5,643	60,233	1,718	9,042	60,233
7	,848	4,465	64,697						
8	,769	4,049	68,747						
9	,720	3,787	72,534						
10	,699	3,678	76,213						
11	,661	3,481	79,693						
12	,636	3,345	83,038						
13	,589	3,101	86,139						
14	,533	2,806	88,945						
15	,515	2,712	91,657						
16	,456	2,402	94,059						
17	,426	2,242	96,301						
18	,415	2,187	98,488						
19	,287	1,512	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Πίνακας 31: Η principal axis factoring λύση της EFA με varimax rotation

Total Variance Explained

Factor	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,766	25,082	25,082	4,218	22,202	22,202	1,647	8,668	8,668
2	1,773	9,331	34,412	1,304	6,864	29,065	1,514	7,970	16,638
3	1,491	7,848	42,261	,904	4,758	33,823	1,473	7,751	24,389
4	1,174	6,180	48,441	,650	3,422	37,245	1,219	6,414	30,803
5	1,168	6,149	54,590	,611	3,217	40,462	1,202	6,326	37,129
6	1,072	5,643	60,233	,521	2,744	43,206	1,155	6,077	43,206
7	,848	4,465	64,697						
8	,769	4,049	68,747						
9	,720	3,787	72,534						
10	,699	3,678	76,213						
11	,661	3,481	79,693						
12	,636	3,345	83,038						
13	,589	3,101	86,139						
14	,533	2,806	88,945						
15	,515	2,712	91,657						
16	,456	2,402	94,059						
17	,426	2,242	96,301						
18	,415	2,187	98,488						
19	,287	1,512	100,000						

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Πίνακας 32: Η principal component λύση της EFA με varimax rotation που καταδεικνύει την αντιστοίχιση των items σε παράγοντες σύμφωνα με τη θεωρία.

Rotated Component Matrixa

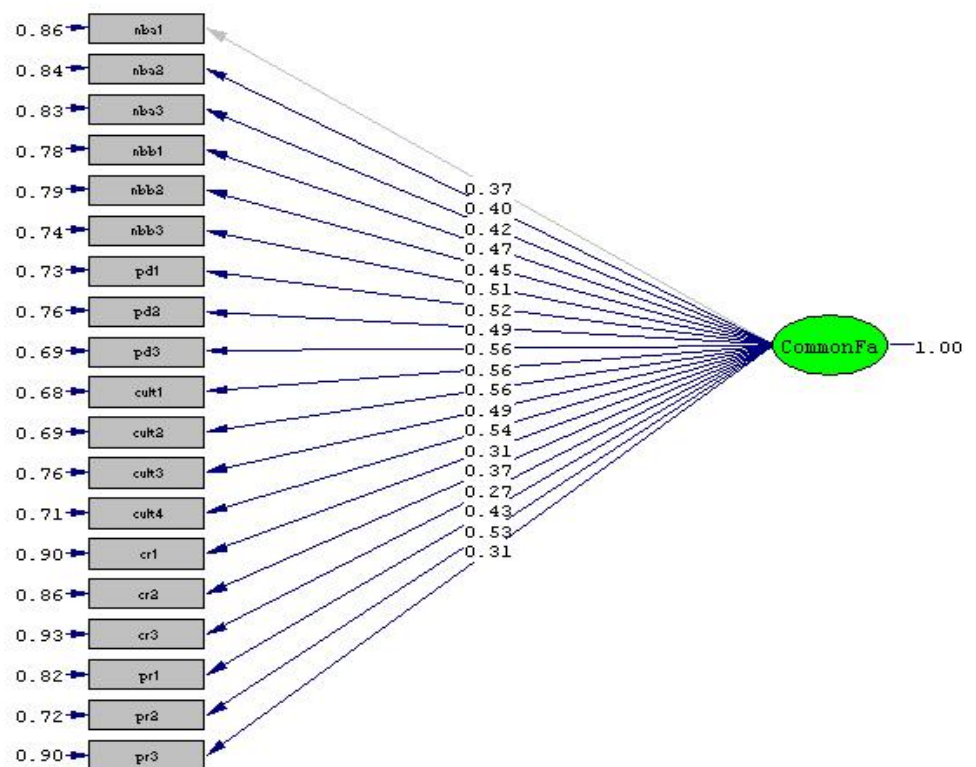
	Component					
	1	2	3	4	5	6
Τουρισμός	,087	,192	,096	-,100	0,74	,021
Άνθρωποι	,049	,056	,099	,293	0,67	,071
Πολιτισμός-Αθλητισμός	,069	,168	,082	,043	0,75	,103
Διακυβέρνηση	,125	0,62	,222	,111	,076	,080
Εξαγωγές	,084	0,86	,060	,028	,187	,012
Επενδύσεις	,123	0,84	,114	,032	,172	,073
Στρατηγική εθνικής επικοινωνίας	,113	,187	0,7	,033	,058	,159
Αμοιβαιότητα συμφερόντων	,190	,066	0,71	,050	,081	,046
Συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος	,140	,130	0,78	,115	,120	,060
Συνεργασία Ιδιώτη- Κράτους	0,54	,084	,340	,060	,110	,208
Εξωστρέφεια	0,59	-,018	,327	,189	,175	,076
Βραχυπρόθεσμος vs Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	0,81	,102	,071	,041	-,002	,093
Κριτική σκέψη	0,76	,208	,080	,056	,045	,119
Συνεργασία	,070	,132	,039	0,79	,004	,038
Προστιθέμενη αξία	,064	,106	,112	0,67	,066	,183
Νομοκρατία	,085	-,073	,043	0,7	,081	,075
Αριβισμός vs αλληλεγγύη	,221	,008	,054	,158	,184	0,61
Ελευθερία	,244	,041	,155	,151	,179	0,71
Παιδεία	-,013	,108	,090	,045	-,104	0,82

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Σε δεύτερο στάδιο διενεργήθηκε μια επιβεβαιωτική ανάλυση παραγόντων (Confirmatory Factor Analysis) όπου όλα τα items, και τα 19 δηλαδή, αντιστοιχίζονταν σε ένα μόνο κοινό λανθάνοντα παράγοντα (common single factor). Αν υπάρχει έντονη μεροληψία κοινής μεθόδου, τότε το μοντέλο με τη μια μόνο κοινή λανθάνουσα μεταβλητή να συγκεντρώνει την επίδραση όλων των items θα προσαρμόζεται καλά στα δεδομένα (Korsgaard & Roberson, 1995; Mossholder, Bennett, Kemery, & Wesolowski, 1998). Οι κωδικές ονομασίες των items ήταν ίδιες με αυτές που χρησιμοποιήθηκαν και στην CFA της προηγούμενης ενότητας και παρουσιάστηκαν στον Πίνακα 19. Ο κώδικας που χρειάστηκε να γραφτεί στη γλώσσα προγραμματισμού SIMPLIS προκειμένου να πραγματοποιήσει το πρόγραμμα LISREL 8.80 την ανάλυση και να μας παρέχει τα απαιτούμενα στατιστικά μέτρα προσαρμογής (fit statistics), παρέχεται στο Παράρτημα Ε. Το μοντέλο που προέκυψε παρουσιάζεται στο Σχήμα 3, ενώ τα στατιστικά μέτρα προσαρμογής του στα δεδομένα παρουσιάζονται στον Πίνακα 33.

Chi-Square=1639.93, df=152, P-value=0.00000, RMSEA=0.111

Σχήμα 3: Το μετρικό μοντέλο που προέκυψε από την Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων αντιστοιχίζοντας όλα τα items σε ένα κοινό λανθάνοντα παράγοντα.

Πίνακας 33: Πίνακας που περιέχει τους κατάλληλους δείκτες για την εκτίμηση της προσαρμογής του μοντέλου στα δεδομένα.

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
$\chi^2 (152, N = 793) = 1639,93$	
$p < 0.001$	>0.05
RMSEA = 0.11 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.11 – 0.12])	<0.1
GFI = 0.82	$0.9 \leq GFI \leq 1$
AGFI = 0.78	$0.9 \leq AGFI \leq 1$
SRMR = 0.083	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.80	Να τείνει στο 1
IFI = 0.80	Να τείνει στο 1
NFI = 0.79	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.78	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 ($\chi^2/\text{βαθμοί ελευθερίας}$) = 10,79	<3
PNFI = 0,70	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

*Hair et al., 2006

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές πως το μοντέλο με τον κοινό λανθάνοντα παράγοντα δεν προσαρμόζεται καλά στα δεδομένα και συνεπώς η υπόθεση πως υπάρχει ισχυρή μεροληψία κοινής μεθόδου που θα αλλοιώσει τα παραγόμενα αποτελέσματα και τις παρατηρούμενες σχέσεις φαίνεται να μην ευσταθεί. Συνολικά λοιπόν, αν και οι αναλύσεις που μόλις παρουσιάστηκαν δεν αποκλείουν την ύπαρξη μεροληψίας κοινής μεθόδου στα αποτελέσματα που θα επακολουθήσουν, εντούτοις υποδεικνύουν πως δεν πρέπει να ληφθεί υπόψη και να γίνουν διορθωτικές κινήσεις, όπως το να εισαχθεί ένα μόνιμος λανθάνοντας κοινός παράγοντας (common latent factor – CLF) στην ανάλυση καθώς είναι ιδιαίτερα απίθανο να τα έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό.

III. SEM Ανάλυση

Ακολουθώντας την προσέγγιση των δύο βημάτων (two stage approach) των Andersen & Gerbing (1988), αρχικά διενεργήθηκε η ανάλυση στο μοντέλο μέτρησης (measurement model) χρησιμοποιώντας confirmatory factor analysis προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των χρησιμοποιούμενων κλιμάκων. Στη συνέχεια μέσω της αναλυτικής μεθόδου structural equation path modeling (SEM) ελέγχθηκε η ύπαρξη των προτεινόμενων δομικών σχέσεων, η οποία θα τεκμηριώσει τις ερευνητικές υποθέσεις.

IV. Ανάλυση Μοντέλου Μέτρησης (Measurement Model Analysis)

Η ανάλυση του μοντέλου μέτρησης δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εκτίμηση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας των χρησιμοποιούμενων κλιμάκων, καθώς και κατά πόσο το προτεινόμενο μοντέλο προσαρμόζεται καλά στα δεδομένα. Δηλαδή γράφοντας ένα πανομοιότυπο κώδικα στη SIMPLS γλώσσα (βλέπε παράρτημα ΣΤ) με αυτόν που χρησιμοποιήθηκε κατά την ανάπτυξη των κλιμάκων, εκτιμάται ένα μοντέλο με ταυτόσημη με προηγουμένως δομή (βλέπε Σχήμα 4).

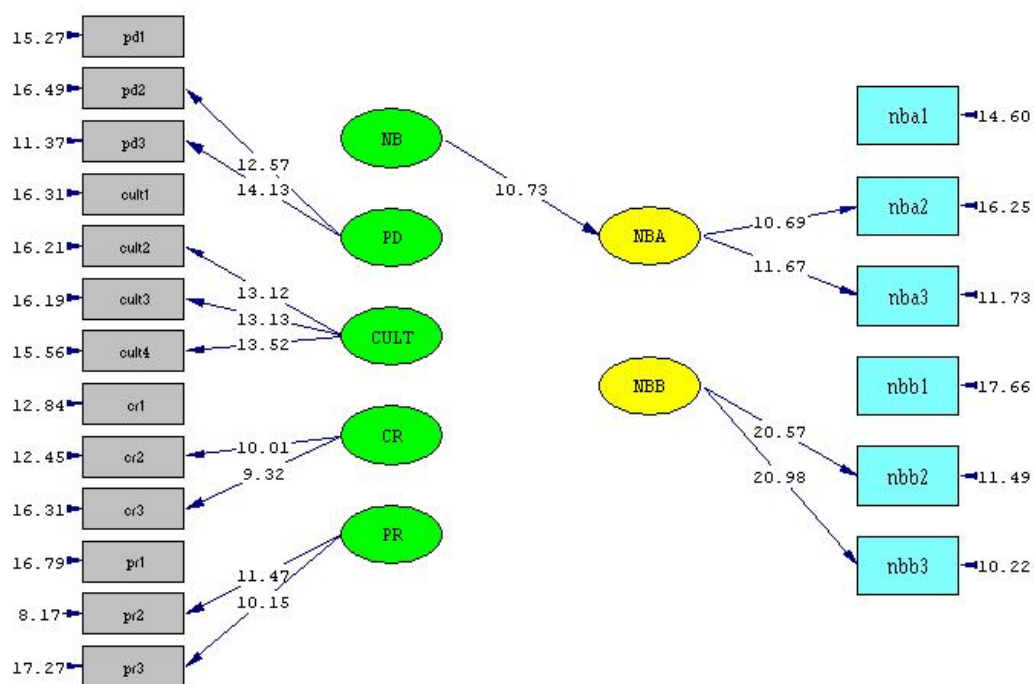
Και πάλι προτιμήθηκε η μοντελοποίηση με την ύπαρξη της μεταβλητής Εθνικό Σήμα σε ένα υψηλότερο επίπεδο από τις υπόλοιπες (higher order construct) με συστατικά στοιχεία τις μεταβλητές NBA και NBB με βάση τα όσα επιτάσσει η θεωρία παρά τη δεδομένη στατιστική του κατωτερότητα σε σχέση με ένα μοντέλο που θα περιέχει μόνο λανθάνουσας μεταβλητές πρώτου επιπέδου ($\Delta\chi^2 = 446,88 - 395,94 = 50,94$, $\Delta df = 141 - 137 = 4$, $p < 0,001$) (ο

κώδικας αυτού του μοντέλου, η οπτική του απεικόνιση και τα στατιστικά μέτρα προσαρμογής του παρατίθενται στο παράρτημα Ζ).

Η αξιοπιστία αξιολογήθηκε με τέσσερις δείκτες, το συντελεστή Cronbach α, τα inter-item-correlations, τα item-to-total correlations, και τον συντελεστή Construct Reliability Coefficient (CRC). Ο συντελεστής Cronbach α δεν ήταν πάντα μεγαλύτερος από την προτεινόμενη τιμή 0.7 (Nunnally, 1967), αλλά ήταν διαρκώς μεγαλύτερος από την τιμή 0,6 που θεωρείται αποδεκτή στην περίπτωση νέων κλιμάκων (Nunnally, 1967), όπως στην περίπτωση της συγκεκριμένης έρευνας. Τα inter-item-correlations ήταν πάντα μεγαλύτερα του 0.3 (Hair et al., 1998), ενώ τα item-to-total correlations ήταν μόνο δύο φορές οριακά μικρότερα του 0.5 (Hair et al., 1998). Τέλος τα Construct Reliability Coefficient ήταν σε όλες τις περιπτώσεις μεγαλύτερα του 0.7 (Garver & Mentzer, 1999) (Βλ. Πίνακα 34).

Η convergent validity αξιολογήθηκε με δύο δείκτες. Όλα τα factor loadings ήταν στατιστικά σημαντικά και υπερέβαιναν την κριτική τιμή 0.5, γεγονός που υποδηλώνει ότι «φόρτωναν» ισχυρά στα αντίστοιχα constructs (Joreskog & Sordbom, 1993). Ταυτόχρονα το γεγονός πως κανένα loading δεν ξεπέρασε τη μονάδα (unity), καταμαρτυρά πως δεν υφίστανται προβλήματα προσδιορισμού (identification problems), πως οι επιμέρους μεταβλητές δεν συσχετίζονται ισχυρά (highly correlated indicators) και πως δεν παραβιάζονται όλες οι απαραίτητες στατιστικές υποθέσεις για την πραγματοποίηση της ανάλυσης (violation of the underlying statistical assumptions) και συνεπώς η λύση είναι αποδεκτή (admissible).

Επιπρόσθετα δεν εντοπίστηκε καμία αρνητική εκτίμηση διακύμανσης σφάλματος, γνωστή ως Heywood case δίνοντας ακόμα μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην ποιότητα της λύσης α. Η variance extracted για κάθε construct ήταν οριακά ακριβώς ή οριακά κάτω από την προτεινόμενη ελάχιστη τιμή του 0,5 (Fornell & Larcker, 1981) με εξαίρεση τρεις περιπτώσεις που το ξεπέρασε (Βλ. Πίνακα 34). Συνολικά λοιπόν διαφαίνεται να υπάρχει ένα οριακό πρόβλημα στις μετρήσεις μας ως προς αυτό το δείκτη.

Chi-Square=446.88, df=141, P-value=0.00000, RMSEA=0.052

Σχήμα 4: Το μετρικό μοντέλο που προέκυψε από την Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων. Οι αριθμοί που εμφανίζονται είναι τα t-values των loadings. Είναι εμφανές πως είναι όλα στατιστικά σημαντικά καθώς ξεπερνούν κατά πολύ την κριτική τιμή 1,96.

Πίνακας 20: Convergent Validity και Reliability

Factor	Items	Convergent Validity				Reliability			
		t (>1.96)	p - value (<0.05)	λ (>0.5)	Variance Extracted (VE) (>0.5)	α (>0.7)	Inter item correlati ons (>0.3)	Item to total correlation s (>0.5)	Construct Reliability Coefficient (CRC) (>0.7)
Ηθική της ευθύνης (PR)	pr1			0.73	47,9%	0,63	Από 0,36 έως 0,43	0,49	0.73
	pr2	11,45	p < 0.001	0.79				0,62	
	pr3	10,15	p < 0.001	0.53				0,52	
Συλλογική δράση (CR)	cr1			0.77	49,9%	0,61	Από 0,30 έως 0,39	0,55	0.75
	cr2	10,01	p < 0.001	0.73				0,51	
	cr3	9,32	p < 0.001	0.61				0,50	
Κουλτούρα (CULT)	cult1			0.81	50,2%	0,72	Από 0,35 έως 0,50	0,50	0.80
	cult2	13,12	p < 0.001	0.64				0,50	
	cult3	13,13	p < 0.001	0.64				0,54	
	cult4	13,52	p < 0.001	0.73				0,55	
Δημόσια Διπλωματία (PD)	pd1			0.75	49,7%	0,68	Από 0,32 έως 0,49	0,50	0.75
	pd2	12,57	p < 0.001	0.58				0,47	
	pd3	14,13	p < 0.001	0.77				0,58	
Το ένα τρίγωνο του Εθνικού Σήματος (NBA)	nba1			0.79	50%	0,63	Από 0,3 έως 0,41	0,53	0.75
	nba2	10,69	p < 0.001	0.61				0,50	
	nba3	11,67	p < 0.001	0.71				0,58	
Το άλλο τρίγωνο του Εθνικού Σήματος (NBB)	nbb1			0.51	54%	0,76	Από 0,42 έως 0,69	0,51	0.77
	nbb2	20,57	p < 0.001	0.81				0,66	
	Nbb3	20,98	p < 0.001	0.84				0,66	
Εθνικό Σήμα (NB)	NBA	10,73	p < 0.001	0,68	60,1 %	0,68	0,51	0,51	0,75
	NBB			0,86					

Η unidimensionality, το γεγονός δηλαδή ότι τα items που αντιπροσωπεύουν κάθε παράγοντα (construct), διαγνώστηκε αφενός από τον Cronbach α, αφετέρου ακολουθώντας τις οδηγίες των Cohen (1969) και

Hutchseon & Sofroniou (1999). Συγκεκριμένα, διεξήχθη exploratory factor analysis με extraction method την principal components και rotation method την varimax. Κάθε φορά, τα items από δύο constructs αναλύθηκαν μαζί έως ότου όλοι οι δυνατοί συνδυασμοί ανά δύο να λάβουν χώρα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα items κάθε φορά «φορτώνανε» πιο ισχυρά στο factor που αντιπροσωπεύει το construct τους από ότι στο factor του άλλου construct του ζεύγους που συγκρινόταν. Αυτό είναι αρκετό για να υποστηρίξει την ύπαρξη του unidimensionality (Βλ. Παράρτημα Η).

Τέλος, η ύπαρξη discriminant validity επαληθεύεται από το γεγονός ότι το average variance extracted (AVE) κάθε construct υπερβαίνει το τετράγωνο των συσχετίσεων του με τα υπόλοιπα (squared inter-construct correlations) (Fornell & Larcker, 1981) (Βλ. Πίνακα 35).

Πίνακας 35: Πίνακας για την διαπίστωση ύπαρξης Discriminant Validity. Στη διαγώνιο βρίσκονται τα Average Variance Extracted, κάτω από τη διαγώνιο είναι τα inter-construct correlations, και πάνω από τη διαγώνιο τα τετράγωνα αυτών.

	PR	CR	CULT	PD	NBA	NBB	NB
PR	0,479	0,24	0,36	0,22	0,07	0,1156	0,16
CR	0,49	0,499	0,1681	0,1225	0,0529	0,0841	0,1156
CULT	0,60	0,41	0,502	0,4356	0,1296	0,2116	0,2809
PD	0,47	0,35	0,66	0,497	0,1444	0,2304	0,3025
NBA	0,27	0,23	0,36	0,38	0,50	0,3481	0,4225
NBB	0,34	0,29	0,46	0,48	0,59	0,54	0,4761
NB	0,40	0,34	0,53	0,55	0,65	0,69	0,601

Αφού εξασφαλίστηκε ότι οι κλίμακες είναι σχετικά αξιόπιστες και έγκυρες, διενεργήθηκε η αξιολόγηση του μοντέλου μέτρησης στα συλλεχθέντα δεδομένα. Υπολογίστηκαν διάφορα στατιστικά μέτρα προσαρμογής (fit statistics) (Βλ. Πίνακα 36). Σχεδόν όλα δηλώνουν πολύ καλή προσαρμογή στα δεδομένα με εξαίρεση το χ^2 και οριακά το normed χ^2 , τα οποία όμως επηρεάζονται από το μέγεθος του δείγματος, ιδιαίτερα αν αυτό ξεπερνά τα 750 άτομα, και την πολυπλοκότητα του μοντέλου (Hair et al., 2006).

Τα τυποποιημένα κατάλοιπα (standardized residuals) δεν ξεπερνούσαν κατ' απόλυτη τιμή την τιμή 4 (βλέπε Εικόνα 2), αν και βρίσκονταν σε ορισμένες περιπτώσεις κοντά, κάτι που αν συνέβαινε θα θεωρούταν πως

υποδηλώνει ένα απαράδεκτα υψηλό βαθμό σφάλματος (Hair et al., 2006). Αντίθετα κάποιοι δείκτες τροποποίησης (modification indices) είχαν τιμή πάνω από 4 που υποδήλωναν πως θα υπήρχε σημαντική βελτίωση στην προσαρμογή του μοντέλου αν ελευθερωνόταν κάποια παράμετρος. Κρίθηκε όμως σωστό να μην προβούμε σε καμία τέτοια ενέργεια καθώς θα παραβίαζε τις αρχές της καλής μέτρησης (congeneric model) και τις αρχές πραγματοποίησης της CFA και του SEM.

Το συνολικό συμπέρασμα λοιπόν από τα παραπάνω ήταν ότι υπάρχει πολύ καλή προσαρμογή ανάμεσα στο προτεινόμενο μοντέλο και σε αυτό που προκύπτει από τα πραγματικά δεδομένα. Έχοντας, λοιπόν, ένα πολύ αποδεκτό μοντέλο μέτρησης, είναι εφικτή η περεταίρω εκτίμηση και αξιολόγηση του δομικού μοντέλου (structural model estimation).

Πίνακας 36: Πίνακας που περιέχει τους κατάλληλους δείκτες για την εκτίμηση της προσαρμογής του μοντέλου στα δεδομένα.

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
$\chi^2 (141, N = 793) = 446,88$	
$p < 0.001$	>0.05
RMSEA = 0.052 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.047 – 0.058])	<0.1
GFI = 0.94	$0.9 \leq \text{GFI} \leq 1$
AGFI = 0.92	$0.9 \leq \text{AGFI} \leq 1$
SRMR = 0.052	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.96	Να τείνει στο 1
IFI = 0.96	Να τείνει στο 1
NFI = 0.95	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.95	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 ($\chi^2/\text{βαθμοί ελευθερίας}$) = 3,17	<3
PNFI = 0,77	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

*Hair et al., 2006

Εικόνα 2: Printscreen από το output του LISREL για τα τυποποιημένα κατάλοιπα

Summary Statistics for Standardized Residuals

```

Smallest Standardized Residual =   -3.61
Median Standardized Residual =     0.00
Largest Standardized Residual =     3.72

```

V. Εκτίμηση Δομικού Μοντέλου (Structural Model Estimation)

Το δεύτερο βήμα στη διαδικασία ήταν η εκτίμηση του προτεινόμενου θεωρητικού μοντέλου, το οποίο ενσωματώνει πλέον και τις δομικές σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών. Λόγω του γεγονότος πως οι σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών στο θεωρητικό μοντέλο πηγαίνουν προς τη μια μόνο κατεύθυνση και συνεπώς δύο constructs συνδέονται μεταξύ τους μόνο με ένα βέλος και όχι με δύο αμφίδρομα, το μοντέλο ονομάζεται αναδρομικό (recursive model) και έχει εξορισμού πάντα λιγότερους βαθμούς ελευθερίας από το μετρικό του μοντέλο (measurement model).

Αυτό συμβαίνει διότι το δομικό μοντέλο είναι ουσιαστικά μια πιο περιοριστική εκδοχή (constrained version) του μετρικού καθώς σχέσεις μεταξύ των constructs (paths) που δεν έχουν θεωρητική υποστήριξη δεν εμφανίζονται με τη μορφή βελών και μετατρέπονται αυτόματα σε σταθερές παραμέτρους (fixed parameters) ίσες με 0. Κατά συνέπεια, μένουν λιγότερες παράμετροι για να εκτιμηθούν ελεύθερα από το μοντέλο.

Γράφοντας λοιπόν ένα καινούργιο κώδικα στη γλώσσα SIMPLIS (βλέπε Παράρτημα Θ) κατέστη δυνατή η εκτίμηση του δομικού μοντέλου από το LISREL 8.80, το οποίο παρουσιάζεται οπτικά στο Σχήμα 5 με τη μορφή ενός πλήρους path diagram που περιλαμβάνει όλες τις υποτιθέμενες δομικές σχέσεις (hypothesized structural relationships) και τον πλήρη μετρικό προσδιορισμό (complete measurement specification).

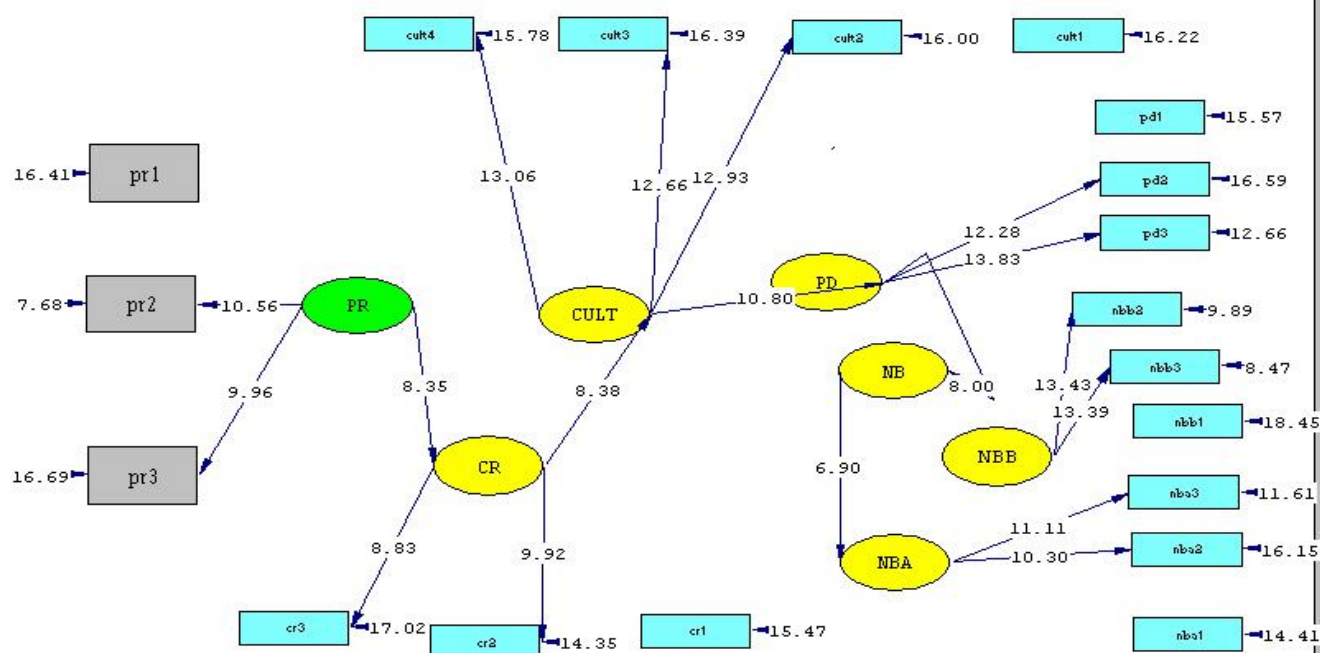
Ο καινούριος αυτός κώδικας ενσωμάτωνε τις εντολές που χρησιμοποιήθηκαν για την εκτίμηση του μοντέλου μέτρησης⁷¹, αλλά περιείχε

⁷¹ Οι παράμετροι για τις σχέσεις του μετρικού μοντέλου εκτιμήθηκαν ελεύθερα και δεν μετατράπηκαν σε σταθερές παραμέτρους με βάση τις τιμές που είχαν υπολογιστεί κατά το πρώτο βήμα. Αυτό επέτρεψε να διαγνώσουμε το κατά πόσο οι παράμετροι αυτές μένουν σταθερές και δεν επηρεάζονται από τις δομικές σχέσεις. Αν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο, δηλαδή η σταθερότητα των παραμέτρων μέτρησης, υφίσταται ένα πρόβλημα που ονομάζεται ερμηνευτική σύγχυση (interpretational confounding) και υποδηλώνει πρόβλημα στην εγκυρότητα του προτεινόμενου μοντέλου μέτρησης. Στο Παράρτημα Ι παρατίθεται πίνακας που συγκρίνει τα standardized loadings που προέκυψαν από την εκτίμηση των δύο μοντέλων και καθώς μόνο τέσσερις αλλαγές υπάρχουν με τη μεγαλύτερη να μην ξεπερνά το 0,02, η ύπαρξη ερμηνευτικής σύγχυσης απορρίπτεται.

και πρόσθετες γραμμές – εντολές που καθόριζαν τις δομικές σχέσεις (structural relationships) μεταξύ των εμπλεκόμενων μεταβλητών, δηλαδή από την Ηθική της ευθύνης προς τη Συλλογική δράση, από τη Συλλογική δράση προς την Κουλτούρα, από την Κουλτούρα προς την Δημόσια Διπλωματία και από την Δημόσια Διπλωματία προς το Εθνικό Σήμα.

Τα αποτελέσματα που παρατίθενται στον Πίνακα 37 καταδεικνύουν την καλή προσαρμογή του στα συλλεχθέντα δεδομένα. Οι μόνοι δείκτες που βρίσκονται εκτός των θεσμοθετημένων από τη βιβλιογραφία ορίων που είναι ενδεικτικοί καλής προσαρμογής είναι ξανά το χ^2 και το normed χ^2 , τα οποία όμως επηρεάζονται από το μέγεθος του δείγματος, ιδιαίτερα αν αυτό ξεπερνά τα 750 άτομα, και την πολυπλοκότητα του μοντέλου (Hair et al., 2006)⁷².

⁷² Σε παρόμοια λογική με προηγουμένως, αν το μοντέλο μέτρησης που αποτελείται αποκλειστικά από μεταβλητές πρώτου επιπέδου χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει τις διατυπωμένες δομικές σχέσεις καταλήγει να έχει χειρότερη προσαρμογή από αυτό που παρουσιάστηκε παραπάνω καθώς $\Delta\chi^2 = 560,48 - 512,86 = 42,62$, $\Delta df = 147 - 146 = 1$, $p < 0,001$, ενώ και οι άλλοι δείκτες ανεξαρτήτως είδους δηλώνουν χειρότερη προσαρμογή (βλέπε Παράρτημα ΙΑ).

Chi-Square=512.86, df=146, P-value=0.00000, RMSEA=0.056

Σχήμα 5: Το πλήρες μοντέλο που προέκυψε από την εκτίμηση του δομικού μοντέλου. Οι αριθμοί που εμφανίζονται είναι τα t-values των loadings και των δομικών σχέσεων μεταξύ των εννοιών. Είναι εμφανές πως είναι όλα στατιστικά σημαντικά καθώς ξεπερνούν κατά πολύ την κριτική τιμή 1,96

Πίνακας 37: Πίνακας που περιέχει τους κατάλληλους δείκτες για την εκτίμηση της προσαρμογής του μοντέλου στα δεδομένα.

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
$\chi^2 (146, N = 793) = 512,86$	
$p < 0.001$	>0.05
RMSEA = 0.056 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.051 – 0.062])	<0.1
GFI = 0.94	$0.9 \leq \text{GFI} \leq 1$
AGFI = 0.92	$0.9 \leq \text{AGFI} \leq 1$
SRMR = 0.064	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.95	Να τείνει στο 1
IFI = 0.95	Να τείνει στο 1
NFI = 0.93	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.94	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 ($\chi^2/\text{βαθμοί ελευθερίας}$) = 3,51	<3
PNFI = 0,79	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

*Hair et al., 2006

Τα κύρια αποτελέσματα της εκτίμησης των δομικών σχέσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 38 όπου καθίσταται εμφανές πως επαληθεύονται όλες οι ερευνητικών υποθέσεων καθώς οι σχετικές παράμετροι (structural parameter estimates) είναι στατιστικά σημαντικές και στην επιθυμητή κατεύθυνση (statistically significant and in the predicted direction). Ταυτόχρονα ένα πολύ μεγάλο μέρος της διακύμανσης των μεταβλητών ενδιαφέροντος ($R^2_{\text{CR}} = 0.42$, $R^2_{\text{CULT}} = 0.34$, $R^2_{\text{PD}} = 0.50$, $R^2_{\text{NB}} = 0.42$) ερμηνεύεται από την αλληλεπίδραση των εμπλεκόμενων μεταβλητών όπως αυτές προτείνονται στο μοντέλο.

Πίνακας 38: Τα αποτελέσματα εκτίμησης των δομικών σχέσεων

Υποθέσεις	Τυποποιημένοι Εκτιμώμενοι Συντελεστές β (t)	R^2	Επικύρωση Υποθέσεων
H1. PR -> CR	0.64 (8,35)*	0.42	Υποστηρίζεται
H2: CR -> CULT	0.58 (8.38)*	0.34	Υποστηρίζεται
H3. CULT -> PD	0.71 (10.80)*	0.50	Υποστηρίζεται
H4. PD -> NB	0.65 (8.00)*	0.42	Υποστηρίζεται

* $t > 1.96$: απόλυτα στατιστικά σημαντική σχέση, $p < 0,001$

Το ότι βρέθηκε ένα μοντέλο όμως με καλή προσαρμογή, δεν είναι απόδειξη ότι είναι και το μοναδικό. Αποδείξαμε ότι αποτελεί μια πιθανή εξήγηση, ωστόσο και άλλα μοντέλα μπορεί να προσαρμόζονται εξίσου καλά ή και καλύτερα στα δεδομένα.

Μια καλή βάση σύγκρισης (baseline) για την αξιολόγηση του πόσο καλή είναι η δομική προσαρμογή (structural fit) ενός μοντέλου αποτελεί το μετρικό μοντέλο το οποίο παρέχει το ανώτατο όριο (upper-bound) προσαρμογής που μπορεί να φτάσει ένα μοντέλο με αυτές τις μεταβλητές. Για όλα τα μοντέλα SEM, το μοντέλο μέτρησης θα έχει τιμή για την ελεγχουσυνάρτηση χ^2 μικρότερη από το δομικό μοντέλο καθώς όπως ήδη αναφέρθηκε στο δεύτερο κάποιες σχέσεις εξαναγκάζονται να είναι μηδέν.

Όσο πιο κοντά βρίσκονται οι τιμές χ^2 των δύο μοντέλων τόσο καλύτερο θα είναι το δομικό μοντέλο ως προς την προσαρμογή του στα δεδομένα. Μάλιστα αν το $\Delta\chi^2$ ανάμεσα στα δύο αυτά nested μοντέλα είναι στατιστικά μη σημαντικό, είναι μια ένδειξη επαρκούς δομικής προσαρμογής και εγκυρότητας καθώς θα μπορεί να εξηγήσει τις σχέσεις μεταξύ των constructs (interconstruct relationships) με ένα πιο ακριβή και parsimonious τρόπο από το μετρικό μοντέλο.

Σε αυτή τη λογική λοιπόν πραγματοποιήθηκε η σύγκριση ανάμεσα στο μοντέλο μέτρησης και στο δομικό μοντέλο με τη διαφορά στις τιμές της ελεγχουσυνάρτησης χ^2 να αποδεικνύεται απόλυτα στατιστικά σημαντική ($\Delta\chi^2 = 512,86 - 446,88 = 65,98$, $\Delta df = 146 - 141 = 5$, $p < 0,001$). Το αποτέλεσμα αυτό δηλώνει πως υπάρχει κάποια άλλη δομική μοντελοποίηση που μπορεί να επιτύχει καλύτερη προσαρμογή στα δεδομένα.

Σε ενίσχυση του παραπάνω συμπεράσματος έρχονται και οι κάποιες δείκτες τροποποίησης (modification indices) που έχοντας πάρει πολύ μεγάλες τιμές προτείνουν να σχεδιαστούν βέλη από την μεταβλητή της ηθικής της ευθύνης στη μεταβλητή της κουλτούρας και από τη μεταβλητή της κουλτούρας στη μεταβλητή του εθνικού σήματος ώστε να υπάρξει σημαντική μείωση στην τιμή του χ^2 (85,7 και 16,7 αντίστοιχα) και κατ' επέκταση αισθητή βελτίωση στην προσαρμογή (για άλλη μια φορά τα τυποποιημένα κατάλοιπα κυμαίνονταν πάλι μεταξύ -3.28 και 3,35 και δεν δημιουργούν ιδιαίτερα προβλήματα).

Όλα δείχνουν λοιπόν πως πρέπει να αποκολληθούμε από την επιβεβαιωτική στρατηγική μοντελοποίησης (confirmatory modeling strategy) με την οποία ξεκινήσαμε και να προχωρήσουμε με μια στρατηγική ανταγωνιστικής μοντελοποίησης (competing models strategy) ώστε να εξασφαλίζουμε όχι μόνο πως το προτεινόμενο μοντέλο έχει αποδεκτή προσαρμογή στα δεδομένα, αλλά πως έχει και καλύτερη απόδοση από άλλα εναλλακτικά μοντέλα.

Πιο συγκεκριμένα, με βάση τις διατυπωμένες υποθέσεις υφίστανται τρεις σχέσεις στις οποίες μια μεταβλητή δρα ως ο πλήρης μεσολαβητής της επίδρασης της προηγούμενης στη μεθεπόμενη. Για την ακρίβεια, το προτεινόμενο μοντέλο διατείνεται πως μεταβλητή CR δρα ως πλήρης μεσολαβητής (mediator) της επίδρασης της PR στην CULT, η CULT δρα ως πλήρης μεσολαβητής της επίδρασης της CR στη PD και η PD δρα ως πλήρης μεσολαβητής της επίδρασης της CULT στην NB.

Η ύπαρξη μεσολάβησης έχει σε κάποιο βαθμό επιβεβαιωθεί από τα αποτελέσματα του δομικού μοντέλου που έχουν μόλις παρουσιαστεί, ενώ μια πρόσθετη επαλήθευση για την ύπαρξη της μεσολαβητικής σχέσης μπορεί να μας παρέχει η διαδικασία που προτείνουν οι Baron & Kenny (1986) και η πραγματοποίηση των κατάλληλων test, τα οποία είναι το Sobel test (1982), το Aronian test (1947) και το Goodman test (1960) (βλέπε Πίνακα 39). Στην περίπτωση του SEM αυτά τα τεστ παρέχουν μια προσέγγιση όμως για την ύπαρξη της σχέσης καθώς τα effects που συνθέτουν την μεσολαβητική αλυσίδα δεν είναι εντελώς ανεξάρτητα.

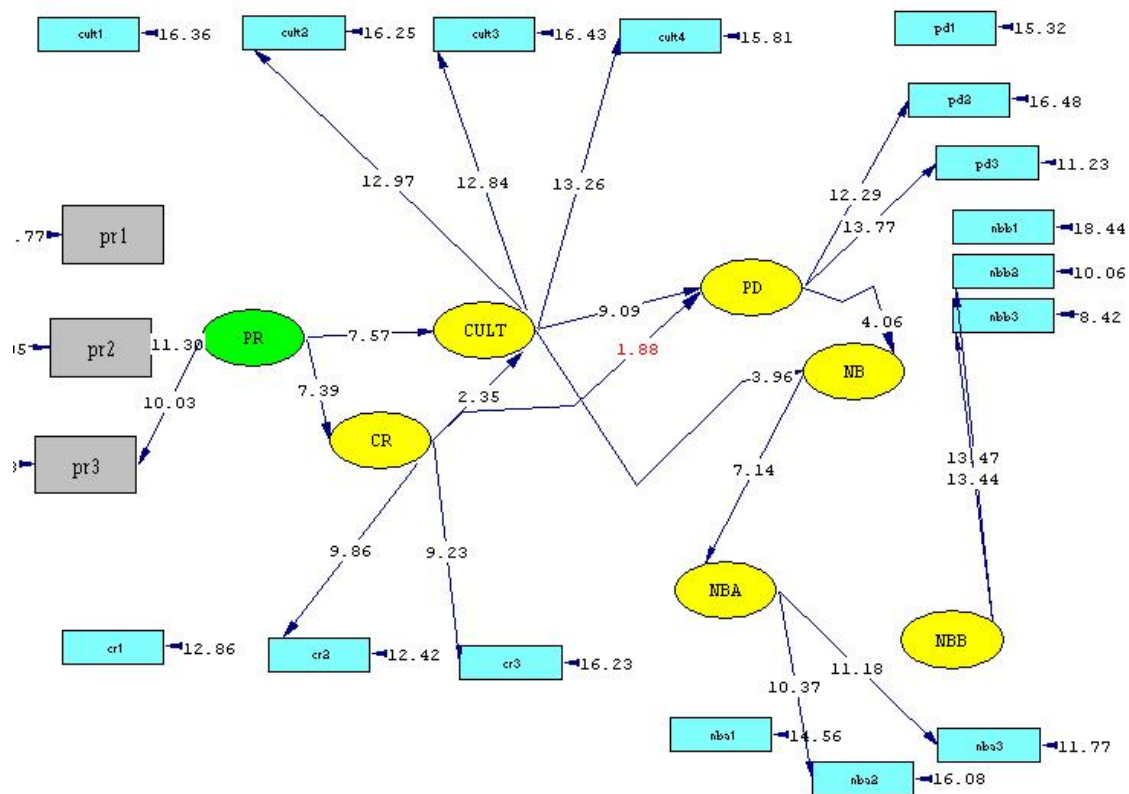
Πίνακας 38: Τα αποτελέσματα των test για την ύπαρξη διαμεσολάβησης

Σχέση	Sobel test statistic (p)	Aroian test statistic (p)	Goodman test statistic (p)
PR -> CR ->CULT	5.92 (<0,001)*	5.89 (<0,001)*	5.94 (<0,001)*
CR-> CULT ->PD	6.62 (<0,001)*	6.60 (<0,001)*	6.64 (<0,001)*
CULT-> PD ->NB	6.43 (<0,001)*	6.41 (<0,001)*	6.45 (<0,001)*

*απόλυτο στατιστικά σημαντικό test που παρέχει μια προσεγγιστική επιβεβαίωση για την ύπαρξη διαμεσολαβητικής επίδρασης από τις μεταβλητές τονισμένες με bold.

Τα παραπάνω test και η SEM ανάλυση που έχουμε κάνει έως τώρα όμως επαληθεύουν την στατιστική ύπαρξη του mediational effect, χωρίς να μας διασφαλίζουν την ύπαρξη της πλήρους διαμεσολάβησης, δηλαδή ότι δεν υπάρχει καθόλου άμεση επίδραση από την προηγούμενη μεταβλητή στη μεθεπόμενη. Ταυτόχρονα δεν μας καταδεικνύουν αν τα indirect effects έχουν πρακτική ερμηνευτική αξία και συνεισφορά στη συνολική σχέση. Για να καταστούν όλα τα παραπάνω εφικτά πρέπει να εκτιμηθεί ένα μοντέλο που θα περιλαμβάνει και τις άμεσες επιδράσεις για να αξιολογηθούν όλα τα παραπάνω συνολικά.

Γράφοντας έναν καινούριο κώδικα στη γλώσσα SIMPLIS (βλέπε Παράρτημα IB) εκτιμήθηκε το ζητούμενο μοντέλο (βλέπε Σχήμα 6). Οι στατιστικοί δείκτες προσαρμογής του και τα αποτελέσματα εκτίμησης των δομικών σχέσεων παρουσιάζονται στους Πίνακες 39 και 40).

Σχήμα 6: Το πλήρες μοντέλο που προέκυψε από την εκτίμηση του δομικού μοντέλου που περιλαμβάνει και τις άμεσες επιδράσεις των μεταβλητών που εμπλέκονται στις σχέσεις διαμεσολάβησης. Οι αριθμοί που εμφανίζονται είναι τα t-values των loadings και των δομικών σχέσεων μεταξύ των εννοιών. Είναι εμφανές πως μόνο ένα direct effect είναι στατιστικά μη σημαντικό καθώς έχει μικρότερη τιμή από 1,96 που είναι η κριτική τιμή και έχει επισημανθεί με κόκκινο.

Πίνακας 39: Πίνακας που περιέχει τους κατάλληλους δείκτες για την εκτίμηση της προσαρμογής του μοντέλου στα δεδομένα.

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
$\chi^2 (143, N = 793) = 447,17$	
$p < 0.001$	>0.05
RMSEA = 0.049 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.043 – 0.054])	<0.1
GFI = 0.95	$0.9 \leq GFI \leq 1$
AGFI = 0.93	$0.9 \leq AGFI \leq 1$
SRMR = 0.047	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.96	Να τείνει στο 1
IFI = 0.96	Να τείνει στο 1
NFI = 0.94	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.95	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 (χ^2 /βαθμοί ελευθερίας) = 3,17	<3
PNFI = 0,79	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

*Hair et al., 2006

Είναι εμφανές πως πρόκειται για ένα μοντέλο με πολύ καλύτερη προσαρμογή από αυτό που είχε προταθεί και υπολογιστεί προηγουμένως. Μάλιστα συγκρίνοντας τις τιμές της ελεγχουσυνάρτησης χ^2 αυτού του μοντέλου με το προηγούμενο, τα δύο έχουν φωλεακή σχέση μεταξύ τους, διαπιστώνεται μια απόλυτα στατιστικά σημαντική διαφορά ($\Delta\chi^2 = 512,86 - 447,17 = 65,69$, $\Delta df = 146 - 143 = 3$, $p < 0,001$) που αποτελεί μια ακόμα πιο εμφατική ένδειξη της καλύτερης προσαρμογής του. Η ίδια σύγκριση διενεργήθηκε ανάμεσα στο μοντέλο μέτρησης και το παραπάνω μοντέλο η οποία αποδείχθηκε στατιστικά μη σημαντική δηλώνοντας πως το παρόν μοντέλο μπορεί να εξηγήσει τις σχέσεις μεταξύ των constructs (interconstruct relationships) με ένα πιο ακριβή, αποτελεσματικό και parsimonious τρόπο από το μετρικό μοντέλο ($\Delta\chi^2 = 447,17 - 446,88 = 0,29$, $\Delta df = 143 - 141 = 2$, $p = 0,865$).

Πίνακας 40: Τα αποτελέσματα εκτίμησης των δομικών σχέσεων

Υποθέσεις	Τυποποιημένοι Εκτιμώμενοι Συντελεστές β (t)	R^2	Επικύρωση Υποθέσεων
H1. PR -> CR	0.49 (7,39)*	0.24	Υποστηρίζεται
H2: CR -> CULT	0.15 (2.35)**	0.34	Υποστηρίζεται
PR -> CULT	0,54 (7,57)*		
H3. CULT -> PD	0.62 (9.09)*	0.44	Υποστηρίζεται
CR -> PD	0.11 (1,88)		
H4. PD -> NB	0.36 (4.06)*	0.42	Υποστηρίζεται
CULT ->NB	0,35 (3.96)*		

*t > 1.96 : απόλυτα στατιστικά σημαντική σχέση, $p < 0,001$

**t > 1.96 : στατιστικά σημαντική σχέση, $p < 0,05$

Από την ανάλυση των συντελεστών που εκτιμήθηκαν και εκφράζουν άμεση ή έμμεση επιρροή διαφάνηκε πως με την προσθήκη των direct effects τα indirect effects μειώθηκαν αλλά παρέμειναν στατιστικά σημαντικά. Στις περιπτώσεις τις μεσολαβητικής μεταβλητής CR και PD τα δεδομένα υποστηρίζουν πως ο διαμεσολαβητικός τους ρόλος δεν είναι πλήρης αλλά μερικός (partial mediation) παρέχοντας αντίστοιχα και μερική εμπειρική υποστήριξη στις σχετικές διατυπωμένες υποθέσεις. Αντίθετα η αρχική υπόθεση ότι η μεταβλητή CULT δρα πλήρως μεσολαβητικά επιβεβαιώθηκε παρέχοντας πλήρη υποστήριξη και στη σχετική υπόθεση.

Ως τελευταίο βήμα λοιπόν, εκτιμήθηκε ένα δομικό μοντέλο από το οποίο παραλήφθηκε το στατιστικά μη σημαντικό μέρος (το path CR->PD) (βλέπε Παράρτημα ΙΓ). Οι εκτιμήσεις των παραμέτρων ήταν οι ακόλουθες:

Πίνακας 41: Τα αποτελέσματα εκτίμησης των δομικών σχέσεων

Υποθέσεις	Τυποποιημένοι Εκτιμώμενοι Συντελεστές β (t)	R ²	Επικύρωση Υποθέσεων
H1. PR -> CR	0.49 (7,36)*	0.24	Υποστηρίζεται
H2: CR -> CULT	0.17 (2.83)**	0.41	Υποστηρίζεται
PR -> CULT	0,54 (7,60)*		
H3. CULT -> PD	0.67 (10.49)*	0.45	Υποστηρίζεται
CR -> PD	-		
H4. PD -> NB	0.34 (3.77)*	0.42	Υποστηρίζεται
CULT ->NB	0,37 (4.06)*		

*t > 1.96 : απόλυτα στατιστικά σημαντική σχέση, p < 0,001

**t > 1.96 : στατιστικά σημαντική σχέση, p < 0,05

Με βάση την τελική αυτή λύση, θα εκτιμηθεί σε κάθε περίπτωση τόσο η άμεση όσο και η έμμεση επίδραση ώστε να διαφανεί η πρακτική σημαντικότητα του καθενός καθώς όσες επιδράσεις είναι μικρότερες από 0,08 έχουν μικρό ενδιαφέρον (Hair et al., 2006). Πιο συγκεκριμένα:

PR->CULT	0,54
PR->CR->CULT	0,49*0,17=0,083
Total	0,62

Στη συγκεκριμένη περίπτωση η έμμεση επίδραση είναι σαφώς μικρότερη από την άμεση αλλά εντός ορίου για να θεωρηθεί πρακτικά σημαντική.

CULT->NB	0,37
CULT->PD->NB	$0,67 \cdot 0,34 = 0,227$
Total	0,598

Σε αυτήν την περίπτωση η έμμεση επίδραση είναι σχεδόν εφάμιλλη της άμεσης και αρκετά μεγάλη ώστε να θεωρηθεί πρακτικά σημαντική.

Κεφάλαιο 9: Συμπεράσματα, Περιορισμοί και Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Ας ξεκινήσουμε λίγο διαφορετικά, με μία εικόνα. Το ενδιαφέρον κάθε σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας για ένα πλούσιο εθνικό σήμα είναι απότοκο της ολοένα και αυξανόμενης διασύνδεσης των ανθρώπων και της ανάδειξης των απεριόριστων προοπτικών αυτής της σταδιακής μεταστροφής από μία κατάσταση εσωστρέφειας σε προσανατολισμούς αντίστροφους. Παρομοιάζοντας το εθνικό σήμα με ένα αερόστατο, θα μπορούσε κανείς ρίχνοντας μία ματιά στον παγκόσμιο χάρτη να δει τόσα αερόστατα όσα και οι ανοιχτές δημοκρατικές κοινωνίες εν εξελίξει. Το σχήμα είναι ένα, ίδιο πάντα. Αλλάζουν όμως τα χρώματα και τα μεγέθη ανά περίπτωση. Ο τουρισμός είναι το γαλάζιο, ο πολιτισμός το λευκό, ο αθλητισμός το πράσινο, οι εξαγωγές το κόκκινο, η διακυβέρνηση το κίτρινο και η λίστα συνεχίζεται. Όσα περισσότερα χρώματα το διακοσμούν τόσο μεγαλύτερες οι προοπτικές του. Παράλληλα, το μέγεθός του είναι ανάλογο της παγκόσμιας προσοχής και εκτίμησης που χαίρει και η οποία λειτουργεί ως συμπληρωματική δύναμη άνωσης εκτοξεύοντάς το ακόμα πιο ψηλά. Συμπληρωματική, καθώς η κυρίαρχη πάντα δύναμη είναι οι προτιμήσεις, οι πεποιθήσεις και οι επιλογές των δημιουργών του. Να σημειωθεί εδώ ότι η πολυχρωμία δε συσχετίζεται θετικά με το μέγεθος του κάθε αερόστατου, ούτε πάλι το μέγεθος με τη γεωγραφική έκταση της εκπροσωπούσας χώρας. Γυρεύοντας το αερόστατο που ίπταται πάνω από την Ελλάδα, ακόμη και αν δεχθούμε ότι μπορεί εύλογα κανείς να φανταστεί μία σχετική πολυχρωμία, αυτό χάνεται ανάμεσα στο πλήθος λόγω του μικρού του κυρίως μεγέθους αλλά και μίας στρεβλής πορείας (positive or descriptive statement).

Για να το θέσω διαφορετικά, το τελευταίο διάστημα πολλοί είναι εκείνοι που κάνουν λόγο για μία σημαντική αλλαγή στην εικόνα της Ελλάδος χαρακτηρίζοντας τη χώρα ένα «παράδειγμα προς αποφυγή», αναξιόπιστο συνομιλητή και διεφθαρμένο εταίρο. Μπροστά σε αυτό το νέο στερεότυπο, του αποτυχημένου και περιθωριακού, το οποίο μάλιστα υποστηρίζεται από μία σειρά δεδομένων, το στερεότυπο του «Ζορμπά», ενός τύπου με διάθεση για ζωή, εκρηκτικού και ευάλωτου συνάμα, μοιάζει να κουβαλά μία αθωότητα παιδική που πλέον έχει χαθεί. Και ερχόμαστε λοιπόν στο κυρίως θέμα μας.

Από τη στιγμή που το εθνικό σήμα της Ελλάδος δεν είναι ούτε αυτοφύες ούτε θεόσταλτο παρά το αποτέλεσμα της διαχρονικής συνύπαρξης των ατόμων που το φέρουν, κύριο αντικείμενο της παρούσας μελέτης υπήρξε η σύνδεση της ηθικής της ευθύνης σε επίπεδο ατόμου με τη δημιουργία ενός πλούσιου εθνικού σήματος (normative statement).

Στην παρούσα έρευνα, εφαρμόζοντας την μοντελοποίηση δομικών εξισώσεων (Structural Equation Modeling-SEM), κατέστη δυνατό να ελεγχθεί και να επαληθευτεί ταυτόχρονα ολόκληρο το προτεινόμενο θεωρητικό μοντέλο και να διαφανούν οι δυναμικές σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μεταβλητών. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες διαθέσιμες παραμετρικές αναλυτικές τεχνικές αλληλεξάρτησης (interdependence techniques), η μοντελοποίηση δομικών εξισώσεων επιτρέπει στις ενδιαμέσες μεταβλητές να είναι τόσο εξαρτημένες όσο και ανεξάρτητες στις σχέσεις τους με τις υπόλοιπες μεταβλητές. Αν θελήσουμε να συνοψίσουμε τα κύρια συμπεράσματα της παρούσας μελέτης με βάση το θεωρητικό υπόβαθρο που εκτέθηκε και τα αποτελέσματα της έρευνας, αυτά έχουν ως εξής:

- ☛ Συνολικά σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό και οι επιμέρους σχέσεις που περιγράφει είναι επίσης σημαντικές.
- ☛ Καταρχάς γίνεται προφανές ότι η έννοια του εθνικού σήματος και το περιεχόμενο αυτής δεν είναι απλά το αντικείμενο μελέτης ορισμένων ακαδημαϊκών αλλά αφορά στο σύνολο των πολιτών που ανακαλύπτουν την πολλαπλασιαστική του ισχύ εντός και εκτός συνόρων και, άρα, ενδιαφέρει πολύ περισσότερο απ' ότι θεωρείτο μέχρι πρότινος.
- ☛ Σύμφωνα με τη μέση άποψη του δείγματος σχετικά με το αν φτάνει για όσα έχει κάνει σε βάρος της Ελλάδας ή δεν έχει κάνει υπέρ της, αυτή είναι σχετικά ουδέτερη, με πολύ μικρή θετική φόρτιση (Μέσος=5,32, Τυπική απόκλιση=2,68) καθώς μόνο το 53 % του δείγματος φαίνεται να συμφωνεί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, αλλά και ένα 35 % φαίνεται να διαφωνεί.
- ☛ Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η έρευνα έλαβε χώρα σε μία περίοδο κατά την οποία τα σημάδια της κρίσης ήταν εμφανή στους

περισσότερους και άρα η συγκινησιακή φόρτιση υψηλή, η παραδοχή αυτή επιβεβαιώνει ως έναν βαθμό την επικράτηση και διάδοση των διαφόρων σεναρίων συνωμοσίας εντός της ελληνικής κοινωνίας. Την ίδια στιγμή, αυτή η έστω και μικρή θετική φόρτιση μοιάζει να εξηγεί ως ένα σημείο τη σχετική ανοχή που παρατηρείται εντός της ελληνικής κοινωνίας απέναντι σε όλες εκείνες τις αλλαγές που επέβαλε το ξέσπασμα της κρίσης ως απόρροια μίας ενοχικής συμπεριφοράς. Θα μπορούσε μάλιστα κανείς να συμπεράνει εκ των (μη) πεπραγμένων στο δημόσιο χώρο ότι η πλειοψηφία των πολιτών έχει αυτοχαρακτηρίσει τις συμπεριφορές της ως απαράδεκτες και καταδικαστέες. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι διατυπώνεται ευθέως –έστω και σε μικρότερο του επιθυμητού βαθμό- μία κριτική αξιολόγηση της παρούσας κατάστασης, συνειδητοποίησης του τέλους αλλά και συμμετοχής στη δημιουργία αυτού δεν είναι τίποτα άλλο από ένα γνήσια ελπιδοφόρο μήνυμα.

- ☛ Η ανάληψη των ευθυνών που εύλογα οδηγεί –σταδιακά έστω- και στην ανάληψη του κόστους, ο καταμερισμός του οποίου είναι άλλο θέμα προς συζήτηση, δικαιώνει την επιλογή αναζήτησης της άκρης του νήματος σε επίπεδο ατόμου και αναδεικνύει την καθοριστική σημασία της ατομικής συμπεριφοράς και δράσης στους δημοκρατικούς καιρούς.
- ☛ Η ατομική συμπεριφορά του πολίτη συνδέεται ξεκάθαρα με τον πλούτο του εθνικού σήματος της Ελλάδος. Με βάση το θεωρητικό υπόβαθρο που εκτέθηκε νωρίτερα επιβεβαιώνονται και οι τέσσερις υποθέσεις του προτεινόμενου μοντέλου. Αναλυτικότερα το άθροισμα συμπεριφορών καλότητας επιδρά θετικά στη δημιουργία μίας ισχυρής εικόνας διαμέσου τριών μεταβλητών: της συνεργατικής συλλογικής δράσης, της κουλτούρας μακροχρόνιας ορθολογικότητας και της δημόσιας διπλωματίας. Η ανάλυση διαμεσολάβησης (mediation analysis) εμπλούτισε ακόμα περισσότερο την κατανόησή μας για τις σχέσεις των μεταβλητών δείχνοντας την άμεση και έμμεση μεταξύ τους σύνδεση καθώς και την πρακτική και ερμηνευτική αξία αυτών των σχέσεων.
- ☛ Ειδικότερα, επαληθεύεται η επίδραση των τριών ενδιάμεσων μεταβλητών.

Η ηθική της ευθύνης σε επίπεδο ατόμου έχει άμεση επιρροή σε επίπεδο συνόλου δεδομένου ότι με βάση τα αποτελέσματα εκτίμησης των δομικών σχέσεων, οι σχετικές παράμετροι (structural parameter estimates) είναι στατιστικά σημαντικές και στην επιθυμητή κατεύθυνση (statistically significant and in the predicted direction). Η ηθική της ευθύνης σε έναν κόσμο που δεν είναι άλλος από ένα μεγάλο δίκτυο, οικοδομείται στη βάση του ατόμου, μεταφέρεται και είτε ανταμείβεται και ενισχύεται εντός του συστήματος είτε ξεθωριάζει και απονευρώνεται. Είδαμε νωρίτερα ότι ενώ ο συντονισμός των ατομικών πρακτικών στον κοινωνικό βίο δε θεωρείται δεδομένος ούτε πάντα ευκαίριος, εκείνο που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση παραμένει διαχρονικά η απαίτηση για συλλογική δράση. Η επιβεβαίωση της πρώτης υπόθεσης ξεκαθαρίζει ότι μέσω των καλότροπων ατομικών πρακτικών οι αντίπαλοι γίνονται συμπαίκτες, άγνωστοι μεταξύ τους συνεργάζονται, οι κατοικούντες στις παρυφές των δικτύων συνδέονται και όλα αρχίζουν αλλιώς. Γίνεται σαφές ότι η συλλογική δράση ως δράση που έπεται της δημοκρατικής συμβίωσης συνεξελισσόμενων ατόμων μπορεί να αποκτήσει εθνικό χαρακτήρα, ομοιογένεια στρατηγικής λογικής, η οποία συνθλίβει τις όποιες φυγόκεντρες και απροσάρμοστες δυνάμεις, και επιρροή τόσο στο εσωτερικό όσο και στο διεθνές περιβάλλον. Αυτή η ηθική οδηγεί σε συλλογικές διεκδικήσεις ρεαλιστικές αλλά ταυτόχρονα περισσότερο ανθρώπινες. Υπό έναν όρο: την αναζήτηση της κοινωνικής ευρυθμίας σε νόμους και θεσμούς, διαφάνεια και λογοδοσία, διαπραγμάτευση και σεβασμό, συνεργασία και κριτική.

Εδώ θα ήθελα να διευκρινίσω ότι η συνολική προσπάθεια αφορά στη μέτρηση των συμπεριφορικών πεποιθήσεων (behavioural beliefs) των Ελλήνων πολιτών όσον αφορά στις έννοιες της ηθικής της ευθύνης, της συνεργατικής συλλογικής δράσης και της κουλτούρας αλλά και των αντιλήψεων τους σχετικά με τις έννοιες της δημόσιας διπλωματίας και του εθνικού σήματος της χώρας τους. Σε καμία περίπτωση δεν επιχειρήθηκε η μέτρηση της ηθικής της ευθύνης του Έλληνα πολίτη και για το λόγο αυτό δεν χρησιμοποιήθηκαν υπάρχουσες σχετικές κλίμακες μέτρησης της ηθικής συμπεριφοράς από το πεδίο της επιχειρηματικής

ηθικής όπως the Behaviorally Anchored Rating Scale (BARS) των Smith and Kendall (1963), the Defining Issue Test (DIT) του Rest (1979), The Managerial Judgment Test (MJT) του Lind (1978 and 1995), the Ethics Position Questionnaire (EPQ) του Forsyth (1980) και the Managerial Value Profile (MVP) των Sashkin, Rosenbach and Sashkin (1997), The Managerial Ethical Profile (MEP) του Gian Luca Casali, των Newstrom and Ruch (1975), ή η κλίμακα του Federman (1981), αν και η μέτρηση αυτής είναι πολύ σημαντική (Catewood and Carroll, 1991). Άλλωστε, τη χρονική περίοδο κατά την οποία διεξήχθη η έρευνα, το συνολικό κλίμα στην Ελλάδα ήταν πολύ αρνητικό με αποτέλεσμα συναισθήματα όπως αυτό του θυμού ή της απόδοσης ευθύνης σε τρίτους να επηρέαζε αισθητά την κρίση τους σε περίπτωση μίας προσπάθειας μέτρησης της δικής τους ηθικής. Θυμίζω ότι εκείνη την περίοδο, μεταξύ άλλων, το επίπεδο της κατανάλωσης κινείται σε πρωτόγνωρα χαμηλά επίπεδα, το κίνημα των Αγανακτισμένων έχει την τιμητική του και η Χρυσή Αυγή αποκτά κοινοβουλευτική υπόσταση.

- ❖ Δομικό συστατικό της ηθικής της ευθύνης αποτελεί η υψηλή κατά κεφαλήν καλλιέργεια. Κατά την ανάπτυξη της αντίστοιχης κλίμακας αποδεικνύεται- και δεν πρόκειται για έκπληξη- η βαρύτητα του ρόλου της παιδείας στην ενδυνάμωση της καλότροπης συμπεριφοράς. Αυτό σημαίνει πως η νοητική καλλιέργεια των πολιτών τοποθετείται στη βάση του μοντέλου, η έλλειψη της οποίας το αποδυναμώνει και το αποδομεί. Άτομα που αναγνωρίζουν την αλληλεπίδραση δρουν υπεύθυνα προς τα συμφέροντα του συνόλου. Αντιστρόφως, άτομα που δεν αναγνωρίζουν την σημασία της αλληλεπίδρασης θα ακολουθήσουν μη συνεργατικές στρατηγικές και θα δημιουργήσουν συλλογικό πρόβλημα. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος της παιδείας είναι σημαντικός. Η παιδεία διαμορφώνει τον χαρακτήρα των ανθρώπων, ο οποίος θεωρείται "σφυριλατήσιμος," και μπορεί να επιτύχει την ανάπτυξη μιας "ηθικής" - συνεργατικής συμπεριφοράς.
- ❖ Στην ανάλυση των αποτελεσμάτων κατέστη σαφής η σύνδεση της συνεργατικής συλλογικής δράσης και συμπεριφοράς με την κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας. Η υπεύθυνη συμπεριφορά και δράση

σε επίπεδο συνόλου ως παράγωγο του αθροίσματος ατομικών πρακτικών εδραιώνει σταδιακά μία κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας και άρα κοινωνικής ευρυθμίας μέσω της αλληλεγγύης, της εμπιστοσύνης και μίας ευγένειας ανταποδοτικής ή αλλιώς αμειβόμενης. Η κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας αφορά σε ένα σύνολο παραδοχών με γνώμονα τον εξωραϊσμό του μέλλοντος. Πρακτικές και πολιτικές υψηλού κόστους η επανάληψη των οποίων δύναται να μειώσει αισθητά τα σύνολα κόστους αυξάνοντας παράλληλα την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητά τους. Χωρίς καμία αποστροφή στις ατομικιστικές αξίες, η κουλτούρα μακροχρόνιας ορθολογικότητας εκφράζει από τη μία τη χρεοκοπία της κουλτούρας «όλα επιτρέπονται», όπως θα χαρακτηρίσει παλαιότερες συμπεριφορές ο Λιποβετσκί, φανερώνοντας την αποσύνθεση και το μαρasmus των κοινωνιών και από την άλλη σηματοδοτεί μία διαδικασία προόδου της λογικής κατά τον Χάγιεκ εντός της κοινωνίας που διατηρεί έναν αυθορμητισμό «παιδικό» που με το πέρασμα των χρόνων μεστώνει αλλά ως μη στατική ποτέ δεν ωριμάζει.

- Η ενδυνάμωση αυτής της προκύπτουσας συλλογικής συμπεριφοράς και δράσης γεννά μία νέα κουλτούρα της οποίας η επικράτηση είναι επιθυμητή στην καθημερινή ζωή. Ο Έλληνας πολίτης αναγνωρίζει την αξία της κουλτούρας μακροχρόνιας ορθολογικότητας ενός κράτους στο σύγχρονο περιβάλλον δεδομένου ότι εκ των αποτελεσμάτων δείχνει να συνδέει τα σημερινά δεινά με μία λογική στο επίκεντρο της οποίας ετίθετο το εφήμερο, η προσοδοθηρία και ο παρασιτισμός, δηλαδή επιλογές άμεσης απόδοσης του μεγαλύτερου ποσοστού του πληθυσμού, πρακτικές του «εδώ και τώρα» και τακτικές «hit and run», άλλες φορές λόγω άγνοιας μα τις περισσότερες λόγω φόβου απέναντι στο τίμημα του «σήμερα για αύριο». Ξεκαθαρίζεται ότι μεταξύ των κυριοτέρων αιτιών αμαύρωσης της διεθνούς εικόνας της Ελλάδος τα χρόνια που διανύουμε υπήρξε η αντίληψη ότι το κέρδος είναι ο σκοπός. Η πορεία της χώρας τα τελευταία χρόνια απέδειξε ότι το κέρδος μπορεί να είναι μόνο το μέσο που θα εξασφαλίσει την ανάπτυξη και όχι ο αυτοσκοπός, μία αίσθηση έκδηλη στις απαντήσεις των ερωτώμενων.

- Είναι γνωστό πως το πέρασμα του χρόνου διορθώνει με μαθηματική ακρίβεια λάθη και επιλογές των ανθρώπων. Η μετατόπιση του χρονικού ορίζοντα και η υιοθέτηση ενός τρόπου ζωής που νοιάζεται για το μέλλον απαλύνει ως και εξαφανίζει τον πόνο μελλοντικών διορθώσεων και επαναπροσδιορισμού ανθρώπινων πρακτικών. Δομικό συστατικό της ομαλής λειτουργίας του συλλογικού βίου καθίστανται οι θεσμοί. Στην ανάπτυξη της κλίμακας για την καλώς εννοούμενη συνεργατική συλλογική δράση διαφαίνεται η δυναμική των θεσμών εκείνων που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της ύπαρξης κόστους στις συναλλαγές εντός μίας κοινωνίας και δύνανται να επιλύσουν τις όποιες διαφορές προκύπτουν προσδιορίζοντας το σύνολο των συνετών επιλογών του ατόμου.
- Η αναγκαιότητα ενός υγιούς θεσμικού πλαισίου και προφανώς η ανατροπή των «κακώς κειμένων» του υπάρχοντος εντός μίας κοινωνίας και ακόμη περισσότερο σε μία περίοδο κατά την οποία δεν υπάρχει φιλόξενο πλαίσιο για αλλαγές παραμένει η μόνιμη πρόκληση για το ελληνικό κράτος.
- Υποστηρίζεται εμφανώς η επιρροή της κουλτούρας στη χάραξη των πολιτικών Δημόσιας Διπλωματίας. Με άλλα λόγια αυτός ο τρόπος ζωής διαχέεται και επικοινωνείται μέσω κάθε οδού Δημόσιας Διπλωματίας σε εξωτερικά κοινά. Όσον αφορά στην αντίληψη της έννοιας αυτής, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας συμφωνούν με τους περισσότερους μελετητές που συσχετίζουν τις πρακτικές της δημόσιας διπλωματίας με την προβολή των εθνικών θέσεων και προτεραιοτήτων της εξωτερικής πολιτικής, την επικοινωνία των λαών μεταξύ τους και την προώθηση των αξιών και των ιδανικών της κάθε χώρας στη βάση της αμοιβαιότητας των συμφερόντων. Επιβεβαιώνεται η σημαντική συσχέτιση της εθνικής κουλτούρας μακροχρόνιας ορθολογικότητας με τις πολιτικές δημόσιας διπλωματίας υπό την έννοια της έμφασης στη διεθνή κοινή γνώμη που αποκτά ολοένα και μεγαλύτερο ενδιαφέρον στις μέρες μας (Leonard, 2002). Σε αντίθεση με αναλύσεις οι οποίες ταυτίζουν τη Δημόσια Διπλωματία με την προπαγάνδα, οι Έλληνες δεν τη συνδέουν με την έννοια και την ουσία της προπαγάνδας, γεγονός

που λογικά προκύπτει από τη συνεργασία και τη συμμαχία του κράτους με μη κρατικούς φορείς και άρα περισσότερο ανεξάρτητους παίκτες, εναλλακτικών λογικών και μεγαλύτερης αξιοπιστίας. Από την άλλη να σημειωθεί επίσης η αδυναμία κατανόησης ή/και η υποτίμηση των δυνητικών προοπτικών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης προς αυτή την κατεύθυνση.

- Τέλος, η επιβεβαίωση της τέταρτης υπόθεσης βάσει της οποίας οι πολιτικές Δημόσιας Διπλωματίας επιδρούν και διαμορφώνουν το εθνικό σήμα μίας χώρας μας οδηγεί στα εξής συμπεράσματα: πρώτον, τα όρια μεταξύ των δύο παύουν να είναι δυσδιάκριτα καθώς η δημόσια διπλωματία αποτελεί το μέσο και το εθνικό σήμα το αποτέλεσμα αυτής. Δεύτερον, τα inputs στα οποία θα επενδύσει ένα κράτος σε συνεργασία με όλους τους δρώντες στο σχεδιασμό των πολιτικών περί Δημόσιας Διπλωματίας θα οδηγήσουν σε ένα output. Αυτό είναι το εθνικό σήμα με τις διαβαθμίσεις της ήπιας ισχύος –την ποικιλοχρωμία και το μέγεθος του αερόστατου- να προσδιορίζουν την ποιότητα, την ένταση και την έκταση της εν λόγω αφήγησης.
- Το εθνικό σήμα επικοινωνεί αθροιστικά την εικόνα ενός κράτους. Το κλειδί για την κατανόηση της σημασίας του είναι η διάκριση ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον με σημείο εκκίνησης το παρόν.
- Η δημιουργική συμμετοχή του κράτους στη διαδικασία εθνικής σηματοποίησης το αποσυνδέει από παλιότερες λογικές απόλυτου σχεδιασμού και ελέγχου. Το σύγχρονο κράτος ούτε ορίζει ούτε πιέζει παρά όντας εμφανώς «περιορισμένο», περισσότερο ήπιο και άρα πιο επικοινωνιακό καθίσταται ευέλικτο και αποτελεσματικότερο. Σε κάθε περίπτωση η κλασική κρατική επικοινωνιακή πολιτική δεν μπορεί να φέρει τα αποτελέσματα που προσδοκά.
- Όσον αφορά στο εθνικό σήμα της Ελλάδος στα αποτελέσματα της έρευνας αποκαλύπτεται μία προτίμηση των Ελλήνων στις διαστάσεις των εξαγωγών, των επενδύσεων και της διακυβέρνησης. Κυριαρχεί με άλλα λόγια η πεποίθηση ότι στην παρούσα συγκυρία πρωτοβουλίες σχετικές τόσο με την οικονομική δραστηριότητα όσο και την ευρύτερη έννοια της διακυβέρνησης προηγούνται ή θα έπρεπε να προηγηθούν

άλλων που σχετίζονται με το ανθρώπινο δυναμικό, τον τουρισμό, τον πολιτισμό και τον αθλητισμό. Το γεγονός αυτό ποσώς συνδέεται με μία διάθεση παραγκωνισμού πολιτιστικών δοκιμών. Αντίθετα, υποστηρίζεται έμμεσα ότι η αδράνεια ως αποτέλεσμα νομοθετικών αποτυχιών και ανεπαρκειών οργανωτικών και άλλων έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της σημερινής εικόνας της χώρας και επομένως καλό θα ήταν να δοθεί μία σχετική προτεραιότητα.

Στην αρχή της εργασίας υποστηρίχθηκε ότι όλα τα υλικά για ένα πλούσιο εθνικό σήμα της Ελλάδος είναι εδώ, απλά λείπει η σωστή σύνθεσή τους σε ένα συνεκτικό σύνολο, ένα «προϊόν» που δεν είναι άλλο από το εθνικό σήμα «Ελλάδα». Η ηθική της ευθύνης του ατόμου που δεν ταυτίζεται με το καθήκον ή τη γενναιόδωρη προσφορά του εαυτού, παρά με μία στρατηγική επένδυση στο μέλλον άκρως επικοινωνιακή, ευέλικτη και εξελίξιμη, έχει σαφώς τη θέση της στην όλη διαδικασία της εθνικής σηματοποίησης ως ενорχηστρωτής και συνοδοιπόρος. Λογιών λογιών ιστορίες αποδεικνύουν εξάλλου τη θέση αυτή. Αφηγήσεις που σήμερα προβάλλονται ολοένα και περισσότερο τόσο ως παραδείγματα επιτυχούς διαχείρισης της καθημερινότητας εντός συνθηκών κρίσης όσο και ως ενέσεις αισιοδοξίας απέναντι σε ένα παρελθόν τις συνέπειες του οποίου προσπαθούμε να μετριάσουμε. Η ιστορία του Θανάση Βακάλη είναι μία απ' αυτές και την παραθέτω ως ένα ξεκάθαρο παράδειγμα πρακτικής εφαρμογής του θεωρητικού μοντέλου της παρούσας εργασίας. Όντας απόφοιτος της Ιατρικής Σχολής αποφασίζει στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας να στραφεί επαγγελματικά στο χώρο της αγελαδοτροφίας και της γεωργίας και να ασχοληθεί με την οικογενειακή επιχείρηση παραγωγής γάλακτος. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος, επέλεξε να ασχοληθεί με τον πρωτογενή τομέα λόγω της οικογενειακής παράδοσης αλλά και διότι πιστεύει ότι αποτελεί τον βασικότερο πυλώνα ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, προσφέροντας απεριόριστες δυνατότητες και ευκαιρίες δράσης σε έναν επαγγελματία αγρότη. Δέκα χρόνια αργότερα, το 2011, ιδρύει μαζί με μία ομάδα γαλακτοπαραγωγών από τη Λάρισα τον συνεταιρισμό «ΘΕΣγάλα». Αυτή τη στιγμή οι 3-4 γαλακτοπαραγωγοί με τους οποίους ξεκίνησε έγιναν 102 ενώ ο τζίρος του συνεταιρισμού έφτασε τα 30.000 ευρώ χωρίς να έχει

κλείσει καν τα 2 χρόνια λειτουργίας. Η ξεκάθαρη τοποθέτηση του εν λόγω ατόμου υπέρ της παραγωγής, η στρατηγική επιλογή της επένδυσης στο μέλλον σε συνδυασμό με την προσωπική προσπάθεια ενέπνευσε και ένωσε τις τοπικές δυνάμεις με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός συνεταιρισμού υπό την έννοια ενός συνεργατικού σχήματος δημιουργικού και υπεύθυνου και όχι ως ενός ακόμη συνδικαλιστικού οργάνου. Η συντονισμένη δράση των μελών του, τηρώντας τις κατευθυντήριες γραμμές και με πίστη στην κοινή προσπάθεια τους, οδήγησε στην υιοθέτηση μίας κουλτούρας υπευθυνότητας, αξιοπιστίας και εξωστρέφειας. Ένα στοιχείο ενδεικτικό αυτής της κουλτούρας αποτελεί η βοήθεια του «ΘΕΣγάλα» στη σύσταση δυο νέων συνεταιρισμών: των προβατοτρόφων «ΓΑΛΑ ΕΛΛΑΣ» και των γεωργών (ΘΕΣ ΓΗ), κάνοντας συμβόλαιο μαζί τους με σκοπό την προμήθεια ζώων και δημητριακών. Πολύ σύντομα ακολούθησαν στρατηγικές αύξησης της αναγνωρισιμότητας –με νέο λογότυπο- και συντονισμένες δράσεις επικοινωνίας –με παρουσία σε κλαδικές εκθέσεις- που στόχο έχουν την περεταίρω διείσδυση στην αγορά. Με δύο λόγια μία διαρκής ανταλλαγή που χαίρει αρμονίας και πιστοποιεί τη συνεξέλιξη μέσω της αύξησης των θέσεων εργασίας, της αύξησης της παραγωγής, της αύξησης της ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας, της δημιουργίας οικονομιών κλίμακος, μετρήσιμων αποτελεσμάτων, μίας εν τέλει νέας αφήγησης για την Ελλάδα.

Και είναι πράγματι αισθητή η έξαρση μίας τέτοιου τύπου ζωντάνιας. Ιστορίες γαστρονομίας όπως η τράπεζα σπόρων του «Πελίτι» που έχει βραβευτεί για τη δραστηριότητά του από τον διεθνή Οργανισμό για την Προστασία της Βιοποικιλότητας χαρίζοντάς της τον τίτλο του Φύλακα της Βιοποικιλότητας της Μεσογείου, το τυροκομείο «Ζαγόρι» που βρίσκεται λίγο έξω από τα Ιωάννινα και αποτελεί τον καρπό της συνεργασίας δύο φίλων, η εταιρεία «Δίρφυς» με μια πρότυπη, διεθνώς, μονάδα παραγωγής μανιταριών στην Εύβοια, το κασκαβάλι Σαμοθράκης και το κασέρι Ξάνθης. Ιστορίες με φόντο την ποικιλομορφία της Ελλάδος αλλά και την ελληνική φιλοξενία όπως η πρωτοβουλία «Meet the World in Greece» εμπνευστής της οποίας είναι ο φωτογράφος Άρης Καλογερόπουλος, η προσπάθεια δημιουργίας αυτόνομων microbrands όπως η Κρήτη (Crete: See for yourself, 2012 και Crete: incredible history, hospitality, beaches, flavors, memories, 2013) και η Νάξος (Naxos: A World to Experience). Ως εδώ όλα βαίνουν καλώς.

Είδαμε όμως νωρίτερα ότι το κάθε άτομο που διαπράττει μια πράξη έχει έναν σκοπό διαφορετικό από εκείνον που προκύπτει όταν μελετηθούν αυτές οι πράξεις στο σύνολό τους. Εν προκειμένω ο τίμιος επιχειρηματίας δεν έχει σκοπό να αναστρέψει το αρνητικό κλίμα για την Ελλάδα. Όταν όμως πολλοί επιχειρηματίες δράσουν αναλόγως, τότε η εικόνα της χώρας βελτιώνεται. Κατά τον ίδιο τρόπο όταν ένας πολίτης φοροδιαφεύγει, δεν αποδομείται η λεγόμενη «εμπιστοσύνη στους θεσμούς» (institutional trust) ούτε ενισχύεται η προσοδοθηρία. Όταν όμως η φοροδιαφυγή είναι μαζική, τότε παρατηρείται ανασφάλεια, αποδυνάμωση της «εμπιστοσύνης στους θεσμούς» και παρακμή. Τα αποτελέσματα αυτά, γνωστά στις κοινωνικές επιστήμες ως ακούσιες επιπτώσεις (unanticipated consequences or unforeseen consequences), προκύπτουν μη ηθελημένα κυρίως λόγω της στρατηγικής αλληλεπίδρασης των μελών του συστήματος. Μία ανάλογη κατάσταση παρακολουθήσαμε κατά τη διάρκεια πρόσφατων ελέγχων του Σώματος Δίωξης Οικονομικού εγκλήματος σε δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς κατά τη θερινή περίοδο 2013, όταν αποδείχθηκε πως το ποσοστό παραβατικότητας ξεπερνά το 50%⁷³ με πρωταθλητή την Εύβοια, όπου διαπιστώθηκαν φορολογικές παραβάσεις στο σύνολο (100%) των επιχειρήσεων που ελέγχθηκαν. Απόρροια των διαφορετικών και ακούσιων επιπτώσεων του αθροίσματος κοινών ατομικών επιλογών και πεπραγμένων εκτός ρυθμιστικού πλαισίου στην παρούσα περίπτωση αποτελεί μεταξύ άλλων η νόθευση του υγιούς ανταγωνισμού -δεδομένου ότι οι επιχειρήσεις εκείνες που φοροδιαφεύγουν διατηρούν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα ανταγωνιστικότητας-, τα περιορισμένα φορολογικά έσοδα για το ελληνικό κράτος, γεγονός που το οδηγεί σε εναλλακτικούς τρόπους άντλησης εσόδων-επώδυνους για το σύνολο των πολιτών και η δημιουργία ενός συλλογικού προβλήματος. Στην προκειμένη περίπτωση το συλλογικό πρόβλημα είναι ένα ανίσχυρο εθνικό σήμα.

Να σημειώσω εδώ, ως απόδειξη του ενστερνισμού της σημασίας της συμπεριφοράς του ατόμου, το επίσημο κάλεσμα του ΕΟΤ, μέσω της τελευταίας του καλοπροαίρετης καμπάνιας, "να εξαφανίσουμε όλοι μαζί το

⁷³ Φωκίδα 80%, Θήρα 79,31%, Πάρος 75,76%, Λακωνία 71,27%, Ίος 66,67%, Αττική 60%, Κρήτη 56,83%, Λουτράκι - Παραλία Ξυλοκάστρου 52,85%, Πόρτο Χέλι Ερμιόνη 50%, Κέρκυρα 46%, Ρόδος 44%, Μύκονος 43,75%, Σύρος 42,11%, Χαλκιδική 40%, Πιερία 33%, Τήνος 26,67%.

περίπου". Το «περίπου» σε μία ελεύθερη μετάφραση παραπέμπει μάλλον σε κάθε είδους εκπώσεις, σε λαϊκισμούς και πελατειακές σχέσεις, σε προστριβές και «αναπτυξιακές εμπλοκές», που έπονται της μαζικής υιοθέτησης προσωπικών κανόνων με κυρίαρχη επιλογή την αποφυγή «επιλογών υψηλού ρίσκου»(risk aversion) και κόστος την αποδυνάμωση του «εθνικού σήματος». Με άλλα λόγια αναφέρεται στην ελληνική πραγματικότητα των τελευταίων τριάντα σχεδόν ετών, την οποία πρότερες καμπάνιες –εγκώμια ομορφιάς και πολυτέλειας- δεν κατάφεραν να περιορίσουν. Τα όσα ελέγχθησαν από τον Peter Economides⁷⁴ σχετικά με την επιλογή της συγκεκριμένης καμπάνιας μάλλον συνδέονται με αυτό που ο οικονομολόγος Harold Demsetz (1969) ονομάζει «η πλάνη της νιρβάνα» (nirvana fallacy) υπό την έννοια της σύγκρισης μίας υπαρκτής κατάστασης και της πιθανής διαχείρισής της με μία ιδανική-ουτοπική πραγματικότητα. Ναι, ένα μαγικό ραβδί που υπόσχεται αρμονία και ευημερία ηχεί πολύ ωραία και προς στιγμήν συναρπάζει μικρούς και μεγάλους. Ωστόσο, με βάση τα όσα γνωρίζουμε, μία τέτοια προσέγγιση δε θα μπορούσε να αποδώσει ούτε στο ελάχιστο την πραγματικότητα.

Ο Σπινόζα στην «Πολιτική Πραγματεία» υποστηρίζει ότι «το καλύτερο κράτος είναι εκείνο στο οποίο οι άνθρωποι ζουν μία ανθρώπινη ζωή». Μία ιδέα κεντρική σε όλες τις εποχές και σήμερα ακόμη περισσότερο, η οποία αποτυπώνεται καθολικά είτε ως αγωνία για τους παλιότερους είτε ως προσμονή για τις επόμενες γενιές. Το διαχρονικό πρόβλημα ωστόσο εντοπίζεται στην αδυναμία ανάπτυξης αυτής της ιδέας. Στην Ελλάδα, η φθίνουσα πορεία των τελευταίων ετών σε συνδυασμό με την ταχύτητα της πληροφορίας και μία πραγματικότητα που θέλει τη συμπάθεια του

⁷⁴ "I love funny things. But some funny things just aren't funny. Like this new campaign from EOT. I know who is paying for this stuff. And I know who is suffering this stuff. You and me and 10 million other Greeks. But my question is, who on earth is thinking up this stuff? And is anyone thinking of the impact this has on brand? Internally, amongst Greeks. And externally ... because it WILL be seen by people outside Greece. Brand is reputation. It's what people think of you. And it starts with what we think of ourselves. Everything communicates. What you do. What you say. What you don't do. What you don't say. Remember? Let me tell you what I think is wrong here. And let me tell you what I think is right. Yes. Greece is the richest country on earth. No. That's not a great message for Greeks right now. Yes. We should keep our beaches clean. No. Don't talk to me like I'm a little kid. This ad was made by Beetroot for whom I have nothing but respect. But any creative resource is only as good as the client who briefs and approves the work. Beetroot, you have been pulled down way below your level. This work is crap. Real crap."

παγκόσμιου κοινού να προσδιορίζεται σφαιρικά κλιμακώνει τη μάχη ανάμεσα στο χθες και το αύριο. Γράφει ο Edgar Morin (1998:132) «Οι σύγχρονες κοινωνίες όχι μόνον μπορούν να ανεχθούν πολύ μεγάλες αταξίες, αλλά μπορούν να εξελιχθούν μέσα από αταξίες. Τι είναι λοιπόν η κοινωνική εξέλιξη; Δεν είναι άλλο από την ενσωμάτωση στο σύστημα ενός καινούριου στοιχείου, που γι' αυτό ακριβώς είναι μία αταξία καθώς ταραάζει την αμετάβλητη αυτό-διαιώνισή του. Λοιπόν, όσο πιο θερμή είναι μία κοινωνία, τόσο περιέχει και αταξίες και ελευθερίες, τόσο ανέχεται τη γέννηση και τη σύνθεση μικροπαρεκκλίσεων (ατομικών, ομαδικών). Αυτές οι παρεκκλίσεις θα μπορέσουν να μεταβληθούν σε τάσεις με τη βοήθεια ανταγωνισμών και κοινωνικών συγκρούσεων, που, κατ'αυτόν τον τρόπο, καθίστανται πράγματι φορείς και κινητήριες δυνάμεις αλλαγών».

Με δεδομένη σαφώς τη διάκριση μεταξύ θεωρητικής ορθολογικότητας (theoretical rationality) και πρακτικής ορθολογικότητας (practical rationality), το αισιόδοξο μήνυμα που μεταφέρει η παρούσα έρευνα είναι μία έκδηλη συναίνεση της πλειοψηφίας υπέρ της ευθύνης του ατόμου να προχωρά υπό καθεστώς αλληλεξάρτησης και να παράγει προστιθέμενη αξία. Μίας πλειοψηφίας που φέρει τη ζωντάνια και το δυναμισμό των νιάτων, τη γνώση και την κατανόηση των αιτιών που οδήγησαν σε αποτυχημένες πρακτικές και την πίστη στην αξία της συνεργασίας. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι η διάδοχη κατάσταση θα παρουσιαστεί συγκινητικά απεγάδιαστη. Ωστόσο, η εν λόγω αποκωδικοποίηση των πληροφοριών, άρρηκτα συνδεδεμένη με την παιδεία του δείγματος της έρευνας, μας μεταφέρει το πλέον χαρμόσυνο μήνυμα όλων. Πήραμε το μάθημά μας και είμαστε έτοιμοι να αντιμετωπίσουμε τα πολλά και σύνθετα προβλήματα που η κρίση έφερε στην επιφάνεια, να δεσμευτούμε χωρίς αυταπάτες σε υπεύθυνες και συνεργατικές συμπεριφορές και να πορευτούμε σε μία κοινή προσπάθεια.

Το ερώτημα που παραμένει είναι πως οι καλότητες συμπεριφορές μπορούν να υπερισχύσουν των υπολοίπων εντός της ελληνικής κοινωνίας. Ο Owen Flanagan είχε γράψει «Βεβαιωθείτε όταν φτιάχνετε μία ηθική θεωρία ή προβάλλετε μία ηθική ιδέα, ότι ο χαρακτήρας, η επεξεργασία των αποφάσεων και η συμπεριφορά που καθορίζετε είναι εφικτές ή θεωρούνται εφικτές για πλάσματα σαν κι εμάς» (Mulgan, 1999:171). Το γεγονός ότι το τελευταίο

διάστημα τα μηνύματα αισιοδοξίας πληθαίνουν και ωριμάζουν αποτελεί την πειστικότερη απόδειξη του ότι η καλότροπη συμπεριφορά δεν αποτελεί μία θεωρητική, αφηρημένη σύλληψη αλλά μία πραγματικότητα εφικτή που στηρίζεται στον εθισμό στη συναίνεση.

Περιορισμοί της Ερευνητικής Προσπάθειας και Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα-Μειονεκτήματα Έρευνας

Όπως κάθε ερευνητική προσπάθεια, έτσι και αυτή, υπόκειται σε κάποιους περιορισμούς. Αρχικά, στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκαν κλίμακες μέτρησης που δεν είχαν δοκιμαστεί προηγουμένως σε άλλες εργασίες. Συνεπώς αναπτύχθηκαν ειδικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης προσπάθειας. Αυτό το γεγονός μπορεί από την μια μεριά να αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στον συγκεκριμένο ερευνητικό χώρο που δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να παραβλέπεται, αλλά ταυτόχρονα μειώνει σε κάποιο βαθμό την εμπιστοσύνη που μπορούμε να έχουμε στα παραγόμενα αποτελέσματα καθώς η αξιοπιστία (reliability) και οι διάφορες διαστάσεις της εγκυρότητάς τους (face validity, nomological validity, convergent validity, discriminant validity), δεν έχουν στέρεα εγκαθιδρυθεί. Οι ψυχομετρικές ιδιότητες των χρησιμοποιούμενων κλιμάκων ήταν μεν σε ανεκτά επίπεδα σύμφωνα με τις επιταγές της σχετικής βιβλιογραφίας, αλλά η επαναλαμβανόμενη χρήση τους στο μέλλον σε παρόμοιες έρευνες θα μπορέσει να αυξήσει περαιτέρω την σιγουριά για το περιεχόμενό τους, τη σταθερότητά τους και την ποιότητα των αποτελεσμάτων που παράγουν.

Ένας άλλος περιορισμός, εδράζεται στην μέθοδο συλλογής των δεδομένων και στην επιλεγθείσα μέθοδο δειγματοληψίας. Η επιλογή δείγματος μη πιθανότητας, δείγμα ευκολίας με στοιχεία δείγματος χιονοστιβάδας, περιορίζει τη γενικευσιμότητα (generalizability) των αποτελεσμάτων στον γενικό πληθυσμό. Ταυτόχρονα, το γεγονός πως χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος συλλογής των δεδομένων το διαδίκτυο μπορεί

επίσης να βλάπτει δυνητικά την εξωτερική εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας, ειδικά όσο ο ιντερνετικός πληθυσμός εξακολουθεί να μην συγκλίνει απόλυτα με τον γενικό (ClickMedia, 2008), με αποτέλεσμα συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες ή άτομα προερχόμενα από συγκεκριμένες κοινωνικές και μορφωτικές ομάδες να αποκλείονται και να μην αντιπροσωπεύονται στην έρευνα. Μια πιο δομημένη ή τυχαιοποιημένη μέθοδος δειγματοληψίας που θα στηρίζεται σε δειγματοληπτικό πλαίσιο και μια μέθοδος συλλογής που θα εξασφαλίζει μεγαλύτερο βαθμό αντιπροσωπευτικότητας του γενικού πληθυσμού θα μπορέσει να εξαλείψει τις προαναφερθείσες αιτιάσεις.

Τέλος, το θεωρητικό μοντέλο ελέγχθηκε και επαληθεύτηκε αποκλειστικά σε Έλληνες πολίτες. Αυτό περιορίζει την απροβλημάτιστη εφαρμογή και γενίκευσή του σε άλλα εθνικά πλαίσια και κουλτούρες. Μια διεθνής έρευνα που θα προσπαθούσε να εντοπίσει πιθανές αποκλίσεις μεταξύ διαφορετικών εθνοτήτων θα βοηθούσε στην άρση οποιονδήποτε αμφιβολιών και στην αναγνώριση της καθολικότητάς του.

Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Εκτός όμως από τις προτάσεις για μελλοντική έρευνα, οι οποίες εκπορεύονται από τους περιορισμούς που μόλις αναφέρθηκαν, υπάρχουν κάποιες ακόμα ερευνητικές οδοί που παρουσιάζονται πρόσφορες για μελλοντική εξερεύνηση. Συγκεκριμένα, όλες οι κλίμακες μέτρησης στην παρούσα έρευνα θεωρήθηκε ότι ήταν αντανakλαστικές (reflective measurement scales) και αναπτύχθηκαν και αναλύθηκαν ακολουθώντας τις μεθοδολογίες και τεχνικές που αρμόζουν σε αυτό το είδος των κλιμάκων μέτρησης. Με την συζήτηση σχετικά με την ύπαρξη και μια άλλης μορφής κλιμάκων μέτρησης, των διαμορφωτικών κλιμάκων μέτρησης (formative measurement scales), να κερδίζει διαρκώς στήριξη και αποδοχή στην ακαδημαϊκή κοινότητα (Diamantopoulos and Winklhofer, 2001), θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον να εξεταστεί αν κάποιες από τις προτεινόμενες κλίμακες εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία ή μπορούν

να τροποποιηθούν προς αυτήν την κατεύθυνση προκειμένου να εκφράζουν καλύτερα τη φύση τους και το περιεχόμενό τους.

Αν διαπιστωθεί κάτι τέτοιο, θα υπάρξει η δυνατότητα να επαληθευτεί το προτεινόμενο θεωρητικό μοντέλο ακολουθώντας διαφορετική μεθοδολογική και αναλυτική πορεία καθώς οι διαμορφωτικές κλίμακες απαιτούν διαφορετική διαδικασία ανάπτυξης (index construction) (Diamantopoulos and Winklhofer, 2001) και χρειάζονται διαφορετικές στατιστικές τεχνικές για να αναλυθούν (Partial Least Squares Path Modeling) χωρίς να αλλοιωθεί το αρχικό προτεινόμενο μοντέλο που ελέγχθηκε με μοντελοποίηση δομικών εξισώσεων (Structural Equation Modeling).

Μελλοντικές έρευνες μπορούν επίσης να εστιάσουν στην εξεύρεση μεταβλητών που ρυθμίζουν τις προτεινόμενες σχέσεις (moderators), όπως το αν οι ερωτώμενοι είναι απλοί πολίτες, επιχειρηματίες ή πολιτικοί, ή μεταβλητών που μεσολαβούν για την εμφάνισή τους (mediators) επιτρέποντας έτσι να κατανοηθεί σε μεγαλύτερο βάθος η διαδικασία δημιουργίας εθνικού σήματος με θετικό πρόσημο και να χαραχθούν ακόμα πιο στοχευμένες πολιτικές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aaker , D . A . and Keller, K . L. (1990). *Consumer evaluations of brand extensions*. Journal of Marketing 54 (1) : 27 – 41 .

Aaker, J.L. (1997). *Dimensions of brand personality*. Journal of Marketing Research, 34, pp. 347-356.

Anholt, S. (2007). *Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Anholt, S. (2008). “*Why nation branding does not exist?*” διαθέσιμο στο <http://kommunikationsmaaling.dk/artikel/why-nation-branding-does-not-exist/>

Anholt, S. (2012). Συνέντευξη στην Καθημερινή [online] 21 Οκτωβρίου 2012. Διαθέσιμο στο http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_economy_100018_21/10/2012_499353 [Τελευταία πρόσβαση: 6 Αυγούστου 2013]

Arendt, H. (1966). *The origins of totalitarianism* New Edition, New York: Harcourt, Brace and World, Inc.

Axelrod, R. (1998). *Η εξέλιξη της συνεργασίας*. Μτφρ. Στάθης Στασινός, επιμ. Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Ball A. & Peters, B. (2000). Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση, Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Κώστας Α. Λάβδας Βιβλιοθήκη Πολιτικής Κοινωνιολογίας (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση).

Barnard, A. (2001). «Ο τροφοσυλλεκτικός τρόπος σκέψης» στο Κοινωνίες Μοιράσματος: οι σύγχρονοι απλοί τροφοσυλλέκτες. Πολιτειακές Εκδόσεις.

Batram, A. (2002). Χάος, πολυπλοκότητα και μάνατζμεντ, μτφρ. Σοφία Σαββουλίδου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Baubock, R. (2007). *Why European Citizenship? Normative Approaches to Supranational Union*, Theoretical Inquiries in Law, Vol.8: 453

Bauman, Z. (1994). *Ο πολιτισμός ως πράξη*, μτφρ Ιωάννης Σκαρπέλος, Αθήνα: Πατάκης.

Bauman, Zygmunt (1999). *In search of politics*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Beck, Ulrich. (2006) *Power in the global age*. Cambridge, UK: Polity.

Berlin, I. (2001) *Τέσσερα δοκίμια περί ελευθερίας*. Μτφρ. Γιάννης Παπαδημητρίου. Αθήνα : Scripta.

Berridge, G. and James, A. (2001). A Dictionary of Diplomacy, Basingstoke: Palgrave.

Billig, M. (1995). Banal nationalism. London: Sage.

Bogdan, R. J. (2000). Minding minds: Evolving a reflexive mind by interpreting others. Cambridge, MA:MIT Press.

Boshoff, C. and J. Leong (1998). "Empowerment, Attribution and Apologising as Dimensions of Service Recovery: An Experimental Study," International Journal of Service Industry Management, Vol. 9 No. 1, pp. 24-47

Botsman, R. (2010). "The case for Collaborative Consumption, Διαθέσιμο στο

http://www.ted.com/talks/lang/en/rachel_botsman_the_case_for_collaborative_consumption.html [Τελευταία πρόσβαση: 16 Ιουλίου 2013].

Bovens, M. (1998). The quest for responsibility: Accountability and Citizenship in Complex Organizations, Cambridge University Press, Cambridge

Bowles, Samuel and Herbert Gintis (2004). "The Evolution of Strong Reciprocity: Cooperation in Heterogeneous Populations," Theoretical Population Biology 65, 17–28.

Box, R. (1999). Running government like a business: Implications for public Administration. Theory and Practice. American review of public administration, vol.29 No. 1, pp.19-43.

Brandenburger, A. & Nalebuff, B. (1999). Συν-ανταγωνισμός. Μετάφραση Λουίζα Χριστοφίλου, Νάνσυ Μαλέρου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Hocking, B. (2005). "Rethinking the 'New' Public Diplomacy." In The New Public Diplomacy, edited by Jan Melissen, 28-43. New York: Palgrave.

Bromley, Daniel W. et al., eds. (1992). Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy. San Francisco, CA: ICP Press.

Brown, T. J., Dacin, P. A., Pratt, M. G., & Whetten, D. A. (2006). Identity, intended image, construed image, and reputation: An interdisciplinary framework and suggested terminology. Journal of the Academy of Marketing Science, 34(2), 99–106.

Buchanan James, Tullock Gordon (1999). Ο λογισμός της συναίνεσης: τα λογικά θεμέλια της Συνταγματικής Δημοκρατίας, Πρόλογος: Ηλίας

Κατσούλης, Μτφρ. Ιορδάνης Παπαδόπουλος, Επιμέλεια: Κατσούλης-Παπαδόπουλος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Bull, H. (2001). *Η άναρχη κοινωνία- Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*. Μετάφραση Ηρακλεία Στροϊκού, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, Β' Έκδοση.

Carr, E. H. (1998). *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939, Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*. Μετάφραση Ηρακλεία Στροϊκού, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, Γ' Έκδοση.

Castells, (2008). The new public sphere: global civil society, communication networks, and global governance. *The annals of the American Academy of Political and Social Science* 616:78-93.

Christakis, N. et Fowler J. (2010). *Συνδεδεμένοι: η εκπληκτική δύναμη των κοινωνικών δικτύων και πώς αυτά διαμορφώνουν τη ζωή μας*, μτφρ. Δημήτρης Ξυλαγατάς και Νίκος Ρουμπέκας, επιμ. Σοφία Κροκίδη, Αθήνα: εκδ. Κάτοπτρο.

Churchill, G. A. Jr (1979). A Paradigm for Developing Better Measures of Marketing Constructs. *Journal of Marketing Research*, 16, 64-73.

Churchill, G. A. Jr (1991). *Marketing Research: Methodological Foundations* (5th ed.). Hinsdale, IL: The Dryden Press.

ClickMedia. (2008). Υψηλά ποσοστά χρήσης του Διαδικτύου και των ηλεκτρονικών υπολογιστών από τους νέους. Διαθέσιμο στο <http://www.clickmedia.gr/el/component/content/article/83.html>. [Τελευταία πρόσβαση: 26 Οκτωβρίου 2012].

Cohen, J. L., & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. Cambridge, MA: MIT Press.

Cohen, Y. (1986). *Media Diplomacy: The Foreign Office in the Mass Communications Age*, London: Frank Cass.

Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press

Collins, R. (1998). *The sociology of Philosophies: A Global theory of Intellectual Change*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Comor. Ed, Bean Ham. (2012). America's 'engagement' delusion: Critiquing a public diplomacy consensus. *International Communication Gazette* 74: 203.

Cowan, G., & Cull, N. (Eds.). (2008, March). Public diplomacy in a changing world. In *The annals of the American academy of political and social science*. SAGE.

Cull, N. (2009). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles: Figueroa Press.

Cull, N., Culbert, D. and Welch, D. (2003). Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present, Oxford and Santa Barbara CA: ABC- Clio.

Curry, J.S. (2008). Designer Nations: Neoliberal Nation Branding Brand Estonia, in *Social Identities*, vol 14 (1): 121-142

D'Astous, A., Boujbel, L., (2007). *Positioning countries on personality dimensions: Scale development and implications for country marketing*. *Journal of Business Research* 60(3), 231-239.

Dahl, S. (2004). Intercultural Research: The Current State of Knowledge. *Social Science Research Network* . 30(7):1153-1174.

Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*. Oxford University Press.

Diamantopoulos, A. & Winklhofer, H.M. (2001). Index Construction with Formative Indicators: An Alternative to Scale Development. *Journal of Marketing Research*, 39, 269-277.

Dinnie, K. (2007). *Nation branding: concepts, issues, practice*. Butterworth Heinemann Publications.

Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper

Drury John & Steve Reicher (2000). Collective action and psychological change: the emergence of new social identities, *British Journal of Social Psychology*, 39, 579-604

Dunn, J. (1990). *Trust and Political Agency*, στο Diego Gambetta (επιμ.) *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell.

Durkheim, E. (1973). *Emile Durkheim on morality and society : selected writings*. Edited and with an introduction by Robert N. Bellah. Chicago : Chicago University Press.

Durkheim, E. (1978). *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*. Μετάφραση, επιμέλεια Λ.Μ. Μουσούρου. Αθήνα : Gutenberg .

- Eagleton, T. (2003). Η έννοια της κουλτούρας, μετάφραση: Ηλίας Μαγκλίνης, Επιμέλεια: Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, Εισαγωγή: Δημήτρης Τζιόβας, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα
- Elias, N. (1997). Η εξέλιξη του Πολιτισμού, Α' και Β' τόμος, Μτφρ.: Έμη Βαϊκούση, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα.
- Eliot, T. (1980). Σημειώσεις για τον ορισμό της κουλτούρας, μετάφραση Νανά Ησαΐα, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- Evans, D. (2001). *Emotion. The Science of Sentiment*, Oxford: Oxford University Press
- Fan, Y. (2004). "*Nation branding: Confusion and paradox*", 33rd EMAC Conference, Murcia.
- Fan, Y. (2006). "*Branding the nation: what is being branded?*" *Journal of Vacation Marketing*, 12:1, 5-14.
- Fan, Y. (2008). "*Self perception and significant others: A conceptual framework for nation image*". The Sixth Conference of Asia Academy of Management, Taipei, Dec. 14-16.
- Fan, Y. (2010). "*Branding the nation: towards a better understanding*". *Place Branding and Public Diplomacy* 6, 97–103.
- Federman, R. (1983). The development of an MMPI based scale to measure personal responsibility διαθέσιμο στο <https://repositories.tdl.org/ttu-ir/bitstream/handle/2346/16306/31295003571972.pdf?sequence=1>, [Τελευταία πρόσβαση: 12 Ιουλίου 2013]
- Ferguson, N. (2003). *Power, Foreign Policy*, January/February.
- Festinger, A. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Fireman, Bruce and William A. Gamson (1979). "Utilitarian Logic in the Resource Mobilization Perspective." Pp. 8-45 in *The Dynamics of Social Movements*, edited by M. N. Zald and J. D. McCarthy. Cambridge, MA: Winthrop
- Fisher A. and Bröckerhoff Aur. (2008). *Options of Influence: Global Campaigns of Persuasion in the New Worlds of Public Diplomacy*. Counterpoint , British Council.
- Forsyth, D. R. (1980). "A taxonomy of ethical ideologies." *Journal of Personality and Social Psychology* 39: 175-184

Frank, R. (1999). Τα πάθη της λογικής, Μτφρ. Λίλυ Εξαρχοπούλου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Freedman, L. (1963). Attitudinal effects on adequate justification. *Journal of Personality*, 31, 371-385.

FutureBrand, (2013). Country Brand Index 2012-2013, Διαθέσιμο στο http://www.futurebrand.com/images/uploads/studies/cbi/CBI_2012-Final.pdf [Τελευταία πρόσβαση: 29 Ιουλίου 2013].

Gaddis, John Lewis (2007). *The Cold War*, Penguin, London.

Gailbraith, J. (1997). Η καλή κοινωνία, μτφρ. Λάμπης Χαραλαμπίδης, Αθήνα: Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» Εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη.

Genthner, W. (1980). Personal responsibility, in R.H. Woody (Ed) *Encyclopedia of Clinical Assessment*. New York: Jossey Bass.

Giddens, A., and Hutton.W. (2000). *On the edge: Living with global capitalism*. London: Jonathan Cape

Giddens, Anthony, and Will Hutton (2000). *On the edge: Living with global capitalism*. London: Jonathan Cape

Giddens, A. (1989). Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία, Μτφρ. Ντίνα Τριανταφυλλοπούλου, Επιμέλεια-Πρόλογος Θωμάς Κονιαβίτης, Γ' Έκδοση, Αθήνα: Οδυσσέας.

Giddens, A. (2001). «Οι συνέπειες της νεωτερικότητας» Μτφρ. Γ. Μερτίκας, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Gifford Malone (1985). *Managing Public Diplomacy*, *Washington Quarterly* 8 (3).

Gilboa E. (2001) *Diplomacy in thw media age: Three models of uses and effects*. *Diplomacy and Statecraft* 12 (2):1-28.

Gilboa E. (2002) “The global news networks and US Policymaking in Defense and Foreign Affairs”, *The Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy*.

Gilboa E. (2008). Searching for a Theory of Public Diplomacy, 616, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 55-77.

Gilboa, E. (1998). “Media Diplomacy: Conceptual Divergence and Applications”, *Press/ Politics*, Vol. 3, Issue 3.

Gilmore, F. (2002). A Nation - Can it be Repositioned? Spain—the Success Story of Nation branding. *Journal of Brand Management*. April, 9(4/5): 281-91.

Gilpin, R. (1981). *War and Change In World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Glasser, W. (1965). *Reality therapy. A new approach to psychiatry*. New York: Harper & Row.

Gray, C. (2002). *Strategy for chaos, Revolutions in Military Affairs and Other Evidence of History*. London: Frank Cass.

Hair, J.F.Jr, Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E., & Tatham, R.L. (2006). *Multivariate Data Analysis* (6th Ed.). New Jersey, NY: Person Prentice Hall.

Hall, St. and Gieben B. (2003). *Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας*, Αθήνα :Α. & Σ. Σαββάλας Α.Ε.

Hamilton, W. D. (1964). The genetic evolution of social behavior. I, II. *Journal of theoretical Biology* 7:1-52.

Hamre, (2007). Smart Power: John J. Hamre talks with Joseph Nye and Richard Armitage Διαθέσιμο στο <http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=346> [Τελευταία πρόσβαση: 6 Αυγούστου 2013].

Hardin, G. (1968). "The Tragedy of the Commons." *Science* 162, December, 1243-1248.

Hardin. R. (1999). Do we want trust in government? στο Mark E. Warren (επιμ.) *Democracy and Trust*. Cambridge University Press.

Hardin. R. (2006). *Trust*. Cambridge: Polity.

Haste, H. (2004). Constructing the citizen. *Political Psychology*, 25, 413–439.

Hayek, F., (2008., *Το Σύνταγμα της ελευθερίας, Πρόλογος: Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, Εισαγωγή: Δημήτρης Ποταμιάνος, Επιστημονική Επιμέλεια: Γιώργος Αρχόντας, Μτφρ: Ελένη Αστερίου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη-Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής.*

Heckathorn, D. (1996). The dynamics and dilemmas of collective action. *American Sociological Review*, Vol 61, No.2, pp. 250-277.

Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*, John Wiley & Sons Inc.

Held, D. (2003). *Μοντέλα Δημοκρατίας, Θεωρία-Ιδέες Πολύτροπον*

Hendry, J. (2011). *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε-Εισαγωγή στην πολιτισμική και κοινωνική ανθρωπολογία*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Herbert Gintis and Ernst Fehr (2011). "The social structure of Cooperation and Punishment" Behavioral and Brain Sciences 35, 1, 28–29

Hibbing, J. R., & Alford, J. R. (2004). Accepting authoritative decisions: Humans as wary cooperators. American Journal of Political Science, 48, 62–76.

Hirschman, Albert (2002). Αποχώρηση, Διαφωνία και αφοσίωση: Αντιδράσεις στην παρακμή επιχειρήσεων, οργανώσεων και κρατών, Πρόλογος-Επιμέλεια: Ηλίας Κατσούλης, Μτφρ: Τίνα Πλυτά, Εκδόσεις Παπαζήση.

Hodgson, G. M. (1998). The approach of Institutional Economics. Journal of Economic Literature. 36:166-192

Hofstede, G. (1980). Culture's consequences : international differences in work-related values. Beverly Hills, Calif. : Sage.

Hofstede, G. (1997). Cultures and organizations : software of the mind. New York : McGraw Hill.

Howard, R., Berkowitz M. and Schaffer E. (2004). Politics of Character Education, Educational Policy, Vol. 18, No1, January and March 2004, 188-215, Corwin Press.

Humboldt, Wilhelm Von (2008). Ο χαρακτήρας των Ελλήνων, μτφρ.: Ξενοφών Αρμύρος, Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος,.

Huntington, S. (1996). The clash of civilizations and the remaking of world order. New York : Simon & Schuster.

Ingold, T. (1999). «Για τις κοινωνικές σχέσεις στην κυνηγετική - συλλεκτική ομάδα» στο Κοινωνίες Μοιράσματος: οι σύγχρονοι απλοί τροφοσυλλέκτες. Πολιτειακές Εκδόσεις.

Jaccard, J. and Wan C. K. (1996). *LISREL approaches to interaction effects in multiple regression*, USA, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Jaffe, E. d. and Nebenzahl, I. D. (2001). *National image and Competitive Advantage The theory and practice of country-of-origin effect*. Copenhagen Business School Press.

James Ker-Lindsay (2000). «Greek- Turkish rapprochement: The impact of disaster diplomacy». *Cambridge Review of International Affairs*, 14:1, σελ. 221-222.

James Woodburn, J., (1998). «Εξισωτικές κοινωνίες» στο Κοινωνίες Μοιράσματος: οι σύγχρονοι απλοί τροφοσυλλέκτες. Πολιτειακές Εκδόσεις.

- James, W. (2002). Η βούληση της Πίστης. Αθήνα: Printa.
- Jansen, S. (2008). Designer nations: Neo-liberal nation branding-Brand Estonia. *Social Identities*, Vol 14, pp. 121-142.
- Jian Wang (2006). "Localising public diplomacy: The role of sub-national actors in nation branding", *Place Branding*, Palgrave Macmillan, Vol. 2, Issue 1, 32-42
- Heremy, J. (2005). Training for Public Diplomacy: an Evolutionary Perspective In *The New Public Diplomacy*, edited by Jan Melissen, 196-210. New York: Palgrave.
- Jones, E.E. and K.E. Davis (1965). "From Acts to Dispositions: The Attribution Process in Person Perception,". in L. Berkowitz (ed), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol.2, pp. 219-266.
- Kanazawa, Satoshi (2001). De gustibus Est Disputandum, *Social forces* 79:3, pp1131-1162
- Karse, J. (1987). *Finite and Infinite Games*, Penguin.
- Kelley, H.J. (1973). "The Processes of Causal Attribution," *American Psychologist*, Vol. 28, pp. 107-128.
- Kelman, I. (). "*Beyond Disaster, Beyond Diplomacy*" στο Pelling M. (επιμ.), *Natural Disasters and Development in a Globalizing World*, Routledge, London, New York, σ.110-111.
- Kelman, I., (2006). "*Disaster Diplomacy: Hope Despite Evidence?*". <http://www.worldwatch.org/node/4733> και Disaster Diplomacy, <http://www.disasterdiplomacy.org/>
- Keohane, R. (1982). "*The Demand for International Regimes*". *International Organization* Vol. 36, No. 2, *International Regimes* (Spring, 1982), pp. 325-355 διαθέσιμο στο http://www.ucm.es/info/sdrelint/ficheros_materiales/materiales037.pdf.
- Konecnik Ruzzier, M., De Chernatony, L. (2012). Developing and applying a lace brand identity model: The case of Slovenia, *Journal of Business Research* Vol. 66 (1), Elsevier, pp 15-52
- Kotler, Philip, Donald H. Haider, Irving Rein. (1993). *Marketing places*, The Free Press, New York.
- Kroeber, A and Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions. with the assistance of Wayne Untereiner and appendices by Alfred G. Meyer*, New York: Vintage Books.

- Kropotkin, P. (2009) Αλληλοβοήθεια: Ένας παράγοντας εξέλιξης. Μτφρ. Ευμορφία Στεφανοπούλου, Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Kushlis, P. and Sharpe, P. (2006). "Public Diplomacy Matters More Than Ever", Foreign Service Journal, October 2006, pag. 1, <http://www.afsa.org/fsj/oct06/publicdiplomacy.pdf>
- Kymlicka, W. (1995). Multicultural Citizenship: A liberal Theory of Minority Rights Oxford University Press, USA
- Laforet, S. (2010). Managing brands. London: McGraw-Hill.
- Larry Diamond (1994). Rethinking Civil Society: Towards democratic consolidation. Journal of Democracy, vol.5, no.3, pp. 6-17.
- Lattemann, C. and Köhler, T. (2004). "Trust or control - Governance concepts for virtual enterprises," in Multikonferenz Wirtschaftsinformatik Band 1, E. e. al., Ed., pp. 306-323.
- Le Bon, G. (1896-1947). The crowd : A study of the popular mind. London: Ernest Benn.
- Leadbeater, Charles (2008). WE-THINK, Profile books LTD
- Leonard, M., Stead, C., & Smewing, C. (2002). *Public diplomacy*. London: The Foreign Policy Center.
- Letki, N. (2006). Investigating the roots of civic morality: trust, social capital, and institutional performance. Political Behaviour 28: 305-325.
- Lewicki, R.J. and B.B. Bunker (1995). "Trust in Relationships: A Model of Trust Development and Decline," in Conflict, Cooperation, and Justice, Jossey-Bass, San Francisco.
- Lickona, T. (1989). Educating for Character: How schools can teach freedom and responsibility, New York: Bantam
- Lin, N., Cook, K. & Burt R.S. (2001). Social Capital: Theory and Research. New York: Aldine de Gruyter.
- Lipovetsky, G. (1998). Το Λυκόφως του καθήκοντος: η ανώδυνη ηθική των σύγχρονων δημοκρατικών καιρών. Μτφρ. Βερόνικα Μηγιάκη, Αθήνα: Εκδόσεις: Καστανιώτη.
- Little, D., (1991). Varieties of Social Explanation: An Introduction to the Philosophy of Social Science, Boulder: Westview Press.
- Lynch, R. & Papanicolas N. (2007). How the Greeks created the first age of innovation: Tracing the Roots of Synergy and Co-Creativity. Διαθέσιμο στο

http://www.questforsynergy.com/How_the_Greeks_Created_the_First_Age_of_Innovation_V1.31.pdf [Τελευταία πρόσβαση: 12 Ιουλίου 2013]

Marandu Edward, Amanze Donatus, Mtagulwa Tirubaza (2012). *Nation Branding: An Analysis of Botswana's National Brand*. International Journal of Business Administration Vol. 3, No. 2.

Martínez, S. E. & Pina Pérez, J. M. (2009) "Modeling the brand extensions' influence on brand image", journal of business research. vol. 28, pp 50-60.

Marwell, G. and Oliver, P. (1993). *The Critical Mass in Collective Action-a micro-social theory*. Cambridge University Press.

Kaldor, M. (2003). *Global Civic Society: An answer to war*, Cambridge:Polity Press.

Masclet, David, Charles Noussair, Steven Tucker, and Marie-Claire Villeval, (2003). "Monetary and Nonmonetary Punishment in the Voluntary Contributions Mechanism," *American Economic Review* 93,1 366–380.

McCarthy, Miler and Skidmore (2004). *Network Logic: Who Governs in an Interconnected World?*, London: Demos.

McHale J (2010). U.S. Undersecretary of State for Public Diplomacy talks about America's image. Available at: http://www.rferl.org/content/US_Under_Secretary_Of_State_For_Public_Diplomacy_Talk_About_Americas_Image/2217717.html

McNair,

McQuail D (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*, 6th edn. London: Sage.

Mead, W. (2004). Americas's sticky power, *Foreign Policy*, March/April, p.48

Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.

Melissen Jan, (2005). "Wielding Soft Power: The New Public Diplomacy", *Netherlands Institute of International Relations*" Glingendael".

Melissen, J. (2005). The new public diplomacy: Between theory and practice. In J. Melissen (Ed.), *The new public diplomacy: Soft power in international relations* (pp. 3–27). New York: Palgrave Macmillan.

Metron Analysis, Μηνιαίο Βαρόμετρο Φεβρουάριος 2013 διαθέσιμο στο <http://www.metronanalysis.gr/gr/polls/ziped/pub1718.pdf>, [Τελευταία πρόσβαση: 14 Ιουλίου 2013]

Michels, R. (1997). Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία-Έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου, Μετάφρ. Γιώργος Ανδρουλιδάκης, Φιλοσοφική και πολιτική Βιβλιοθήκη, Αθήνα:Εκδόσεις Γνώση.

Mihailovich, P. (2006). *Kinship branding: A concept of holism and evolution for the nation brand*. Place Branding Vol. 2, 3, 229–247.

Milgrom, Paul R., Douglas C. North and Barry R. Weingast (1990). “The role of Institutions in the revival of trade: the law merchant, private judges, and the Champagne fairs”, *Economics and Politics*. March, 2:1

Misztal, B. (1996). *Trust in modern societies*. Cambridge: Polity Press.

Mohammadian, M. & Roghani, M. H. (2010). “*Branding strategies& techniques*”. Tehran: Mehraban Nashr Book Institute.

Moore, K. and Reid, S. (2008). The birth of brand: 4000 years of branding, *Business History*, 50:4, 419-432

Morgan, R.M. and S.D. Hunt (1994). “The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing,” *Journal of Marketing*, Vol. 58, No. 3, pp. 20-38.

Morgenthau, H. (1993). *Politics among nations : the struggle for power and peace*, revised by Kenneth W. Thompson, Boston, Mass. : McGraw-Hill.

Mulgan, G. (1999). Αλληλένδεση-η ευθύνη, η ελευθερία, οι επιχειρήσεις και η εξουσία στον αιώνα που ανατέλλει. Μτφρ. Δημήτρης Γεωργίου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Murdoch, I. (1970). *The Sovereignty of Good*, Routledge Kegan Paul, London.

Nozick, R. (1974). *Anarchy, state and utopia*. New York : Basic Books.

Nunnally, J. C. (1967). *Psychometric Theory*. New York, NY: McGraw-Hill Book Company

Nye, J. (2004). *Soft Power The means to success in world politics*, New York: Public Affairs Press.

Nye, J. (2005). *Ήπια Ισχύς: Το μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική, πρόλογος: Θεόδωρος Κουλουμπής, Μετάφραση: Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Oegema, Dirk and Bert Klandermans, B. (1994). "Why Social Movement Sympathizers Don't Participate: Erosion and Nonconversion of Support." *American Sociological Review* 59: 703-22.

Olins W. (2002). "*Branding the nation – the historical context*". *Journal of Brand Management*, 9:4-5, 241-248.

Olins, W. (1999). *Corporate identity: Making business strategy visible through design*. Boston: Harvard Business School Press.

Olson M., (1991). Η λογική της συλλογικής δράσης, Πρόλογος- Επιμέλεια: Ηλίας Κατσούλης, Μτφρ: Διονύσης Γράβαρης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Olson Mancur (1991). Η λογική της συλλογικής δράσης, Πρόλογος- Επιμέλεια: Ηλίας Κατσούλης, Μτφρ: Διονύσης Γράβαρης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Osborne, R. (1998). *Archaic and Classical Greek Art*. Oxford: Oxford University Press.

Ostrom, E. (2002). Η διαχείριση των κοινών πόρων, Μτφ: Γιώργος Αρχόντας, Εκδόσεις Καστανιώτη.

Parsons, T. (1937). *The structure of social action*, New York: McGraw-Hill.

Pheysey, D.C. (1993). "Organizational cultures", Pheysey, D.C. London Routledge.

Prozonic, C., & Lynch, R., Philotimo (love of honour) διαθέσιμο στο <http://www.philotimo.net/index.html> [Τελευταία πρόσβαση: 12 Ιουλίου 2013]

Public Issue (2013). *Greek Social Issues 3-2013: «Τα δάνεια των ελληνικών νοικοκυριών, 2012»* <http://www.publicissue.gr/2100/> [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Rachman, S., (1993). *Obsession, responsibility and guilt*, *Behaviour Research and Therapy*, Vol.31, No.2, pp149-154, Great Britain: Pergamon Press

Reast, J. D. (2005). "*Brand trust and brand extension acceptance: the relationship*". *Journal of Product and Brand Management*. vol. 14(1), pp 4-13.

Rendon, Jim (2003). "*When nations need a little marketing*" *New York Times*, November 23.

Rest, James (1979). *Development in Judging Moral Issues*. University of Minnesota Press

Revault d' Allonnes, M. (2004). Πρέπει η πολιτική να γίνει ηθική; Μτφρ Νίκος Ζαρταμόπουλος, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Richard Holbrooke, "Get The Message Out", *Washington Post*, 28 October 2001

Richter, H. (2012). «Η πολιτική κουλτούρα της Ελλάδος», μτφρ. Δημήτρης Δουλγερίδης, διαθέσιμο στο http://www.kiatipis.org/Writers/H/Heinz.A.Richter/2012-05-30_The.political.culture.of.the.Greeks.pdf [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Ridley, M. (1998). *Οι ρίζες της αρετής*. μτφρ. Τζέμη Τασάκου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Robert Keohane (1982). "The Demand for International Regimes," *International Organization* Vol. 36, No. 2, *International Regimes* (Spring, 1982), pp. 325-355, Διαθέσιμο στο http://www.ucm.es/info/sdreint/ficheros_materiales/materiales037.pdf

Rose, G. (1995) *Place and identity: a sense of place*, στο 'A place in the world?', ed. Massey, Doreen and Pat Jess, Oxford, Oxford University Press.

Rose, N. (1990). *Governing the Soul: The shaping of the private self*. London: Routledge.

Rotter, J. B. (1966). "Generalized expectancies of internal versus external control of reinforcements". *Psychological Monographs* 80 (609)

Rubin, I. (1994). Η συμβολή του Adam Smith στην οικονομική επιστήμη. Μτφρ. Χρ. Βαλλιάνος, Θέσεις: Τεύχος 46, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 1994. Διαθέσιμο στο http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=439&Itemid=29 [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013]

Sawyer, A. G. (1975). Demand Artifacts in Laboratory Experimentation. *Journal of Consumer Research*, 1, 20-30.

Schein, E.H. (1990). "Organizational Culture". *American Psychologist*, 45, p.109-119

Schein, E.H. (1989). "Organizational Culture and Leadership". San Francisco: Jossey-Bass

Schelling, T. (1978). *Micromotives and Macrobehavior*, New York: Norton & Company.

Seabright, P. (2008). Το μεγάλο πείραμα: ο συνεταιρισμός με αγνώστους- Μία εξελικτική θεώρηση της οικονομικής ζωής. Μτφρ. Κέλλυ Ουσαντζοπούλου, Εύη Παπαδοπούλου, Σταύρος Καράλης, Επιμέλεια Γιώργος Κλήμης, Αθήνα: Εκδόσεις Κλειδάριθμος.

Sen, A. (2000). Για την ηθική και την οικονομία, μτφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη

Shaun Riordan, S. (2004) Dialogue-based Public Diplomacy: A New Foreign Policy Paradigm?, Institute of International Relations “Clingendael”, No.95.

Shaw, Martin (2000). *Theory of the Global state*, Cambridge, Cambridge University Press.

Signitzer, B. and Coombs, T. (1992). “Public relations and Public Diplomacy: Conceptual Divergences”, *Public Relations Review*, Vol. 18, no.2.

Smelser, N. (1962). *Theory of Collective behavior*, New York: Free press.

Smith, Ph. (2006). Πολιτισμική Θεωρία: Μία εισαγωγή, μτφρ. Αθανάσιος Κατοκέρως, Εισαγωγή-επιμέλεια: Νίκος Μπουμπάρης, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

Smith & Kendall. (1963). Re translation of expectations: An approach to the construction of unambiguous anchors to rating scales. *Journal of Applied Psychology*, 47, 149–55

Snow, N., Taylor, P. (2009). (eds.), *The Routledge Handbook of Public Diplomacy*, New York: Routledge.

Staw, B. (1976). *Intrinsic and Extrinsic Motivation*, New York: General Learning Press

Staw, B. (1976). Knee-deep in the big Muddy: A study of escalating Commitment to a chosen course of Action, *Organizational Behaviour and human performance* 16, 27-44.

Strange, S. (1996). *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strange, S. (1999). “An International Political Economy Perspective” in *Governments, Globalisation and International Business* edited by John H. Dunnig, Oxford: Oxford University Press.

Szondi, G. (2007). ‘*The Role and Challenges of Country Branding in Transition Countries: the Central and Eastern Europe experience*’. *Place Branding and Public Diplomacy* 3(1): 8-20.

- Taylor, Ch. (1997). Πολυπολιτισμικότητα : εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης, εισαγωγή και επιμέλεια Amy Gutmann, μτφρ. Φιλήμων Παιονίδης, Αθήνα: Πόλις.
- Tilly, C. (1978). From mobilization to revolution, Chicago: AddisonWesley.
- Tilly, C. (2007). Κοινωνικά κινήματα, 1768-2004 Μτφρ. Αθήνα : Σαββάλας.
- Tomai, E. and K. Forbus (2007). "[Plenty of Blame to Go Around: A Qualitative Approach to Attribution of Moral Responsibility](#)," Proceedings of Qualitative Reasoning Workshop, Aberystwyth, U.K.
- Tuch, H. (1993). Communicating with the World: US Public Diplomacy Overseas, New York: St. Martin's Press.
- Turner, R. H., & Killian, L. M. (1987). Collective behaviour (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall.
- Urde, M. (1994). "Brand orientation – a strategy for survival", Journal of Consumer Marketing, Vol. 11 No.3, pp.18-32.
- Urde, M. (1999). "Brand orientation: a mindset for building brands into strategic resources", Journal of Marketing Management, Vol. 15 No.1-3, pp.117-33.
- Uslaner, E. M. (1999). The moral foundations of trust. New York: Cambridge University Press.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). Voice and equality: Civic voluntarism in American politics. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Völckner, F. & Sattler, H. (2006). "*Drivers of brand extension success*". Journal of marketing. vol. 70(2), pp 18–34.
- Waltz, K. (2010). Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος: Μία θεωρητική ανάλυση. Μτφρ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα
- Walzer, M. (2003). Η Ηθική εντός και εκτός των συνόρων, Αθήνα: εκδ. Πόλις.
- Wang, J. (2006). Managing national reputation and international relations in the global era: Public diplomacy revisited. Public Relations Review, 32(2), 91–96.
- Wight, M. (2005). *Διεθνής Θεωρία Τα τρία ρεύματα Σκέψης*. Εκδόσεις Ποιότητα, Γ' Έκδοση, Βιβλιοθήκη Ιστορίας, Θεωρίας και Πολιτικής Φιλοσοφίας των Διεθνών Σχέσεων No 2.

Williams, R. (1961). Culture and society 1780-1950. Middlesex: Penguin Books.

Williams, R. (1981). Culture. London: Fontana Press

Williamson, Oliver (1998). The institutions of Governance, The American Economic Review, Vol 88, No.2, Papers and Proceedings of the hundred and tenth annual meeting of the American Economic Association, pp 75-79

Young, I. (1989). Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship, Journal: Ethics , vol. 99, no. 2.

Zaharna, R. S. (2010). Battles to bridges: U.S. strategic communication and public diplomacy after 9/11. London: Palgrave Macmillan.

Zatepilina, O. (2009). Non-state ambassadors: NGOs' contribution to America's public diplomacy. Place Branding and Public Diplomacy, 5(2), 156-168.

Zatepilina, O. (2012). High stakes: U.S. nonprofit organizations and the U.S. standing abroad. Public Relations Review 38, 471-476.

Zhang, Juyan (2006) Public Diplomacy as symbolic interactions: A case study of Asian tsunami relief campaigns. Public Relations Review 32 (1): 26-32.

Αλεξανδρόπουλος, Στ. (2001). Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα, Τόμος Α' κλασικές θεωρίες, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Αναστασιάδης, Γ. (2012) «Ελλάδα: Μία ισχυρή χώρα προέλευσης για τα brands» στο Brand Greece...and how we will move fw, Διαθέσιμο στο <http://brandgreece.blogspot.gr/2013/01/brands.html> [Τελευταία πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2013]

Αναστασιάδης, Γ. (2012). «Brand Greece: Η επιστροφή», Marketing Week, [online] 29 Μαρτίου 2012. Διαθέσιμο στο <http://www.marketingweek.gr/?pid=9&arID=41632&la=1> [Τελευταία πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2013]

Αρχόντας, Γ. (2009). Παρουσίαση του «Συντάγματος της Ελευθερίας» στο E-rooster, [online] 13 Απριλίου 2009. διαθέσιμο <http://e-rooster.gr/04/2009/1326> [Τελευταία πρόσβαση: 13 Ιουλίου 2013].

Αρχόντας, Γ. (2011). Διαχείριση θυμού στο Ratio Vincit, [online] 28 Μαΐου 2011. διαθέσιμο στο <http://ratiovincit.com/2011/05/28/anger-management/> [Τελευταία πρόσβαση: 14 Ιουλίου 2013].

Αρχόντας, Γ. (2012). Ο δρόμος προς τη δικαίωση – 20 χρόνια από το θάνατο του Friedrich Hayek στο E-rooster, [online] 23 Μαρτίου 2012.

διαθέσιμο στο <http://e-rooster.gr/03/2012/3063> [Τελευταία πρόσβαση: 13 Ιουλίου 2013].

Βακαλόπουλος, Α. (2003). Ο χαρακτήρας των Ελλήνων: Ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα, έρευνα, πορίσματα, διδάγματα, Επιμέλειας έκδοσης: Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, Εκδόσεις Αντ. Σταμούλη, Αθήνα.

Βερνίκος, Ν. και Δασκαλοπούλου, Σ. (2002). Πολυπολιτισμικότητα: Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Γεωργιάδου, Β. (2012). Το νέο εθνικό όραμα και τα παλιά εθνικά παραμύθια στο protagon, [online] 26 Μαρτίου 2012. <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=13663> [Τελευταία πρόσβαση: 14 Ιουλίου 2013].

Γιαννακίδης, Κ. (2011). Η συλλογική ευθύνη στο protagon, [online] 20 Νοεμβρίου 2011. Διαθέσιμο στο <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=10363> [Τελευταία πρόσβαση: 16 Ιουλίου 2013].

Γιανναράς Χ. (2001). Πολιτιστική Διπλωματία, Προθεωρία Ελληνικού Σχεδιασμού, Αθήνα: εκδ. ΙΚΑΡΟΣ.

Γιανναράς Χ. (2001). Πολιτιστική Διπλωματία, Προθεωρία Ελληνικού Σχεδιασμού, Αθήνα: εκδ. ΙΚΑΡΟΣ.

Δαμουλιάνου, Χ. (2002). Οι διεθνείς επιχειρήσεις και οι εθνικές κουλτούρες: Στην Ελλάδα ο Geert Hofstede, ένας «γκουρού» της διαφορετικότητας, στην Καθημερινή, [online] 13 Οκτωβρίου 2002. διαθέσιμο στο http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w_articles_economyepix_1_13/10/2002_40642 [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Δεληγιώργη, Α. (1997). Σύγχρονοι προβληματισμοί για έναν καλύτερο κόσμο, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.

Δεμερτζής, Ν. (2006). Η εμπιστοσύνη ως κοινωνικό συναίσθημα, Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τεύχος 16.

Δεμερτζής, Ν., και Ρουδομέτωφ, Β. (2011). Πολιτισμικό τραύμα: μία προβληματική της πολιτισμικής κοινωνιολογίας, Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τεύχος 28.

Δημητράκος, Δ. (2006). Μία συζήτηση για την Κοινωνία των Πολιτών στο Μακρυδημήτρης Α. Κράτος και Κοινωνία των Πολιτών-Ελευθερία και Κοινωνική Δικαιοσύνη, Αθήνα: Μεταμεσονύχτιες Εκδόσεις.

Διαμαντόπουλος, Θ. (2008). Τα πολιτικά Καθεστώτα: Δημοκρατίες και απολυταρχίες-οι γρίφοι της εξουσίας, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς, (2012). Εθνική Έρευνα για τη Διαφθορά στην Ελλάδα. Διαθέσιμο στο <http://www.transparency.gr/Content.aspx?page=11> [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (2002). Ηθική και Βιοηθική, Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τεύχος 8-9, Άνοιξη-Φθινόπωρο 2002

Δρυμιώτης, Α. (2012). Η αρχή της ανταποδοτικότητας, στην Καθημερινή, [online] 14 Οκτωβρίου 2012. διαθέσιμο στο http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_economy_2_14/10/2012_498678 [Τελευταία πρόσβαση: 22 Ιουλίου 2013].

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (2012). «Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδος 2012 - όψεις της κρίσης», διαθέσιμο στο http://www.ekke.gr/images/PDF/Social_portrait_2012.pdf, [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Ηρακλείδης, Α. (2005). *Διεθνής Κοινωνία-Ιστορία, Δίκαιο, Θεσμοί, Διαχείριση Ένοπλης Βίας-Μία εισαγωγή*. Βιβλιοθήκη Διεθνών και Ευρωπαϊκών Μελετών.

Θουκυδίδης, Ιστορία, (2011). μετάφραση Ν.Μ.Σκουτερόπουλος, Πόλις, Αθήνα.

Korb και Boorstin (2005). Intergrated power: a national security strategy for the 21st century. Available at <http://www.comw.org/qdr/fulltext/0506korb.pdf> [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Καθημερινή, (2013). «Αγρότες με μέλλον»-Κύριο Άρθρο [online] 30 Ιανουαρίου 2012. Διαθέσιμο στο http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathpolitics_1_30/01/2013_481182 [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Καθημερινή, (2013). Βαθαίνει η ύφεση στην ελληνική μεταποίηση, στις 41,7 ο δείκτης PMI [online] 1 Φεβρουαρίου 2013 http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathremote_1_01/02/2013_481671 [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Καθημερινή, (2013). Υγιής και επώδυνη διαδικασία, κύριο άρθρο [online] 5 Ιανουαρίου 2013. διαθέσιμο στο http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/w_articles_columns_2_05/01/2013_506993 [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Κασιμάτης, Στ. (2012). Ένα Μνημόνιο για να μας κάνει κράτος στην Καθημερινή, [online] 21 Σεπτεμβρίου 2012. διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles columns 2 21/09/2012 496202> [Τελευταία πρόσβαση: 16 Ιουλίου 2013]

Κασιμάτης, Σ. (2010). Ο χαρακτήρας των σύγχρονων Ελλήνων, στην Καθημερινή, [online] 17 Δεκεμβρίου 2010. διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles columns 1 17/12/2010 4 26117> [Τελευταία πρόσβαση: 25 Ιουλίου 2013].

Κολιόπουλος, Κ. (2004). Η υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης, Αθήνα: Ποιότητα.

Κονδύλης, Π. (1998). Αποσπάσματα της συνέντευξής του στο περιοδικό «Νέα Κοινωνιολογία, διαθέσιμο στο <http://www.nooz.gr/entertainment/afieroma-tou-germanikoi-periodikoi-filosofias-ston-kondili> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Κοντογιώργης Γ. (2002). Εργασία και Ελευθερία. Σχεδιάσμα μίας Κοσμοσυστημικής Θεωρίας της Εργασίας, Πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας: «Εργασία και Επάγγελμα, Όψεις Θεωρητικής και Εφηρμοσμένης Ηθικής», Αθήνα.

Κοντογιώργης Γ. (2007). Η δημοκρατία ως ελευθερία: Δημοκρατία και Αντιπροσώπευση. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Κουραβέλος, Θ. (2008). Επίμετρο: για τις κοινωνίες μοιράσματος και τη σημασία τους για μας σήμερα στο Κοινωνίες Μοιράσματος: οι σύγχρονοι απλοί τροφοσυλλέκτες. Πολιτειακές Εκδόσεις.

Κουσούνης, Στ. (2012). «Η Ελλάδα είναι χρυσωρυχείο για επενδύσεις στον τουρισμό», στην Καθημερινή, [online] 1 Απριλίου 2012, διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles economy 2 01/04/2012 477573> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Κωνσταντινίδης, Σ. (2012). Η καταστροφή της «ήπιας ισχύος» , στην Καθημερινή, [online] 4 Δεκεμβρίου 2012. διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles kathpolitics 1 04/12/2012 472844> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Λάλιος, Γ., (2012). Στην τιμπίδα 1.047 αυθαίρετα: Από την Αποκεντρωμένη Διοίκηση Πελοποννήσου, Δυτ. Ελλάδας και Ιονίου, Καθημερινή [online] 30 Δεκεμβρίου 2012. Διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles ell 3 30/12/2012 50644 1> [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Λέανδρος, Ν., (2005). Το διαδίκτυο: Ανάπτυξη και αλλαγή. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Λέανδρος, Ν., (2012). Οικονομική κρίση και σύγχρονη ανάπτυξη: Η οπτική της Πολιτικής Οικονομίας. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος

Λυγερός Σ. (2006). Πολιτιστική Διπλωματία, στην Καθημερινή, [online] 20 Ιουνίου 2006. διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles columns 0 20/06/2006 188030> [Τελευταία πρόσβαση: 29 Ιουλίου 2013].

Μακρυδημήτρης Α. (2006). *Κράτος και Κοινωνία των Πολιτών-Ελευθερία και Κοινωνική Δικαιοσύνη*. Αθήνα: Μεταμεσονύχτιες Εκδόσεις.

Μαυρωτάς, Γ. (2012). Η χώρα της κολοκυθιάς, στο Protagon, [online] 26 Αυγούστου 2012, διαθέσιμο στο <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=17739> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Μπάλτας, Γ. (2012). Η αγροτική παραγωγή, ανάχωμα στην κρίση [online] 8 Δεκεμβρίου 2012. Διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/ w articles columns 2 08/12 /2012 504308> [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Μπήτρος Γ. (2012). Τα αίτια της πτώχευσης και τι μέλλει γενέσθαι, στην Καθημερινή, [online] 9 Δεκεμβρίου 2012, διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles economy 100010 09/12/ 2012 504422> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Μπουκάλας, Π. (2013). «Δημόσιοι μύθοι», Καθημερινή [online] 8 Μαρτίου 2013. Διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles kathpolitics 1 08/03/201 3 486428> [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Μπουραντάς Δ. (2001). «Μάνατζμεντ», Εκδόσεις Γ. Μπένου.

Νέοι Φάκελοι (2013). Ξαναφτιάχνοντας την εικόνα της Ελλάδος, στο ΣΚΑΪ, 29 Ιανουαρίου 2013, διαθέσιμο στο <http://folders.skai.gr/main/theme?locale=el&id=356> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Ντόκος, Θ. (2010). Η διεθνής εικόνα της Ελλάδος, στην Καθημερινή, [online] 17 Φεβρουαρίου 2010, διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles columns 2 17/02/2010 390999> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Ξυδάκης, Ν. (2011). «Η Ελλάδα θυσιάζει τα παιδιά της», Καθημερινή [online] 13 Μαρτίου 2011. Διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles columns 2 13/03/2011 435705> [Τελευταία πρόσβαση: 11 Ιουλίου 2013]

Πανάγος, Γ. (2013). Θανάσης Βακάλης: ένας «γιατρός» ανάμεσά μας στο Agronews [online] 18 Φεβρουαρίου 2013. Διαθέσιμο στο <http://www.agronews.gr/sunedeuxis/arthro/92759/thanasis-vakalis--enas-giatros-metaxu-mas/> [Τελευταία πρόσβαση: 24 Ιουλίου 2013].

Παπασωτηρίου, Χ., (2007). *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική*, Αθήνα: Ποιότητα.

Πατέρα, Κ. (2013). Οι ελληνικές «ιστορίες επιτυχίας», στην Καθημερινή [online] 9 Ιουνίου 2013. διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles ell 2 09/06/2013 523284> [Τελευταία πρόσβαση: 27 Ιουλίου 2013].

Πελαγίδης, Θ. και Μητσόπουλος, Μ. (2006). *Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας: Η προσοδοθηρία και οι μεταρρυθμίσεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Ποταμιάνος, Δ. (1997). *Στον Κήπο-Δοκιμές υλικού πολιτισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Ποταμιάνος, Δ. (2000). *Ενικός-Πληθυντικός: Δοκιμή εξελικτικής ανθρωπολογίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Ποταμιάνος, Δ. (2012). Μέθεξη στο protagon, [online] 3 Μαρτίου 2012. <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=13105> [Τελευταία πρόσβαση: 12 Ιουλίου 2013].

Πουρνάρα, Μ. (2013). Αγωνία για τις έδρες ελληνικών σπουδών, στην Καθημερινή, [online] 13 Ιανουαρίου 2013. διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles civ 1 13/01/2013 507491> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013]

Ράμφος, Στ. (2012). «Time out: η ελληνική αίσθηση του χρόνου» στο Βήμα, [online] 17 Φεβρουαρίου 2012. διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=444278> [Τελευταία πρόσβαση: 12 Ιουλίου 2013]

Ρουμελιώτης, Π. (2009). *Προς έναν πολυπολικό κόσμο*, Αθήνα :Εκδοτικός οίκος Α.Α.Λιβάνη.

Σελλά, Ολ. (2010). Η μοίρα της σύγχρονης Ελλάδας: ένα επίκαιρο κείμενο του φιλόσοφου Κώστα Αξελού, γραμμένο το 1954, επανακυκλοφορεί, στην Καθημερινή [online] 24 Ιουνίου 2010. διαθέσιμο στο <http://news.kathimerini.gr/4dcgi/ w articles civ 2 24/06/2010 405654> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Το Ελληνικό Σχέδιο στη Στέγη 2012-2013, διαθέσιμο στο <http://www.sgt.gr/gr/circle/39> [Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιουλίου 2013].

Σωτηρόπουλος, Δ. (2006). Θετικό και αρνητικό κοινωνικό κεφάλαιο και άνιση ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών στη νοτιοανατολική Ευρώπη, Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τεύχος 16.

Ταχιάου, Χ. (2013). Θες γάλα; στο Bostanistas [online] 11 Ιουλίου 2013. Διαθέσιμο στο <http://www.bostanistas.gr/?i=bostanistas.el.article&id=1291> [Τελευταία πρόσβαση: 24 Ιουλίου 2013].

Τζιόβας Δ. (2004) Πολιτιστική Διπλωματία, στο Βήμα, [online] 22 Αυγούστου 2004. Διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=160692> [Τελευταία πρόσβαση: 6 Αυγούστου 2013].

Τζιόβας, Δ. (1999). Πώς διαμορφώνεται η διεθνής εικόνα της χώρας, στο Βήμα, [online] 4 Απριλίου 1999. διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=109702> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Τζιόβας, Δ. (2009). Νεολαία- κράτος μια επικίνδυνη σχέση, στο Βήμα, [online] 4 Ιανουαρίου 2009. Διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=249087> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Τζιόβας, Δ. (2010). Οι εικόνες της Ελλάδας, στο Βήμα, [online] 6 Ιουνίου 2010. Διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=335903> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Τζιόβας, Δ. (2012). Αλλαγή και κουλτούρα, , στο Βήμα, [online] 30 Σεπτεμβρίου 2012. Διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=477142> [Τελευταία πρόσβαση: 26 Ιουλίου 2013].

Τζουμάκα Ελ. (2005). Πολιτιστική Διπλωματία, Διεθνή Δεδομένα και Ελληνικές Πρακτικές, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Τράπεζα της Ελλάδας (2013). Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2012 Διαθέσιμο στο <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2012.pdf> [Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2013]

Τριανταφύλλου, Δ. (2013). Οι Έλληνες με τις καλές ειδήσεις: Zeus+Dione στο Athensnews [online] 6 Μαρτίου 2013. Διαθέσιμο στο <http://www.athensvoice.gr/article/%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%BF%CE%B9-%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-5> [Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιουλίου 2013].

Τσάκας, Κ. (2011). Ικανότητα αντίδρασης στην κρίση στο στο protagon, [online] 20 Ιουλίου 2011. Διαθέσιμο στο <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=7935> [Τελευταία πρόσβαση: 16 Ιουλίου 2013].

Τσαρδανίδης, Χ. (2008). Εισήγηση στο Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας « Η διεθνής οικονομία στον 21ο Αιώνα. Προς την παγκοσμιοποίηση ή προς την κυριαρχία των περιφερειακών συνεργασιών» που οργανώθηκε από το Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Διαθέσιμο στο <http://www.idec.gr/ier/new/3rd%20Panhellenic%20Conference/TSARDANIDIS%20-ECONOMIC%20DIPLOMACY.pdf>

Τσιβάκου, Ι. (2010). ΕΝ ΚΙΝΔΥΝΩ: Από την Τεχνολογία στην Ηθική, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης

Τσουκαλάς, Δ. (2010). Η περίπτωση της Ανάβρας Μαγνησίας. Διαθέσιμο στο http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=yraCtUo9N6E[Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιουλίου 2013].

Χαροντάκης, Δ. (2013). Gaea ΑΕ Πρωταθλήτρια στις εξαγωγές ελαιολάδου στο Βήμα [online] 20 Ιανουαρίου 2013. Διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=493877> [Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιουλίου 2013].

Χουλιάρης, Γ. (2009). Η Σύγχρονη Ελλάδα Προέκυψε από την Ποίηση, στο Forum Διεθνούς Επικοινωνιακής Πολιτικής, [online] 1^ο Αυγούστου 2009. διαθέσιμο στο <http://icp-forum.gr/wp/?p=1460> [Τελευταία πρόσβαση: 25 Ιουλίου 2013].

Χριστογιάννης, Γ. (2002). Ελληνική Πολιτιστική Διπλωματία, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Ψημίτης, Μιχάλης. (1999). "Η Ατομική Επιλογή ως Παράγοντας Πολιτισμικής Ταυτότητας σε Συνθήκες Πολυπλοκότητας: Η Περίπτωση της Αλληλεγγύης." Στο "Εμείς" και οι "Άλλοι": Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα, edited by Χρ. Κωνσταντοπούλου. Αθήνα: τυπωθήτω.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α. Η κάρτα που μοιράστηκε στους συμμετέχοντες στις ομάδες εστίασης

Καλότροπη συμπεριφορά του ατόμου		Δημόσια Διπλωματία	Εθνική κουλτούρα που οδηγεί τη χώρα σε ένα καλύτερο αύριο	Συλλογική δράση συνεργασίας
Νομοκρατία	Αλληλεγγύη Facebook/ twitter	Συνεργασία ιδιώτη – κράτους	Κέρδος	Διεθνείς ανταλλαγές
Εθνική άμυνα+ οικονομία+ κινηματογράφος+ ποίηση+ λογοτεχνία	Μία σύνθεση ατομικών νοοτροπιών, αξιών + αντίληψης της ζωής	Εξωστρέφεια	Προπαγάνδα	Παιδεία
	Επένδυση στο μέλλον έναντι του σήμερα	Αλλαγή μέσω κριτικής σκέψης	Ικανότητα προσωπικής ανάπτυξης	Κοινωνικό κεφάλαιο
	Σεβασμός		Αλληλεπίδραση ατόμων (οι πράξεις του ενός επηρεάζουν τους άλλους)	Εθνική Προβολή

B1. Ερωτηματολόγιο Έρευνας Για Εξαγνισμό Κλιμάκων

ΕΝΟΤΗΤΑ Α

Κατά τον Simon Anholt τα στοιχεία που μπορούν να συνθέσουν δυνητικά την εικόνα και τη φήμη μιας χώρας δημιουργώντας μία «ανταγωνιστική ταυτότητα» είναι ο τουρισμός, οι άνθρωποι, η διακυβέρνηση, οι εξαγωγές, οι επενδύσεις, ο πολιτισμός και ο αθλητισμός. Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή των παραπάνω στοιχείων όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη χώρα;

➤ ο τουρισμός

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ οι άνθρωποι

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ η διακυβέρνηση

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ οι εξαγωγές

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ οι επενδύσεις

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ ο πολιτισμός και ο αθλητισμός

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Β

Ως δημόσια διπλωματία ορίζεται «η διαδικασία επικοινωνίας ενός κράτους με την κοινή γνώμη άλλων κρατών, προκειμένου να καταστούν κατανοητά οι ιδέες και τα ιδανικά, οι θεσμοί και ο πολιτισμός, οι εθνικές επιδιώξεις και οι τρέχουσες πολιτικές του εκπροσωπούμενου από αυτήν κράτους». Η δημόσια διπλωματία:

➤ δεν αντικαθιστά την παραδοσιακή διπλωματία αλλά λειτουργεί συμπληρωματικά.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

- αποτελεί τον πυρήνα της εθνικής επικοινωνιακής πολιτικής ενός κράτους.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

- ενισχύεται σημαντικά από τα social media (τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το facebook, το twitter, το youtube κτλ).

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

- υπονομεύεται από τους βραχύτερους πολιτικούς κύκλους.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

- ασκεί αποτελεσματική επιρροή όχι με την έννοια της ριζικής μετατροπής αντιλήψεων των ανθρώπων αλλά με την έννοια της επικοινωνίας του αμοιβαίου οφέλους για αυτούς.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ

Κατά την άποψή σας ο πραγματικός εκσυγχρονισμός απαιτεί την ορθολογική διαχείριση των πόρων μιας κοινωνίας (κεφάλαιο, εργασία, γη) μέσω της αρμονικής συνεργασίας ιδιώτη και κράτους.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Η κουλτούρα ενός κράτους διαμορφώνεται από την κουλτούρα των πολιτών της.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Η κουλτούρα ενός κράτους (οικονομική, πολιτική και πολιτισμική) επηρεάζει αισθητά τη θέση του μέσα στο παγκόσμιο περιβάλλον.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια δόθηκε έμφαση στην βραχυπρόθεσμη ικανοποίηση αναγκών και συμφερόντων (στο σήμερα) σε βάρος της μακροπρόθεσμης (στο αύριο).

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Η νέα οικονομική συγκυρία επιβάλλει μια αλλαγή στον τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος και στο είδος, το ύφος και την ουσία της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα σε αυτό.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ

Η δική μου συνεργατική συμπεριφορά μπορεί να επηρεάσει την συμπεριφορά του συνόλου.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Προσωπικά θεωρώ ότι η ατομική ελευθερία είναι παράγωγο της συλλογικής δράσης της κοινωνίας.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Σε ένα κράτος, ο συστηματικός έλεγχος που βασίζεται στη διαφάνεια, την ευρεία συναίνεση και τη συμμετοχή, αποτελεί τη μόνη οδό προς ένα κόσμο ευθύνης, συνεργασίας και εμπιστοσύνης.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

«Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θέλουν πραγματικά ελευθερία, επειδή η ελευθερία προϋποθέτει ανάληψη ευθύνης, και οι περισσότεροι άνθρωποι τρέμουν την ανάληψη ευθύνης».

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε

Η ηθική της ευθύνης είναι παράγωγο της παιδείας σε μία κοινωνία.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Η δυστυχία στον κόσμο οφείλεται στα κακά αποτελέσματα του εγωισμού, που γεννάει την απληστία, τη σκληρότητα, την αδικία, την εκμετάλλευση των άλλων.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Είμαι ελεύθερος σημαίνει ότι έχω τη δύναμη να επιλέγω σεβόμενος την ελευθερία του άλλου.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Μπορώ να λειτουργήσω με γνώμονα το όφελος της ομάδας ακόμη περισσότερο όταν αυτό ταυτίζεται με το δικό μου.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΤ

Φύλο

Άνδρας	Γυναίκα
--------	---------

Ηλικία

15-22	
23-28	
29-35	
36-45	
46-54	
55-και άνω	

Εθνικότητα

Ελληνική	Μη Ελληνική
----------	-------------

Οικογενειακή Κατάσταση

Άγαμος	
Παντρεμένος	
Παντρεμένος με παιδιά	
Χήρος	

Εκπαίδευση

Δημοτικό	
Λύκειο	
Πανεπιστήμιο/ΤΕΙ	
Μεταπτυχιακό	
Διδακτορικό	

Μηνιαίο Εισόδημα

0-500 ευρώ	
501-800 €	
801-1000 €	
1.001-1.500 €	
1.501-2.000 €	
2.001-3.000 €	
3.001 €- και άνω	

Επάγγελμα

Ιδιωτικός Υπάλληλος	
Ελεύθερος Επαγγελματίας	
Φοιτητής	
Άνεργος	
Δημόσιος Υπάλληλος	

ΤΕΛΟΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ**Ευχαριστούμε για τη συνεργασία!!!**

B2. Ερωτηματολόγιο Έρευνας Για Τον Έλεγχο των Ερευνητικών Υποθέσεων

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Αξιότιμε/η Κύριε/α

Το Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών διεξάγει μία έρευνα σχετικά με την εικόνα της Ελλάδος στο σύγχρονο περιβάλλον.

Όλα τα στοιχεία που θα συλλεχθούν σας διαβεβαιώνουμε, ότι προορίζονται **αποκλειστικά και μόνο** για **εκπαιδευτικούς** και **ερευνητικούς** σκοπούς και, ως εκ τούτου, δεν αποτελούν βάση για περαιτέρω μελέτη και εκμετάλλευση από καμία επιχείρηση. Επίσης όλες οι πληροφορίες που μας παρέχετε είναι **ανώνυμες και εμπιστευτικές** και για αυτό **δεν χρειάζεται** να σημειώσετε **πουθενά το όνομά σας**.

Παρακαλούμε διαβάστε πολύ προσεκτικά τις ερωτήσεις και απαντήστε σε όλες με τη σειρά που θα σας τεθούν με τη μέγιστη δυνατή **ειλικρίνεια** και **ακρίβεια. Δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις**. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η πραγματική γνώμη και αντίληψή σας.

Ευχαριστούμε εκ των προτέρων για την προθυμία σας να συμβάλετε σε αυτήν την τόσο σημαντική προσπάθεια.

Η παγκόσμια παρούσα κρίση είναι οικονομική, πολιτική και ηθική.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Εγώ ο ίδιος ευθύνομαι για όσα έκανα σε βάρος της Ελλάδος καθώς επίσης και για όσα δεν έκανα υπέρ της Ελλάδος.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Α

Κατά τον Simon Anholt τα στοιχεία που μπορούν να συνθέσουν δυνητικά την εικόνα και τη φήμη μιας χώρας δημιουργώντας μία «ανταγωνιστική ταυτότητα» είναι ο τουρισμός, οι άνθρωποι, η διακυβέρνηση, οι εξαγωγές, οι επενδύσεις, ο πολιτισμός και ο αθλητισμός. Στην περίπτωση της Ελλάδος πως αξιολογείτε τη συμβολή των παραπάνω στοιχείων όσον αφορά στη δημιουργία ενός θετικού ονόματος για τη χώρα;

➤ **ο τουρισμός**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ **οι άνθρωποι**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ **η διακυβέρνηση**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ **οι εξαγωγές**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ **οι επενδύσεις**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

➤ **ο πολιτισμός και ο αθλητισμός**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Β

Ως δημόσια διπλωματία ορίζεται «η διαδικασία επικοινωνίας ενός κράτους με την κοινή γνώμη άλλων κρατών, προκειμένου να καταστούν κατανοητά οι ιδέες και τα ιδανικά, οι θεσμοί και ο πολιτισμός, οι εθνικές επιδιώξεις και οι τρέχουσες πολιτικές του εκπροσωπούμενου από αυτήν κράτους». Η δημόσια διπλωματία:

- **δεν αντικαθιστά την παραδοσιακή διπλωματία αλλά λειτουργεί συμπληρωματικά.**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

- **αποτελεί τον πυρήνα της εθνικής επικοινωνιακής πολιτικής ενός κράτους.**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

- **ασκεί αποτελεσματική επιρροή όχι με την έννοια της ριζικής μετατροπής αντιλήψεων των ανθρώπων αλλά με την έννοια της επικοινωνίας του αμοιβαίου οφέλους για αυτούς.**

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ

Κατά την άποψή σας ο πραγματικός εκσυγχρονισμός απαιτεί την ορθολογική διαχείριση των πόρων μιας κοινωνίας (κεφάλαιο, εργασία, γη) μέσω της αρμονικής συνεργασίας ιδιώτη και κράτους.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Η κουλτούρα ενός κράτους (οικονομική, πολιτική και πολιτισμική) επηρεάζει αισθητά τη θέση του μέσα στο παγκόσμιο περιβάλλον.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια δόθηκε έμφαση στην βραχυπρόθεσμη ικανοποίηση αναγκών και συμφερόντων (στο σήμερα) σε βάρος της μακροπρόθεσμης (στο αύριο).

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Η νέα οικονομική συγκυρία επιβάλλει μια αλλαγή στον τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος και στο είδος, το ύφος και την ουσία της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα σε αυτό.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ

Η δική μου συνεργατική συμπεριφορά μπορεί να επηρεάσει την συμπεριφορά του συνόλου.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Προσωπικά θεωρώ ότι η ατομική ελευθερία είναι παράγωγο της συλλογικής δράσης της κοινωνίας.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Σε ένα κράτος, ο συστηματικός έλεγχος που βασίζεται στη διαφάνεια, την ευρεία συναίνεση και τη συμμετοχή, αποτελεί τη μόνη οδό προς ένα κόσμο ευθύνης, συνεργασίας και εμπιστοσύνης.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε

Η ηθική της ευθύνης είναι παράγωγο της παιδείας σε μία κοινωνία.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Η δυστυχία στον κόσμο οφείλεται στα κακά αποτελέσματα του εγωισμού, που γεννάει την απληστία, τη σκληρότητα, την αδικία, την εκμετάλλευση των άλλων.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Είμαι ελεύθερος σημαίνει ότι έχω τη δύναμη να επιλέγω σεβόμενος την ελευθερία του άλλου.

Διαφωνώ								Συμφωνώ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΤ

Φύλο

Άνδρας	Γυναίκα
--------	---------

Ηλικία

15-22	
23-28	
29-35	
36-45	

46-54	
55-και άνω	

Εθνικότητα

Ελληνική	Μη Ελληνική
----------	-------------

Οικογενειακή Κατάσταση

Άγαμος	
Παντρεμένος	
Παντρεμένος με παιδιά	
Χήρος	

Εκπαίδευση

Δημοτικό	
Λύκειο	
Πανεπιστήμιο/ΤΕΙ	
Μεταπτυχιακό	
Διδακτορικό	

Μηνιαίο Εισόδημα

0-500 ευρώ	
501-800 €	
801-1000 €	
1.001-1.500 €	
1.501-2.000 €	
2.001-3.000 €	
3.001 €- και άνω	

Επάγγελμα

Ιδιωτικός Υπάλληλος	
Ελεύθερος Επαγγελματίας	
Φοιτητής	
Άνεργος	
Δημόσιος Υπάλληλος	

ΤΕΛΟΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

Ευχαριστούμε για τη συνεργασία!!!

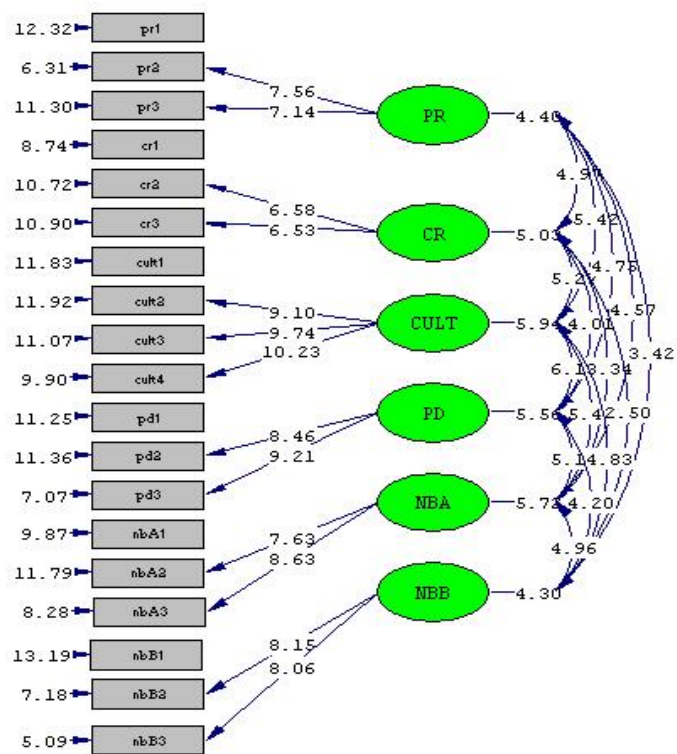
Γ. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου το πρόγραμμα Lisrel 8.80 να διενεργήσει την Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων για τις κλίμακες που αναπτύχθηκαν με το δείγμα των 393 ατόμων

```
Observed Variables
pr1 pr2 pr3 cr1 cr2 cr3 cult1 cult2 cult3 cult4
pd1 pd2 pd3 nbA1 nbA2 nbB1 nbB2 nbB3 nbA3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\CFA.cov'
Sample Size = 393
Latent Variables  NBA NBB PR CR CULT PD NB
Relationships
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
nbA1 = 1.00*NBA
nbA2 = NBA
nbB1 = 1.00*NBB
nbB2 = NBB
nbB3 = NBB
nbA3= NBA
NBA = NB
NBB = 1.00*NB
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
End of Problem
```

Δ. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να εκτιμηθεί το εναλλακτικό μοντέλο μέτρησης για το δείγμα των 393 ατόμων που περιλαμβάνει μόνο λανθάνουσες μεταβλητές πρώτου επιπέδου, τα fit statistics αυτού του μοντέλου καθώς και η οπτική απεικόνισή του.

```
Observed Variables
pr1 pr2 pr3 cr1 cr2 cr3 cult1 cult2 cult3 cult4
pd1 pd2 pd3 nbA1 nbA2 nbB1 nbB2 nbB3 nbA3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\CFA.cov'
Sample Size = 393
Latent Variables PR CR CULT PD NBA NBB
Relationships
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
nbA1 = 1.00*NBA
nbA2 = NBA
nbB1 = 1.00*NBB
nbB2 = NBB
nbB3 = NBB
nbA3= NBA
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
End of Problem
```

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
$\chi^2 (137, N = 393) = 309,12$	
$p < 0.001$	>0.05
RMSEA = 0.057 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.048 – 0.065])	<0.1
GFI = 0.92	$0.9 \leq GFI \leq 1$
AGFI = 0.89	$0.9 \leq AGFI \leq 1$
SRMR = 0.06	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.95	Να τείνει στο 1
IFI = 0.95	Να τείνει στο 1
NFI = 0.92	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.94	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 ($\chi^2/\text{βαθμοί ελευθερίας}$) = 2,26	<3
PNFI = 0,74	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

Chi-Square=309.12, df=137, P-value=0.00000, RMSEA=0.057

Ε. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου το πρόγραμμα Lisrel 8.8ο να διενεργήσει την Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων όπου όλα τα items φορτώνουν σε ένα μοναδικό κοινό παράγοντα.

```
Observed Variables
nba1 nba2 nba3 nbb1 nbb2 nbb3 pd1 pd2 pd3 cult1
cult2 cult3 cult4 cr1 cr2 cr3 pr1 pr2 pr3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\commonfactor.cov'
Sample Size = 793
Latent Variables CommonFactor
Relationships
nba1 = 1.00*CommonFactor
nba2 = CommonFactor
nba3 = CommonFactor
nbb1 = CommonFactor
nbb2 = CommonFactor
nbb3 = CommonFactor
pd1 = CommonFactor
pd2 = CommonFactor
pd3 = CommonFactor
cult1 = CommonFactor
cult2 = CommonFactor
cult3 = CommonFactor
cult4 = CommonFactor
cr1 = CommonFactor
cr2 = CommonFactor
cr3 = CommonFactor
pr1 = CommonFactor
pr2 = CommonFactor
pr3 = CommonFactor
Print Residuals
Path Diagram
End of Problem
```

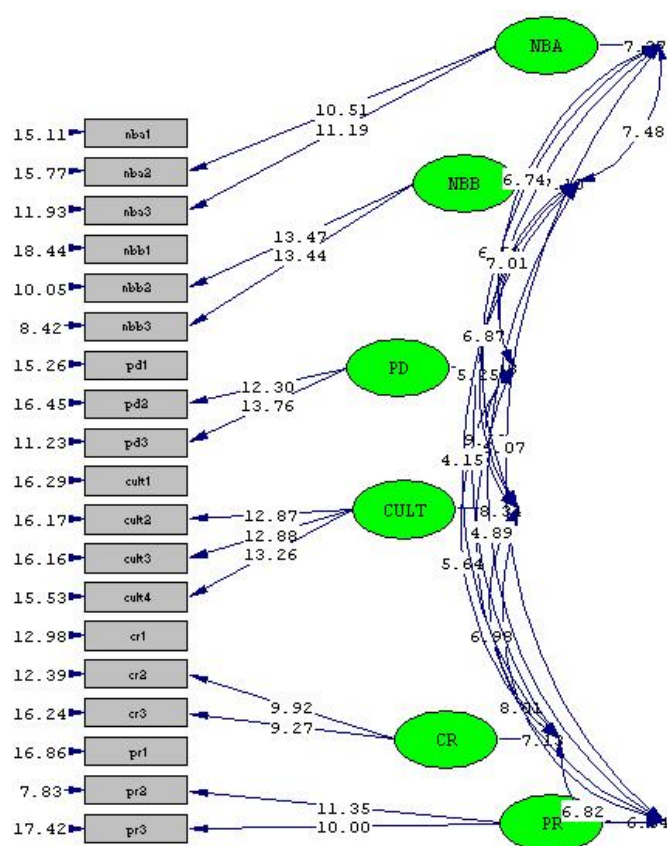
ΣΤ. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου το πρόγραμμα Lisrel 8.80 να διενεργήσει την Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων για το μοντέλο μέτρησης που αναφέρεται στο δείγμα των 793 ατόμων.

```
Observed Variables
nba1 nba2 nba3 nbb1 nbb2 nbb3 pd1 pd2 pd3 cult1
cult2 cult3 cult4 cr1 cr2 cr3 pr1 pr2 pr3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\commonfactor.cov'
Sample Size = 793
Latent Variables  NB NBA NBB PD CULT CR PR
Relationships
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
nba1 = 1.00*NBA
nba2 = NBA
nbb1 = 1.00*NBB
nbb2 = NBB
nbb3 = NBB
nba3= NBA
NBA = NB
NBB = 1.00*NB
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
End of Problem
```


Z. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να εκτιμηθεί το εναλλακτικό μοντέλο μέτρησης για το δείγμα των 793 ατόμων που περιλαμβάνει μόνο λανθάνουσες μεταβλητές πρώτου επιπέδου, τα fit statistics αυτού του μοντέλου καθώς και η οπτική απεικόνισή του.

```
Observed Variables
nba1 nba2 nba3 nbb1 nbb2 nbb3 pd1 pd2 pd3 cult1
cult2 cult3 cult4 cr1 cr2 cr3 pr1 pr2 pr3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\commonfactor.cov'
Sample Size = 793
Latent Variables  PR CR CULT PD NBA NBB
Relationships
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
nba1 = 1.00*NBA
nba2 = NBA
nbb1 = 1.00*NBB
nbb2 = NBB
nbb3 = NBB
nba3= NBA
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
End of Problem
```

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
$\chi^2(137, N = 793) = 395,94$	
$p < 0.001$	>0.05
RMSEA = 0.049 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.043 – 0.055])	<0.1
GFI = 0.95	$0.9 \leq GFI \leq 1$
AGFI = 0.93	$0.9 \leq AGFI \leq 1$
SRMR = 0.045	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.96	Να τείνει στο 1
IFI = 0.96	Να τείνει στο 1
NFI = 0.94	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.95	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 (χ^2/β αθμοί ελευθερίας) = 2,89	<3
PNFI = 0,76	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

Chi-Square=395.94, df=137, P-value=0.00000, RMSEA=0.049

Η. Οι λύσεις των Εξερευνητικών Παραγοντικών Αναλύσεων όπου τα items από δύο constructs αναλύθηκαν μαζί έως ότου όλοι οι δυνατοί συνδυασμοί ανά δύο να λάβουν χώρα.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cr1	.067	.790
cr2	.208	.703
cr3	.088	.715
pr1	.664	.202
pr2	.806	.166
pr3	.767	.007

Extraction Method: Principal
Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
pr1	.223	.655
pr2	.288	.754
pr3	-.015	.799
cult1	.640	.249
cult2	.693	.165
cult3	.772	.081
cult4	.762	.105

Extraction Method: Principal
Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
pr1	.132	.697
pr2	.212	.785
pr3	.032	.760
pd1	.736	.170
pd2	.737	.094
pd3	.840	.103

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
pr1	.174	.679
pr2	.209	.791
pr3	-.091	.778
nba1	.765	-.008
nba2	.700	.178
nba3	.786	.107

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
pr1	.100	.698
pr2	.124	.814
pr3	.037	.743
nbb1	.682	.153
nbb2	.882	.027
nbb3	.870	.090

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cr1	.084	.776
cr2	.136	.724
cr3	.079	.718
cult1	.683	.138
cult2	.674	.215
cult3	.777	.007
cult4	.778	.056

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cr1	.060	.788
cr2	.152	.725
cr3	.031	.719
pd1	.764	.065
pd2	.737	.055
pd3	.829	.133

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cr1	.787	.038
cr2	.716	.133
cr3	.711	.047
nba1	-.079	.788
nba2	.294	.671
nba3	.080	.798

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cr1	.103	.774
cr2	.133	.734
cr3	-.035	.728
nbb1	.694	.119
nbb2	.876	.027
nbb3	.869	.051

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with

Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cult1	.568	.381
cult2	.603	.344
cult3	.811	.069
cult4	.803	.105
pd1	.152	.744
pd2	.190	.703
pd3	.156	.813

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with

Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cult1	.675	.163
cult2	.682	.190
cult3	.784	-.010
cult4	.769	.090
nba1	.096	.744
nba2	.126	.716
nba3	.100	.791

Extraction Method: Principal
Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
cult1	.683	.152
cult2	.717	.090
cult3	.759	.079
cult4	.737	.187
nbb1	.227	.654
nbb2	.057	.886
nbb3	.134	.869

Extraction Method: Principal
Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with
Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
pd1	.758	.113
pd2	.736	.083
pd3	.827	.148
nba1	.105	.743
nba2	.111	.723
nba3	.115	.792

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with

Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
pd1	.191	.733
pd2	.094	.742
pd3	.134	.829
nbb1	.652	.232
nbb2	.884	.071
nbb3	.869	.136

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with

Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
nbb1	.679	.133
nbb2	.865	.156
nbb3	.858	.166
nba1	.216	.699
nba2	.047	.765
nba3	.186	.772

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with

Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3
iterations.

Θ. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου το πρόγραμμα Lisrel 8.80 να εκτιμήσει το δομικό μοντέλο με βάση τις απαντήσεις των 793 ατόμων.

```
Observed Variables
nba1 nba2 nba3 nbb1 nbb2 nbb3 pd1 pd2 pd3 cult1
cult2 cult3 cult4 cr1 cr2 cr3 pr1 pr2 pr3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\commonfactor.cov'
Sample Size = 793
Latent Variables  NB NBA NBB PD CULT CR PR
Relationships
nba1 = 1.00*NBA
nba2 = NBA
nba3 = NBA
nbb1 = 1.00*NBB
nbb2 = NBB
nbb3 = NBB
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
NB = PD
NBA = NB
NBB = 1.00*NB
PD = CULT
CULT = CR
CR = PR
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
Admissibility Check = 1000
End of Problem
```

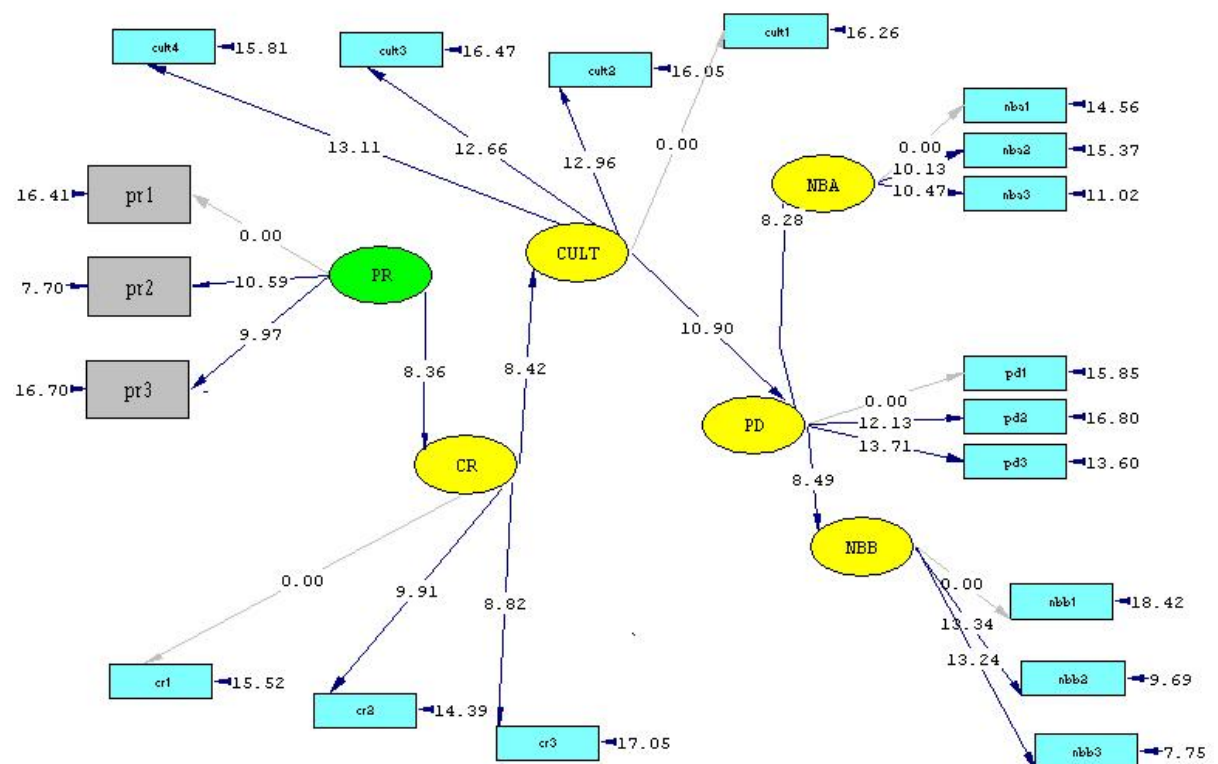
I. Η σύγκριση των standardized loadings του δομικού μοντέλου και του μοντέλου μέτρησης που καταδεικνύει την έλλειψη interpretational confounding.

	Μοντέλο Μέτρησης	Δομικό Μοντέλο	
	Standardized λ	Standardized λ	Δλ
pr1	0,73	0,72	0,01
pr2	0,79	0,79	0
pr3	0,53	0,53	0
cr1	0,77	0,77	0
cr2	0,73	0,73	0
cr3	0,61	0,59	0,02
cult1	0,81	0,81	0
cult2	0,64	0,64	0
cult3	0,64	0,64	0
cult4	0,73	0,73	0
pd1	0,75	0,75	0
pd2	0,58	0,58	0
pd3	0,77	0,77	0
nba1	0,79	0,78	0,01
nba2	0,61	0,61	0
nba3	0,71	0,71	0
nbb1	0,51	0,51	0
nbb2	0,81	0,81	0
Nbb3	0,84	0,83	0,01
NBA	0,68	0,68	0
NBB	0,86	0,86	0

ΙΑ. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να εκτιμηθεί το δομικό μοντέλο για το δείγμα των 793 ατόμων που περιλαμβάνει μόνο λανθάνουσες μεταβλητές πρώτου επιπέδου, τα fit statistics αυτού του μοντέλου καθώς και η οπτική απεικόνισή του.

```
Observed Variables
nba1 nba2 nba3 nbb1 nbb2 nbb3 pd1 pd2 pd3 cult1
cult2 cult3 cult4 cr1 cr2 cr3 pr1 pr2 pr3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\commonfactor.cov'
Sample Size = 793
Latent Variables NB NBA NBB PD CULT CR PR
Relationships
nba1 = 1.00*NBA
nba2 = NBA
nba3 = NBA
nbb1 = 1.00*NBB
nbb2 = NBB
nbb3 = NBB
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
NBA = PD
NBB = PD
PD = CULT
CULT = CR
CR = PR
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
Admissibility Check = 1000
End of Problem
```

Παρατηρούμενες Τιμές	Critical values for acceptable fit*
$\chi^2 (147, N = 793) = 560,48$	
$p < 0.001$	> 0.05
RMSEA = 0.060 (Διάστημα εμπιστοσύνης 90% [0.054 – 0.065])	< 0.1
GFI = 0.93	$0.9 \leq \text{GFI} \leq 1$
AGFI = 0.91	$0.9 \leq \text{AGFI} \leq 1$
SRMR = 0.067	Να τείνει προς το 0
CFI = 0.94	Να τείνει στο 1
IFI = 0.94	Να τείνει στο 1
NFI = 0.92	Να τείνει στο 1
NNFI = 0.93	Να τείνει στο 1
Normed χ^2 ($\chi^2/\text{βαθμοί ελευθερίας}$) = 3,81	< 3
PNFI = 0,79	Για σύγκριση μοντέλων. Αυτό με τη μεγαλύτερη τιμή έχει και καλύτερο fit.

Chi-Square=560.48, df=147, p-value=0.00000, RMSEA=0.060

IB. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου το πρόγραμμα Lisrel 8.80 να εκτιμήσει το δομικό μοντέλο που περιλάμβανε και τις απευθείας επιδράσεις των μεταβλητών.

```
Observed Variables
nba1 nba2 nba3 nbb1 nbb2 nbb3 pd1 pd2 pd3 cult1
cult2 cult3 cult4 cr1 cr2 cr3 pr1 pr2 pr3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\commonfactor.cov'
Sample Size = 793
Latent Variables  NB NBA NBB PD CULT CR PR
Relationships
nba1 = 1.00*NBA
nba2 = NBA
nba3 = NBA
nbb1 = 1.00*NBB
nbb2 = NBB
nbb3 = NBB
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
NB = PD
NBA = NB
NBB = 1.00*NB
PD = CULT
CULT = CR
CR = PR
CULT = PR
PD = CR
NB = CULT
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
Admissibility Check = 1000
End of Problem
```

ΙΓ. Ο κώδικας στη γλώσσα SIMPLIS που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου το πρόγραμμα Lisrel 8.80 να εκτιμήσει το τελικό δομικό μοντέλο

```
Observed Variables
nba1 nba2 nba3 nbb1 nbb2 nbb3 pd1 pd2 pd3 cult1
cult2 cult3 cult4 cr1 cr2 cr3 pr1 pr2 pr3
Covariance Matrix from file 'C:\Documents and Settings\Sony
Vaio\Desktop\commonfactor.cov'
Sample Size = 793
Latent Variables NB NBA NBB PD CULT CR PR
Relationships
nba1 = 1.00*NBA
nba2 = NBA
nba3 = NBA
nbb1 = 1.00*NBB
nbb2 = NBB
nbb3 = NBB
pd1 = 1.00*PD
pd2 = PD
pd3 = PD
cult1 = 1.00*CULT
cult2 = CULT
cult3 = CULT
cult4 = CULT
cr1 = 1.00*CR
cr2 = CR
cr3 = CR
pr1 = 1.00*PR
pr2 = PR
pr3 = PR
NB = PD
NBA = 1*NB
NBB = NB
PD = CULT
CULT = CR
CR = PR
CULT = PR
NB = CULT
LISREL Output: SC MI
Path Diagram
Print Residuals
Admissibility Check = 1000
End of Problem
```